

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

BEHLÜL ÖZKAN

Türkiye'de Milli Vatanın İnşası

Dâr'ul İslam'dan
Türk Vatanına

Kırmızı Kedi Yayınevi: 1158

Fikir Dizisi: 1

**Özgün Basım: *From the Abode of Islam to the Turkish Vatan,*
Yale University Press, 2012**

Türkiye’de Milli Vatanın İnşası

Dâr’ul İslam’dan Türk Vatanına

Behlül Özkan

Çeviren: Dâra Elhüseyni

© Behlül Özkan, 2012

© Kırmızı Kedi Yayınevi, 2018

Yayın Yönetmeni: Enis Batur

Yayıma Hazırlayan: Mehmet Ali Güller

Kapak Tasarımı: Cüneyt Çomoğlu

Sayfa Tasarımı: Taylan Polat

Tarutım için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni alınmaksızın, hiçbir şekilde kopyalanamaz, elektronik veya mekanik yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

Birinci Basım: Eylül 2019, İstanbul

ISBN: 978-605-298-547-2

Kırmızı Kedi Sertifika No: 40620

Baskı: Optimum Basım

Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51 / 1 34295

Küçükçekmece / İSTANBUL

Tel: 0212 463 71 25 Sertifika No: 41707

Kırmızı Kedi Yayınevi

kirmizikedi@kirmizikedi.com / www.kirmizikedi.com

facebook.com: kirmizikedi yayinevi / twitter.com: krmzikedikitap

instagram: kirmizikedi yayinevi

Ömer Avni Mah. Emektar Sok. No: 18 Gümüşsuyu 34427 İSTANBUL

T: 0212 244 89 82 F: 0212 244 09 48

Behlül Özkan

**TÜRKİYE'DE MİLLİ
VATANIN İNŞASI
DÂR'UL İSLAM'DAN
TÜRK VATANINA**

Çeviren: Dâra Elhüseyni

FİKİR DİZİSİ - 1

İçindekiler

Teşekkürler	7
Giriş	9

BİRİNCİ BÖLÜM: Yeni Bir Meşruiyet Arayışı:

Osmanlı Vatanseverliği ve Emperyal Vatan.....	23
Batı Tarafından Zorlanan Osmanlı Kozmolojisi	31
Fransız Devrimi ve Vatanı Yeniden Oluşturmak	46
Osmanlı Vatanseverliğini Teşvik Etmek İçin	
Emperyal Vatanı Yüceltmek	57
Jön Türklerin Yükselişi: “Vatanı Kurtarmak”	73

İKİNCİ BÖLÜM: Emperyal Vatandan Milli Vatana

Osmanlıcılık, İslamcılık ve Pantürkizm Arasında	97
Anadolu’yu Milli Vatan Olarak Tahayyül Etmek	123
Sonuç	158

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: Coğrafyadan Vatana

Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Coğrafya Eğitimi	168
Cumhuriyetin Kuruluşundan Sonra Coğrafyanın	
Türkleştirilmesi	185
İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Coğrafya Eğitimi	199

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: Vatan ve Türkiye'nin Dış Politikası...	213
1923-1939 Yılları Arasında Avrupa Emperyalizmine	
Karşı Tarafsız Dış Politika	218
Soğuk Savaş: Vatanı Komünistlerden Koruma	236
Sovyetler Birliği'nin Vatana Bir Tehdit Olarak	
Betimlenmesi.....	240
Kore Savaşı: Komünizme Karşı Bir Vatan Savaşı	272
Kıbrıs: Yavru Vatandan Kangrenlenmiş Bir Soruna	282
Sonuç	301
Sonuç.....	307
Kitapta Kullanılan Görsellerin Kaynakçası.....	313
Dizin.....	315

Teşekkürler

Uzun yıllar süren çalışmamın sonunda pek çok insana teşekkür borçluyum. Öncelikli olarak, hayallerimin gerçek olması için mümkün olan her şeyi yapan anne-babam Saime ve Nihat Özkan'a minnettarım. Onların desteği olmadan, bu çalışma mümkün olamazdı. Bu kitabı onlara adıyorum.

Üniversite hocalarıma ve danışmanlarıma duyduğum şükranın derinliğini kelimelerle anlatmam mümkün olmasa da, *Fletcher School of Law and Diplomacy*'den Andrew C. Hess'in ismini özellikle anmak istiyorum. Kendisi beni eleştirel ve disiplinler arası düşünceyle tanıştırdı. Ayrıca hem Boston'daki hem de İstanbul'daki akademik çalışmalarında bana rehberlik eden Feroz Ahmad ile *Fletcher School of Law and Diplomacy*'de kaldığı üç yıl boyunca sunduğu destek, tavsiyeler ve teşvikle jeopolitik alanında uzmanlaşmama yardımcı olan Georges Prevelakis'e de derin şükranlarımı sunuyorum. İlaveten, lisans çalışmalarından beri bana kesintisiz destek sunan Soli Özel'e de teşekkür etmek istiyorum. Onun siyaset sosyolojisi üzerine verdiği ders, Boğaziçi Üniversitesi'nde aldığım en merak uyandırıcı ders oldu. Hayatımın ilerleyen dönemlerinde, ayrıca kendisiyle arkadaş olma ayrıcalığına da sahip oldum.

Tüm dostlarıma da teşekkürlerimi sunarken, siyaset ve tarih üzerine saatler boyu yürüttüğümüz yapıcı tartışmalar

sebebiyle Emre Kayhan ve Roham Alvandi'nin isimlerini özellikle anmam gerektiğini düşünüyorum. Çalışmamın taslağının düzenlenmesinde Michael Rodriguez, Ozan Özkan ve Mehmet Savan'ın bana çok yardımcı olduklarını ayrıca belirtmek isterim.

Giriş

Max Weber'in devlete dair "belirli bir toprak üzerinde şiddetin meşru kullanımını tekelinde (başarıyla) bulunduran insan topluluğu" (vurgu özgün metne aittir) tanımı 20. yüzyılda sosyal bilimlerin yerleşik bir vecizesi haline gelmiştir.¹ Toprak unsurunu bir gerçek olarak kabul eden ve şiddetin meşru kullanımını gözlemlemeye odaklanan Weber ile aynı doğrultuda hareket eden çoğu siyaset bilimci, ulus-devletin belirli bir toprağa sahip olmasını (*territoriality*) sorunsallaştırmayı ve sorgulamayı ihmal ettikleri için uzun zamandan beri "toprak kapanına" kısılp kalmışlardır.² James Anderson'ın işaret ettiği gibi, "tüm toplumsal örgütlerde olduğu üzere tıpkı devletler gibi uluslar da basitçe coğrafi bir mekânda yer almazlar; bunun yerine belli bir toprakta açıkça hak iddia ederler ve kendileri için ayrıcalıklı bir nitelik türetirler."³ Ulus-devlet paradigmasının elzem bir parçası olup halk ile toprak arasındaki bağlantıyı kuran vatan kavramı, kutsal toprağa ait olma

- 1 Hans H. Gerth and C. Wright Mill (der.), *Max Weber: Essays in Sociology* (New York: Oxford University Press, 1958), 78.
- 2 Neil Brenner, Bob Jessop, Martin Jones ve Gordon Macleod (der.), *State/Space: A Reader* (Oxford: Blackwell Publishing, 2003), 2-3; John A. Agnew, *Geopolitics: Re-Visioning World Politics* (New York: Routledge, 1998), 51.
- 3 James Anderson, "Nationalist Ideology and Territory," *Nationalism, Self-Determination and Political Geography* içinde, R. J. Johnston, David B. Knight ve Eleanor Kofman (der.) (New York: Croom Helm, 1988), 18.

hissini yaratarak ve tahayyül edilmiş sınırları gerçek sınırlara dönüştürerek ulusal kimliğe, belirli bir toprağa sahip olma niteliğini kazandırır. Türkiye’de ulus-devlet, milli vatanı savunmaları için canlarını feda etmeleri anlamına gelse bile milyonlarca vatandaşı birlik ve beraberliğin gerekliliğine ikna etmiştir. Vatan kavramı, ulus-devlet için fiziki bir mekân sağladığı gibi coğrafi tahayyül üzerinden toprak hakkında sembolik eylemlerle de ulusal kimliği pekiştirmektedir.

Bu kitabın ele aldığı konu, zaman ve mekân arasındaki ihtilaf ve ulusal topraklar üzerinde bu temel ihtilaftan kaynaklanan çatışmalardır. Kitap, belirli bir mekânı Türk ulusuna ait vatanın somutlaşmış hali olarak görmeyi mümkün kılan ulusal mekân bilincinin Türkiye’deki gelişimini incelemektedir. Türk ulus-devletinin toprağını ifade eden vatan kavramı, Türkiye’de toplumsal birliğin sürmesini sağlayan en önemli etken olarak görülmüştür. Arapçada (*watan*) bir kişinin doğduğu yer anlamına gelen vatan kavramı, İngilizceye *homeland* olarak çevrilebilir. Ancak bu sorunlu bir çeviridir ve kelimenin Türkçede ifade ettiği anlamı tam olarak karşılamaz. *Homeland* kelimesi İngilizcede ulus-devletin toprağına işaret ederken, vatan kelimesi Türkiye’nin siyasi söyleminde kendine özgü bir baskın konuma sahiptir. Bu kelime sadece ulus-devletin ulusal toprağına işaret etmeyip ayrıca vatandaş, vatanseverlik, vatansız, vatana ihanet ve vatan haini gibi Türkçede bu kelimedenden türetilen belli başlı siyasi ve hukuki kavramlara da vesile olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın ilk cümlesinde, “Türk vatanı ve milletinin ebedî varlığı” vurgulanır. Anayasa’nın 66. maddesine göre, bir kişiyi Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığından çıkarmanın tek ölçütü “vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde” bulunmaktır. Anayasa’nın 81. ve 103. maddeleri de hem Cumhurbaşkanı’nın hem de milletvekillerinin görevlerine başlarken, “vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğünü” korumak için yemin etmelerini şart koşar.

Yeni kurulmuş ulus-devletler, Müslüman toplumları 20. yüzyılda şekillendirmeye başladıkça, modernleştirici yöne-

tici elitler, ümmet ve Dâr'ul-İslam yerine ulusal toplumları ve ulusal vatanları yaratmak gibi meşakkatli bir görevle karşı karşıya kaldılar. Ulusal vatan, günümüz Türkiye'sinin mekânında yer etmiş önceki mevcudiyetlerden sadece coğrafi biçim anlamında değil aynı zamanda mekânın ve egemenliğin kavramsallaştırılması anlamında da farklılık gösterir. Mekâna ve vatanı düşman tehlikesinden koruma gerekliliğine dair milliyetçi algılayışlar, siyasi iktidarı elinde tutanlara hegemonik bir konum bahşetmektedir. Aynı vatana ait olmak, birbirleriyle akraba olmayan kişiler arasında bir yakınlık ve bağ olduğunu iddia ederek milliyetçi hisleri uyandırmış ve milli vatan böylece çeşitli etnik gruplar arasındaki farklılıkların üstesinden gelinmesinde birleştirici bir rol oynamıştır. Bu kitap, milliyetçilik ideolojisinin ebedileştirdiği şekliyle milli vatan düşüncesini aşikâr ve kusursuz olarak kabul etmek yerine Türk vatanı hakkındaki yerleşik teamülleri ve Türk vatanının siyaset ve dış politikayla olan kesişim noktalarını incelemekte, milli vatanın söylem düzeyinde nasıl inşa edildiğine dikkat çekerek milliyetçiliğin mantığını sorgulamayı amaçlamaktadır. Vatan kavramı daima söylem içine yerleştirildiği için bu kavram bağlamsal bir yaklaşımla incelenmelidir. Bu sebeple, Türk vatanının oluşturulmasını uzun döneme yayılan bir örnek olay olarak inceleyen bu kitaba, emperyal bir İslam devleti olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun belirli topraklara sahip olma iddiasına dair zengin ayrıntılar da dâhil edilmiştir. Sonuç olarak, bu kitap vatanın Türk siyasetindeki, milliyetçiliğindeki ve dış politikasındaki rolünü ve vatanı şekillendiren sosyal ve mekânsal zemini ayrıntılarıyla ortaya koymayı hedeflemektedir.

Türk ulus-devletinin kurulmasından önce, egemenlik kavramı sahip olunan toprakların sınırlarıyla ilişkilendirilmekteydi. Ancak Batılı ve modern coğrafyanın söylemi, modernlik öncesi İslamiyet'in ve Osmanlı İmparatorluğu'nun coğrafya anlayışına üstün gelip bu anlayışı yerinden etmiş ve vatana yönelik tarihe dayalı romantik hislerin yerine stratejik siyasal sadakati koymuştur. Yeni kurulan Türkiye Cumhu-

riyeti, milliyetçiliğin modern söylemini benimseyip ulusun belirli topraklara sahip olması düşüncesini doğal ve rakipsiz bir olgu olarak sunmuştur. Gerçekten de, Türk vatanını mümkün kılan ahval, bilgi üretimine dair yeni koşulları da ortaya çıkarmıştır. Cumhuriyet elitleri, Türk ulus-devletinin köklerinin eski Anadolu medeniyetlerinde yattığını iddia etmişlerdir. Osmanlı elitlerinin ilk önce Balkanlar'da, daha sonra Ortadoğu ve Anadolu'da yükselişe geçen milliyetçi hareketlere karşı imparatorluğun toprak bütünlüğünü sürdürmek için 19. yüzyılın başından itibaren imparatorluk söylemi içinde kullandıkları vatan ve millet gibi kavramları, bu elitler milliyetçilik ideolojisiyle harmanlamışlardır.

Türk milliyetçiliği, İslamiyet'te ve Osmanlı İmparatorluğu'nda bir kişinin doğum yeri anlamına gelen vatan kelimesini kişinin tanışmadığı ve hiçbir zaman da tanışmayacağı ulusal kardeşlerinin yaşadığı Türk ulusunun "jeo-gövde"si olarak yeniden yapılandırmıştır.⁴ Vatan hakkında yeni haritaların, tarihlerin ve belleklerin oluşturulmasıyla, kişi ulusun diğer mensuplarıyla artık rahatlıkla bağ kurabilir hale gelmiştir. 20. yüzyılın ilk otuz yılında Türk vatanının oluşturulması, millet kavramının anlamının dine dayalı tanımlanmış bir varlıktan ulus üzerinden tanımlanmış hayali bir topluluğa dönüşümüyle eşzamanlı olarak gerçekleşmiştir. Cumhuriyet rejimi, 1923'ten sonra Türklerin Orta Asya'daki ve İslamiyet öncesi Anadolu'daki, Osmanlı öncesine dayanan köklerinin seçili olarak hatırlanmasını teşvik etmiştir. Böyle yaparak rejim, vatanın karşılığının kişinin doğum yeri ya da Dâr'ul-İslam toprakları olması yerine köklerinin yattığı topraklar olmasını ve böylece, bu toprakların milli bir yurt sureti edinmesini sağlamıştır. Mekânın modern coğrafya aracılığıyla haritalandırılması bu jeo-gövdeyi üretmiş ve Türk milliyetçiliğinin savunucuları, vatani sevecek ve candan bağlı olunacak,

4 Thongchai Winichakul'a göre, "bir ulusun jeo-gövdesi insanlar, şeyler ve ilişkiler üzerinde (sınıflandırarak, iletişim kurarak ve zorlayarak) etkiler yaratan insan işi bir toprak tanımıdır." Thongchai Winichakul, *Siam Mapped: A History of the Geo-Body of a Nation* (Honolulu: University Press of Hawaii, 1994), 17.

sahip çıkılıp düşman işgallerinden korunacak ve uğrunda can verip can alınacak kutsal bir toprak gövdesi olarak tasavvur etmişlerdir. Vatana dair tasavvur edilen tüm bu unsurlar, sağlam ve güçlü bir ulusal toprağın temsil edilmesinde hayati bir rol oynamıştır. Milli vatanı koruma düşüncesi, Benedict Anderson'ın milliyetçilik hakkında ortaya attığı "Felsefi açıdan bu kadar kusurlu ve tutarsız bir fikir, nasıl olur da insanların uğrunda böylesine ölmeye ve öldürmeye razı oldukları bir siyasal gücü harekete geçirebilmektedir, sorusuna kısmen de olsa önemli bir cevap vermektedir."⁵

Toprak sınırlarının belirsiz olduğu İslam vatanının aksine modern Türkiye, her şeyden önce sahip olduğunu iddia ettiği topraklar açısından sınırları belli bir jeo-gövdedir. Modern Türkiye'nin sınırları, Osmanlı İmparatorluğu'nu ortadan kaldıran ve Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Kurtuluş Savaşı sayesinde çizilmiştir. Osmanlı toprakları, çeşitli vilayetlerin birliğini işaret edecek biçimde resmen Memalik-i Mahruse (korunması gerekli topraklar) olarak adlandırılırken, Türkiye Cumhuriyeti'nin ismiyse Türk vatanı adı verilen ve birleşik bir coğrafi birimi vurguluyordu. Bu fark, emperyal söylemin ulusal söyleme dönüşümünün en iyi örneğini teşkil ediyordu. Ancak yeni kurulmuş ulus-devleti meşrulaştırmak için Osmanlı tarihi ve coğrafyasıyla radikal bir kopuşu başlatma işinin peşine düştükçe, milliyetçi elitlerin emperyal mekânı ulusal bir vatana dönüştürme siyaseti Türkiye Cumhuriyeti'nin jeopolitik söyleminde bir çıkmaza yol açmıştır. Bir tarafta, Ortadoğu'da ve Balkanlar'da vatana ait olarak görülen ve yüzyıllardır Osmanlılar tarafından yönetilmiş kaybedilmiş geniş topraklar söz konusuydu. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında, milyonlarca insan bu kaybedilmiş topraklardan göç etmişlerdi. Diğer taraftan, milliyetçi elitler farklı etnik gruplara mensup insanları birleştirmek için devasa Osmanlı vatanının sadece küçük bir bölümünü oluşturan Anadolu'daki kurtarılmış toprakların yüceltilmesi üzerinden ulusal bir kimlik ve birlik inşa ediyordu. Kısaca milliyetçi elitler bir

5 Benedict Anderson, *Imagined Communities* (Londra: Verso, 1993)

yandan vatanın kaybedilen kısımlarını unutmak ve geçmişe bir set çekmek, diğer yandan “kurtarılan” Türk vatanı üzerinden bir başarı öyküsü yazmak zorundaydı.

Bu anlamda, ortak Türk vatanı düşüncesi toplumdaki farklılıkların üstesinden gelmek için yürürlüğe sokulmuştur. Cumhuriyet devrimleri, Türk kimliğiyle toprağı bir araya getirme anlamında emsalsizdi. Türk ulus-devletinin kurulmasıyla ortaya çıkan milliyetçilik anlayışı, padişaha ve dine kulluğun yerine vatana sadakati getirmiştir. Bu bir devrimdi zira ulus, İslam’ın ve Allah’ın müminler cemaatinden ve padişahın sadık kullarından kopartılmış ve hayat veren vatana demirlenmişti. Vatan anlayışının hayat bulması, Türk milliyetçiliğinin başlıca projesi olmuştur ve halkın padişah yerine vatana sadakatini sağlayarak siyaseti köklü biçimde değiştirmiştir. Padişahın tahakkümü altındaki siyasetin icrası artık ulusun hakkı olarak somutlaştırılmış ve bu şekilde tescil edilmiştir. Vatanın evlatları egemenliğin yeni kaynağı haline gelmiş ve bu evlatlar da, Türk vatanının refahını yükseltmek ve onun ilerleyişinde görev almak için uğraşmışlardır. Benzer biçimde, Osmanlı devlet adamları tarafından önceleri isyankâr tebaanın çıkardığı kargaşa olarak görülen milliyetçilik, halkın Anadolu’nun çok uzak geçmişte kalmış zaferlerini yeniden canlandırma gayreti olarak ilan edilmiştir. Türk milliyetçileri, Osmanlı padişahlarının istibdadı altında gerileyip perişan hale gelen Türk vatanını yeniden eski haline döndüreceklerini iddia etmişlerdir.

Vatan, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından itibaren Türk siyasetinin asli boyutu olagelmıştır. Buna karşılık, milliyetçilik ideolojisinin öne sürdüğünden çok farklı olarak, Türkiye’de vatan durağan bir toprak parçasını işaret etmek yerine hegemonik siyasi söylem tarafından değişen iç ve dış siyasal ve toplumsal koşullara göre sürekli olarak topraklar eklenip çıkartılan bir toprak parçası olmuştur.

Kemalistler, Kurtuluş Savaşı’nı 1920’de vatanın coğrafi sınırlarını tespit eden Misak-ı Milli’de ilan edildiği haliyle vatanı Avrupalı devletlerin işgalinden kurtarmak için yürüt-

müşlerdir. Kemalistler, vatan uğruna Kurtuluş Savaşı'nda emperyalist güçlere karşı savaşmışlar ve savaş boyunca Sovyetler Birliği ile işbirliği yapmışlardır. Ancak 2. Dünya Savaşı'nın ardından yönetici elitler aynı vatanın bu kez Sovyet "yayılmacılığının" tehdidi altında olduğunu ve bu sebeple, vatanı "komünizm tehlikesinden" korumanın tek yolunun Türkiye'nin Batı Blokuna girmekten geçtiğini savunmuşlardır. Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılması, komünizme karşı Asya'nın bir diğer ucunda vatanı savunmak olarak yansıtılırken, 20. yüzyılın ikinci yarısında Kıbrıs, dış politika söyleminde yavru-vatan olarak ilan edilmiş ve Kıbrıs'ı anavatan ile birleştirmek ulusal dava haline gelmiştir.

Cumhuriyetin yönetici elitleri, düzeni sağlayıp ulusal kimliği dayatmak ve böylece, çağdaş dünyayı Türk halkı açısından anlaşılabilir bir hale getirmek için "sosyo-mekânsal bilinç" üzerinde tahakküm kurmuşlardır.⁶ 2001 yılında, modern Cumhuriyet tarihinin belki de en demokratik başbakanlarından biri olan Bülent Ecevit şöyle bir açıklamada bulunmuştur: "Türkiye'de TSK'nın [Türk Silahlı Kuvvetleri] özel bir durumu vardır. Bu, Türkiye'nin özelliğinden kaynaklanan bir durumdur. Batı Avrupa ülkelerine kıyasla Türkiye güvenlik açısından kritik bir bölgede yer alıyor. Bunun için de iç güvenlik ve dış güvenlik birbirinden ayrılmaz duruma geliyor. Bu bakımdan Avrupa ülkeleri örnek olabilecek durumda değil. Çünkü Türkiye'nin kendine özgü, çok duyarlı bir jeopolitik durumu vardır."⁷ Türk siyaseti açısından, Ecevit'in bu açıklaması hiç de olağandışı değildi. Aksine, bu açıklama Türkiye'nin bulunduğu "özel" coğrafyanın Türkiye'ye özgü bir demokrasiyi gerektirdiği (2. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden beri generaller, siyasetçiler ve dışişleri bakanlığı bürokratları tarafından defalarca dile getirilen bir ilke) şeklindeki yerleşik bir mantığı yansıtmaktaydı.

6 Anssi Paasi, "Bounded Spaces in the Mobile World: Deconstructing 'Regional Identity,'" *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 93, no. 2 (2002): 139.

7 "Ecevit: Türkiye'de Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Özel Bir Konumu Var, Bize Bu Bakımdan Avrupa Ülkeleri Örnek Olabilecek Konumda Değil," *Hürriyet*, 15 Ocak 2000.

Coğrafi konumu sebebiyle Türkiye'yi sürekli bir olağanüstü hâl içerisinde algılamak, Soğuk Savaşın ardından da devam etmiştir. 2008 yılında, Türk Silahlı Kuvvetleri'ndeki devir-teslim töreninde Genelkurmay Başkanı olarak yaptığı ilk konuşmada Orgeneral İlker Başbuğ, Türkiye'nin çalkantılı bir bölgenin ortasında olduğunun altını çizmiş ve Napolyon Bonapart'tan alıntı yaparak bulunduğu coğrafyanın Türkiye'nin kaderini de belirlediğini ifade etmiştir: "Anadolu coğrafyasına ve bu coğrafya üzerinde yaşanan tarihe bakarsanız, bu coğrafya üzerinde ancak güçlü devletlerin varlıklarını sürdürebildiklerini, güçsüzlerin ise kısa sürede tarih sahnesinden silindiklerini görebilirsiniz... Türkiye bu gerçekler çerçevesinde, bulunduğu zor coğrafyada, simetrikten asimetriğe doğru uzanan geniş bir risk ve tehdit yelpazesıyla karşı karşıyadır. Bu nedenle, birbirini tamamlayan ve destekleyen güçlü politik, ekonomik, teknolojik, sosyo-kültürel ve askeri güç unsurlarına sahip olmak zorundadır... Sıkça ifade edilen düşüncelerin aksine, Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafi şartlar ve zorunluluklar, bazı Avrupa ülkelerinin içinde bulunduğu koşullarla aynı değildir. Bu şekildeki düşünceler büyük bir yanılgıya ve tamir edilemez sonuçlara neden olabilir."⁸

Türkiye'yi, "tehlikeli" bir coğrafyada, iç ve dış "tehditlere" karşı toprak bütünlüğünü sürdürme peşinde olan bir ülke olarak resmeden bu coğrafya temelli mantık, Türk siyasetinde ontolojik (ve neredeyse metafiziksel) bir konum elde etmiştir. Bu mantığı eleştiren her türlü tez rahatlıkla şuursuz ve Türkiye'nin özel coğrafi karakteristiğini hesaba katmadan uzak olarak addedilmiş ve reddedilmiştir. 1970'ler ve 1980'lerdeki askeri darbeleri ve müdahaleleri hararetle eleştiren Bülent Ecevit, 2000'lerde Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) üyeliğinin askerin siyasetteki rolünün kısıtlanmasını gerektirdiği bir ortamda, başbakan olarak bu mantığı içselleştirmiş ve savunmuştur. Ecevit, Türkiye'de demokrasinin

8 İlker Başbuğ, "General İlker Başbuğ's Speech during the Handover Ceremony of Turkish General Staff," 28 Ağustos 2008. Erişim tarihi: 30 Ekim 2008. www.tsk.mil.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_7_Konusmalar/2008/org_ilkerbasbug_dvrtslkonusmasi_28082008.html.

ilerletilmesi için daha fazla siyasi reform taleplerini eleştirerek şöyle demiştir: “Türkiye’nin özel jeopolitik şartları özel bir tür demokrasiyi gerektirmektedir.”⁹

Türkiye siyasetindeki ve toplumundaki yerleşik milliyetçi bakış açısının tezine göre, Türkiye’nin “tehlikeli” coğrafyası düşmanlarla çevrili olduğundan, bu coğrafyanın insanları sürekli bir olağanüstü hâl içerisinde yaşamaya kendilerini hazır tutmalılardır. Bu olağanüstü hâlde, Türkiye’nin bütünlüğünü sürdürmenin tek yolu vatanı Türk ulusunun en kıymetli varlığı olarak sahiplenmek ve onu her ne pahasına olursa olsun savunmaktır. Türk vatanının tehlikelerle dolu coğrafi konumuna dair sarıh göndermeler sadece askeri yetkililer tarafından sahiplenilmemekte, aynı zamanda gündelik siyasette, ders kitaplarında ve siyasetçilerin, akademisyenlerin ve gazetecilerin yazdıkları köşe yazılarında da işlenmektedir. Demokrasi, dış politika ve etnik meseleler hep siyaset alanından çıkartılıp Türk vatanını kalıcı bir olağanüstü hâl içerisinde gören coğrafi belirlenimcilik (*determinism*) perspektifinden yorumlanagelmıştır. Tüm onuncu sınıf öğrencilerine zorunlu olan milli güvenlik dersi için yazılmış bir ders kitabı öğrencileri şöyle uyarmaktadır: “Türkiye Cumhuriyeti, jeopolitik konumundan dolayı dışarıdan kaynaklanan oyunlarla karşı karşıyadır. Türk gençliği, bu oyunlara karşı hazırlıklı olmak zorundadır.”¹⁰ 1933’ten beri, ilköğretim okullarında öğrenciler her sabah okul bahçesinde “Öğrenci Andını” okumak için toplanırlar ve tüm öğrenciler hep bir ağızdan “ilkem ... yurdumu, milletimi özümden çok sevmektir ... varlığım; Türk varlığına armağan olsun” diye haykırırlar. Okullar, polis karakolları ve Türk Silahlı Kuvvetleri karargâhları da dâhil olmak üzere devlet binalarının dış duvarlarında “Önce Vatan” ve “Vatanını en çok seven, görevini en iyi yapandır” yazılı tabelalar asılıdır. Türkiye liglerindeki futbol

9 Alıntı için: Ersel Aydınli ve Dov Waxman, “A Dream Become Nightmare? Turkey’s Entry into the European Union,” *Current History* 100, sayı 649 (2001): 385.

10 *Lise Milli Güvenlik Bilgisi* (İstanbul: Devlet Kitapları, 2005), 7. Bu konu hakkında ayrıca bakınız: Pınar Bilgin, “‘Only Strong States Can Survive in Turkey’s Geography’: The Uses of ‘Geopolitical Truths’ in Turkey,” *Political Geography* 26, sayı 7 (2007): 746.

maçları öncesinde, stadyumlardaki taraftarlar son otuz beş yılda kırk bin cana mal olan silahlı şiddete tepki olarak “Şehitler ölmez, vatan bölünmez” tezahüratını yaparlar. Bu tezahüratla, taraftarlar Türk vatanını savunmak için canlarını feda etmeye hazır olduklarını vurgularlar.

Bu belirlenimci söyleme karşın, coğrafya doğanın bir ürünü olmayıp belirli bir topraktaki mekân üzerinde denetim için yürütülen tarihsel bir mücadelenin sonucudur. Lefebvre’in de öne sürdüğü gibi, “mekân tarihsel unsurlarla biçimlenmiş ve belli bir kalıba dökülmüştür ancak bu tarihsel bir süreçtir. Mekân politik ve ideolojiktir. Tam anlamıyla ideolojilerle yüklü bir üründür. Mekânın bir ideolojisi vardır. Peki, ama neden? Çünkü homojen ve ayrıca en saf haliyle tamamen nesnel gözüken mekân ... toplumsal bir üründür.”¹¹ Aynı doğrultuda başka bir düşünceye göre, “mekân fiziki bir olgu olarak kabul edildiğinde, bu kabul bir özne tarafından gerçekleştirilir; bu kabulle beraber siyasal bilgiye insan/mekân ilişkisi artık şüphe götürmez bir biçimde girmiştir ve mekân, devletin egemenliğine dair bir emare olarak siyasal bir anlam kazanır; toprak daha en başından bir kabul haline gelmiştir.”¹² Dolayısıyla, bu kitap itirazsız biçimde kabul gören “Türkiye coğrafyasında sadece güçlü devletlerin ayakta kalabileceği” varsayımını siyasetteki kaynaklarını tespit edip inceleyerek yapı sökülümüne uğratmayı amaçlamaktadır.¹³ Türkiye’de ulus-devlet, ulusal kimlik ve vatan çok önceden beri var olup siyasetin öncesine uzanan mevcudiyetler değillerdir. Tam tersine, rekabet halindeki siyasi gruplar bu mevcudiyetler üzerine daima bir çekişme halindelerdir.

11 Henri Lefebvre, “Reflections on the Politics of Space,” *Antipode* 30, sayı 2 (8 Mayıs 1976): 31.

12 Jens Bartelson, *A Genealogy of Sovereignty* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 31.

13 Bu alıntı, 1960’lardan itibaren jeopolitik üzerine kapsamlı çalışmalar yürüten ve Türkiye’nin jeopolitiği hakkında çeşitli kitaplar ve makaleler yayımlayan emekli Korgeneral Suat İlhan’a aittir. Suat İlhan, *Avrupa Birliğine Neden Hayır? Jeopolitik Yaklaşım* (İstanbul: Ötüken, 2000), 36. “Jeopolitik hakikatler” üzerine istisnai bir çalışma için bakınız: Bilgin, “Only Strong States Can Survive in Turkey’s Geography,” 740–756.

Vatan yapı sökümüne uğratılınca, Türkiye’de geleneksel aklın ve siyasette yapılan malumun ilamlarının oluşturduğu kule de kendiliğinden çökecektir. Bu kitap, mekânın hem teorik formlleştirmelerde hem de siyasal pratiklerde ulusal vatan olarak temsil edilme biçimlerine odaklanmaktadır. Kitap bir yandan akademik coğrafyanın himaye ettiği dünyayı milliyetçi yollarla görme biçimlerini ve Türk vatanının, yönetici elitlerin güvenlik kaygıları şemalarına uygun olarak nasıl inşa edildiğini tahlil ederken, bir yandan da Türk vatanının popüler kültürün içine nasıl nakşedildiğini incelemektedir. Türk devleti halen “her şey vatan için” sloganına bel bağlamış durumdadır. Bu slogan, askeri kararghların duvarlarında boy göstermekte ve nüfusun çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin dağlarına yazılmaktadır. 2000’lerde, Türkiye’nin AB’ye tam ye olmasının önünü açmak için Kıbrıs meselesinin barışçıl bir biçimde çözülmesinde ısrar eden kişiler ve gruplar, vatan haini olarak damgalanmış ve “vatanı Yunan’a satmakla” suçlanmıştır. Reformların sonucu olarak, 2003 sonrasında Türkiye’deki mülklerin giderek daha fazla miktarda yabancılara satılması bile milliyetçiler ve Avrupa’ya şüpheyle yaklaşanlar (*Eurosceptics*) tarafından “vatan toprağını yabancılara satmak” olarak betimlenmiştir. Türk devletinin, artan küreselleşme sonucu toprak sınırlarını savunması daha güç hale gelmiş olsa bile, *YouTube* dâhil binden fazla web sitesine erişimi yasaklayarak Türk devleti vatanın siber-sınırlarında devriye atmayı sürdürmektedir (bu yasaklar, dünyada Türkiye’yi siber lemde en katı ve ateşli biçimde sansür uygulayan ülkelerden biri haline getirmektedir). Ulusal kimliğin ve toprağın uzun zamandan beri kabul gören esaslarını sorgulamanın yanı sıra bu kitap ayrıca gündelik siyasi pratiklerin vatan kavramını söylem olarak nasıl ürettiği ve yaygınlaştırdığı üzerine de eğilmektedir.

Mekân ile milliyetçilik arasındaki ilişkiyi görmezden gelen toplumsal çalışmalarda olduğu gibi vatan, Türk siyasetinde baskın rolüne ve etkisine rağmen, bilhassa devlet merkezli

çalışmalarda da gün ışığına çıkarılmamış bir konudur ve bu yaklaşımların radarına belirgin biçimde girmemektedir. Jens Bartelson'ın vurguladığı gibi, "siyasal söylemde, merkezîyet ve belirsizlik zaman içerisinde genellikle birbirlerinin koşulu haline gelir. Bir kavram, diğer kavramlar ona göre tanımlandığı ölçüde merkezi olur. Başka bir deyişle, söylem içerisinde tutarlı bir anlama ve kullanıma sahip olmak için bu merkezi kavrama bağımlıdır."14 Vatan, Türk ulusu ve devleti gerçeğinin ebedi ve doğal bir simgesi olarak görülerek tarihsel ve ontolojik bir konum kazanmıştır. Ancak hiç de tarafsız ve sahil olmayan vatan kavramı, tarihsel olarak inşa edilmiş mekânsal bir koordinat sistemidir ve bu koordinat sistemi üzerinde çeşitli siyasi güçler, ulusal iktidar yapısını denetim altına almak ve vatanı fiziki olarak kontrol etme ve temsil etme hegemonyası için mücadele etmektedirler. Hegemonik siyasi söylem, vatanın fiziki ve tahayyül edilen sınırlarını tanımlama ve dolayısıyla da sınırların içerisi ile sınırların dışarı arasındaki farkı belirleme kapasitesiyle devasa bir otoriteye sahiptir. Buna bağılı olarak, böylesi bir güçlü hegemonik siyasi söylem ötekileştirme yoluna giderek kimlerin vatan sınırları içerisinde kalabileceğini ve vatana dair alternatif temsil biçimlerini dışlamaya olanak sağlamaktadır. Vatanı yazgısı belli, durağan ve değişime uğramayan mekânsal bir platform olarak tasdik etmeyi reddeden bu kitap "mekânsal körlüğün" üstesinden gelmeyi ve vatanın Türk ulus-devleti için asil bir toprak parametresi olarak nasıl kavramsallaştırıldığını, canlandırıldığını ve dönüştürüldüğünü incelemeyi amaçlamaktadır.15 Türk vatanı ile Türk ulusu arasındaki hiçbir itirazı kabul etmeyen doğal bağlantı ilkesini siyaset alanına taşımayı amaçlaması sebebiyle bu kitap, vatana dair tahayyüllerin ve temsil biçimlerinin mahiyetleri yerine süreçleri üzerine odaklanmaktadır.16 Türk ulusunun iç ve dış tehditlerle sarılı ve

14 Bartelson, *A Genealogy of Sovereignty*, 13.

15 Oren Yiftachel, *Ethnocracy: Land and Identity Politics in Israel/Palestine* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2006), 43.

16 Akhil Gupta ve James Ferguson, "Beyond 'Culture': Space, Identity, and the Politics of Difference," *Cultural Anthropology* 7, sayı 1 (Şubat 1992): 9-11.

kuşatılmış olduğunu söyleyen bir coğrafi varsayıma dayanan yerleşik Türkiye dış politikasını sorunsallaştıran kitap, vatanı savunma düşüncesinin siyasal gücü elinde bulunduranlara hegemonik bir konum bahsettiği ve bu konumu meşrulaştırdığı sonucuna varmaktadır.

Ulusal toprakların inşası, *Öteki* sorunu ve ulusal kimlikler üzerine mücadeleler tarafından şekillenen ve dikte edilen karşılıklı ilişkilere dair anlayışı zenginleştirmek için, bu çalışmada kullanılan metodoloji siyaset teorisi, coğrafya, sosyoloji ve tarih alanlarındaki eleştirel yayınlara dayanmaktadır. Güç-iktidar ilişkisi ve söylem teorisi için Michel Foucault ile Ernesto Laclau'ya, coğrafi temsil için Gearóid Ó Tuathail ile David Campbell'a ve ulusal bilinci aşulamakta eğitimin rolü için Anssi Paasi'ye başvurulmaktadır.¹⁷ Bu disiplinler arası yaklaşım, Türkiye'de sahip olunan topraklara dair dönüşümlerin, devlet iktidarının ulusun toplumsal ve kültürel hayatını şekillendirmesine aksettirildiğini ortaya koymaktadır. Mekânsal toplumsallaşmanın veçhelerini denetim altına almak için farklı gruplar ve sınıflar arasındaki siyasi mücadeleler mütemadiyen Türk halkının toprağa dayalı kolektif kimliği içselleştirmesini ve sahip olunan topraklarla sınırlı mekânsal bir varlığın mensupları olarak toplumsallaşmasını sağlayan Türk vatanının önemini yansıtmaktadır. Teorik analize derin bir nitel ve ampirik araştırmayı ekleyerek, bu kitap arşivler, biyografiler, coğrafya ders kitapları, haritalar, gazeteler, romanlar ve devlet arşivleri gibi geniş bir alana yayılmış farklı kaynaklar üzerinden Türkiye'de vatanın söylemsel haritasını çıkartmayı amaçlamaktadır. Bilgiye dayalı ve kışkırtıcı bir biçimde, bu çalışma Cumhuriyet ve geç

17 Michel Foucault, *Power/Knowledge* (New York: Pantheon, 1980); Ernesto Laclau, *New Reflections on the Revolution of Our Time* (Londra: Verso, 1990); Gearóid Ó Tuathail, *Critical Geopolitics* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996); David Campbell, *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1992); Anssi Paasi, *Territories, Boundaries, and Consciousness: The Changing Geographies of the Finnish-Russian Boundary* (New York: Wiley, 1996); Pierre Bourdieu, *Reproduction in Education, Society, and Culture* (Londra: Sage, 1990).

Osmanlı dönemlerini kapsayarak kitapta tasvir edilen her ayrı dönemde vatanın hangi yollarla tek tip bir hale getirildiğini ayrıntılarıyla ortaya koymaktadır.

Kitabın Birinci Bölümü, Dâr'ul-İslam'dan; muhtelif dini ve etnik gruplar tarafından oluşturulan, yatay bir biçimde bölümlenmiş ve akışkan sınır bölgeleriyle ayrılmış Osmanlı kimliğinin ve mekânının fiziksel ve zihinsel sınırlarının inşa edilmesini gerektiren Batılı ulus-devlet paradigmasına çetrefilli dönüşümü incelemektedir. İkinci Bölümde, 1908-1923 yılları arasında Osmanlı yönetici elitlerinin ve toplumunun mekânsal bilincinin emperyal vatandan milli vatana nasıl dönüştüğünün tarihi anlatılmaktadır. Heterojen emperyal bir vatandan homojen milli bir vatana doğru değişimi analiz etmek, toplumsal bütünleşmeyi ve düzeni sağlamak için ulusal söylemlerin ve pratiklerin eğitimi, siyaseti ve gündelik hayatı nasıl millileştirdiğini gözler önüne sermektedir. Üçüncü Bölümde ise özellikle devletin eğitim sisteminin Türk ulusal kimliğini ve ülkenin mekânsal ve kültürel özelliklerini yücelterek ulusal idealleri nasıl coğrafya kitaplarına aşılacağı üzerinde durularak milliyetçi bir söylemin eğitim araç-gereçlerinde nasıl baskın hale geldiği incelenmektedir. Mekânın pedagojisinin 1923 öncesi ve sonrasındaki hallerinin karşılaştırılması, yeni kurulmuş Türkiye devletinin milli vatan hakkında mekânsal bilinç inşa etmek ve kolektif milli görevleri halk arasında yaygın hale getirmek için coğrafya eğitimini nasıl etkin biçimde kullandığını ortaya koymaktadır. Son olarak, Dördüncü Bölümde ise Türk devletini politik bir birim olarak meşrulaştırmak için Türkiye'nin dış politika söyleminin nasıl özgül anlam, ortak akıl ve hakikat rejimi sistemleri ürettiği üzerinde durulmaktadır. Bu sayede, vatana yönelik tehdit ve tehlikelere dair sembolleri kullanarak Türkiye toplumunu terbiye etmek ve hâkim sınıfın iktidarına ve hegemonyasına meydan okuyan diğer muhalif grupları ortadan kaldırmak için yönetici elitler Türkiye'de tarihsel bir blok oluşturmuşlardır.

BİRİNCİ BÖLÜM

Yeni Bir Meşruiyet Arayışı: Osmanlı Vatanseverliği ve Emperyal Vatan

Ulus-devletler geçtiğimiz son iki yüzyılda siyasal ve toplumsal örgütlenmenin en yaygın formu haline gelmişlerdir. Ulus-devlet, başarısını büyük oranda iktidar tekeli meşrulaştırdığı sınırları belirli topraklarda bireysel kimlikleri ve grup kimliklerini inşa etmesine borçludur. Kısaca belirtmek gerekirse, sınırları belirli topraklara sahip olmak (*territoriality*) iktidarın önemli bir formu olarak ortaya çıkmıştır. Buna karşılık, kendi toprakları içerisinde tekbiçimliliği sağlamak için ulus-devletler, yerini aldıkları siyasal sistemin heterojen örgütlenme yapısını da lağvetmek zorunda kalmışlardır. Türkiye örneğine baktığımızda, Cumhuriyet öncesinin millet sistemi, tebaasını kendi özerk dini kurumlarına (bu kurumlar, toplum ile devlet arasında arabuluculuk rolü oynayan siyasal ve hukuki sistemin belkemiğini oluşturmuştur) bağlamıştır. Devlete doğrudan sadakat ve yurttaşların devletle özdeşleşmesi daha sonradan bu sistemin yerini almıştır. Yatay bir biçimde bölümlenmiş ve akışkan sınır bölgeleriyle ayrılmış

çeşitli dini gruplar tarafından oluşturulmuş bir imparatorluk mekânında, ulusal kimliğin ve ulusal vatanın inşa edilmesi gerekliliği bu süreci epey karmaşık hale getirmiştir.

Üstelik, Türkiye’de ve başka Ortadoğu ülkelerinde bu süreç, İslam medeniyeti şeklindeki değer-temelli ontolojik kendini algılayış biçiminin (*Selbstverständnis*), Batı medeniyeti şeklinde tamamen farklı ve mekanizma-temelli bir kendini algılayış biçimine dönüştürülmesini gerektirmiştir.¹⁸ Ahmet Davutoğlu’na göre, “İslamiyet’te, siyasi meşruiyetin değer anlayışının [*axiological*] temelleri, tüm insanlara ve doğaya hükmeden Allah tarafından verilmiş ebedi değerler” iken, Batı medeniyetinde siyasi katılım bu meşruiyet için kilit bir önem taşımaktadır: “Siyasi mekanizma, yeni bir egemenlik temelini (ulusal egemenlik ya da halk egemenliği) oluşturulmasıdır. Bu mekanizmanın öneminin artması, siyaset teorisinde usulen meşruiyetin bu yönünü en iyi şekilde karşılamak arayışına ve dolayısıyla bir değişime yol açmıştır. Liberal demokrasi geleneği ve sosyalist/halkçı demokrasiler, kendi sistemlerinin üstünlüğünü bir değerler sistemine bağlı olmalarına yormak yerine siyasi katılım için uygunlukları üzerinden savunmaya başlamışlardır. Dolayısıyla, siyasi meşruiyetin bir aracı olarak siyasi katılım kendi başına bir değer haline gelmiş ve siyasi hayatın normlarını yeniden üretmeye başlamıştır.”¹⁹ Bu kendini algılayış biçimleri arasındaki fark, ulus-devlet ve ümmet kavramlarında en açık şekilde görülebilir. Türkçe, Farsça ve Arapça dillerinde, *nation-state* kavramının karşılığını bulmak hiç de kolay değildir ve aynı güçlük, ümmet kavramının Batı dillerinde karşılığını bulmak için de geçerlidir.

Kuran-ı Kerim’e göre, tüm Müslümanlar ümmet adı verilen tek bir cemaati oluşturur: “Şüphesiz bu (İslâm), tek ümmet (din) olarak sizin ümmetinizdir (dininiz). Ben de Rabbi-

18 Ahmet Davutoğlu, *Alternative Paradigms: The Impact of Islamic and Western Weltanschauungs on Political Theory* (New York: University Press of America, 1994), 6-7.

19 A.g.e., 118-123

nizim. Onun için sadece bana kulluk edin.”²⁰ İslami siyaset anlayışı, ümmetin birliğinin altını çizerek etnik ya da ırka dayalı farklılıklara itibar etmez. Davutoğlu’nun vurguladığı gibi, “ümmetin tekliği mensuplarının dilsel, coğrafi, kültürel ya da biyolojik etkenler yerine ortak bir ontolojik yaklaşıma sahip olmalarına dayanır ve doğrudan Allah kavramıyla ve tevhide olan imandan doğan özgül dünya imgesiyle [*imago mundi*] bağlantılıdır.”²¹ İslamiyet’in şariat (hukuk) âlimleri, dünyayı Dâr’ul-İslam ve Dâr’ul-Harb olmak üzere iki birime bölmüşlerdir. Dâr’ul-İslam, “İslamiyet’in kendisinin ve dini kurallarının hüküm sürdüğü topraklar” anlamına gelir. Buna karşılık, Dâr’ul-Harb kavramını açıklamak çok daha güç ve sorunludur. Bu kavram, “İslamiyet’in hüküm sürmediği toprakları işaret eder.”²² Bernard Lewis ve diğer oryantalist akademisyenlerin düşüncelerinin aksine Dâr’ul-Harb kavramının bu anlamı, “bu iki birim arasında ahlaki açıdan vacip ve hukuki ve dini açıdan elzem bir savaş hali” olduğu anlamına gelmez.²³ Gerçekten de, Kuran-ı Kerim’de ve hadislerde bu kavramlara yapılmış tek bir atıf bile yoktur. İki kavram da, tarihsel koşulların ve 7. yüzyıl sonrasında genişleyen İslam hükümrانlığının sonucu olarak gelişmiştir. 10. yüzyıl sonrasında, İslam âlimleri bu iki kavramı Haçlı Seferleri’ne, Müslümanların denetimindeki toprakların Moğollar tarafından istila edilmesine ve İber Yarımadası’nda İslam hükümrانlığının sona ermesine bir tepki olarak daha sık bir biçimde kullanmaya başlamışlardır. Müslümanların denetiminde olmayan diyarların İslamiyet tarafından Dâr’ul-Harb ile özdeşleştirilmesi, devamlı bir savaş hali yerine Soğuk Savaş’ın askeri bloklarını andırmaktadır. Her ne kadar bu bloklar olası

20 Enbiyâ Suresi, 21/92.

21 Davutoğlu, *Alternative Paradigms*, 185. İslamiyet’teki en temel kavramlardan biri olan tevhit, Tanrının birliğini ve mutlaklığını simgeler. Kur’an-ı Kerim’e göre, “O, Allah birdir. Allah sameddir. O, doğurmamış ve doğmamıştır. Onun hiçbir dengi yoktur.”

22 Cyril Glasse ve Huston Smith, *The New Encyclopedia of Islam* (Walnut Creek, CA: AltaMira Press, 2003), 111-112.

23 Bernard Lewis, *The Political Language of Islam* (Chicago: Chicago University Press, 1988), 73.

bir savaş için ordularını hep hazır tutmuşlarsa da, süregiden ticari ve siyasi bağlar her iki tarafın da karşılıklı çıkarlarına hizmet ettiğinden mevcut ilişkilerin standart hali uzlaşmaya ve bir arada yaşamaya dayanmıştır.²⁴ İber Yarımadası'nda Müslümanların ve Hristiyanların siyasi ve askeri olarak karşı karşıya gelmelerini tanımlamak için, 14. yüzyıl başlarında Prens Juan Manuel'in "Soğuk Savaş" terimini literatüre kazandırması bu anlamda gayet çarpıcı bir durumdur.²⁵

Osmanlı devletinin siyasi meşruiyeti, ümmeti müdafaa edebilmesine ve Dâr'ul-İslam topraklarında ümmetin refahını devam ettirebilmesine dayanıyordu. Buna karşılık, Dâr'ul-İslam ile geri kalan dünya arasındaki ilişkilerin kesintisiz bir savaş hali olduğu fikrine uzak olan Osmanlı Hanedanlığı, kendi sınırlarının öte tarafında alternatif bir siyasi ve dini düzen olduğunu kabul etmişti. Osmanlı'nın, Bitinya'da (O dönem Dâr'ul-İslam ile Dâr'ul-Harb arasında bir sınır bölgesi) bulunan küçük bir göçebe beylikten büyük bir imparatorluğa dönüşmesini sadece dini şevk ve adanmışlığa dayanan cihat ve gaza ideolojisiyle açıklamak mümkün değildir.²⁶ Cemal Kafadar'ın *İki Cihan Arefesinde* kitabının isminin de ustaca gösterdiği üzere, Osmanlılar bir uç beyliği olmanın getirdiği fırsatları değerlendirmişler ve Bizanslıların yönetim modelinden faydalanıp bu modeli Türk-İslam gerçekliklerine uyarlamışlardır.²⁷ Osmanlılar ayrıca halifenin meşruiyetini, İslam dininin Peygamberi Muhammed'in mensubu olduğu Kureyş kabilesinden olmak gerekliliğine bağlayan klasik İslami yorumu da değiştirmişlerdir. Osmanlı siyaset anlayışına göre,

24 Ahmet Özel, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı: Darulislam Darulharb* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1998), 273.

25 Simon Dalby ve Gearóid Ó Tuathail, *Rethinking Geopolitics* (New York: Routledge, 1998), 67-68.

26 Gaza düşüncesi için bakınız: Paul Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire* (Londra: Royal Asiatic Society, 1938). Anadolu'da sınır bölgelerinin oluşumu üzerine detaylı bir inceleme için bakınız: Ralph W. Brauer, *Boundaries and Frontiers in Medieval Muslim Geography* (Philadelphia: American Philosophical Society, 1995), 53- 60.

27 Cemal Kafadar, *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State* (Berkeley: University of California Press, 1995).

padişahın hükümranlığı kutsal bir haktır.²⁸ Cihat kavramı da Osmanlı Hanedanı'nı meşrulaştırmak için kullanılmış ve Osmanlı padişahları, Peygamber Muhammed'den sonraki en büyük cihat savaşçıları olarak tarif edilmiştir. 16. yüzyılda, Kanuni Sultan Süleyman döneminde 30 yıl boyunca İslam ile ilgili konularda en yetkili kişi olarak şeyhülislamlık yapan Ebussuud Efendi, Osmanlı padişahlarını "Dâr'ul-Harb'i, Dâr'ul-İslam'a katan kudretli fatihler" olarak sunmuştur.²⁹

Osmanlı padişahları, siyasi ve askeri hegemonyalarını oluşturmak için diğer Türk-Müslüman beyliklere karşı 15. yüzyılda başarılı askeri seferler düzenlemişlerdir. Müslümanlara karşı bu savaş bir cihat olarak sunulmuş ve Osmanlı'nın dini elitleri, Anadolu'daki bu Müslüman beyliklerin Osmanlı'ya karşı kâfirlerle anlaşarak onun Batı'daki ilerleyişine engel çıkarttıklarını öne sürmüşlerdir.³⁰ 16. yüzyılda "Osmanlı topraklarında ikamet, seyahat ve ticaret için gerekli güvenceler, Dâr'ul-Harb'den sadece 'dostluk ve samimi iyi niyet' sözü veren gayrimüslimlere tanınırdı." Osmanlı padişahları, "Fransız veya İngilizler gibi 'dost' uluslara sundukları ticaret özgürlüğünden" yaşadıkları ihtilaflar sebebiyle Habsburglar'ı yararlandırmamışlar ve bu sebeple, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avusturya ile ticaret ilişkileri 18. yüzyıla kadar büyük bir gelişme göstermemiştir.³¹ Gene 16. yüzyılda, İran'da Safeviler Doğu Anadolu'da Şiiliği destekleyerek, Osmanlı'nın siyasi-dini meşruiyetini tehdit etmiştir. Osmanlı şeyhülislamı, artan Safevi nüfuzuna karşı koymak için Safeviler'e karşı cihat ilan etmiş ve başka bir Müslüman devlete karşı savaşmayı haklı çıkarmak amacıyla şöyle bir fetva çıkarmıştır: "Eğer İran'da Şah İsmail'in oğulları yönetiminde yaşayan Acem ayrılıkçıları (Allah onları terk etsin) Ebubekir, Ömer ve Osman'ı gerçek halife sayanları kâfir kabul ediyorsa

28 Colin Imber, *The Ottoman Empire, 1300–1650* (New York: Palgrave Macmillan, 2002), 126.

29 Colin Imber, *Eb'us-su'ud: the Islamic Legal Tradition* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1997), 77.

30 Imber, *The Ottoman Empire*, 121.

31 Halil İnalcık, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 1:188.

ve kendileri Ali'den sonra gelenleri (Allah onlardan razı olsun) asalet sahibi sayıyorlarsa ... ve eğer onları [ilk üç halifeyi] mürtet ve iftiracı kabul ediyor ve açıkça onlara küfür isnat ediyor ve bühtanda [iftirada] bulunuyorlarken kendilerini mümin biliyorlar ve ehli sünnet Müslümanların öldürülmesinin şer' en caiz olduğuna inanıyorlarsa ... bu kâfirlerin ve böyle şeylere inananların yaşadıkları yer Dâr'ul-Harb midir? Evet, orası Dâr'ul-Harb'dir ve onlar mürtet sayılır.”³² Benzer biçimde, Ebussuud Efendi de Safeviler'i ve destekçilerini kâfir olarak ilan etmiş ve onlara karşı savaşın bir cihat olduğunu öne sürmüştür.³³

Osmanlı İmparatorluğu'nun genişleme süreci, 17. yüzyılın sonuyla beraber Habsburg İmparatorluğu karşısında alınan askeri yenilgilerin sonucunda duraksamaya girmiştir. Türkiye'deki yerleşik tarih anlayışına göre, Osmanlı ile Habsburg İmparatorlukları arasında 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme dönemine girmesine işaret eder. Bu antlaşma ayrıca Osmanlı'nın Avrupa'da Dâr'ul-İslam topraklarını genişletmesinin de sona ermesi anlamına geliyordu. Osmanlı İmparatorluğu, bu antlaşmayla Avrupa'daki başlıca hasmının toprak bütünlüğünü tarihte ilk kez tanımak zorunda kalmış ve sınır tespit işlemleri için Habsburg İmparatorluğu ile ortak bir komisyon kurulmasına onay vermişti. Karlofça Antlaşması'nın daha da çarpıcı olan kısmı, ateşkes yerine bir barış antlaşması olsa da, Osmanlı devlet adamlarının antlaşmayı kâfirlerle olan husumetlere geçici olarak ara verilmesi şeklinde yansıtmalarıydı. Osmanlı'nın toprak kayıplarını kayıt altına alan ve Osmanlılar ile Habsburglar arasındaki sınırı saptayan bu olumsuz antlaşmaya dair eleştirilerin önüne geçmek için Osmanlı sadrazamı Köprülü Amcazade Hacı Hüseyin Paşa, tarihçi Naima'dan mevcut siyaseti savunan bir rapor yazmasını istemiştir. Naima da bu doğrultuda, Karlofça Antlaşması'nı,

32 Norman Itzkowitz, *Ottoman Empire and Islamic Tradition* (New York: Alfred A. Knopf, 1972), 69.

33 Imber, *Eb'us-su'ud*, 86.

627 yılında Peygamber Muhammed'in güçleri ile Mekkeliler arasında imzalanan Hudeybiye Ateşkes Antlaşması'yla karşılaştırmış ve kâfirlere karşı savaşı sürdürmenin Müslümanlar açısından zarar verici olması durumunda kâfirlerle olan husumetlere ara verilmesinin tercih edilebilir olduğunu öne sürmüştür.

Osmanlı devlet adamları her ne kadar 18. yüzyıl başında diğer Avrupalı devletler karşısında imparatorluğun gerilediğini gizlemeye çalışmışlarsa da, aynı yüzyılın sonunda imparatorluk ilk kez esasen Müslümanların yaşadığı bir toprağı, yani Kırım'ı kaybetmiştir. Edward Weisband, "hor görülen gâvurlara Dâr'ul-İslam'dan ilk kez toprak verdiği için" 1774'te Osmanlı İmparatorluğu ile Rus Çarlığı arasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın "Bâb-ı Âli'nin imzalamaya zorlandığı en onur kırıcı antlaşma" olduğunun altını çizer.³⁴ Kırım ve Müslüman nüfusun Rusya'ya kaptırılması, Osmanlılar açısından o kadar dehşet vericiydi ki, III. Selim kaybedilen Müslüman toprakları hakkında şöyle bir duygusal şiir yazmıştır:

Yüz tuttum Cenab-ı Kibriya'ya
Rasûlün zikrin aldım ibtidaya
Gidelim ceyş-i küffara gazaya
Bizim bu memleket kalsın mı böyle?
Egerçi sihr eder İslâma kâfir
Bize de ism-i a'zam işte hâzır
Esîr edip nice Tâtân bir bir
Kırım küffârda kalsın mı böyle?

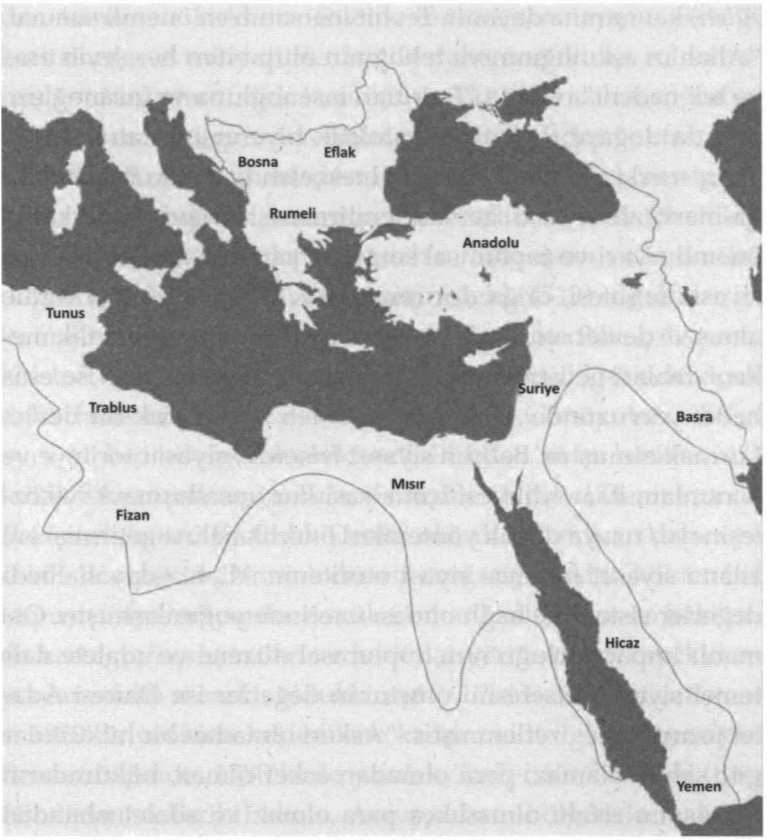
Rusya'nın Kırım'ı 1774'te istila etmesinin ardından, binlerce Müslüman Tatar Rus yönetimi altında şariat (İslam huku-ku) uygulanamayacağı için artık Dâr'ul-Harb olmuş atalarının topraklarını terk etmişler ve Peygamber Muhammed'in

34 Edward Weisband, *Turkish Foreign Policy, 1943–1945: Small State Diplomacy and Great Power Politics* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1973), 211.

ve takipçilerinin Mekke'den Medine'ye göç etmesinin (İslam tarihindeki adıyla hicret) izinden giderek, Dâr'ul-İslam olarak görülen Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmişlerdir. Brian Glyn Williams'ın da öne sürdüğü gibi, binlerce Kırım Tatar'ın Rusya denetimindeki Kırım'dan Osmanlı topraklarına göç etmesi, Kırım Tatarlar arasında o dönem toprağa dayalı bir vatanseverliğin olmadığını ortaya koyuyordu: "Kırım'ı, 18. ve 19. yüzyıllarda Kırım Tatarlar için kutsal *Vaterland* ya da *patrie* [vatan] olarak ilan edecek bir biçimde Kırım'a dair Tatarlara özgül bir etnik hakkı ya da talebi dile getirmek yerine, Hanefi İslam'ın yaygın biçimde kabul gören mutasarrıfları, Kırım yarımadasının (kâfirlerin kanunlarının artık şeriata üstün olduğu topraklar) esasında tüm dini bütün Müslümanlar tarafından terk edilmesi gerektiğini dayatmışlardır."³⁵

III. Selim'in Kırım'ı "kâfirlerden" geri alma arzusunun tam tersi bir doğrultuda, Osmanlı İmparatorluğu 1918 yılı itibariyle Balkanlar'daki ve Kafkasya'daki tüm topraklarını kaybetmiştir (Şekil 1.1). İmparatorluğun, Balkanlar'daki ve Kafkasya'daki kademeli geri çekilişi sebebiyle sadece Kırım Tatarlar değil başka milyonlarca Müslüman da topraklarını terk edip elde kalan Osmanlı topraklarına yerleşmişlerdir. Türkiye'de bu insanlar, aslen Mekke'deki zulümden kaçıp Medine'ye göç eden Müslümanlar için kullanılan ve hicret kelimesinden türetilen muhacir kelimesiyle adlandırılır. Bu dönemde, imparatorluğun Müslüman nüfusu Balkanlar'daki ve Kafkasya'daki Hıristiyan halklar arasında yaygınlaşan milliyetçiliğin yıkıcı etkileriyle karşı karşıya kalırken, Osmanlı'nın modernleştirici yönetici elitleri, ümmet ile Dâr'ul-İslam yerine vatana dayanan emperyal bir vatanseverliği inşa etmek gibi zorlu bir görevin üstesinden gelmek durumundaydılar. Osmanlılar aslında 14. yüzyıldan beri devletin siyasi ve dini meşruiyeti için ümmet ile Dâr'ul-İslam kavramlarının anlamını değişen koşullara uyarlamaktaydılar. Ancak yönetici elitler 18. yüzyılın sonundan itibaren yükselen milliyetçi ha-

35 Brian Glyn Williams, *The Crimean Tatars: The Diaspora Experience and the Forging of a Nation* (Leiden, Hollanda: Brill, 2001), 126.

Şekil 1.1: Osmanlı İmparatorluğunun 19. yüzyıl başındaki haritası.

reketlere ve Batı sömürgeciliğine karşı imparatorluğun toprak bütünlüğünü sürdürmek için artık farklı siyasi kavramlar tahayyül ve inşa etmeleri gerektiğini fark etmişlerdir. Osmanlı vatanseverliğinin ve Osmanlı vatanının inşasını daha iyi açıklamak için, kitapta öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'nda mekân algısı ve bu algının yaşanan askeri yenilgiler ve sürekli kaybedilen topraklar sonucu nasıl değiştiği incelenecektir.

Batı Tarafından Zorlanan Osmanlı Kozmolojisi

Kozmoloji, evrenin doğasının ve yapısının felsefi ve bilimsel açıdan çalışılmasıdır. İslamiyet'in Tanrı-merkezli (*theocentric*) kozmolojisi, Allah'ın tek olduğunu ve Allah'tan başka Tanrı olmadığını ilan eden bir yemin olan tevhit (*La ilaha illa*

Allah) kavramına dayanır. Tevhit inancının en önemli sonucu, "Allah'ın aşkınlığının ve tekliğinin olup biten her şeyin esas ve tek nedeni" olduğu, Tanrıdan insanoğluna ve insanoğlundan da doğaya doğru bir ontolojik hiyerarşi yaratmasıdır.³⁶ Tanrı-merkezli İslami siyasal gerekçelendirme ile Batının doğa-merkezli siyasal gerekçelendirmesi arasındaki farklılık, önemli siyasi ve toplumsal sonuçlar yaratmıştır. Batıya özgü siyaset felsefesi, doğa durumunu (*state of nature*) merkezine almış ve devlet otoritesini meşrulaştırmak için egemenlik mekanizmaları geliştirmiştir. İslami siyaset felsefesinde ise esas hedef yeryüzünde Allah adına adaleti sağlayacak bir devlet kurmak olmuştur. Batının siyaset felsefesi, siyasi otoriteye ve kanunlara itaat edilmesi için siyasi kurumsallaşmayı ve sözleşmeye / rızaya dayalı yöntemleri öncelik haline getirmişken, İslami siyaset felsefesi siyasi otoritenin Allah'a dayalı ebedi değerler sistemine bağlı olması üzerinde yoğunlaşmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun, toplumsal düzene ve adalete dair temel siyaset felsefesini oluşturan değerler ise Daire-i Adalet formülüyle özetlenmiştir: "Askeri olmadan bir hükümdar güç sahibi olamaz, para olmadan asker olmaz, hükümdarın tebaasının refahı olmadıkça para olmaz ve adalet olmadan halk refaha eremez."³⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya görüşü, dünya hakkındaki bilgiyi dört boyutta teessüs etmiştir.³⁸ Dört boyutun ikisi mekânla ilişkilidir. Bunların ilki yaratılışı, evreni ve dünyadaki fiziki gerçekleri Allah'ın kudretinin bir tasavvuru olarak açıklayan İslam kozmografyasıdır. İkinci boyut ise âlemin fiziki koşullarını ve doğanın kanunlarını açıklamaya çalışan coğrafyadır. Ancak siyasi ve askeri yaklaşımlar Osmanlı âlimleri tarafından genellikle önemsenmediği için bu coğrafya anlayışı, günümüzün modern coğrafya anlayışın-

36 Davutoğlu, *Alternative Paradigms*, 48–49.

37 Halil İnalcık, "Turkey," *Political Modernization in Japan and Turkey* içinde, Robert E. Ward ve Dankwart A. Rustow (der.) (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1968), 43.

38 Gottfried Hagen, "Ottoman Understanding of the World in the Seventeenth Century," *An Ottoman Mentality: The World of Evliya Celebi* içinde, Robert Dankoff (der.) (Leiden, Hollanda: Brill, 2004), 215–216.

dan tamamen farklıdır. Estetik zevk, bu anlayışın ürettiği haritalarda ve minyatürlerde çok daha önemli bir rol oynamış ve dünyanın farklı kısımları hakkında yazılan coğrafya kitapları esasen egzotik canlılar, doğaüstü güçler ve efsaneler üzerinde durmuştur. Modernlik öncesi Osmanlı kozmograf-larına ve coğrafyacılara göre, her varlık ve canlı (özellikle de tuhaf ve egzotik olanlar) Allah'ın ihtişamını ve kudretini doğrulardı. Piri Reis'in, yakın geçmişteki (1513) coğrafi keşif-lerin çizimini yaptığı dikkat çekici dünya haritası çalışması, Kristof Kolomb'un son seyahati sonrası bildiklerinden çok daha fazla bilgi içermekte ve Kuzey ve Güney Amerika'yı ayrıntılı biçimde resmetmekteydi. Piri Reis'in bu haritası, At-lantik Okyanusu'nu *Al-Bahr al-Muzlim* (Meçhul Deniz) ya da *Bahr al-Zulumat* (Karanlık Deniz) olarak adlandıran daha ön-ceki İslamiyet ve Osmanlı dönemi coğrafyasından kökten bir kopuşu işaret ediyordu. Ancak Osmanlı elitleri evren hakkın-da kartografi çalışmaları ve haritalar yerine uhrevi spekülasyonlara daha meraklı olduklarından, Piri Reis'in bu çalışma-sı 1929'da yeniden keşfedilene kadar ciddi ilgi görmemiştir. Benzer biçimde, 1580'lerde yazılan *Tarih-i Hind-i Garbi* (Batı Hindistan'ın Tarihi) kitabı, Avrupalıların bölgedeki faaliyet-leri üzerinde durmak yerine daha çok bölgedeki hayvanları ve yerel sakinleri tasvir ediyordu. İmparatorluğun genişleme sürecinde olduğu 16. yüzyılda Osmanlı devleti, coğrafi keşif-ler hakkındaki kapsamlı bilgilerini siyasi faaliyetlere katmaya ihtiyaç duymamıştır zira İmparatorluk açısından zengin kay-naklara sahip Mısır'ı fethetmek, meçhul Yeni Dünya üzerine kafa yormaktan çok daha anlamlı duruyordu.³⁹

Osmanlı dünya görüşünün üçüncü boyutu zamanı ta-rihsel bir çizgide kavramaktır. Klasik Osmanlı tarihinde, Batlamyus'un dünya-merkezli modeline uygun biçimde,

39 Thomas D. Goodrich, *The Ottoman Turks and the New World: A Study of Tarih-i Hind-i Garbi and Sixteenth-Century Ottoman Americana* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1990); Svat Soucek, "Piri Res and Ottoman Discovery of the Great Discoveries," *Studia Islamica* 79 (1994): 121-142; Andrew C. Hess, "Piri Reis and the Ottoman Response to the Voyages of Discovery," *Terrae Incognitae* 6 (1974): 19-37.

imparatorluk evrenin merkezinde yer almaktadır. Bu anlayışa göre, Osmanlı İmparatorluğu, Peygamber Muhammed'le başlayıp Dört Halife, Emeviler ve Abbasiler ve en son Osmanlılar ile devam eden İslam hanedanlığının varisi olarak kabul edilir. Dördüncü boyut, insanoğlu ile Tanrı arasındaki ilişkiyi açıklayan teolojidir ve kozmolojiyi, coğrafyayı ve tarihi yorumlamakta en üst kademede yer alır. Bu anlayışın yaptığı benzetmeye göre, "etrafına bakmak (coğrafya) ve geriye bakmak (tarih) kaçınılmaz biçimde yukarı bakmakla (teoloji) bağlantılıdır."⁴⁰

Osmanlı dünya görüşü, 17. yüzyılda bu dört boyutta da zorlamaya maruz kalmıştır. İşin teoloji boyutunda, Kadızadeliler ve Sabetaycılık hareketleri gibi İslam ortodoksisinin dışında yer alan dini tarikatların ortaya çıkması, imparatorluğun siyasi-dini yapısını istikrarsızlığa uğratmıştır. Tarih ve kozmoloji açısından, pek çok Osmanlı âlimi İbn Halduncu bir anlayışla imparatorluğun Kanuni Sultan Süleyman dönemiyle (1520-1566) zirvesini yaşadığı ancak artık evrenin merkezi olmadığı şeklinde görüş belirtmiştir.⁴¹ Siyasi-dini devlet yapısının sallantıda olduğu ve "gavur" topraklarına yönelik fetihlerin durma noktasına geldiği bir ortamda, Osmanlı âlimleri geleneksel mekân bilincini sorgulamaya başlamışlardır.

Kâtip Çelebi (1609–1657), Osmanlı İmparatorluğu'nun yedi asırlık tarihinin en fazla öne çıkmış coğrafyacılarından biridir. Kendisinden öncekilerinin aksine, Kâtip Çelebi coğrafyayı devlet adamlarının siyasi ve askeri stratejiler konusunda daha deneyimli hale gelmeleri için önemli bir araç olarak görüyordu. Coğrafya, yabancı diyarlara gitmeden devlet adamlarına bu diyarları dolaşmaları ve haritalardan bilgi edinmeleri fırsatını sunuyordu:

40 Hagen, "Ottoman Understanding of the World in the Seventeenth Century," 216.

41 İbn-i Haldun'a göre, devletlerin yükselişi ve çöküşü insan hayatına benzer bir döngüyü takip eder: doğum, yetişkinlik ve ölüm. İbn Khaldun, *The Muqaddimah: An Introduction to History*, Franz Rosenthal (çevirmen) (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1967).

Gizli değildir ki devlet işlerini yürütüp bunlar üzerinde tedbir alanların bilmesi gereken işlerden biri *Coğrafya Fennidir*. Bütün yeryüzünün durumunu kavrayıp öğrenmek kolay olmazsa da, bari, Osmanlı İmparatorluğu ülkesinin haritası ile çevresinde sınırdaş olan memleketlerin tasviri bilinmek gerektir ki bir yere sefer etmek ve asker göndermek gerektiğinde, ona göre hazırlık görülsün. Düşman iline girmek ve sınır boylarını koruyup gözetmek tedbirini almak bununla kolay olur. Ve bu konuda, bu fenden habersiz kimselerle danışmak yetmez, yerli bile olsa. Çünkü çok yerli vardır ki kendi memleketini doğru olarak bilip anlatmağa gücü yoktur. Bu ilmin gerekli oluşuna yeterli kılavuz ve tam tanık olarak şu elverir: Yerle bir olası kâfirler, bu bilimlere önem verip itibar ederek *Yeni Dünya*’nın bulup *Sinde* ve *Hinde* yayılarak oraları ele geçirdi. Kâfir kralları içinde rütbesi duka payesinden ibaret ve aralarında “Balıkçı” unvanıyla ün almış olan *Venedik Tayfası* gibi bir aşağılık kavim, Osmanlı İmparatorluğu ülkesinin boğazına [Çanakkale Boğazı] gelip doğuya ve batıya hükmeyleyen şanı-ulu devlete karşı kodu.⁴²

Kâtip Çelebi’nin görüşleri Osmanlı’nın geleneksel mekân bilincine dair bir değişimi yansıtmaktadır. Bu değişimin nedeni ise “gâvurların” artık kendi dünyalarıyla sınırlı kalmayıp Yeni Dünya’yı ve Hindistan’ı fethetme işine girmeleriydi. Avrupalılar her ne kadar Osmanlı topraklarını işgal etmemişler de, gemicilikteki üstünlükleri (bu sayede ticaret yollarını denetimleri altına almışlardı) Osmanlı İmparatorluğu’nun

42 Kâtip Çelebi, *Tuhfetü’l-Kibar Fi Esfari’l Bihar* (İstanbul: Kervan Kitapçılık ve Basın Sanayii, 1980), 5. Kâtip Çelebi bu kitabı Osmanlı İmparatorluğu’nun Girit seferinin başlangıcında yenilgiye uğraması üzerine kaleme almıştır. Kâtip Çelebi’nin amacı Osmanlı devlet adamlarını hataları ve gafletleri hakkında uyarmaktır. Bu kitap İngilizce ve Fransızca’ya da çevrilmiştir; bakınız: Haji Khalifeh, *The History of the Maritime Wars of the Turks*, James Mitchell (çevirmen) (Londra: A. J. Valpy, 1831).

ekonomik ve siyasi çıkarlarını tehdit ediyordu. Kâtip Çelebi'ye göre, Avrupa'nın ilerlemesine karşı koymak için Osmanlı yöneticileri "gâvurların" faaliyetleri hakkında bilgisiz kalmak yerine kendi haritacılık ve coğrafya bilgilerini daha da genişletmek zorundaydılar.

En çok takdir edilen kitabı *Cihannüma*'yı 1648-1654 yılları arasında yazan Kâtip Çelebi, esasen evrensel bir coğrafya kitabı derlemek niyetindeydi. Kitabın ismi bile (tam olarak "geniş bir görüş alanına sahip çatı terası" anlamına gelen *Cihannüma* kelimesi; Latince'deki *Cosmorama* kelimesi gibi "dünyanın aynası" olarak yorumlanabilir) bu niyeti işaret etmekteydi. İçerdiği önemli bilgilerden ötürü, *Cihannüma* yazıldıktan 80 yıl kadar sonra ilk Osmanlı matbaasında basılan on yedi kitaptan biri olmuştur.⁴³ Kitabın en fazla öne çıkan niteliği, diğer hiçbir Osmanlı eserinde 19. yüzyıla kadar rastlanmayacak şekilde sistematik bir metodolojiye sahip olmasıydı. Coğrafya biliminde, yeryüzündeki farklılıkları tanımlamak için dünyayı bölümlere ayırmak başlı başına klasik Osmanlı anlayışına karşı bir meydan okumaydı. Kâtip Çelebi'den önceki İslam coğrafyacıları bilinen dünyayı insanların yaşadıkları yedi iklim (Yunancada *klima* ve İngilizcede *climate*) göre bölmüşlerdi.⁴⁴ Bu, Batlamyus sisteminden türetilen ve matematiğe ve astronomiye dayanan bir anlayıştı. Kâtip Çelebi bu anlayışı tamamen reddetmemişse de, dünyayı altı kıtaya (Avrupa,

43 Kâtip Çelebi'nin zamansız ölümü sebebiyle *Cihannüma* tamamlanamamıştır. Kitap 1732'de basıldığında, 698 sayfanın 325'i İbrahim Müteferrika tarafından eklenmiştir. Kitabın 1732 baskısı ayrıca 27 harita ve 13 levha içermektedir. Kitabın önsözünde, Müteferrika, *Cihannüma*'yı basma nedenini, "din ve devletin devamı ile mülk ve milletin nizamının korunmasının, tarihin ve haberlerin kaydedilmesi, ziraat ve maarifin ve eserlerin korunması kitap ve sayfalarda kaydıyla mümkün" olmasına bağlar. Bülent Özukan (der.), *Kitab-ı Cihannüma* (İstanbul: Boyut, 2008), 124. Kitabın tıpkıbasımı için bakınız: Katib Çelebi, *Kitab-ı Cihannüma* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2009).

44 İslam coğrafyacılarına göre, yedi iklim kuşağı da Kuzey Yarımkürede bulunur. İlk iklim kuşağı 0-15, ikincisi 15-20, üçüncüsü 20-28, dördüncüsü 28-34, beşincisi 34-39, altıncısı 39-44 ve son iklim kuşağı 44-48 paralelleri arasında yer alır. İslam coğrafyacılarının varsayımına göre, 48. paralelin kuzeyiyle Güney Yarımkürede herhangi bir iklim kuşağı bulunmamaktadır. Bakınız: *Cihannüma*'nın Türkçe ve İngilizce yeniden baskıları; Özukan, *Kitab-ı Cihannüma*, 62-63.

Asya, Afrika, Amerika, Macellanika [Avusturalya], Kuzey ve Güney Kutupları)⁴⁵ ayırmış ve sonrasında da kıtaları memleket adı altında bölgesel birimlere bölmüştü. Kâtip Çelebi, bir coğrafyacının okurlarını memleketlerin tarihi ve siyasal durumu hakkında bilgilendirmesi gerektiğine inanıyordu. Bu yaklaşım, “eski İslami coğrafyanın toplamacı yapısından bölgeleri kendi bütünlüğü içerisinde tanımlayan analitik bölgesel coğrafyacılığa geçişi temsil ediyordu.”⁴⁶ Kâtip Çelebi’ye göre, bir coğrafyacı kendisini mekânın fiziki nitelikleriyle sınırlı tutarsa, “çıplak bir ölünün resmini yapan ressama” benzerdi.⁴⁷ Kâtip Çelebi önceki İslami coğrafya çalışmalarını haritalara önem vermeyip dünyayı sadece kelimelerle ve cümlelerle betimlemeye çalışmakla eleştirmiş ve *Cihannüma*’nın ilk sayfasında coğrafya çalışmaları açısından haritacılığın öneminden bahsetmiştir. Ona göre, ömr-ü hayatları boyunca dünyayı dolaşan seyyahlar, coğrafya bilgilerini haritalardan edinen insanlarla boy ölçüşemezlerdi. *Cihannüma*’nın en önemli özelliklerinden biri de, Osmanlı İmparatorluğu’nda Batılı kaynaklarla İslami kaynakları kapsamlı şekilde bir arada kullanıp bunları sentez haline getiren ilk bilimsel çalışma olmasıydı. Kâtip Çelebi aslında *Cihannüma*’nın ilk halini yazmaya başladığında sadece İslami kaynaklara dayanıyordu. Ancak kısa bir süre sonra mevcut İslami kaynakların evrensel bir coğrafya kitabını nihayete erdirmek için yeterli olmaya-çağını fark etmiş ve *Cihannüma*’nın ilk özgün metni üzerinde çalışmayı bırakmıştır. Kitabı ikinci kez yazmaya başladığında, bu sefer Abraham Ortelius’nun, *Theatrum orbis terrarum*,

45 A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1970), 130. Bernard Lewis’in iddiasına göre, “19. yüzyıla kadar Müslüman tarih ve coğrafya yazıları Avrupalıların kıtalara verdikleri isimler hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı ... 19. yüzyıldan önce bölgesel terimlerle tanımlanan bir egemenlik hiçbir zaman söz konusu olmamış.” Ancak Lewis’in bu iddiaları *Cihannüma*’daki bilgilerle çelişmektedir. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlılar kıtalar ve memleket diye adlandırdıkları bölgesel birimlerin gayet farkındaydılar. Bakınız: Bernard Lewis, *Muslim Discovery of Europe* (New York: Norton, 1982), 60

46 Gottfried Hagen, “Katib Celebi: Cihannüma,” *Exhibition Catalog 400 Jahre Atlas* içinde (Münih: Bayerische Staatsbibliothek, 1995), 48.

47 Hamit Sadi Selen, “Cihannüma,” *Katip Çelebi* içinde (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1985), 132.

Cluverius'un *Introductio Geographica Tam Vetera Quam Nova* ve Gerardus Mercator'un, *Atlas Minor* isimli eserlerinden faydalanmıştır. Özellikle Mercator'un görüşlerinden yoğun bir şekilde etkilenen Kâtip Çelebi, bu eserlerden alıntılarla devletin çıkarları açısından coğrafyanın önemini ve faydalarını şöyle vurgulamıştır:

İnsanların medenîleşmesi ve sosyalleşmesi konusunda çok faydalı ilimlerden biri de coğrafya ilmidir. Devlet ileri gelenleri ve saltanat erkânı için bu ilim [öteki ilimlerin] hepsinden daha önemli ve gereklidir. Bazı filozoflar bu ilmi diğer aklî ilimlerden üstün saymışlardır. Zira bu ilimden habersiz olan kimse, (bu konuda yazılan) kitapları mütalaa ederken bu hususlarda körler ve sağırlar gibi olur. Ülkelerin sınırlarında anlaşmazlık çıksa bu fen o problemi çözer. Küçük işlerde de bu ilmin faydası ve etkisi kesindir. Bu öyle harika bir ilimdir ki hatıra bile gelmeyen garip durumlar ve işler bu ilimde yazılı olduğu için, kişiyi hem tecrübeli hem de şehirler ve ülkeler hakkında bilgili kılar ... İmdi siyaset konusunda da bu fen diğer fenlerin hepsinden daha faydalıdır. Bu ilmi bilip kuşatan kimse çok kıymetli ve övülmüştür.⁴⁸

Kâtip Çelebi'nin bu özgün düşünceleri dünyaya dair İslami anlayıştan açık bir kopuşu işaret etmektedir. Ona göre, coğrafya yeryüzünün tüm niteliklerini tasvir eden bir bilimdir.⁴⁹ Osmanlı dünya görüşünün dördüncü boyutu olan teoloji kitapta geri plana atılmış ve sadece kitabın önsözünde yazarın görüşlerini meşrulaştırmak için kullanılmıştır. *Cihannüma*'nın çığır açıcı bir

48 Katip Çelebi, *Cihannüma 1*, editör Said Öztürk (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2013).

49 Kâtip Çelebi, *Cihannüma*'da coğrafyanın bilimsel bir tanımını yapmış ve "coğrafya" kelimesinin Yunancada "dünya" (*gê*) ve "yazı" (*gráphō*) kelimelerinin bir araya gelmesiyle ortaya çıktığından bahsetmiştir. Özukan, *Kitab-ı Cihannüma*, 130.

kitap olmasının nedeni, Kâtip Çelebi'nin coğrafi bilgiye bilimsel yaklaşımı ve gerçeklere dayanan tarzıdır. İmparatorluğun yöneticilerini eğlendirmek için seyyahların (meşhur Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi gibi) yazdıkları kişisel anlatılara ve yabancı diyarlardaki tuhaf olaylara dair masallara olağanüstü bir ilgi gösteren Osmanlı coğrafyacılarının aksine Kâtip Çelebi, coğrafyayı devlet aygıtı için ameli bir bilim olarak görmüş ve Avrupalıların kitaplarını hem Batı hem de Doğu ile iş gören tüccarların hikâyelerini ve Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi kayıtlarını kaynak olarak kullanmıştır. Kendisi Anadolu'nun pek çok yerini gezmiş biri olsa da, Anadolu'yu tasvir ederken duygularını anlatısına katma ihtiyacı duymamıştır. Kâtip Çelebi ayrıca Avrupalıların askeri başarılarının nedenlerini sorulayan ve bunu coğrafya bilgilerindeki üstünlüğe bağlayan ilk Osmanlı münevverlerinden biridir.⁵⁰ Kâtip Çelebi'nin açtığı pencereden, Osmanlı'nın başka âlimleri de Batının coğrafya bilgileriyle tanışma fırsatı bulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun başka bir tanınmış coğrafyacı-sı Ebu Bekir İbn Behram ed-Dimeşki, Osmanlı sadrazamı Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nun emriyle Joan Bleu'nun *Atlas Maior* kitabını tercüme etmiştir. Kitabın tercümesi on yıl kadar sürmüş ve 1685'te tamamlanmıştır. Dokuz ciltlik ve 252 harita içeren bu heybetli kitaba *Coğrafya-i Kebir* (Büyük Coğrafya) ismi verilmiştir. *Coğrafya-i Kebir*'in dikkat çekici bir yönü, ortaya konmasından 142 yıl sonra Kopernik'in güneşi merkeze alan bilimsel teorisinden bahsetmiş olmasıdır. Bir ülke almanağını andıracak biçimde, okurları Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları, nüfusu ve şehirleri hakkında bilgilendirmek için kitapta süslü ve ağıdalı bir anlatım yerine faydacı bir yaklaşım izlenmiştir. Aslında İkinci Viyana Kuşatması (1683) sırasında, *Atlas Maior* kitabında Macaristan ile Almanya hakkında yer alan bilgiler, dönemin sadrazamı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından da kullanılmıştır. Ancak Osmanlı bölgelerini gösteren haritalarda, bu toprakların Osmanlı İmparatorluğu'nun

50 Hagen, "Ottoman Understanding of the World in the Seventeenth Century," 227-233.

denetiminde olduğuna dair herhangi bir bilgi verilmemiştir ve dolayısıyla, “siyasal coğrafyanın devletin temsili için bir araç olması fikrinin Ebu Bekir İbn Behram ed-Dımeşki ya da sonraki kopyalarda haritaları yapan sanatçılar tarafından sahiplenilmediği” söylenebilir.⁵¹

Kendisini coğrafyacı olarak adlandıran ve *Cihannüma*’nın basılı haline önemli bilgiler ekleyen İbrahim Müteferrika, *Usul el-Hikem fi Nizam el-Ümem* (Milletlerin Düzeninde İlmi Usuller) kitabıyla coğrafya ilminin gelişimine ciddi bir katkıda bulunmuştur. Müteferrika bu kitabı 1718’de başlayan Lale Devri’ni ve bu devirde yapılan reformları sona erdiren Patrona Halil İsyanının (1730) çalkantılı günlerinde yazmıştı. Müteferrika, kitabında hayati öneme sahip şu soruyu sormaktadır: “Müslüman halka göre karakteri zayıf, cibilliyeti bozuk ve aşağılanan bir millet olduğu halde, Hristiyanlar, bir süreden beri dünyaya yayılıyorlar ve nice nice memleketler istilâ ediyorlar. Hatta, Devlet-i Aliye-i Kahire-i Osmaniye askerlerine dahi üstünlük gösterdikleri oluyor. Bütün bunların oluş keyfiyeti, bahaneleri ve sebepleri nelerdir, kullanılan âletler nelerdir?”⁵² Müteferrika kitabında Hristiyan genişlemesini iki etkene bağlar. İlk etken, savaşta ve ordularını örgütlemekte Avrupalı devletlerin geliştirdiği yeni yöntemler ve tekniklerdir. Müteferrika, bir sınıf olarak ordunun bir ülkede ve toplumda nizam ve istikrar için önemini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.⁵³ Kendisi, Osmanlı’nın iyi örgütlenmiş ve disiplinli

51 Sonja Brentjes, “Mapmaking in Ottoman İstanbul between 1650 and 1750: A Domain of Painters, Calligraphers or Cartographers,” *Frontiers of Ottoman Studies* içinde, Colin Imber, Keiko Kiyotaki ve Rhoads Murphey (der.) (New York: Tauris, 2005), 2:141.

52 İbrahim Müteferrika, *Milletlerin Düzeninde İlmi Usuller* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 2000), 23.

53 Müteferrika, askerin (ashab-ı seyf) bir sınıf olarak öncü rolünü diğer üç sınıfla (tüccarlar ve zanaatkarlar [erbab-ı hurfet ve ticaret], memur [ashab-ı kalem] ve çiftçiler [ashab-ı hars-u ziraat]) karşılaştırmıştır. Kitabını Patrona Halil İsyanının çalkantılı yıllarında yazdığından ötürü Müteferrika, refah ve nizam için sınıfların birbirilerinden uzak tutulması gerektiğini vurgulamıştır. Dört sınıf (*erkan-ı erbaa*) ilkesi Osmanlı siyaset teorisinin ayrılmaz bir parçasıydı ve 16. yüzyılda Kınalızade Ali Efendi gibi önde gelen âlimler tarafından etraflıca işlenmişti. Bakınız: İbrahim Müteferrika, *Milletlerin Düzeninde İlmi Usuller*, 60; ve Kınalızade Ali Efendi, *Devlet ve Aile Ahlakı* (İstanbul: Tercüman, n.d.), 217–218.

Habsburg ve Rus orduları karşısında yakın dönemdeki yenilgilerini, yeni askeri stratejilerin ve tekniklerin ihmal edilmesine bağlamıştır. Böylesi bir perspektiften bakarak Müteferrika, önceki otuz yılda Rusya'daki reformların başarısını ve devlet yapısını ve orduyu modernleştirmek için Büyük Petro'nun nasıl İngiltere ile Hollanda'dan uzmanlar çağırdığını incelemiştir. Bundan da anlaşılacağı üzere, Osmanlılar Rusya'yı açıkça Batılılaşmanın bir örneği olarak görmekteydiler. Müteferrika, ikinci etken olarak ise Avrupa ülkelerinin devlet idaresinde ve kanunları uygulamasında, aklın dinin otoritesinin yerine geçtiğini öne sürmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nda aklın dinin yerine geçmesini tavsiye etmek çok riskli olduğundan, Müteferrika bunun yerine Osmanlı devlet adamlarının kendi devletlerinin ve düşmanlarının fiziki ve toplumsal koşullarını kavramaları için coğrafya biliminin vazgeçilmez olduğuna vurgu yapmıştır. Tam da bu amaçla, kitabın üç bölümünden biri, coğrafyayı devlet adamları için bilimsel bir rehber olarak ele almıştır. Müteferrika coğrafya ilmini şöyle tanımlamıştır: "Adı geçen ilim ise, bu konularda dünyayı gösteren bir aynadır. Zamanın ve yeryüzünün kavimlerinin durumu onda görülür. O, cihanı gösteren öyle bir aynadır ki, günbegün yeryüzünde vuku bulan, zamanın havadislerinin doğrusu ve yalanı onda aşikârdır."⁵⁴ Müteferrika Osmanlı'nın yönetici elitlerine sadece düşmanları hakkında değil ayrıca dünyadaki diğer Müslüman halklar ve ülkeler hakkında da coğrafya bilgilerini arttırmaları tavsiyesinde bulunmuştur. Ona göre, tüm Müslümanları Osmanlı İmparatorluğu çatısı altında birleştirmek ve onları "gâvurların" saldırılarından korumak için Osmanlı padişahlarının coğrafyadan faydalanmaları gerekiyordu.⁵⁵ Müteferrika'nın bu düşünceleri sonradan 1839 Tanzimat reformları sonrasında etkin bir ideoloji haline gelen Panislamizm'in çekirdeğini oluşturacaktır.

17. yüzyılın ikinci yarısıyla beraber, Osmanlı âlimleri coğrafya biliminin öneminin ve askeri örgütlenmede ve devlet

54 Müteferrika, *Milletlerin Düzeninde İlmi Usüller*, 64.

55 A.g.e., 65-66.

idaresinde kullanmak için kendi ülkeleri ile komşu ülkeler hakkında daha fazla bilgi edinmeleri gerektiğinin farkına varmışlardı. Bu âlimlere göre, coğrafya ilmi sayesinde devlet adamları doğru ile yanlış bilgiyi birbirlerinden ayırıp kararlarını hurafeler ve efsaneler yerine olgulara dayandıracaklardı. Ancak bu âlimlerin mekân bilinci modern olmaktan uzaktı ve erken modern dönemin ruhunu yansıtmaktaydı. 19. yüzyıl öncesinde, Osmanlı dünya görüşünün kurucu yapıtaşlarını bulduğu ülkedeki yasalardan muafiyet (*extraterritoriality*), diasporalar ve cemaat ağları oluşturmaktaydı. Toprak üzerinden tanımlanmış ve belirgin sınırlara sahip homojen modern toplumun aksine, “Osmanlı dünyası birbirinden farklı kültürlerin oluşturduğu zengin bir dokuydu.”⁵⁶ Bu, günümüzde bazı Türk araştırmacıların anakronik bir biçimde liberal toplumun öncüsü olarak idealize ettikleri gibi Osmanlı toplumunun özünde açık fikirli ve insancıl olduğu anlamına gelmemektedir.⁵⁷ Osmanlılar farklı dinlere pragmatik sebeplerle hoşgörü göstermişler ve Avrupa’da da ağları bulunan Yahudiler, Rumlar ve Ermeniler gibi ticari ve kültürel diasporalardan devletin ekonomik ve siyasi çıkarları için faydalanmışlardır. Osmanlılar için bu topluluklar sadece ticareti geliştirmek için değil aynı zamanda ekonomik, siyasi ve askeri istihbarat edinmek anlamında da değerliydi. Katolik ve Protestan topluluklar arasındaki savaşlar, Avrupa’da yaşayan insanları kendi krallarının dinini kabul etmeye zorlayan *cuius regio eius religio* (kim yönetiyorsa onun dini geçerlidir) durumunu ortaya çıkartırken, Osmanlı İmparatorluğu Venedikli ve Cenevizli tüccar topluluklara Osmanlı ülkesindeki yasalardan muafiyet sağlamıştır. Böylece, bu topluluklara Osmanlı topraklarında kendi kiliselerine sahip olmalarına izin verildiği gibi, Venedikli ve Cenevizli elçiler ve konsüller kendi toplu-

56 Daniel Goffman, “Negotiating with the Renaissance State: The Ottoman Empire and the New Diplomacy,” *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire* içinde, Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman (der.) (New York: Cambridge University Press, 2007), 64.

57 Bakınız: M. Hakan Yavuz, “Towards an Islamic Liberalism? The Nurcu Movement and Fethullah Gülen,” *Middle East Journal* 53, sayı 4 (Sonbahar 1999): 584–605.

lukları üzerinde adli yargılama hakkına sahip olmuşlardır.⁵⁸ Müslüman yazarların Avrupa'ya dair algılarında baskın olduğu öne sürülen "aslında hiçbir şeyin değişmediği" şeklindeki "zamansızlık" iddialarının aksine, Osmanlılar Avrupalı hasımları hakkındaki bilgilerini güncelleme konusunda gayet hevesliydi.⁵⁹ Örneğin, Abraham Ortelius'un haritaların ve yardımcı metinlerin kitap biçeminde bir araya getirildiği ilk gerçek modern atlas olan *Theatrum Orbis Terrarum* isimli eseri, Viyana'da yayımlandıktan üç yıl sonra 1573'te İstanbul'a getirilmiştir.⁶⁰

Piri Reis, Kâtip Çelebi, Ebu Bekir İbn Behram ed-Dîmeşki ve İbrahim Müteferrika'nın çalışmalarının da gösterdiği üzere, bu Osmanlı âlimleri coğrafya ile diğer bilimlerde Avrupalıların kaydettiği ilerlemeleri yakından takip etmişlerdir. Buna karşılık, İbrahim Müteferrika'nın sorduğu soru (Avrupa'nın nasıl olup da Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha güçlü bir hale gelip dünyanın geri kalan bölgelerinde tahakküm kurduğu) bu iki medeniyeti karşılaştırma anlamında önemli bir noktaya temas etmektedir. Ancak Osmanlı'daki âlimler ve coğrafyacılar genellikle Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki gerçek farkı görememişlerdir. Bu görememe durumu Müteferrika'nın sorusuna verilen cevaptan da anlaşılabilir. Osmanlı âlimlerine göre, Batı ile rekabet etmek için Osmanlı yönetici elitlerinin bilime ve coğrafyaya karşı bakış açılarını değiştirmeleri gerekmektedir. Bu âlimler, kendilerini devletlerinin yaşadığı sorunları teşhis etmek ve bu sorunlara yönelik pratik çözümler üretmekle sınırlayarak, Batının coğrafyada kaydettiği ilerlemenin siyasi motivasyonla ilişkili olmadığını gözden kaçırmışlardır. Oysaki, Portekizlilerin ve İngilizlerin gemicilikte kaydettiği aşamalar, ekonomik ve ticari olarak bu iki ülkede ortaya çıkan tüccar sınıfı tarafından

58 Goffman, "Negotiating with the Renaissance State," 72-73

59 Lewis, *Muslim Discovery of Europe*, 297.

60 Gabor Agoston, "Information, Ideology, and Limits of Imperial Policy: Ottoman Grand Strategy in the Context of Ottoman-Habsburg Rivalry," *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire* içinde, Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman (der.) (New York: Cambridge University Press, 2007), 87.

teşvik edilmişti. Andrew Hess bu konuda ikna edici biçimde şunu öne sürmüştür:

Portekizliler ticari ve okyanusa uzanan bir imparatorluk inşa ederken, Osmanlılar toprağa dayalı Türk-Müslüman ülkesinin askeri ve idari gereklilikleriyle sınırlanmış, Akdeniz’de deniz taşımacılığı yapacak bir devlet yaratmak için sınırlarını sadece Doğu Akdeniz’i çevreleyen sulara doğru genişletmiştir. Yaptıkları seyahatler sırasında Portekiz’in ve diğer Hristiyan ülkelerin yöneticileri ve tüccarları, denizaşırı ticarete ve askeri maceralara katılırlarken, Doğu ülkeleri için bu faaliyetler tahkim edilmiş ticaret merkezleri kurmanın ötesine çok nadir geçti. Portekiz, deniz ticaretini neredeyse tamamen Doğu’daki deniz kuvvetlerine dayalı emperyal genişlemesinin esas nedeni haline getirmeye meyleyip kendi savaşçı aristokrasisinin fetih geleneğini reddederken, Osmanlılar tam aksine yeni ele geçirdiği tarım ve ticaret ekonomilerinden vergi geliri elde etmek için toprak fethini amaçlamıştır.⁶¹

Aynı şekilde, 16. yüzyılın ortasında İngiliz sarayı Avrupa’daki tüm monarşileri etkileyen finansal kriz sebebiyle haritacılık projelerine ödeme yapamayınca, İngiltere’deki tüccar sınıfı çok ihtiyaç duydukları yeni pazarlar için bilimsel olarak hazırlanmış haritaları edinmek amacıyla, haritacıların hamisi haline gelmiştir.⁶² Osmanlı âlimlerinin hiçbiri, bilginin yayılmasında hayati bir rol oynayacak şekilde, Avrupa toplumlarında değişik güç merkezlerinin ortaya çıkışının önemini fark edememişti. Bu âlimlerin tüm önerileri, Batı ile rekabet etmesi

61 Andrew C. Hess, “The Evolution of the Ottoman Seaborne Empire in the Age of Oceanic Discoveries, 1453–1525,” *American Historical Review* 75, sayı 7 (Aralık 1970): 1915–1916

62 Peter Barber, “England II: Monarchs, Ministers and Maps, 1550–1625,” *Monarchs, Ministers and Maps: The Emergence of Cartography as a Tool of Government in Early Modern Europe* içinde, David Buisseret (der.) (Chicago: University of Chicago Press, 1992), 58–59

için Osmanlı devletinin toplumsal ve siyasi merkezini nasıl güçlendirilmesi gerektiği üzerineydi. İktidarın âdem-i merkeziyetçi bir hale gelmesi Avrupa'da ekonominin ve ticaretin gelişmesinin önünü açarken, Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş bir alana uzanan karayolu ve posta şebekesi sadece merkezi otoritenin denetimi elde tutmasını ve sarayın buyruklarının Libya gibi en ücra bölgelere bile ulaştırılabilmesini sağlamıştır. Avrupa'da ekonomik ve ticari çıkarlar siyasi iktidar üzerinde bir tahakküm kurarken, Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi iktidar ekonomik ve ticari çıkarlar üzerinde bir tahakküm kurmuştur. İlaveten, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak vergisinden elde ettiği geliri azami seviyeye ulaştırmayı amaçlayan *patrimonyal* bir tarım ülkesi olması da özel alanda zenginliğin birikmesini ve yenilikçi yöntemlerin gelişmesini engellemiştir.⁶³

Avrupa ülkelerinin ticaretteki ve teknolojiadaki üstünlükleri, 18. yüzyılın ikinci yarısında daha da belirgin hale gelmiştir. 1774'te Rusya karşısında uğranan hezimetle beraber Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri konumu önemli oranda değişmiş ve "gavurların" orduları artık uzaktaki bir tehdit olmaktan çıkmıştır. Rusya'nın Kırım'ı işgali, imparatorluğun en uzun yüzyılının ve nihai çöküşünün habercisi olmuştur. Buna karşılık, imparatorluk için 19. yüzyıldaki tehditler sadece Batı'nın ekonomik ve askeri üstünlüğünden ibaret değildi. Nasıl ki dünya ekonomisi, Batı Avrupa ülkelerinin ticaretteki başarılarının bir sonucu olarak yeniden şekillenmişse, 19. yüzyılda dünya siyaseti de Fransız Devrimi ve onun özgürlük, eşitlik ve kardeşlik sloganlarıyla yeniden düzenlenmiştir. Sonuç olarak, milliyetçiliğin güçlü bir ideoloji haline gelmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu hazırlamıştır. Osmanlı halkları arasında milliyetçiliğin baş göstermesi, imparatorluğun mekânını ve çok-etnikli yapılarını ulus-devlet topraklarına ve ulusal kimliklere dönüştürmüştür. İmparatorluğun sınırlarının sürekli değiştiği bir ortamda, imparatorlukta

63 Cemal Kafadar, "The Question of Ottoman Decline," *Harvard Middle Eastern and Islamic Review* 4, sayı 1-2 (1997-1998): 51.

yaşayan insanlar açısından haritalar, toprak ve coğrafya da tamamen farklı anlamlara bürünecekti.

Fransız Devrimi ve Vatanı Yeniden Oluşturmak

Fransız Devrimi, kitle hareketliliğine ve gönüllü eylem aracılığıyla kapsamlı bir toplumsal ve siyasi değişime dayanan yeni bir siyaset kültürünü ortaya çıkarmıştır. Fransız Devrimi, Batı Avrupa'yı etkilediği gibi Asya, Afrika ve Ortadoğu'da sömürgeci güçlere karşı ulusal kurtuluş hareketlerinin ortaya çıkmasında da etkili olmuştur. Fransız Devrimi'nin milli marşı olan *La Marseillaise*, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Devrimi ve Rusya'da 1917 Devrimi sırasında da söylenmiştir. Aynı marş, konuşmalarında Irak Devrimi ile Fransız Devrimi arasında doğrudan paralellikler kuran General Abdülkerim Kasım'ın gerçekleştirdiği 1958 askeri darbesinden sonra Bağdat Radyo'sunda da sürekli çalınmıştır.⁶⁴ Fransız Devrimi, 18. yüzyılın sonundan günümüze kadar uzanan dönem içerisinde, imparatorlukların zihinsel haritasını ve bu imparatorlukların, hem merkezdeki hem de çevredeki elitlerinin rollerini büyük bir değişime uğratmıştır. Osmanlı İmparatorluğu bağlamında, Fransız Devrimi'nin etkisi sadece Sırbistan, Yunanistan ve Romanya'daki bağımsızlık hareketleriyle sınırlı kalmamıştır. Fransız Devrimi'nin fikirlerini kullanmada çevrede bulunan elitlerin rolünü öne çıkartan geleneksel görüşlerin aksine bu fikirlerin çok büyük bir kısmı askeri ve bürokratik reformlar yapmak için Osmanlı sarayının elitleri tarafından Osmanlı'ya getirilmiştir. Bu elitlerin amacı, ilkin padişahın otoritesini pekiştirmek ve sonrasında da, yeni ortaya çıkan bürokratik sınıf aracılığıyla hükümrânın gücünü sınırlamak olmuştur. Merkezde yer alan bu elitler, bir yandan Osmanlı İmparatorluğu'nu modernleştirmek gibi zorlu bir görevle karşı karşıyalarken, bir yandan da milliyetçi hareketleri yatıştırmak ve pek çok savaşta Balkanlar'daki milliyetçi

64 Tarkan Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), 3:46; Rex A. Wade, *The Russian Revolution, 1917* (New York: Cambridge University Press, 2005), 289; David Styan, *France and Iraq* (New York: Tauris, 2006), 71.

hareketlerin esas destekçisi konumunda olan Rus Çarlığı'na karşı koymak durumundaydılar. Ancak Osmanlı sarayının elitleri, Fransız Devrimi'nin uygulamalarını ve fikirlerini taklit etmek yerine bunları belirli bir maksat doğrultusunda kullanmışlardır. Başka bir deyişle, Fransız Devrimi'nin fikirlerini ve başarılarını ödünç alıp bunları kendi stratejik çıkarları için kullanmışlardır.⁶⁵

Fransız Devrimi'nin Osmanlı elitleri tarafından benimsenen en önemli fikirlerinden biri vatanseverlik ve vatan (Fransızcada *patrie*; Arapçada *watan*) düşüncesidir. Bernard Lewis, *patrie* kelimesinin köklerinin Antik Yunan ve Roma İmparatorluğu dönemine kadar gittiğini öne sürer. Lewis'e göre, "en yüce kimliğin ve sadakatın karşılığı olarak memleket anlayışı" Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra bile Avrupa'nın siyaset kültüründe güçlü kalmıştır.⁶⁶ Ona göre, Batı anlayışının aksine Arapçada, Türkçede ve Farsçada vatan/*watan* kelimesi hiçbir zaman siyasi bir anlam içermemiş ya da bir toprağa olan sadakati işaret etmemiştir. Bu dillerde vatan sadece "bir kişinin benimseyerek ya da geçici olarak yaşadığı yer" anlamına gelmektedir ve "İngilizce *home* kelimesinden daha fazla siyasi bir öneme sahip olmamıştır."⁶⁷ Buna karşılık, Ernest Gellner ve Benedict Anderson gibi milliyetçilik çalışmalarının önde gelen araştırmacıları, ulusları en az iki yüzyıl önceye giden bir toplumsal gerçeklik olarak gören milliyetçiliğe dair bu ilksel (*primordial*) anlayışı reddetmişlerdir. Bu iki isim de, 18. yüzyılın sonuna kadar Avrupa'da ulusal bağlılıkların var olmadığını ileri sürmüşlerdir.⁶⁸ Benzer bir durum, 18. yüzyılın sonunda Fransa'da ortaya çıkan

65 Bertrand Badie, "The Impact of the French Revolution on Muslim Societies: Evidence and Ambiguities," *International Social Science Journal* 41 (1989): 6-7.

66 Bernard Lewis, "Watan," *Journal of Contemporary History* 26, no. 3/4 (Eylül 1991): 523; Bernard Lewis, "The Impact of the French Revolution on Turkey," *Journal of World History* 1 (Temmuz 1953): 107.

67 Lewis, "Watan," 524-525.

68 Gellner'e göre, ulus sanayileşmenin yan ürünüdür. Anderson açısından ise matbaa ve kapitalizm bir ulusun inşası için zorunlu koşullardır. Benedict Anderson, *Imagined Communities* (Londra: Verso, 1993); ve Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1983).

milliyetçi söz dağarcığı için de geçerlidir. Antoine Furetière, 1690'da yayımlanan *Dictionnaire Universel* isimli çalışmasında vatan (*patrie*) kelimesini şöyle tanımlamıştır: "Bir insanın doğduğu ülke ve ayrıca bir insanın doğduğu bölge ve imparatorluk ya da devlet dışında doğduğu belli yeri işaret eden kelime ... Romalılar ve Yunanlılar vatan sevgileriyle bilinirlerdi ... Bazen Roma'nın mecazi olarak tüm Hristiyanların vatanı olduğu söylenir. Cennet bizim gerçek vatanımızdır, bir filozof vatanın her yerindedir. Vatan bir insanın kendisini iyi hissettiği yerdir."⁶⁹ 17. yüzyılın sonunda vatanseverlik hâlen eski çağlara özgü bir duyarlılık olarak görülürken, vatan dinsel çağrışımlara sahip bir kelimedenden fazlası değildi. Vatan kelimesinin *Dictionnaire Universel*'de milliyetçi bir anlama sahip olması, sözlüğün 1777 baskısıyla gerçekleşmiştir: "Fransa bizim vatanımızdır. Vatan sevgisi. Vatanın menfaati için. Vatanın hizmetinde olmak. Vatanına hizmet etmek. Vatanını savunmak. Vatan için ölmek. Vatan vazifesi bir insanın en asli vazifelerinden biridir."⁷⁰

Osmanlı devlet adamları ve diplomatları daha en başından beri milliyetçiliğin Fransa'da güçlü bir fikir olarak ortaya çıktığının farkındaydılar. 1792'de, Viyana'da Osmanlı elçisi olarak bulunan Ebubekir Râtib Efendi, eserlerinde ve seyahat günlüklerinde vatan ve millet kelimelerini modern anlamda kullanan ilk Osmanlı diplomatıdır.⁷¹ Râtib Efendi, Viyana'da bulunduğu beş aylık dönemde Avrupa'daki ve özellikle de Fransa siyasetindeki çalkantıya tanıklık etmiş ve dönemin Osmanlı padişahını, Fransa'nın iç savaş sebebiyle bir dağılma sürecinde olduğu gibi yanlış bir düşünceye ka-

69 Alıntı için: Liah Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992), 162.

70 A.g.e.

71 Bernard Lewis'e göre, 1797-1798 arası Paris'te Osmanlı elçisi olan Morali es-Seyyid Ali Efendi vatan kelimesini siyasi bir anlamda kullanan ilk Osmanlı devlet adamıdır. Ancak Fatih Yeşil'e göre, Ebubekir Râtib Efendi *patrie* ve *nation* kelimelerinin Fransızcada yeni anlamlar kazandığını Morali es-Seyyid Ali Efendi'den beş sene önce farkına varmıştı. Lewis, "Watan," 526; Fatih Yeşil, "Looking at the French Revolution through Ottoman Eyes: Ebubekir Ratib Efendi's Observations," *Bulletin of SOAS* 70, sayı 2 (2007): 283-304.

pılmamak konusunda uyarmıştır. Râtib Efendi, “Habsburg İmparatorluğu’nun aksine Fransa’nın tek bir din, tek bir millet ve tek bir dil altında birleştiğini” özellikle vurgulamıştır.⁷² Ona göre, Jakobenler iktidara geldiği takdirde, Fransa bir cumhuriyet haline gelecek ve devrimci ideolojisini diğer Avrupa monarşilerine de ihraç edecekti. Râtib Efendi yazılarında Macarlar, Bulgarlar ve Yunanlılar için kavim kelimesini kullanırken, Fransa ve Fransızlar için vatan ve millet kavramlarını kullanmıştır ve Avrupa’da tek bir ulus ve tek bir vatan olarak güçlü bir ulus-devletin ortaya çıktığının tamamen bilincindedir.⁷³ Râtib Efendi ayrıca Avrupa monarşilerinin Cumhuriyet rejiminin “yeni düzeninden” (*nizam-i cedid*) duydukları korku sebebiyle Fransa’ya karşı bir ittifak oluşturduklarının da farkındadır.⁷⁴

18. yüzyıl sonunda Avrupa’daki gelişmelerden etkilenen bir diğer Osmanlı diplomati ise Mahmud Raif Efendi’dir. Kendisinin *Tableau des Nouveaux Règlements de l’Empire Ottoman* (Osmanlı İmparatorluğu’nda Yeni Nizamların Cedveli) isimli kitabı 1798’de yayımlanmıştır ve Müslüman bir Osmanlı bürokrati tarafından bir Batı diliyle yazılan ilk eserdir. Mahmud Raif Efendi, Avrupalı devletleri III. Selim’in başlattığı reformlardan haberdar etmek için bu kitabı yazmıştır. III. Selim her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu’nu Avrupalı güçler arasında saygın bir konuma yükseltmek için esasen askeri reformlara odaklanmış olsa da, Osmanlı devlet adamlarının dünya görüşündeki süregiden modernleşmeyi yansıtan önemli noktalar kitapta kendisine yer bulmuştur.⁷⁵ Kitabının ilk cümlesinde, Mahmud Raif Efendi çarpıcı bir gerçeğin altını çizer: “Çocuk denecek yaşta, kalem kâtipleri arasında Babîâlî’ye intisap etmenin hemen akabinde, içimde vatanıma faydalı

72 Bakınız: Yeşil, 291: “bir mezheb ve bir millet ve bir lisan olmalarıyla.”

73 A.g.e., 302.

74 Fatih Bayram, “Ebubekir Ratib Efendi as Envoy of Knowledge between the East and the West” (Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2000), 114.

75 Mahmud Raif Efendi, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yeni Nizamların Cedveli*, Arslan Terzioğlu ve Hüsrev Hatemi (çevirmenler) (İstanbul: Türkiye Turizm ve Otomobil Kurumu, 1988), 4, 33. Bu çalışmada, bahsi geçen kitabın hem özgün Fransızca hali hem de Türkçe çevirisi yer almaktadır.

olma arzusunu duydum.”⁷⁶ Mahmud Raif Efendi, Fransızca metinde “Patrie” kelimesini büyük harfle yazdığına göre, kelimenin etkisini ve gücünü açıkça anlamış olmalıdır.⁷⁷ Bunun yanı sıra, Mahmud Raif Efendi’nin kitabı ile bu kitaptan 66 yıl önce basılmış İbrahim Müteferrika’nın *Usul el-Hikem fi Nizam el-Ümem* kitabının giriş kısımlarının karşılaştırılması Osmanlı zihniyetindeki paradigma değişikliğini gözler önüne sermektedir. Müteferrika, kitabının giriş cümlelerinde İslami yazımdaki alışlageldik münacata uygun bir biçimde Allah ve Peygamberi överken, Mahmud Raif Efendi çağına uygun bir biçimde Allah’tan bahsetmeden vatana, Osmanlı devletine ve padişaha olan hürmetini sunmuştur. Mahmud Raif Efendi’nin öne çıkardığı bir diğer nokta ise Rusya’yı artık imparatorluğun güvenliği için en önemli tehditlerden biri olarak gören Osmanlı devlet adamlarının değişen jeopolitik bilinci idi. Bâb-ı Âli, daha önceleri İstanbul’un savunması için Çanakkale Boğazı’na önem vermiş ve Karadeniz zaten Osmanlı hâkimiyeti altında olduğu için İstanbul Boğazı’nı ihmal etmişti. Ancak Mahmud Raif Efendi’nin kitabından anlaşılmaktadır ki, Rusya’nın artan gücü karşısında (sonraki yüzyıl boyunca imparatorluğun toprak bütünlüğüne en büyük tehdidi oluşturacaktır), İstanbul Boğazı’nda yeni askeri istihkâmlara girişilmiştir.⁷⁸

Seyyid Mustafa Efendi’nin *Diatribesur L’état Actuel de L’art Militaire, Du Génie et des Sciences à Constantinople* (İstanbul’da Askerlik Sanatı, Yeteneklerin ve Bilimlerin Durumu Üzerine Risale) isimli kitabı Avrupa’nın bilimsel ilerleme sayesinde elde ettiği üstünlüğü açıklayan başka bir önemli çalışmadır. Kitap 1803’te önce Fransızca yazılmış ve daha sonra gene Seyyid Mustafa Efendi tarafından Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır.⁷⁹ Kitabın Fransızca baskı-

76 A.g.e., 3.

77 “Admis, dès ma plus tendre jeunesse, au nombre des secrétaires dans les Bureaux de la SUBLIME PORTE, je me suis senti aussitôt animé du désir de me rendre utile à ma Patrie.”

78 Raif Efendi, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yeni Nizamların Cedveli*, 30.

79 Bu kitap 1986’da hem Fransızca hem Osmanlıca hem de Türkçe olarak yeniden yayımlanmıştır. Bakınız: Seyyid Mustafa, *İstanbul’da Askerlik Sanatı*,

sında, Seyyid Mustafa Efendi biri giriş kısmında diğeri son paragrafta olmak üzere vatan kelimesinden iki kez bahsetmektedir. Seyyid Mustafa Efendi giriş kısmında, kendisinin modern bilimler üzerine çalışmalar yürüttüğünden ve Osmanlı devleti tarafından Avrupa'ya gönderilmek için fırsat kolladığından bahseder. Ancak III. Selim'in yeni bir matematik okulu açma projesi, Seyyid Mustafa Efendi'nin fikrini değiştirmiştir: "... bir eyyam dahi tevakkufu tasvib eyledim ve kendu vatanım dahilinde tahsil u istifade ve belki fa'ide-dade olmağı tecviz eyledim" (vatan için faydalı olma fikri beni büyüleyip galebe çaldı ve ben de kalmaya karar verdim).⁸⁰ Seyyid Mustafa Efendi, kitabın son kısmında Osmanlı İmparatorluğu'nun fetih fikrine ve İslamiyet'in gâvurlara karşı savaşma ilkesine dayanan askeri bir devlet olarak kurulduğunu belirtmiştir. Ona göre, imparatorlukta yaşanan yozlaşmanın bir sonucu olarak yerel askeri otoriteler ortaya çıkmış ve padişahın iktidarını tehdit etmişlerdir. Seyyid Mustafa Efendi o dönemde Osmanlı ordusunda yapılan reformlardan ve merkezi otoritenin pekiştirilmesinden gayet memnundur: "Ben de sevinçten mest olmuş durumda, vatanımı tam arzuladığım şekilde, her gün bir öncekinden daha fazla ilim ve sanat meşalesiyle aydınlanmış görünce susamaz oldum."⁸¹

Yeteneklerin ve Bilimlerin Durumu Üzerine Risale (İstanbul: Tüyap, 1986).

80 Selim III, donc, projeta la fondation d'une grande et nouvelle école de mathématiques près de l'arsenal a Sudlidze: la publication de ce projet ralentit un peu mon ardeur sur le dessein d'un voyage en Europe; l'idée de pouvoir profiter dans le sein de ma patrie, et peut-être encore lui devenir utile, m'enchantait et prévalut; je fis halte." Osmanlıca versiyonunda, Seyyid Mustafa Efendi *patrie* yerine "vatan" kelimesini kullanmıştır: "Sultan Selim Han Hazretleri, Tersane-i Amire'ye kabil Südlüce nam mahalde bir bab Handesehane müceddeden bina vu inşasına iradesinin havadisıyla, seyahat maddesinde olan hahisim ta'dil olunup, bir eyyam dahi tevakkufu tasvib eyledim ve kendu vatanım dahilinde tahsil u istifade ve belki fa'ide-dade olmağı tecviz eyledim." Bakınız: Seyyid Mustafa, *İstanbul'da Askerlik Sanatı, Yeteneklerin ve Bilimlerin Durumu Üzerine Risale*, 70, 89.

81 Moimême, ivre de joie de voir ma patrie dans l'état que je desirois si ardemment, éclairée tous les jours davantage du flambeau des sciences et des arts, il ne me fut plus possible de me taire." Kitabın Osmanlıca versiyonu nispeten daha farklı olduğu için Seyyid Mustafa Efendi, Osmanlıca özgün metnin bu paragrafında "vatan" kelimesini kullanmamıştır. A.g.e., 118.

Bu örneklerin de gösterdiği üzere, 18. yüzyılın sonu itibarıyla Osmanlı bürokratları ve diplomatları Avrupa'ya özgü *patrie* fikrini benimsemeye ve vatan kelimesini benzer bir anlamda kullanmaya başlamışlardır. Buna karşılık, vatan kelimesinin anlamının bir kişinin doğup yaşadığı yer olmaktan çıkıp kişinin sadakat duyduğu yer haline gelmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda milli toprağa dair bir tasavvurun ortaya çıktığını işaret etmemektedir. Osmanlı vatanseverliğinin benimsenmesi ve içselleştirilmesi, 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'ndan sonra gerçekleşecektir. Yukarıda aktarılan tüm örnekler, siyasi iktidarın meşrulaştırılmasına dair modernlik öncesi bir tarzdan modern bir tarza geçişi işaret etmektedir. Tam olarak belirtmek gerekirse, Osmanlı devlet adamları artık padişahın siyasi iktidarını ilahi bir hak olarak meşrulaştıramayacakları gerçeğinin farkındaydılar. Bu dönemde, padişahın meşruiyetine yönelik en ciddi tehditlerden birini, Osmanlı İmparatorluğu'nda Jakobenlerin kurduğu cumhuriyete benzer bir rejim oluşturmaya dair devrimci fikirleriyle Rigas Feraios oluşturmuştur.⁸² Feraios, Bosna'dan Arabistan'a kadar Osmanlı'nın tebaasını padişaha karşı ayaklanmaya çağırmıştır. Feraios'un "tüm inançlar için özgürlük", "kalplerimiz ülkemiz için" ve "özgürlük için kılıçlarınızı çekin" gibi devrimci sloganları İstanbul'daki Ortodoks patrikhanesi tarafından takbih edilmiştir. 1798'de, Trieste'de Avusturya polisi tarafından tutuklanan Feraios Osmanlı resmi makamlarına teslim edilmiş ve Belgrad'da idam edilmiştir.⁸³ Feraios'un devrimci fikirleri, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun elitlerine büyük zorluklar çıkartacak milliyetçi hareketlerin habercisi olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu ile paralel bir şekilde, o dönemde Avrupa'daki diğer monarşiler de benzer

82 1757'de doğan Rigas Feraios zengin bir Ulah ailesinden geliyordu. Feraios, devrimci fikirlerle 1793 yılı civarında Viyana'daki Yunan cemaatine katılınca tanıştı ve tasavvur ettiği Cumhuriyet için yeni bir anayasa kaleme aldı. Feraios daha sonra Yunanistan'ın milli kahramanı ve Yunan bağımsızlık hareketinin atası oldu.

83 Leften Stavros Stavrianos, *The Balkans since 1453* (New York: New York University Press, 2000), 148, 278-279; Michael Angold, *Eastern Christianity* (New York: Cambridge University Press, 2006), 207.

bir meşruiyet krizinin içindeydiler: “Hanedan meşruiyeti, ilahi buyruk, yönetimin tarihsel hak ve sürekliliği ya da dinsel birlik gibi geleneksel sadakat güvenceleri ağır yaralar almıştı. Nihayet, devlet otoritesinin buna benzer bütün geleneksel meşruiyetleri 1789’dan beri sürekli tehdit altındaydı. Monarşi örneğinde bu durum açıkça görülmektedir. Monarşi kurumuna yeni ya da en azından tamamlayıcı bir “milli” temel sağlama ihtiyacı, III. George’un Britanya’sı ve I. Nikola’nın Rusya’sı kadar devrim tehlikesinden uzak devletlerde bile hissediliyordu. Kaldı ki monarşiler de kesinlikle kendilerini adapte etmeye çalışmışlardı.”⁸⁴

Osmanlı İmparatorluğu’nun elitleri sadece ayrılıkçı milliyetçi hareketleri ve modernleşme taleplerini bastırmamış aynı zamanda bu yeni fikirleri merkezin siyasi iktidarını güçlendirmek ve konumunu meşrulaştırmak için yeni siyasetler tasarlamakta ve “gelenekler icat etmekte”⁸⁵ de kullanmıştır. Buna karşılık, farklı etnik ve dini gruplardan insanları birleştirmek için bir Osmanlı milleti ve vatanseverliği inşa etmek çok güç bir görevdi. Benedict Anderson’ın, “bu görev, ulusun dar ve kısa derisini imparatorluğun devasa cüssesini kapsayacak şekilde germekti” tespiti bu durumun belki de en iyi açıklamasıdır.⁸⁶

III. Selim’in reformları ve Nizam-ı Cedid dönemi, padişahın ve Mahmud Raif Efendi’nin de içinde olduğu bazı reformcuların öldürüldüğü 1807 tarihli yeniçeri isyanıyla (Kabakçı Mustafa İsyanı) son bulmuştur. Ancak gericiler, reform sürecini sadece belirli bir süre için durdurmayı başarmışlardır. Ahmet Hamdi Tanpınar’ın haklı bir şekilde ortaya koyduğu üzere, “hayata serpilmiş olan tohumlarını zaruretlere beslediği için” Osmanlı İmparatorluğu’nda reform süreci varlığını sürdürmüştür.⁸⁷ Gerçekten de, yüzyıllardır varlığını

84 Eric J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780* (New York: Cambridge University Press, 1992), 84.

85 Selim Deringil, “The Invention of Tradition as Public Image in the Late Ottoman Empire, 1808 to 1908,” *Comparative Studies in Society and History* 35, sayı 1 (Ocak 1993): 3–29.

86 Anderson, *Imagined Communities*, 86.

87 “... patlayan Kabakçı İsyanı ile bu nisbi aydınlanma ve tereddüt devresi

sürdüren bir Osmanlı kurumu olan Yeniçeri birlikleri isyandan 19 sene sonra II. Mahmud tarafından lağvedilmiştir. Bu dönemde, Sırbistan'da 1804-1817 yılları arasında süren milliyetçi kalkışma ve Yunanistan'ın 1821'de bağımsızlığını elde etmesi imparatorluğun geleneksel millet sistemini çok zor bir duruma sokmuştur. İlaveten, millet sistemi Rusya, Britanya ve Fransa gibi uluslararası güçler açısından Osmanlı İmparatorluğu'nun iç siyasetini etkilemek ve manipüle etmek için bir araç haline gelmiştir. II. Mahmud ve bürokratları, bu sorunları "farklı milletlerden ve dinlerden insanların oluşturduğu ve ortaçağ İslam imparatorluklarının aksine laik ilkelere sahip bir egemenliğe dayanan" bir Osmanlı devleti inşa ederek aşmaya çalışmışlardır.⁸⁸ 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı, tüm bu politikaların doruk noktasını oluşturmuştur. Dışişleri Bakanı Mustafa Reşid Paşa tarafından kaleme alınan Tanzimat (yeniden yapılanma anlamına gelmektedir) Fermanı, Avrupalı devletlerini etkilemek için bu ülkelerin elçileri önünde okunmuştur. Başka bir deyişle, Bâb-ı Âli Tanzimat Fermanı'nı Avrupalı devletlere resmen bildirmişti.⁸⁹

Tanzimat Fermanı, Osmanlı tebaasının keyfi olarak ortadan kaldırılamayacak devrolunmaz haklara ve özgürlüklere sahip olduğunu ifade ediyordu. Fermanın esas amacı Müslümanların ve gayrimüslimlerin hukuki eşitliğini tanımak ve bu kesimleri Osmanlılık çatısı altında birleştirmektir. II. Mahmud'un hükümdarlığı döneminde, Osmanlı hanedanlığının gücünü vurgulamak ve "milli bir monarşi"⁹⁰ oluştur-

kapandı. Fakat, hayata serpilmiş olan tohumlarını zaruretler beslediği için ölmedi." Ahmet Hamdi Tanpınar, 19. *Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 69.

88 Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey* (New York: Routledge, 1998), 90

89 Cemal Kafadar, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Tanzimat reformlarıyla Mihail Gorbacov'un yeniden yapılanma anlamına gelen perestroyka reformları arasındaki benzerliğe dikkat çekmiştir: "Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetici sınıfı Sovyetler Birliği liderlerinden 150 yıl önce tıpkı onlar gibi bir sorunlar silsilesiyle karşı karşıyaydı: milliyetçi kıpırdanmalar, ekonomik gerilik ve devletin ve toplumun geleceğini baki kılacak bir sosyo-politik düzeni sağlama becerisine olan güvenin hem içeride hem de dışarıda hızlı bir aşınmaya uğraması." Kafadar, "The Question of Ottoman Decline," 65

90 Deringil, "The Invention of Tradition as Public Image in the Late Ottoman

mak için çeşitli semboller ve seremoniler oluşturulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kez hanedan armalarının yaratılması, ilk milli marşın (sonradan Osmanlı paşası yapılan Guiseppe Donizetti'ye ait Mahmudiye Marşı) bestelenmesi ve devlete sunulan hizmet ve gösterilen sadakat için madalyalar verilmesi, hızla yükselen milliyetçiliğe tepki olarak Osmanlı hanedanlığını yüceltmenin örneklerinden bazılarıydı. Kemal Karpat'ın öne sürdüğü üzere, "tüm bu faaliyetler, Osmanlı hanedanlığını toprağın ve üzerinde yaşayan herkesin mutlak sahibi olarak kodlayan geleneksel konumundan yoksun bırakmış ve hanedanlığı devlete tâbi kılmıştır."⁹¹

1838–1839 yılları arasında Paris'te bulunan Osmanlı diplomatı Mustafa Sami Efendi, *Avrupa Risalesi* isimli kitabında Fransız halkının "vatan sevgisine" hayran kaldığından bahsetmiştir.⁹² Mustafa Sami Efendi, kitabın son kısmında Avrupa medeniyetinin gelişmesini bilimdeki ilerlemeye bağlamıştır. Ona göre, bilim toplumun genelinde hâkim kılınca, tüm Osmanlı tebaası da "vatan ve milletin" önemini takdir edecektir.⁹³

Osmanlı devlet adamları gene bu dönemde, Osmanlı vatanseverliğini geliştirmek için imparatorluktaki çocuklara vatan sevgisi aşılama eğitiminin bir gereklilik olduğunu fark etmişlerdir. Tanzimat Fermanı'ndan birkaç ay önce, İstanbul'da "eğitim sistemini dünyevi-pratik bir doğrultuda reforma tâbi tutulması için ilk belirgin inisiyatif" olan bir genelge çıkartılmıştır.⁹⁴ Genelgede geçen bilim olmadan insanların "sayesinde oldukları devletin ve hubb-ı vatan [vatan sevgisinin] ne

Empire", 5.

91 Kemal H. Karpat, *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State* (New York: Oxford University Press, 2001), 227–229.

92 Mustafa Sami Efendi, *Bir Osmanlı Bürokratının Avrupa İzlenimleri: Mustafa Sami Efendi ve Avrupa Risalesi*, M. Fatih Andı (der.) (İstanbul: Bayram Matbaacılık, 1996), 70. Bu kitap Mustafa Sami Efendi'nin Avrupa Risalesi eserinin Osmanlıca ve Türkçe versiyonlarını içermektedir

93 A.g.e., 81.

94 Selçuk Akşin Somel, *The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire, 1839–1909: Islamization, Autocracy, and Discipline* (Leiden, The Netherlands: Brill, 2001), 29–30.

olduklarını bilemeyecekleri" ifadesi gayet çarpıcıdır.⁹⁵ Benzer bir biçimde, padişahın otoritesini güçlendirmek için ülkeye sadakatin gerekliliği Tanzimat Fermanı'nın metninde de gayet açık biçimde ifade edilmiştir: "Emniyeti mal kaziyesinin fıkdanı halinde ise herkes ne devlet ve ne milletine ısınmayıp ve ne imar-ı mülke bakamayıp daima endişe ve ıstıraptan hâli olamadığı misullû aksi takdirinde yani emval ve emlakinden emniyet-i kâmile olduğu halde dahi kendü işi ile ve tevs-i daire-i taayyüşüyle uğraşıp ve kendisinde günbegün devlet ve millet gayreti ve vatan muhabbeti artıp ona göre hüsnü harekete çalışacağı şüpheden azadedir (Mal güvenirliğine gelince, bu olmazsa kimse devletine ve milletine ısınamaz ve ülkesinin kalkınmasına ilgi göstermeyip sürekli bir kaygı içinde yaşar. Halbuki şu da bir gerçektir ki, malından emin olan kimse, kendi işiyle uğraşır geçim çevresini genişletmeye çalışır ve kendinde her gün devlet ve millet gayreti ve vatan sevgisi artar)."⁹⁶

İlaveten, askerlik görevi "gavurlara" karşı savaşmaları için Müslüman tebaaya zorunlu kılınan bir dini yükümlülük olmaktan çıkartılmış ve tüm Osmanlıların vatanı savunmak için yerine getirmeleri zorunlu olan bir görev olarak tasarlanmıştır: "asker maddesi dahi ber minval-i muharrer mevadd-ı mühimmeden olarak eğerçi muhafaza-i vatan için asker ver-

95 Bu genelde, Faik Reşit Unat tarafından Latin harfleriyle tekrar yayımlanmıştır. Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1984).

96 Tanzimat Fermanı Osmanlıca ve Fransızca yayımlanmıştır. Ancak bu iki metin arasında bazı ufak farklar bulunmaktadır. Yukarıdaki alıntının Fransızca versiyonun ilk cümlesinde, "devlet" ve "millet" yerine "hükümdar" (*prince*) ve "vatan" (*patrie*) kelimeleri kullanılmıştır: "S'il y a absence de sécurité à l'égard de la fortune, tout le monde reste froid à la voix du prince et de la patrie; personne ne s'occupe du progrès de la fortune publique, absorbé que l'on est par ses propres inquiétudes. Si, au contraire, le citoyen possède avec confiance ses propriétés de toute nature, alors plein d'ardeur pour ses affaires, dont il cherche à élargir le cercle afin d'étendre celui de ses jouissances, il sent chaque jour redoubler en son cœur l'amour du prince et de la patrie, le dévouement à son pays." Tanzimat Fermanı'nın özgün Fransızca baskısının fotoğraf hali için bakınız: *Tanzimat: Yüzüncü Yıldönümü Münasebetile* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1940), 48-49; Fermanın Osmanlıca baskısının Latin harfleriyle yazılmış hali için bakınız: *Tanzimat Dönemi*. Erişim tarihi: 28 Kasım 2008. www.tbmm.gov.tr/kultur_sanat/yayinlar/yayin001/001_00_005.pdf.

mek ahalinin farize-i zimmeti ise de" (Askerlik de, yukarıda belirtildiği gibi, mühim bahislerden biridir. Vatanın korunması için asker vermek halkın başlıca borcudur).⁹⁷ Tanzimat Fermanı'ndan iki sene sonra, Osmanlı'nın ilk yarı özel gazetesini *Ceride-i Havadis*'te, vatana dayalı vatanseverliğin devlet ve padişah için öneminden bahseden bir makale yayımlanmıştır: "Bir devlete kuvvet ve bir saltanata sadakat ve bir memlekete mamuriyet ve şöhret gayret-i vatandan gelip bu gayret-i vatan dahi şu demektir ki devletin muntazam olmasını talepkar olan adamlar daima faide-i umumiyeyi kendi faide-i nefesine tercih edip esna-yı seferde def-i düşman için gayret eder."⁹⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar ile Hilmi Ziya Ülken'in vurguladıkları üzere, vatan üzerinden vatanseverliği yücelten bu makale dönemi açısından çığır açıcıydı.⁹⁹ Daha da çarpıcı olan nokta, makalede İslamiyet'e tek bir atıfta bile bulunulmamasıdır. Makalenin yazarı, bunun yerine halkı için kendini feda eden bir Roma hükümdarını, Osmanlı devlet adamlarına vatan için gayret göstermenin bir örneği olarak sunmaktadır. Tanzimat Dönemi'nin vatana dayalı vatanseverliğe dair bu laik ve modern perspektifi 19. yüzyılın ikinci yarısında yerini daha İslami bir söyleme bırakacaktır.

Osmanlı Vatanseverliğini Teşvik Etmek İçin Emperyal Vatanı Yüceltmek

Tebaanın sadakatini güvence altına almak için vatanı toprağa özgü bir kavram olarak yüceltmek Osmanlı devleti açısından modern bir siyasi açılımdı. Osmanlı vatanına sadakat, 19. yüzyılın ikinci yarısında yönetici elitlerin dâhil olduğu siyasi

97 Fransızca baskıda, "vatan" (*patrie*) yerine *pays* (ülke) kelimesi kullanılmıştır: "asker maddesi dahi ber minval-i muharrer mevadd-ı mühimmeden olarak eğerçi muhafaza-i vatan için asker vermek ahalinin farize-i zimmeti ise de"; "Bien que, comme nous l'avons dit, la défense du pays soit une chose importante et que ce soit un devoir pour tous les habitants de fournir des soldats à cette fin ..."

98 *Ceride-i Havadis*, sayı 32, 31 Mayıs 1841, s. 3.

99 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (İstanbul: Ülken Yayınları, 1966), 51; Tanpınar, 19. *Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 142. Muhtemelen bir hata sonucu, Ahmet Hamdi Tanpınar bu makalenin *Ceride-i Havadis*'in yirminci sayısında yayımlandığını öne sürmüştür.

söylemlerde önemli bir yere sahip olmuştur. Avrupa siyaset kültüründe, *patrie*'nin ya da anavatanın seküler karakteristiğine karşın, Osmanlı İmparatorluğu'nda vatana sadakat Müslüman inancının ve kültürünün bir parçası olarak değerlendirilmiş ve Osmanlıcılık ideolojisine sağlam bir temel oluşturmak için hem elitler hem de aydınlar tarafından kullanılmıştır. 1860'ların ortasından itibaren, Hristiyan milletlerin ayrıcalıklı statülerine ve Balkan milliyetçiliğine tepki olarak vatan kavramının İslamileşmesi daha da yoğun bir hale gelmiştir. Tanzimat Dönemi her ne kadar "tüm tebaanın birbiriyle aynı vatandaşlık haklarından faydalanacağı" ortak vatana dayalı "bir Osmanlı milleti" oluşturmayı amaçlamışsa da, Tanzimat Fermanı'nın yazarı olan Mustafa Reşid Paşa, Müslümanlar ile Hristiyanların tamamen eşit olmalarının yakın dönemde gerçekleşeceğini hiç de tasavvur etmiş değildi.¹⁰⁰

Müslüman ve Hristiyan toplulukları arasındaki dengenin ilk kez değişime uğraması, 1838 yılında Britanya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan bir ticaret antlaşmasıyla (Baltalimanı Antlaşması) gerçekleşmiştir. Yabancı tüccarların Osmanlı içerisindeki ticarete katılmalarını sağlayan bu antlaşmanın sonucunda, Osmanlı İmparatorluğu'nda korumacılık ve beraberinde lonca sistemi terk edilmiştir. Avrupalı pazarlar ile yerel Müslüman üreticiler arasında aracı rolünü oynayan gayrimüslim Osmanlı tüccarları böylece büyüyen ticaretten ve yurtdışı ihracatından fayda sağlamışlardır. Osmanlı ekonomisindeki bu örüntü, en nihayetinde Müslüman tüccarları devre dışı bırakmış ve Avrupalı tüccarlar tarafından ortak olarak tercih edilen Hristiyan tüccarların statüsünü yükselttiği gibi tüm Avrupalı güçlere verilen kapitülasyonlar sebebiyle bu kesimlerin ayrıcalıklı hukuki statülerini de güvence altına almıştır. Gayrimüslim tefecilerin iyileşen koşulları, "ulusal bilinci artırmış ve gelecekte vahim sonuçlar doğuran dini ve etnik gerilimleri şiddetlendirmiştir."¹⁰¹ Avrupalı

100 Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought* (Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2000), 14.

101 Feroz Ahmad, *The Making of Modern Turkey* (New York: Routledge, 1996), 28.

devletlerin baskısının sonucunda 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı, gayrimüslim grupların ekonomik gücünü daha da arttırıp imparatorluktaki çekişmelerin ve kimliklerin katılaşmasına katkıda bulunmuştur. 1839'da Tanzimat Fermanı'nı ilan ederek, Bâb-ı Âli din ayrımı gözetmeksizin tüm tebaanın eşit olduğunu kabul etmişse de, uygun kurumsal desteğin yeterli olmaması sebebiyle bu ferman tam olarak hayata geçirilememiştir. Islahat Fermanı kelle vergisini kaldırarak ve askeriye'nin yanı sıra eğitimde, adalette ve kamu istihdamında eşitliği güvence altına alarak Tanzimat Fermanı'nın eşitlik sözünü kurumsal bir hale getirmiştir.¹⁰² Islahat Fermanı'nın ilanından sonra Müslüman cemaatinin yaşadığı gücenikliğin en iyi tasvirini, önde gelen bir Osmanlı tarihçisi ve devlet adamı olan Ahmet Cevdet Paşa yapmıştır: "Ehl-i İslâmdan birçoğu Âbâ ve ecdadımızın kaniyle kazanılmış olan hukuk-ı mukaddese-i milliyyemizi bugün ga'ib ettik [kaybettik]. Millet-i İslâmiyye millet-i hâkime iken böyle bir mukaddes haktan mahrum kaldı. Ehl-i İslama bu bir ağlayacak ve 'matem edecek gündür' deyu söylenmeğe başladılar."¹⁰³ Balkanlar'daki milliyetçi kalkışmalar, Müslüman cemaatindeki bu gücenikliği daha da şiddetlendirmiştir. 1859'da Moldavya ve Eflak birleşerek özerk Romanya'yı oluşturmuş ve 1877'de tam bağımsızlığı verilene kadar Romanya fiilen egemen bir devlet olarak hareket etmiştir. 1862'de, bu kez Belgrad'da Osmanlı ordusuyla yerel nüfus arasında çatışmalar başlamıştır. Avrupalı güçlerin ve Rusya'nın baskısıyla, en son Osmanlı askeri de 1867'de Belgrad'ı terk etmiş ve Sırbistan'da yüzyıllardır süregiden Osmanlı hâkimiyeti resmen sona ermiştir. Romanya ile Sırbistan'ın fiili bağımsızlıklarına ek olarak, 1860'larda Lübnan, Girit, Bosna ve Karadağ'daki çatışmalar çoğunlukla Türkçe konuşan Müslüman aydınlar arasında "Genç Osmanlılar" olarak bilinen vatansever bir hareketin ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur. Bu hareketin açıkça beyan edilmiş

102 Kemal H. Karpat, *Studies on Ottoman Social and Political History* (Leiden, The Netherlands: Brill, 2002), 47.

103 Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Cavit Baysun (der.) (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953), 68.

hedefi “imparatorluğu kurtarmaktı.” Bu hareketin üyeleri önemli ölçüde İtalya’daki Carbonari Cemiyeti’nden ve Genç İtalya, Genç Fransa ve Genç Almanya gibi Avrupa’daki diğer vatansever hareketlerden etkilenmişlerdi.

Benedict Anderson, insanların kendilerini ulusal bir cemaatin parçası olarak görmelerini ve hemşerileriyle daha yakından ilişkilennemelerini sağladığı için, bir ülkede kitapların ve gazetelerin yaygınlaşmasını sağlayan kapitalist yayıncılığın (*print capitalism*) ortaya çıkışını milliyetçiliğin yükselişinde önemli bir etken olarak değerlendirir.¹⁰⁴ Osmanlı İmparatorluğu bağlamında, 1860’larda kapitalist yayıncılığın bir ehemmiyet taşıdığını öne sürmek olanaksızdır zira imparatorluk-taki çok düşük olan okuryazarlık oranı, girişimcilerin kârlı bir yayıncılık işi başlatmalarını güçleştirmiştir. Buna karşılık, Müslümanlara ait ilk özel gazetelerin çıkması, aydınlar ve bürokratlar arasında Genç Osmanlılar gibi vatansever hareketlerin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda 1729-1829 yılları arasında sadece 180 adet kitap basılmıştır. 1876-1892 arasında, bu sayı 6357’ye çıkmış ve 1893-1907 arasında ise 10601 olmuştur. 1875’te, Osmanlı İmparatorluğu’nda toplam gazete ve dergi sayısı ise 87 idi. 1883’te bu sayı 144’e, 1895’te 226’ya ve 1911’de 548’e ulaşmıştır.¹⁰⁵ Yazılı materyallerin giderek daha fazla ulaşılabilir hale gelmesiyle, Osmanlı aydınları imparatorluğun ayakta kalmak için karşılaştığı en büyük güçlüğü, yani “dini topluluklar siyasi topluluklara dönüştürülürken toplumsal düzen nasıl sürdürülebilir” sorusuna bir çözüm bulmaya çalışmışlardır. Tanzimat Fermanı’nın ilan edilmesinin ardından Bâb-ı Âli’nin bürokratları tarafından geliştirilen Osmanlı vatanseverliğine paralel bir şekilde, Genç Osmanlılar tüm Osmanlı tebaası için kurucu ortak bir kimlik olarak toprağa dayalı vatanseverliği inşa etmeye çabalamışlardır. Ancak Genç Osmanlıların karşılaştığı tek büyük güçlük Balkanlar’daki milliyetçi hareketlerle sınırlı değildi. O dönemde, Mısır ve Lübnan’daki başka

104 Anderson, *Imagined Communities*, 43–45.

105 Karpas, *The Politicization of Islam*, 102.

Müslüman aydınlar da, imparatorluk merkezinin meşruiyetini sorgulayan yerel toprağa dayalı vatanseverlik hareketleri geliştirerek, Genç Osmanlılara kafa tutuyorlardı.

Rifaa el-Tahtavi (1801–1873), Mısır'ı vatan olarak esas alıp toprağa dayalı bir vatanseverlik fikrini ifade eden öncü Ortadoğu düşünürlerinden biriydi. Tahtavi'ye göre, vatan sevgisi anlamına gelen *hubb ul-vatan* bir toplumun birliğinin temelini oluşturuyordu. Bir toplumun mensuplarının fedakârlık, birlik, hukuka uymak gibi görevleri ve tüm hürriyet hakları vatan sevgisinden doğuyordu.¹⁰⁶ Tahtavi'nin, Mısır topraklarına odaklanan Mısır vatanseverliği, İslami bir siyasi kavram olan ümmetten açık bir kopuşu işaret ediyordu. Tahtavi, *Manahij* isimli kitabında Peygamber Muhammed'in çok bilinen "Müslüman, Müslümanın kardeşidir" hadisini alıntılıyıp dini sadakati vatanseverlikle (*wataniyyah*) karşılaştırmıştır: "Bir mümini diğer din kardeşlerine bağlayan ne varsa ayrıca bir vatanın mensuplarının karşılıklı hakları için de geçerlidir. Çünkü aynı vatanın mensupları arasında din kardeşliğinin üstünde yer alan milli bir kardeşlik bulunur. Aynı vatani paylaşan kişilerin, hep beraber çalışarak vatanlarını geliştirmek ve vatanlarının nizamını şerefine, büyüklüğüne ve zenginliğine yakışır biçimde kusursuz hale getirmek şeklinde ahlaki bir yükümlülüğü vardır."¹⁰⁷

Vatana ve toprağa dayalı vatanseverliğe kapsamlı biçimde atıfta bulunan başka bir Müslüman düşünür ise Butrus el-Bustani'dir (1819–1883). 1860'ta, Lübnan'da farklı dini cemaatler arasında yaşanan şiddet olayları sırasında, Bustani farklı dini mezhepleri birleştirmek için 11 risale kaleme almıştır. Bu risalelerde, Bustani Suriye toplumunun mensuplarına "vatanın çocukları" (*Ya abna al-watan*) olarak seslenmiş ve her bir risaleyi "vatansever" (*muhibb li'l-watan*) ismiyle imzalamıştır.¹⁰⁸ Yaşanan şiddet olaylarını bastırması için Bâb-ı Âli

106 Albert Habib Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age, 1789–1939* (Londra: Oxford University Press, 1970), 78–79.

107 Alıntı için: Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age*, 79.

108 Ussama Makdisi, "Debating Religion, Reform, and Nationalism in the Ottoman Empire," *International Journal of the Middle East* 34, sayı 4 (Kasım

tarafından Lübnan'a gönderilen Fuad Paşa'nın vatanseverliğiyle Bustani'nin vatanseverliğinin karşılaştırılması imparatorluğun merkez ve çevre elitleri arasındaki ciddi farklılıkları gözler önüne sermektedir. Hem Fuad Paşa hem de Bustani dini mezhepler arasındaki farklılıkların üstesinden gelmede vatan sevgisinin önemini vurgularlarken, bu iki isim vatanseverlik söz konusu olduğunda tamamen farklı perspektifler ortaya koymuşlardır. Bustani'nin vatanseverliği "kendisini birer yurttaş haline getirmek zorunda kalacak" etkin ve eşit bir tebaayı tasavvur ederken,¹⁰⁹ Fuad Paşa'nın vatanseverlik çağrısı ataerkil olup yönetenler ile yönetilenler arasındaki hiyerarşiyi güçlendirmeyi amaçlıyordu. Fuad Paşa, tüm Osmanlı tebaasını herhangi bir eleştiri getirmeksizin padişahın emirlerine uymaya çağırıyordu: "Herkes, Padişah'ın âlicenap isteklerine uygun hareket etmeli; imparatorluğun tebaasının her bir sınıfı sarayın emirlerine boyun eğerek ve insani yükümlülüklerini cansiperane bir şekilde yerine getirerek birlik, vatanseverlik [*hubb ul-vatan*] ve millete hizmet kaidelerini kati biçimde benimsemelidir."¹¹⁰ Fuad Paşa ile İstanbul'daki elitler, Arap düşünürler arasında vatanseverlik bilincinin geliştiğinin farkındaydılar. Örneğin, Tahtavi'nin *Takhlis al-Ibriz ila Talkhis Bariz* (Paris'te Saf Altının Damıtılması) isimli kitabı 1839'da Türkçe olarak da yayımlanmıştı. Genç Osmanlılar, ortaya çıkan yerel vatanseverlik fikirleri ve hareketleri Osmanlılık adı verilen Osmanlı vatanseverliğiyle dengelemeye çalışmışlardır.

Genç Osmanlıların entelektüel temelleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk özel gazetesi *Tercüman-ı Ahval*'i yayımlayan İbrahim Şinasi (1826–1871) tarafından atılmıştır. Şinasi, Tanzimat'ın modernleştirme hedefine gerçekten inanmış biriydi. Şinasi'nin bakış açısıyla onun entelektüel mirasçılarının bakış açısı arasındaki temel fark, Şinasi'nin iktidarın çalışmaları hakkında halkın bilgi edinme hakkının önemini

2002): 604–605.

109 A.g.e., 608.

110 A.g.e., 606.

farkına varmış olmasıydı. Şinasi, böylesi bilgileri halka ulaştırmakta gazeteciliği önemli bir araç olarak görüyordu. Şinasi, *Tercüman-ı Ahval*'ın ilk sayısının giriş yazısında fikirlerin yazılı materyaller aracılığıyla yayılmasını vatanın çıkarlarıyla ilişkilendirmiştir: "Mâdem ki bir hey'et ictimaiyede [bir topluluk içinde] yaşayan halk bunca vezaif-i kanuniye ile mükelleftir, elbette kalen ve kalemen [sözleri ve yazılarıyla] kendi vatanının menfaatine dair beyan-ı efkâr etmeği [fikirlerini beyan etmeye] cümle-i hukuk-ı müktesebesinden addeyler [tümünden hak sahibi sayılır]."¹¹¹ "Millet" kelimesini ve "Büyük Osmanlı milleti" ifadesini yazılarında sıklıkla kullanmasından da anlaşılacağı üzere, Fransız Devrimi'nin fikirleri Şinasi'nin yazıları üzerinde bariz bir etkiye sahiptir. Buna karşılık, kendisini bir "Osmanlı milliyetçisi" olarak tanımlamak pek mümkün değildir zira kendisinin düşünce hattı aynı zamanda Fransız Devrimi'nin evrenselci perspektifini de yansıtmaktadır. Şinasi, 17 Ocak 1864 tarihli *Ceride-i Askeriye* gazetesinde yayımlanan bir makalesinde, Osmanlı milletinin görevini "insanlığı aydınlatmak ve geliştirmek" olarak tanımlamıştır. Şinasi ayrıca Victor Hugo'nun "avoir pour patrie le monde et pour nation l'humanité" şeklindeki evrenselci bir vecizesini kendi dizelerinin birisinde tekrarlamıştır: "Milletim nev-i beşerdir vatanım rûy-i zemin" (İnsanlık milletimindir, dünya vatanımdır).¹¹² Şinasi'nin akıl hocalığı yaptığı Namık Kemal ve Ali Süavi gibi tanınmış Genç Osmanlı aydınları, onun evrenselcilik vurgusunu dikkate almayıp bunun yerine yazılarında Osmanlı vatanseverliğini daha hararetli biçimde kullanmışlardır.

Namık Kemal (1840–1888), Osmanlı vatanseverliğinin açık ara en fazla öne çıkan ismidir. Onun yazılarının sonucu olarak, vatan kelimesi siyasi bir önem kazanmış ve Türk siyaset literatüründe yaygın bir şekilde kullanılır hale gelmiştir.¹¹³

111 Fevziye Abdullah Tansel, *Şinasi: Makaleler* (Ankara: Dün-Bugün Yayınevi, 1960), 2.

112 Hikmet Dizdaroğlu, *Şinasi: Hayatı, Sanatı, Eserleri* (İstanbul: Varlık Yayınları, 1954), 55.

113 Hilmi Ziya Ülken, *İnsani Vatanperverlik* (İstanbul: Remzi Kitaphanesi, 1933),

Namık Kemal'in vatanseverlik temasını işleyen şiirleri, oyunları ve makaleleri seneler sonra bile Türk milliyetçileri için bir ilham kaynağı olmuştur. Milli kurtuluş mücadelesinin askeri güçlerinin Anadolu'da ilerleyen Yunan ordusunu durdurduğu 1. İnönü Muharebesi (1921) sonrasında, Mustafa Kemal Namık Kemal'i "cennetten vatanımıza nıgehban olan [bekçilik eden] merhum" olarak adlandırmış ve onun çok bilinen *Vatan* şiirinden alıntı yapmıştır:

[Namık] Kemal demiştir ki:

*"Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yok mudur kurtaracak bahtı kara mâderini"*

İşte bu kürsüden bu Meclisi âlinin reisi sıfatıyla heyet-i âliyenizi teşkil eden bütün âzanın her biri namuna ve bütün millet namuna diyorum ki:

*"Vatanın bağrına düşman dayasın hançerini
Bulunur kurtaracak bahtı kara mâderini"¹¹⁴*

Günümüzde, Türkiye'deki ilkokul öğrencileri halen Namık Kemal'in şiirlerini okuyup meşhur oyunu *Vatan Yahut Silistre*'yi sahnelemektedirler. Namık Kemal, Türkiye'de "Vatan Şairi" olarak bilinir. Vatan kavramının Türkiye'de vatansever bir anlam kazanmasının önemli ölçüde Namık Kemal'in yazıları sayesinde olduğu su götürmez bir gerçektir. Namık Kemal, vatanın anlamını doğulan yere karşı hissedilen aidiyet duygusundan kutsal bir toprağa duyulan sadakate dönüştürmüştür.¹¹⁵ Namık Kemal'e göre, vatan adanmışlık ve

239-241.

114 Ali Sevim, İzzet Öztoprak ve M. Akif Tural, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (Ankara: Divan Yayıncılık, 2006), 186. Mustafa Kemal bu konuşmayı 13 Ocak 1921'de yapmıştır.

115 Vatanın anlamındaki değişim, Namık Kemal ile 16. yüzyılda yaşamış meşhur divan şairi Fuzuli'nin vatan kelimesini kullanımları karşılaştırıldığında daha belirgin bir hale gelir. Fuzuli vatan kelimesini lirik bir anlamda bir insanın kendi köyüne karşı hissiyatını tanımlamak için kullanmıştır: "Ede-mem terk Fuzuli ser-i kuyin yarin; Vatanımdır, vatanımdır, vatanımdır, vatanum." [Ey Fuzûlî, yârin diyârını nasıl terk edebilirim; Ne kadar eziyet görsem de vatanımdır, vatanımdır, vatanımdır, vatanum.] Namık Kemal ise insanlar ile toprak arasında vatanseverlik ilişkisi kurmuştur: "Vücudun kim hamir-i mâyesi hâk-i vatandandır; ne gam rah-ı vatanda hak olursa

sadakat gerektirir ve bunun karşılığında, vatan sevgisi “zaf-
ri ve iç ferahlığını” sağlar.¹¹⁶ Namık Kemal açısından vatanın
müdafaası Osmanlı halkının en kutsal görevidir.

Namık Kemal’in vatanseverliği, Osmanlı İmparator-
luğu’nun önlenemez ve kesintisiz çöküşüne bir tepkiydi. O
dönemde, Namık Kemal’in amacı daha fazla toprak kaybının
önüne geçmek ve imparatorluğun sınırlarını korumaktı. İm-
paratorluktaki farklı etnik grupları birleştirmek ve Rus ya-
yılmacılığına karşı koymak için kendisinin çözümü, mekânı
vatansever bir şekilde sahiplenmekti.¹¹⁷ Namık Kemal, tebaa
arasında Osmanlı topraklarını kendi hayatlarının kutsal bi-
leşeni olduğu bilincini yaratmak için ideolojik motivasyona
ve tutkulu bir söyleme başvurmuştur. Buna karşılık, Namık
Kemal Tunus ile Yemen gibi çevre bölgeler ile farklı etnik ve
dini kökene sahip grupları içerecek bir şekilde ortak Osmanlı
vatanının sınırlarını çizmenin çok güç olacağının da farkın-
daydı. Sonuç olarak, kendisinin vatana dair vatanseverlik
söylemi özünde birkaç kilit temanın aşırı idealistçe tasvir
edilmesi şeklindeydi. Namık Kemal, bu doğrultuda Müslü-
manların birliğinin haritalara çizilen sınırlarla yok edilemeye-
ceğini açık biçimde ifade etmiştir.¹¹⁸ Namık Kemal’in Osmanlı
vatanseverliğinin, Osmanlı İmparatorluğu’nun sınırlarını ge-
nişletmek için açıkça tanımlanmış bir çaba içerisinde olma-
ması, onu Batı Avrupa’daki (özellikle İtalya ile Almanya’da-
ki) milliyetçi hareketlerden ayıran farktır. Bu açıdan, Namık

cevr ü mihnetten.” [Vücudun maya hamuru, vatan toprağındandır; bu vü-
cut, bin bir çileyle vatan yolunda toprak olursa gam değildir.]

116 Karpat, *The Politicization of Islam*, 330–331.

117 Namık Kemal, kuzeyden ilerleyen Rus orduları karşısında korkuya kapılan
Osmanlı devlet adamlarını “bu mesele [Rus ordularının ilerleyişi], şimal
üzerinde bir kuyruklu yıldız doğsa mutlak bizim başımıza düşer zanniyle
melûf olan [alışkanlığına sahip] ‘ukalâ’mızı [Osmanlı devlet adamlarını]
bir takım vahimelere [endişelere]” düşmekle eleştirmiştir. Namık Kemal’e
göre, Asya ile Avrupa arasındaki ticaret yolları ekonomik çıkarları açsın-
dan hayati öneme sahip olduğundan Avrupalı devletler, Rusya’nın Os-
manlı İmparatorluğu’nun stratejik öneme sahip bölgelerini denetim altına
almasına asla izin vermeyeceklerdi. Namık Kemal, “Bir Mülahaza,” *İbret*,
27 Haziran 1872, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi* içinde, Mustafa Nihat Özön
(der.) (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1938), 34–37.

118 Namık Kemal, “İttihad-ı İslam,” *İbret*, 27 Haziran 1872, *Namık Kemal ve İbret
Gazetesi* içinde, 77.

Kemal'in düşünceleri Ernest Renan'ın düşünceleriyle benzerlik göstermektedir. Her iki isim için de anavatan, sınırları belirgin biçimde tanımlanmış sıradan bir coğrafi birim olmak yerine duygusal ve hissi bir kavramdı.¹¹⁹ 22 Mart 1873'te yayımlanan "Vatan" makalesinde, Namık Kemal sınırlara dair mantıki kavramsallaştırmaları reddetmiştir: "İşte insaniyeti bu nokta-i nazardan temaşa edenlerdir ki, vatan fikr-i mukaddesinden bahsolundukça bulundukları yerin ya hudud veya haritasını tasavvur ederek 'Vatanı ta'yin eden madde birkaç bin mazlumun kanı veya birkaç rical-i devletin [devlet adının] kalemiyle çizilmiş bir hatt-ı mevhumdan ibaret değil midir?' ... derler ... İnsan vatanını sever, çünkü vatan öyle bir galibin şemşiri [kılıcı] veya bir kâtibin kalemiyle çizilen mevhum hatlardan ibaret değil; millet, hürriyet, menfaat, uhuvvet, tasarruf, hakimiyet, ecdada hürmet, aileye mahabbet [sevgi], yâd-ı şebabet [gençlik hatırası] gibi birçok hissiyat-ı ulviyenin ictimâ'ından hâsıl olmuş bir fikr-i mukaddestir... Bundan dolayıdır ki, her dinde ve her milletde, her terbiyede, her medeniyetde, hubb-ı vatan [vatan sevgisi] en büyük fazîletlerden, en mukaddes vazifelerdendir."¹²⁰

Namık Kemal, vatan hakkında bir başka makalesinde gene benzer düşünceleri dile getirmiştir: "Çünkü nazariyatta şekli mevhumdan ibaret olan vatan fiiliyatta hukuki mütesaviye [eşitliği] ve menfaati müşterekkeyi [ortak çıkarları] muhafazada taşlara, demirlere müstağrak olan [gark olan] istihkâmlardan

119 Tıpkı Namık Kemal gibi, Renan'ın meşhur "Qu'est-ce qu'une nation?" (Millet Nedir?) makalesi de kendini feda etmeyi bir "bir ulus olmanın gerekli koşulu" olarak tanımlar. "İnsan, hakiki manasıyla, katlandığı fedakârlıklar ve çektiği ıstıraplar nispetinde sever. Kendi elleriyle yaptığı ve kendinden sonrakilere devrettiği evi sever. 'Sizler ne idiyeniz, bizler de oyuz; sizler ne iseniz bizler de o olacağız' diyen Spartalıların şarkısı aslında vatan toprağının sade bir millî marşından başka bir şey değildir." Ernest Renan, "Qu'est-ce qu'une nation?," *Nationalism* içinde, John Hutchinson ve Anthony D. Smith (der.) (Londra: Oxford University Press, 1994), 17-18. Namık Kemal'in görüşleriyle Renan'ın görüşleri arasında bazı fikir ayrılıkları da vardır. Renan *Müdafaaanamesi* isimli kitabında Namık Kemal, İslamiyet'i bilimsel gelişmenin önünde engel olarak gören Renan'ı eleştirmiştir. Namık Kemal, *Renan Müdafaaanamesi* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988).

120 Namık Kemal, "Vatan," *İbret*, 22 Mart 1873, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi* içinde, 263-265.

bin kat ziyade kâfil olduğuna fikirler tamamiyle ittihat etmiştir.”¹²¹ Ona göre, Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılması akıl almaz bir durumdu zira farklı milletler ve dini cemaatler, organik olarak Osmanlı milletini oluşturan aynı toprağı paylaşmaktan fayda görmekteydiler. Dolayısıyla, yönetici elitler ve Osmanlı tebaası adaletin, özgürlüğün ve vatan sevgisinin 600 yıllık Osmanlı birliğini korumada vazgeçilmez etkenler olduğu konusunda bilinçlendirilmeliydi. Böylece, “Araplık, Tunusluluk, Mısırlılık, Yemenlilik namiyle ayrılmaya kimsenin hakkı ve kudreti” olmayacaktı.¹²² Çeşitli dini ve etnik gruplar arasındaki farklılıkların üstesinden gelmek ve bu grupları Osmanlı kimliği altında birleştirmek için Namık Kemal farklı dini ve etnik kökenlerden çocukları bir arada kabul edecek okullar kurulmasını önermiştir. Ona göre, “Bir kere evlâdı vatan muhtelit [karışık] mekteplerden çıkarılsın, o zaman aralarına tefrika [nifak] bırakmak nakabil [imkânsız] olur.”¹²³

19. yüzyılın ikinci yarısına kadar, imparatorlukta sadece yönetici elitler kendilerini Osmanlı olarak görüyorlardı. Buna karşılık, Namık Kemal imparatorluğun tebaasını bir arada tutmak için toplumsal bir Osmanlı kimliğinin vazgeçilmez olduğuna inanıyordu ve bazı makalelerini “Yaşasın Osmanlılar” sloganıyla bitiriyordu. Namık Kemal’in, Kırım Savaşı sırasında bugün Bulgaristan’da bulunan Silistre Kalesi’ni Ruslara karşı savunan Osmanlı askerlerinin gösterdiği fedakârlığı ve kahramanlığı anlattığı *Vatan Yahut Silistre* oyunu 1 Nisan 1873’te sahneye konunca, kamuoyunda büyük bir vatanseverlik coşkusu yaratmıştır. Halk arasında yayılan bu duygu o kadar güçlüydü ki, bir hafta içerisinde oyunun oynandığı tiyatro kapatılmış ve oyunun kendisi de sansürlenmiştir. Namık Kemal ile arkadaşları

121 Namık Kemal, “İmtizacı Akvam,” *İbret*, 2 Temmuz 1872, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi* içinde, 82.

122 A.g.e., 84. Namık Kemal, bir başka makalesinde, Osmanlı İmparatorluğu’nda “Laz, Arnavut, Kürt, Arap” milliyetçiliklerinin yaratılmasının imkânsız olduğunu vurgulamıştır. Namık Kemal, “İstikbal,” *İbret*, 2 Temmuz 1872, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi* içinde, 33.

123 Namık Kemal, “İmtizacı Akvam,” *İbret*, 2 Temmuz 1872, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi* içinde, 85.

ise vatansever bir kalkışmadan ürken rejim tarafından sürgüne gönderilmiştir.

Osmanlı milletini (*Millet-i Osmaniye*) ve Osmanlı vatanını nasıl tanımlanması gerektiği konusunda Namık Kemal'in düşünce yapısında bilinçli bir çift anlamlılık bulunmaktaydı. Osmanlı milleti bazen hangi etnik ve dini gruptan olurlarsa olsun Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan tüm kişiler olarak tanımlanırken, bazı durumlarda da İslam Birliği (*İttihad-ı İslam*) ya da başka bir deyişle imparatorlukta Müslümanlar, Osmanlı milletinin belkemiğini oluşturmaktaydı. *Vatan Yahut Silistre* oyununda, Balkanlar Osmanlı vatanının kalbi, Tuna Nehri ise "âb-ı hayat" olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla, "Tuna kaybedilirse vatan ayakta kalmaz[dı]; vatan ayakta kalmazsa, vatan üzerinde hiçbir insan yaşayamaz[dı]." *Vaveyla* isimli şiirinde ise, Namık Kemal vatanın sınırlarını dini sembolleri kullanarak tanımlamıştır:

Git vatan! Kabe'de siyaha bürün
Bir kolun Ravza-i Nebi'ye uzat
Birini Kerbela'da Meşhed'e at
Kainatta o hey'etinle görün!

Balkanlar, *Vatan Yahut Silistre* oyununda vatanın vazgeçilemez merkezi olarak tasvir edilse de, *Vaveyla* şiirinde vatanın dini bir perspektifle tanımlandığı ve İslamiyet'in kutsal yerlerinin vatan kavramına mukaddes bir anlam vermek için kullanıldığı açıktır. Namık Kemal'in ve Tanzimat sonrasının diğer aydınlarının yazılarının vatan kavramına dair çift anlamlılığı ve kafa karışıklığı, Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın ikinci yarısının ruhunu (*zeitgeist*) yansıtmaktadır. Hilmi Ziya Ülken'in isabetli biçimde öne sürdüğü üzere, "imparatorluk inihilâline [çözülmesine] rağmen devam ediyordu." Genç Osmanlılar, ileride ulusal bir toplum kurmanın kaçınılmazlığının farkında olsalar da, halen imparatorluk elitleri olmalarından ötürü ulusal top-

lum fikrini destekleyerek kendi kendilerini inkâr etmeleri hiç de mümkün değildi.¹²⁴

Genç Osmanlılar, imparatorluğun birliğini korumak için Unsurların Birliği (*İttihad-ı Anasır*) ve İslam Birliği (*İttihad-ı İslam*) şeklinde iki farklı ideoloji geliştirmişlerdi. *İttihad-ı Anasır*, etnik dini grupların imparatorluk merkezine sadakatini korumak için Tanzimat bürokratları ve aydınları tarafından tasavvur edilmişti. *İttihad-ı İslam* ise Rusya'nın bir milyondan fazla Müslümanı Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına zorla göç ettirdiği 1860'larda bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır. *İttihad-ı İslam*, 1877-1878 yıllarında Rusya ile yapılan savaş sonrası, Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının üçte birini kaybedip ülkedeki Hristiyan nüfus oranının yüzde 40'tan yüzde 20'ye düşmesiyle devletin egemen ideolojisi haline gelmiştir. Dolayısıyla, yazılarında *İttihad-ı Anasır* ve *İttihad-ı İslam* terimlerini birbirlerinin yerine geçecek bir şekilde kullanan Genç Osmanlılar bu terimleri birbirlerine rakip ideolojiler olarak görmüyorlardı.¹²⁵

Ali Suavi (1838-1878), yazılarında Türklük kavramını kullanan ilk Osmanlı aydınlarından biriydi. Her ne kadar Falih Rıfkı Atay ve benzer isimler tarafından ilk Türk milliyetçisi olarak görülse de, *İttihad-ı Anasır* ile *İttihad-ı İslam* ideolojilerini kullanarak imparatorluğun bütünlüğünü sürdürme gayreti açısından Ali Suavi, diğer Genç Osmanlılardan hiç de farklı bir yerde durmuyordu.¹²⁶ Kendisinin en ayırt edici yönü "milli şuur" konusunda bir farkındalığa sahip olmasıydı.¹²⁷ Bu anlamda, Ali Suavi'nin Londra'da yayımlanan *Muhbir* gazetesinde çıkan "Türk" isimli makalesi "kaba ve medeniyetten uzak Türk" imgesini ortadan kaldırmayı amaçlamaktaydı.¹²⁸

124 Hilmi Ziya Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1948), 59.

125 Namık Kemal'in "İttihad-ı İslam" ve "Avrupa Şarkı Bilmez" isimli makaleleri bir karşılaştırma yapmak açısından mükemmel örneklerdir. Bakınız: Namık Kemal, "İttihad-ı İslam," *İbret*, 27 Haziran 1872, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi* içinde, 74-78; ve Namık Kemal, "Avrupa Şarkı Bilmez," *İbret*, 22 Haziran 1872, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi* içinde, 54-59.

126 Falih Rıfkı Atay, *Başveren İnkılapçı* (Ankara: Türkiye Milli Talebe Federasyonu, 1954).

127 Fuat Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları I* (İstanbul: Ötüken, 1989), 212-213.

128 Alıntı için: Tanpınar, 19. *Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 226.

Türklerin Orta Asya'daki köklerini inceleyen Ali Suavi, dünya medeniyetine yaptıkları katkıların izlerini sürerek Türklerin itibarını yükseltme gayretindeydi. Namık Kemal'e benzer biçimde, Ali Suavi de vatan kavramı hakkında kapsamlı bir şekilde yazılar kaleme almıştır. Bu yazılara bir örnek şöyledir: "Anayurt dışındaki toprakları elde tutmak bir büyük kuvvet işidir ki, artık onu başaramayız, emaretleri serbest bırakmalıyız. Trablusgarp ve Bingazi ile Mısır'ın birleşmesine yardım ederek Afrika'da kuvvetli bir İslâm Devleti kurulmasını sağlamalıyız. Bu devletle Osmanlı İmparatorluğu birbirini destekleyeceklerdir. Afrika topraklarımızda Cezayir vakasında olduğu gibi bir saldırı olsa, protestoda bulunmaktan başka ne yapabiliriz? Geriye anavatan Suriye, Filistin ve Irak'ı da içine alan Anadolu ve Rumeli kalacaktır. Burası hâkimiyetin yurdudur."¹²⁹

Ali Suavi, Doğu medeniyetlerini Batı standartlarına dayanarak inceledikleri için Avrupalı aydınları eleştirmiş ve Doğu ve Batı medeniyetlerinin dünya görüşlerinin tamamen farklı olduğunu öne sürmüştür. Ona göre, "Mesela şimdi İngiliz hükümetinde bir Fransız vezir olamaz. Kezalik [aynı şekilde] Cezayir Arabı Fransız imtiyazına nail olamaz. İşte bu cinslik [ırkçılık] davası Şark'ta yoktur."¹³⁰ Ali Suavi'nin düşünce yapısında, Türkçülük, İslamcılık ve Osmanlıcılık kolayca bir araya gelebilmekteydi. Ona göre, etnik meselelerle karşı karşıya gelmeden Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm Müslümanlar İslamiyet'in tevhit ideolojisiyle birleşebilirlerdi. Bu birlik hali, Ali Suavi'nin Osmanlı vatanını kavramsallaştırmasında ve bu kavramı Fransız *patrie* kavramıyla karşılaştırmasında belirgin biçimde görülebilir: "Zira mesela Fransız Fransızlık davasıyla otuz milyon kadardır. Lakin Türkler Müslümanlık davasıyla ikiyüz milyondur. Cins mahvolabilir, Müslümanlık

129 Alıntı için: Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 82. Ali Suavi, *Saturday Review* isimli İngiliz gazetesinin iddialarına karşı diğer milletler tarafından asimile edildiği için Anadolu'da yeteri kadar Türk olmadığını ifade etmiştir. Bakınız: Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi* (İstanbul: İletişim, 1994), 620.

130 Ali Suavi, "Osman," *The Mukhbir*, 12 Haziran 1868, 2, Çelik'ten alıntı, *Ali Suavi ve Dönemi*, 623-624.

mahvolmaz. Binaenaleyh hiçbir Türk mahvolmayacaktır.”¹³¹ Dolayısıyla, Ali Suavi, milliyetçi bir dünya görüşünden çok Osmanlı İmparatorluğu’nun kilit bir unsuru olarak Türklerin hayati bir role sahip olduğu emperyal ve İslami bir vatanı savunmuştur. Batı milliyetçiliğini küçümseyen Ali Suavi, bu anlamda İslam birliğini yüceltmıştır: “İslâm itikadı şudur ki, eğer memleket-i İslâmiyye üzerine düşman zuhur ederse, muharebe ve mukabele farz-ı kifâyedir [şarttır] ... Kitablarda okuduk ki Fransızlarca böyle farz olmayıb “amour de la patrie” var imiş. Ya’ni hubbu’l-vatan [vatan sevgisi]. Şöyle ki patrie (vatan) deyü bir nida olunsa bütün Fransızlar ayaklanıb vatan-ı azizi hıfz ederlermiş [savunurlarmış]. Lâkin bu kere Fransa’ya Prusya askeri girdi. Eski masallar fehvasınca [anlatılan masallara göre] gerek memurin ve gerek gazeteler hubbu’l-vatan diye iki ay bağrıştılar ve halkı vatan nâmna da’vet etdiler. Hani Fransa ayaklanmadı.”¹³²

Osmanlı İmparatorluğu’nun ideoloğu olma rolünü üstlenen Genç Osmanlıların ideolojisi, “devleti kurtarmak” ve “tüm bir milleti ayağa kaldırmaktı.” İmparatorlukta padişah ile halk arasında aracı kurumlar bulunmadığından, Genç Osmanlılar Osmanlı devletinin otoritesini gayrişahsi kılmanın bir aracı olarak vatana sadakat fikrini geliştirmişlerdir. Ancak bir siyasi darbe sonucu genç yaşta padişahlığa getirilen II. Abdülhamid, felaketle sonuçlanan Osmanlı-Rus savaşını (1877-1878) kendi otoritesini güçlendirmek için kullanmış, Genç Osmanlılar hareketinin önde gelen isimlerini tasfiye edip meclisi lağvetmiş ve anayasayı askıya almıştır.

II. Abdülhamid, 1876-1909 yılları arasında süren uzun dönemli hükümdarlığında imparatorluk kurumlarını modernleştirmek için Tanzimat Dönemi’nde başlayan reformları (eğitim ve ulaşım gibi) iktidarın merkezileştirilmesini ön plana çıkartarak devam ettirmiştir. Tanzimat reformcularıyla

131 Alıntı için: İsmail Doğan, *Tanzimat’ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1991), 309.

132 Ali Suavi, “İslam Askerliği Fransız Askerliği,” *Muvakkaten* 2, 6 Ekim 1870, 30. Alıntı için: Seyit Battal Uğurlu, “Ulum Gazetesi’nin Tematik İncelemesi,” (Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 1997), 43-44.

II. Abdülhamid arasındaki esas fark, II. Abdülhamid'in vatanseverliği hükümdarlığına bir tehdit olarak görmesiydi. Osmanlı tebaasında "milli şuur" inşa etmenin imkânsız olduğunu kesin olarak ilan eden II. Abdülhamid, imparatorluğun toprak bütünlüğünü korumak için "milli şuur" yerine İslamiyet'i kullanmıştır:¹³³ "Avrupalılar, bizi küçültmek veya kötülemek istedikleri vakit 'Müslümanların korkunç taassubu' [yobazlığı] klişesini kullanırlar ve bu sözle, diğer mezhepte olanlara, tatbik ettiğimiz kanlı zulümleri kastederler. Fakat [H]ristiyanların bizde olunca taassup dedikleri, kendilerine gelince vatan sevgisi diye adlandırdıkları aşk, aynı aşk değil midir?"¹³⁴

II. Abdülhamid, Osmanlı İmparatorluğu dışındaki Müslümanlar (özellikle İngiliz ve Rus İmparatorluklarında olanlar) üzerinde nüfuz kurmak için halifelik makamını kullanmış ve böylece Avrupalı güçlere karşı elini güçlendirmek istemiştir. II. Abdülhamid, bu siyaseti sebebiyle İngilizlerin kendisini tahttan indirmek maksadıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda milliyetçi kalkışmaları teşvik ettiğine inanmıştır: "Avrupa'da birazcık fikir cilâsı yapmış olan bazı gençler, zaman zaman vatan sevgisi hakkında nutuklar vermeye başlıyorlar. Fakat İmparatorluğumuzda vatan fikri ilk plânda gelmemeli. İman ve halife aşkı başta, anavatan sevgisi (hubb-ul-vatan) ikinci derecede olmalıdır. Avrupalı [K]atolikler için de vaziyet aynı değil midir? Hristiyanlar da başta [K]atolik kilisesini ve papayı sayarlar, sonra vatanlarını düşünürler. İngiltere benim iktidarımı sarsmak maksadiyle, İslâm memleketlerinde, vatan fikrini yaymaktadır. Mısır'da, şimdiden bu fikir epey ilerlemiştir. Mısırlı vatanperverler farkına varmadan, İngilizlerin oyununa gelmekte, İslâmiyetin kudretini, halifeliğin itibarını sarsmaktadır."¹³⁵

II. Abdülhamid, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Müslümanlar arasında milliyetçi hareketlerin bir cazibe kazanma-

133 Sultan Abdülhamid, *Siyasi Hatıratım* (İstanbul: Hareket Yayınları, 1974), 107.

134 A.g.e., 161-162.

135 A.g.e., 166-167.

ması için siyasi rejime İslamcı Osmanlılık denebilecek güçlü bir İslamiyet vurgusu ilave etmiştir. Bu doğrultuda, halife makamı etrafında bir kişi kültü oluşturmak için gelenekler ve seremoniler yeniden icat edilmiştir.¹³⁶ II. Abdülhamid'in en büyük eseri, Şam'dan Medine'ye kadar uzanan Hicaz Demiryolunu inşa ettirmesiydi. Hac görevini yerine getirecek kişilerin Mekke'ye ulaşımını kolaylaştıran Hicaz Demiryolu, tüm dünyadaki Müslümanlardan gelen maddi katkılar ve bağışlar kullanılarak 1908 yılında tamamlanmıştır. II. Abdülhamid ayrıca muhalif grupları denetim altında tutmak için hayli gelişkin bir sansür mekanizması da oluşturmuştur. Devlet yetkilileri, yazılı materyallerde bile vatan kelimesinin kullanımını potansiyel tehlikeli olarak mahkûm etmişlerdir. Sürgüne gönderilen Namık Kemal, şüphe uyandırmamak için *Vatan Yahut Silistre* oyununun isminden vatan kelimesini çıkarmış ve oyununun ismini *Silistre* yapmıştır.¹³⁷ II. Abdülhamid yönetimine muhalefet eden pek çok önde gelen isim ise Avrupa'ya kaçmış ve siyasi faaliyetlerini özellikle Fransa'da sürdürmüşlerdir. Gizli komiteler kuran bu kişiler, padişahı devirmek ve Anayasa ile Meclisi yeniden yürürlüğe sokmak amacıyla dergilerini ve makalelerini Osmanlı İmparatorluğu'nun belli başlı şehirlerinde yaymışlardır. Her ne kadar ortak bir düşmana (II. Abdülhamid) sahip olup en nihayetinde Jön Türk bayrağı altında bir araya gelmiş olsalar da, farklı etnik ve dini kökenlere sahip olmalarından ve farklı ideolojik ve kültürel öncelikleri takip etmelerinden ötürü bu aydınlar ortak bir yol haritasında buluşmamışlardır.¹³⁸

Jön Türklerin Yükselişi: "Vatanı Kurtarmak"

1889 yılında İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nin kurulması, Jön Türk hareketinin temellerinin atıldığı tarih olarak kabul edilir. Buna karşılık, cemiyetin kurucularından hiçbiri

136 M. Şükrü Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2008), 123–129.

137 Mustafa Nihat Özön, "Bazı Küçük Notlar," *Vatan Yahut Silistre* içinde (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1972), 13.

138 Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, 144.

etnik olarak Türk değildir.¹³⁹ 1889'da yapılan ilk toplantıda, üyelik kriterleri hakkında tartışmalar yaşanmış ve bazı üyeler sadece Müslümanların cemiyete katılması gerektiğini öne sürmüştür. 1-1 üyelik kimlik numarasına (birinci şubenin ilk üyesi anlamına gelmektedir) sahip olan İbrahim Temo, bu önerileri reddedip "güvenilir ve iyi durumu olan her Osmanlının din ve millet ayırımı yapmaksızın kabul" edilmesini önermiş ve bu önerisi kabul edilmiştir.¹⁴⁰ 1895'te, cemiyetin ismi İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) olarak değiştirilmiş ve sonuç olarak, İTC Osmanlı İmparatorluğu'nun takip eden 25 yılına damgasını vurmuştur. Cemiyetin lideri Ahmet Rıza (1857–1930), İttihad-ı İslam ismini reddetmiştir. Ahmet Rıza'ya göre, imparatorlukta birbirinden farklı milletler ve dinler bulunduğundan cemiyetin isminin tüm Osmanlıları kucaklaması şarttı. Ahmet Rıza, İttihad-ı Osmani ve İttihat ve Terakki şeklinde iki isim önermiş ve en nihayetinde İttihat ve Terakki ismi kabul edilmiştir.¹⁴¹ Cemiyetin ismindeki "terakki" (ilerleme) kelimesi siyasi ve ekonomik yapıların modernleşmesine atıfta bulunurken, "ittihat" (birlik) kelimesi imparatorlukta birbirinden farklı etnik ve dini grupların birliğine işaret etmekteydi.

1894 ile 1896 yılları arasında, Anadolu vilayetlerinde ve İstanbul'da Ermeni isyanları ve cemaatler arası çatışmalar yaşanmaktaydı. İTC, bu çalkantılı dönemde amacının ortak bir vatana sadakat üzerinden imparatorluğun birliğini korumak olduğunu ilan etmiştir. İTC'nin yayımladığı ilk risalelerden biri *Vatan Tehlikede* ismini taşımaktaydı. İbrahim Temo ile üye arkadaşları tarafından kaleme alınan bu risale, İTC'nin kuruluşundan birkaç ay sonra patlak veren Ekim 1895'teki Ermeni isyanlarına yönelik yazılmıştı. Risalenin yazarları, Fransız

139 İbrahim Temo Müslüman bir Arnavut iken, Mehmed Reşid Çerkes'tir. Abdullah Cevdet ile İshak Sukuti ise Kürt'türler. Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire* (New York: Cambridge University Press, 1976), 2:256; M. Şükrü Hanioglu, *The Young Turks in Opposition* (New York: Oxford University Press, 1995), 168.

140 İbrahim Temo, *İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları* (İstanbul: Arba Yayınları, 1987), 17.

141 Ahmet Rıza, *Anılar* (İstanbul: Cumhuriyet, 2001), 16–17, 30.

Devrimi'nin sloganlarından biri olan *La Patrie est en danger* ifadesini risalenin başlığı yapmışlardı.¹⁴² İlk iki paragrafta, yazarlar neden Fransız Devrimi'ni model olarak aldıklarını açıklamışlardır:

Hemşeriler! İçinizden birçoğunuz bu satırları size yazanlardan iyi bilirsiniz ki bundan yüz sene evvel Fransa İnkılâb-ı meşhurunda Fransa bütün ecnebler tarafından tazyik olunmağa başladığı zaman ashab-ı gayretten biri liva-yı hamîyyeti [din, millet gibi mukaddes duyguları koruma gayretinde biri bayrak] açarak "vatan tehlikede" diye bağırmıştı. Eli silah tutmağa kadir olan bütün Parisliler bu davet-i vatanperverâneye [vatanseverce davete] can ü gönülden icabet gösterip vatanlarına arz-ı hizmet ve fedâkarî etmişlerdir. Payitahtta başlayan bu fedakârlık az zamanda memleketin her yerine sirayet etti. Gönüllü orduları, tehlikeye düşmüş olan memleketlerini düşman tasallutundan [belasından] muhafazaya muvaffak olmuşlardır. Ecnebi memleketinde bundan yüz sene evvel zuhura gelen vekâyi-i azîmeden birisini [büyük bir olayı] size ihtardan maksadımız birkaç zamandan beri kendi vatan-ı azizimizin de giriftar [yakalanmış] olduğu tehlikeyi ve bu tehlikenin ehemmiyetini nazar-ı im'ân ve hamîyyetinize arz ederek cümlemizin valide-i mukaddes-i müştereki sevgili me'va-yı umumîsi [ortak mekânı] olan vatanımızın selâmeti çaresini el birliğiyle aramaktır.¹⁴³

İTC tarafından yayımlanan bu risaleye göre, "devletimizi, milletimizi, altı yüz senelik şerefimizi bugün tehlikeye düşüren başlıca madde" Ermeni meselesiydi. İTC her ne kadar impara-

142 Bu kitapçık daha sonra 1988'de, *Tarih ve Toplum* dergisinde Latin harfleriyle yeniden yayımlanmıştır. Ali Birinci, "Vatan Tehlikede," *Tarih ve Toplum* 54 (Haziran 1988): 337-342.

143 A.g.e., 339.

torluk genelindeki reformları desteklemiş olsa da, imparatorluğun Avrupa devletlerinden gelen baskıya boyun eğdiği izlenimi verdiği için altı vilayette Ermeni cemaatinin ayrıcalıklı bir muamele görmesine karşı çıkmıştır. Risalenin yazarları ayrıca “Memleket bir çiftlik, Padişah o çiftliğin sahibi, biz onun esirleri değiliz” diyerek imparatorluğa dair bakış açılarını da ortaya koyup şöyle devam etmişlerdir: “Bizim hanedan-ı Osmani’ye hürmet ve riayetimiz vardır. Fakat, Padişah da o hürmet ve riayete istihkakını, milletini –ama öyle kulu, kölesi gibi telakki edilen milletini değil– hemşehrileri, vatandaşları olan milletini adalet, hakkaniyetle idare ederek ispat etmelidir.”¹⁴⁴ Risalenin son sayfalarında, “bütün hamiyyetli [din, millet gibi mukaddes değerleri koruma arzusuna sahip] Osmanlılar” “vatanlarını kurtarmak” için harekete geçmeye ve padişahın millete karşı görevini yerine getirmesi ve Müslümanlar ile Hristiyanların etnik ya da dini ayrımcılığa uğramadan temsil edileceği meclisi açması için saray önünde yüzbinlerce kişiyle gösteri yapmaya davet edilmiştir. İTC’nin tüm Osmanlı milletine yaptığı uyarıya göre, eğer vatanı kurtarmak için tereddüt ederlerse, vatan yabancı devletler tarafından parçalanacak ve bütün Osmanlılar sefaletle düşeceklerdi.

“Vatanı kurtarmak” şeklindeki siyasi ülkü, Jön Türk kuşağı üzerinde olağanüstü bir etkide bulunmuştur. Bir Rum-Osmanlı vatandaşı olan Lamçanti tarafından yazılan ve Filibeli’deki (günümüzde Bulgaristan’da Plovdiv) *Bedreka-i Salamet* gazetesinde, Mart 1897’de yayımlanan mektup, Osmanlı vatanına dayanan Osmanlı vatanseverliğinin gayrimüslimler tarafından da sahiplenildiğini ortaya koymaktadır. Gazetenin editörleri mektubu şöyle övmüşlerdir: “Muhabbeti vataniyye gibi vazife-i mümtazesini ifaya müsâraat eden bu delikanlı mezhebine, milliyetine şeref vermekle beraber Osmanlılık namını da tamamiyle izhar eylediği için bizim nazarımızda hakikaten şanlıdır.”¹⁴⁵ Lamçanti, bu mektubu gazeteye, Rum ve Hristiyan olmasının Osmanlı vatanına duyduğu sadakate

¹⁴⁴ A.g.e., 341.

¹⁴⁵ *Bedreka-i Salamet* 6, 12 Mart 1897, 1.

engel olmadığını göstermek için göndermişti: “Sevgili vatanını hakkı maişetini muhafaza uğrunda feda-i cana hazır olan Osmanlılar gibi benim de Yunanlılara hasm-ı can olmaklığıma mensup bulunduğum Hıristiyanlık hiçbir vakit hiçbir suretle mani olamadı.” Lamçanti ayrıca Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan arasında süregiden savaşta vatanı müdafaa etme görevini yerine getirmek için Osmanlı ordusunda gönüllü olarak savaşmaya hazır olduğunu da vurgulamıştır.¹⁴⁶

Jön Türkler, “vatanı kurtarmak” ülküsünü Genç Osmanlılardan; özellikle de Namık Kemal’den almışlardı. II. Abdülhamid’in baskıcı rejimine karşı Namık Kemal ve onun vatanseverliği özellikle askeri okullardaki ve tıbbiyedeki genç öğrencileri etkilemiştir. İbrahim Temo bir tıp öğrencisiyken, Ali Suavi ile Namık Kemal’in resimleri yurt odasındaki duvarda asılı olduğu için hocaları tarafından sorgulanmıştır. Neden bu resimleri astığı sorulduğunda, Temo “millet efradının bunlara [Ali Suavi ile Namık Kemal] hürmet ve takdire borçlu oldukları” cevabını vermiştir. “Niçin son padişahların resimlerinden de koymadın” sorusuna cevap olarak Temo, kendisi ve diğer talebelerin “cennetmekân sultan Mahmud’un tarihinden sonrakilerin tarihçesini” okumadıklarını, “hatta onların resimlerini bile tedarik” edemediklerini söylemiştir. Temo sonuç olarak bu resimleri kaldırmaya zorlanmış ve olaydan sonra odası düzenli olarak teftiş edilmiştir.¹⁴⁷ 1908 Devrimi’ni ateşleyen isyana öncülük eden ve “hürriyet kahramanı” olarak anılan Resneli Ahmet Niyazi, askeri okuldaki arkadaşlarına, aldıkları eğitimde vatanseverliğe yer verilmemesinden yakınmıştır: “Biz milletin, asker adını taşıyan şerefli bir kısmını, erlerinin zabitleri olmak üzere yetiştiriliyoruz. Vazifemiz vatanı müdafaa etmek, hücum eden düşmanı imha etmek değil mi? Neden talimimizde, programlarımızda vatan sevgisinden eser yok ... Ardı arası kesilmeyen bu ‘neden’lere ‘Yıldız’ın menfaati için!” [II. Abdülhamit’in

146 A.g.e.

147 Temo, *İbrahim Temo’nun İttihat ve Terakki Anıları*, 31–32.

ikamet ettiği saray] demekten başka ne vicdanım ve ne de bildiklerimin istikametinde bir sebep, ikna edici bir yol göremiyordum.”¹⁴⁸ İTC’nin ilk üyelerinden Kazım Nami Duru ise anılarında, Namık Kemal’in ve yazılarının önemini, günümüzde Makedonya’da bulunan Manastır’da askeri okuldayken kavradığını anlatmıştır: “Namık Kemal, bende o kadar kudretli bir heyecan uyandırmıştı ki onu her okuyuşumda kendimi hürriyet şahikalarında kanat çırpın bir kartal sanıyordum. Vatanı, vatan sevgisini, vatan fedailiğini, hürriyet aşkını hep ondan öğrendim.”¹⁴⁹ Benzer biçimde, Ankara hükümetinde 1921-1922 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı görevinde bulunan Yusuf Kemal Tengirşenk, ilkokul eğitimini aldıktan sonra Namık Kemal’in eserlerinin dine dayalı dünya görüşünü, vatansever bir dünya görüşüne dönüştürdüğünü vurgular: “Boyabat’tan gelirken yetiştiğim dindar muhitin etkisi altında: “Allahım beni din yolunda şehit et” diye dua ederek gelmişim. Dünyaya bağlılığım yoktu. Dine karşı duyduğum bu his vatan aşkına dönüştü. Vatan yolunda ölmek benim için erişilecek rütbelerin en büyüğüydü.”¹⁵⁰

İTC, *Vatan Tehlikede* isimli risaleyi yayımladıktan 13 yıl sonra, vatanı padişah II. Abdülhamid’in despotizminden kurtarmak için harekete geçmeye karar vermiştir. 1908 Devrimi’nin sonucunda, Meşrutiyet yönetimi geri gelmiş ve 1876’dan beri ilk kez genel seçimler yapılmıştır. Seçimler sonucu oluşan meclis, Osmanlı toplumunun çok-kültürlü yapısını yansıtmaktaydı. Meclisteki 288 mebusun etnik dağılımı şöyledir: 147 Türk, 60 Arap, 27 Arnavut, 26 Rum, 14 Ermeni, 10 Slav kökenli ve 4 Yahudi.¹⁵¹ 1908 Devrimi sonrası dönem ve İTC’nin siyasi yönetimi bazı araştırmacılar tarafından yeni

148 Ahmet Niyazi, *Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı* (İstanbul: Örgün Yayınevi, 2003), 134-135.

149 Kazım Nami Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım* (İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, 1957), 6.

150 Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981), 27.

151 Feroz Ahmad, *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914* (Oxford: Clarendon Press, 1969), 145.

doğmuş Türk milliyetçiliğinin hızlıca ayağa kaldırılması olarak görülse de, İTC liderleri bir ulus-devleti değil çok etnikli bir imparatorluğu yönettiklerinin gayet iyi farkındaydılar.

Dolayısıyla, en azından 1. Dünya Savaşı'nın ikinci yarısına kadar İTC liderlerini Türk milliyetçisi yerine Osmanlı vatanseveri olarak adlandırmak çok daha doğru olacaktır. 1908 Devrimi sonrasında, Mehmed Reşid Bey'in Trablusgarp belediye konağında bölgenin Arap nüfusundan kişilerle yaptığı tartışma bir İTC mensubunun Libya gibi imparatorluğun bir ucundaki bölgeyi nasıl Osmanlı vatanının bir parçası olarak gördüğünü ortaya koymaktaydı.¹⁵² Bahsi geçen kişiler, Libya'ya sürülen Osmanlı vatanseverlerini ve Jön Türkleri "kafir" olarak görmekte ve Jön Türklerin reformlarına karşı çıkmaktaydılar: "Hürriyeti ilan ederek [Jön Türkler] bizi gavur yapmak, bize gavur adatını [âdetini] kabul ettirmek, kadınlarımızı sokakta çıplak gezdirmek bizi gavurlarla, Yahudilerle kardeş yapmak istiyorlar ... [Jön Türkler] Memleketlerine gitsinler. Memleket bizimdir. Onların değil. Biz senelerden beri buradayız. Ecdadımız burada medfundur [defnedilmiştir]. Onlar [Jön Türkler] yabancılardır."¹⁵³ Reşid Bey'in verdiği çarpıcı cevap, tartışmanın Arap ve Türk milliyetçilikleri arasında olmak yerine muhafazakârlık ile modern Osmanlı vatanseverliği arasında olduğunu ortaya koymaktadır:

Evvela burası sizin memleketiniz değil tüm Osmanlılarındır. Sizinle aramızdaki fark, siz yalnız Trablus'u vatan bilirsiniz. Biz Anadolu, Rumeli, Arabistan ve burayı aksam-ı memalik-i Osmani-yeden olmaları itibariyle vatan biliriz. Siz vatan bellediğiniz Trablus'un yalnız selamet ve tealisini düşünmeyecek derecede gafil ve lakaydsınız. Biz

152 Günümüz Türkiye kültüründe, üçra yerleri tanımlamak için "Fizan'a kadar yolu var" deyimini kullanılır. Türkiye'deki pek çok insanın her ne kadar Fizan hakkında hiçbir fikri olmasa da, bu deyim II. Abdülhamid'in hükümdarlığı sırasında Libya'nın güneybatısında, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir ucunda bulunan Fizan'a sürgün edilenler sebebiyle yaygın bir hale gelmiştir.

153 Ahmet Mehmetefendioğlu, *İttihat ve Terakki'nin Kurucu Üyelerinden Dr. Reşid Bey'in Hatıraları: Sürgünden İntihara* (İstanbul: Arba Yayınları, 1993), 40.

bütün vatanın terakki ve saadeti için feda-yı canı vazife addediyoruz. Biz de sizin gibi doğduğumuz ve doyduğumuz yeri vatan bilmiş olsaydık ailemizi, memuriyetimizi bırakır, istiklalimizi ayakaltına alır buraya gelmezdik. Göğsümü gere gere yüzünüze söylerim ki onbir sene zarfında benim bu memlekete hizmet ettiğim hizmet derecesinde hizmet etmiş içinizde bir kişi yoktur ... Siz muhabbet-i vataniyenin [vatan sevgisinin] ne olduğunu da bilmezsiniz. Geçende İtalyan harb gemileri buraya gelip gözünüze diken olduğu vakit memleketimizin varlığını tehdit, milliyetimizi tahkir eden [aşağılayan] bu hale karşı hiçbiriniz ses çıkarmadınız. Vatanınızı sevmiş olsaydınız bütün vilayet ahalisi mazbatalarla, telgraflarla İstanbul'a müracat eder ve memleketimizi müdafaa ve muhafaza için hazırız, bizi asker yapınız. Buraya icab eden levazımat ve mühimmatı gönderiniz. Biz Osmanlıyız, Osmanlı kalmak isteriz. Toprağımızın düşman ayağı altında çiğnendiğini, dinimizin salık kadirde hakir kaldığını [küçük düşürüldüğünü] görmek istemeyiz. Her fedakârlığa hazırız derdiniz.¹⁵⁴

Bazı araştırmacılar, Libya, Yemen ya da Lübnan gibi bölgelerdeki Osmanlı hükümdarlığını "Osmanlı Türk" sömürgeciliği olarak betimlemişlerdir.¹⁵⁵ Bununla beraber, Trablusgarp'ı Osmanlı vatanının bir parçası olarak kabul eden Reşid Bey'in vatansever vizyonu ile İngiliz sömürgeci subaylarının Hindistan'a bakış açısı ya da Fransız sömürgecilerinin Cezayir'e dair ihtirasları arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır.¹⁵⁶ İmparatorluğun çevre bölgelerindeki Os-

154 A.g.e., 40-41.

155 Bakınız: Ussama Makdisi, "Ottoman Orientalism," *American Historical Review* 107, sayı 3 (Haziran 2002): 768-796; Selim Deringil, "They Live in a State of Nomadism and Savagery': The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate," *Comparative Studies in Society and History* 45 (2003): 311-342.

156 Benzerbiçimde, Müfide Ferit Tek de Suyum Bike takma ismiyle *Türk Yurdu*

manlı yönetimini, Avrupa sömürgeciliğinin Afrika'daki ya da dünyanın başka bölgelerindeki yönetimine benzer biçimde "sömürgecilik" olarak etiketlemeye dair iki önemli sorun tespit edilebilir. İlk olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun, çevre bölgelere yönelik sanayisini geliştirmek ve böylelikle Avrupalı güçlerle rekabet etmek gibi ekonomik ihtirasları bulunmaktaydı. 19. yüzyıl itibariyle, imparatorluğun kendisi zaten İngiltere ile Fransa'nın yanı sıra sömürgeci haline gelmişti.¹⁵⁷ İkinci olarak, Batı sömürgeciliği ile Osmanlı'nın çevre bölgelerdeki yönetimi arasında çok önemli bir fark bulunmaktaydı: Osmanlı yöneticileri ile Osmanlı tarafından yönetilenler aynı dine mensuplardı.¹⁵⁸ Dahası, özellikle 19. yüzyılın sonuyla

dergisinde yayımladığı "Gecelerimden" isimli makalesinde Trablusgarp'ın kaybedilmesinden duyduğu üzüntüyü anlatır. Müfide Ferit Tek, çocukluğunu subay olarak Libya'ya tayin edilen babasıyla beraber Libya'da geçirmiştir. Tek'in tüberküloza yakalanan babası Trablusgarp'ta hayatını kaybetmiştir. Trablusgarp'ı vatanı olarak gören Tek, Trablusgarp'ın kaybedilmesinden büyük üzüntü duymuştur: "Şimdi o eski hatıraların ebedî cenneti olan Trablus da gitti... Oh, babacığım, babacığım! Mesut edebilmek için ciğerlerini parça parça ettiğin memleketin şimdiki hâlini, tâ orada, kum tepesindeki taşsız, isimsiz, mezarından görüyor musun? Yanında dolaşan düşman ayaklarının mağrur sesini işitiyor musun?" Suyum Bike, "Gecelerimden," *Türk Yurdu* 64 (30 Nisan 1914): 253–254. *Türk Yurdu* dergisi, Ankara'da Tutubay Yayınları tarafından Latin harfleriyle 1999 yılında yeniden yayımlanmıştır. Bu kitapta, *Türk Yurdu*'na yapılan tüm referanslar derginin yeniden yayımlanan bu baskısına aittir. Müfide Ferit Tek'in hayatı ve 1918'de yayımlanan Turancı romanı *Aydemir* hakkında aydınlatıcı bir makale için bakınız: Murat Belge, "Müfide Ferit Tek'in Aydemir Romanı," *Kitaplık* içinde, 63 (Temmuz 2003).

- 157 Selim Deringil, sömürgeciliğin İstanbul hükümeti için "ayakta kalma taktiği" olduğunu öne sürmüş ve bu doğrultuda, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu dönemdeki ara konumunu "eğreti sömürgecilik" olarak adlandırmıştır. Ancak 19. yüzyıldaki Osmanlı İmparatorluğu'nda merkez-çevre ilişkisine "eğreti sömürgecilik" kavramını uyarlayarak tasvir etmenin de ciddi sorunlu yönleri vardır. Bakınız: Selim Deringil, "The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate."
- 158 Jön Türk hareketine mensup Hristiyan (Maruni) bir Arap olan Halil Ganem, tüm kalbiyle Osmanlıcılığı desteklemiştir. Ganem'in şu cümleleri, bazı Arapların Avrupa sömürgeci yönetimi yerine Osmanlı idaresini yeğlediklerinin açık bir örneğidir: "Biz Araplar biliyoruz ki, eğer [Frenkler] ülkemize girerlerse, birkaç yıl içinde topraklarımız onların eline geçecektir ve ülkeyi diledikleri gibi yöneteceklerdir. Türklere gelince, onlar bizim dinimize inanırlar ve âdetlerimizi bilirler. Dört yüz yıllık yönetimleri boyunca bir santimetre mülkümüzü dahi almamışlardır. Toprakları, mülkleri, sanayiye ve ticareti yerli halka bırakmışlardır. Araplar, Türklerle ticaretten ve kesintisiz bağımızdan yararlanmışlardır. Şimdi bunu değiştirmek ve Türklerin yerine başkasını getirmek doğru olur mu?... Müslümanları bir

beraber imparatorluk merkezi, bu bölgelerdeki hükümlanlığını Osmanlı padişahını halifelik (dolayısıyla Osmanlı padişahı dünyadaki tüm Müslümanların lideri oluyordu) konumuna yerleştirerek meşrulaştırmıştır. 19. yüzyıl sonunda, Batılı sömürgeci imparatorlukların tehdidi altında olan Müslümanlar için hamilik rolü oynayabilecek tek Müslüman ege-men hükümdar olduğu için, Osmanlı padişahlarının konumu diğer Müslüman hükümdarlara göre daha da güçlü bir hale gelmişti. Açe, Kaşgar ve Komor Adaları gibi uzak diyarlar-daki Müslüman toplumlarının liderleri, Osmanlı padişahına müracaat etmişler ve "padişahın İngiltere, Fransa, Rusya ve benzeri Batılı güçlere karşı kendi toplumlarını koruyacak ve bağımsızlıklarını güvence altına alacak kadar askeri ve eko-nomik güce sahip olduğuna naifçe inanmışlardır."¹⁵⁹

Başka bir sorun ise Türk olmayan Müslümanlar ve gay-rimüslimler üzerindeki Osmanlı hükümdarlığını tanımla-mak için "Osmanlı Türk" sıfatının kullanılmasıdır. Ussama Makdisi'ye göre, 1878'de Balkan topraklarının kaybedilme-sinden sonra ortaya çıkan "Osmanlı Şarkiyatçılığı", "Batılı-laşmış İslami Osmanlı milliyetçiliğinin baskın bir unsuru ola-rak bilhassa *Türk* duyarlılığının yükselişini yansıtmaktaydı" (vurgu özgün metne aittir).¹⁶⁰ Makdisi, imparatorluğun son elli yılında giderek artan Türk milliyetçiliğini vurgulamak için "Osmanlı Türk hükümdarlığı", "Osmanlı Türk milleti", "Osmanlı Türk eliti", "Osmanlı Türk vesayeti", "Osman-lı Türk basını" ve "Osmanlı Türk modernliği" gibi ifadeler kullanmıştır. Makdisi, imparatorluğun son elli yılını, padişahların hükümdarlıklarını meşrulaştırmak için İslami sem-bollere başvurduğu klasik dönemden ayrı bir yere koymuş ve "Hac ibadetinin kolaylaştırılmasını ve himaye edilmesini"

Arap devleti kurmak istedikleri, Hristiyanları da yabancılarla gizli ittifak yaptıkları gerekçesiyle suçlayanlar, sadece padişaha yaranmak isteyenlerdir... Arap aydınlarının ve ileri gelenlerinin ümmetin Osmanlı çıkarları çerçevesinde yaşamasından başka bir isteği yoktur." Hasan Kayalı, *Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism, and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918* (Berkeley: University of California Press, 1997), 223.

159 Karpas, *The Politicization of Islam*, 66.

160 Makdisi, "Ottoman Orientalism," 787.

klasik dönemin İslami sembolizminin en önemli örneklerinden biri olarak göstermiştir.¹⁶¹ Daha önce de belirtildiği üzere, klasik dönemden çok sonra bile II. Abdülhamid döneminde, İslami semboller hükümdarlığın meşrulaştırılması için yoğun biçimde kullanılmıştır. Hac ibadetini kolaylaştırmak için büyük bir ihtişamla inşa edilen Hicaz Demiryolu bu siyasetin tepe noktası olmuştur. Namık Kemal ve Ali Suavi de dâhil olmak üzere pek çok Osmanlı aydını Türklük bilincinin farkında olsalar da, ne bu aydınlar ne de yönetici elitler 1. Dünya Savaşı'na kadar Türk milliyetçiliğini siyasi bir ideoloji olarak kullanmışlardır. 1908 yılından sonra, İTC iktidara geldiğinde bile imparatorluğun yönetici elitleri kendilerini Osmanlı olarak tanımlamışlar ve ortak Osmanlı kimliğini ve vatanını vurgulayarak imparatorluğun toprak bütünlüğünü korumaya çalışmışlardır. Jön Türklerin esas amacının, imparatorluğu Türk hegemonyası altında yeniden yapılandırmak olduğunu öne süren tezlerin aksine Jön Türkler aslında Osmanlıcılığı savunarak "Osmanlı vatanını kurtarmayı" hedeflemişlerdir. 20. yüzyılın ilk on yılında, Yusuf Akçura (1876-1935)¹⁶² gibi Osmanlıcılığa karşı Pantürkizm'i destekleyen aydınlar elbette bulunmaktaydı. Ancak bu aydınların fikirleri, 1913 Balkan Savaşları'na kadar İTC'den ve Jön Türklerin büyük bir çoğunluğundan destek görmemiştir.

Yusuf Akçura'nın devrimci makalesi "Üç Tarz-ı Siyaset", "Türk milliyetçiliğinin manifestosu" olarak adlandırılır.¹⁶³

161 A.g.e., 773.

162 Yusuf Akçura, Ziya Gökalp ile beraber Türk milliyetçiliğinin kurucularındandır. Rusya'ya bağlı Kazan'da zengin bir Tatar tüccar ailenin çocuğu olan Akçura yedi yaşında İstanbul'a gelmiş ve daha sonra askeri okula girmiştir. Akçura, devrimci düşünceleri yüzünden Abdülhamid rejimi tarafından Libya'da Fizan'a sürülmüştür. Ancak Libya'dan Paris'e kaçan Akçura, burada *Ecole Libre des Sciences Politiques*'te okumuştur. Akçura, Fransa'da Türk milliyetçiliğinin ateşli bir savunucusu olmuş ve İTC iktidarı döneminde, Türk milliyetçiliğinin gelişiminde itici güç oynayan kurumların ve yayınların kuruculuğunu yapmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından Akçura, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde milletvekilliği yapmış ve Türkiye'de milliyetçiliğin ideologlarından biri olmuştur. Bakınız: François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)*, Alev Er (çevirmen) (İstanbul: Tarih Vakfı, 1999).

163 Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset* (Ankara: Lotus, 2005).

Akçura, bu makalesinde Türkçülüğü ilk kez Osmanlı İmparatorluğu için uygun üç ideolojiden biri olarak Osmanlılık ve İslamcılık ile karşılaştırır. Akçura ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi sisteminde yapılacak reformların imparatorluğun sınırlarını, topraklarını ve çok-etnikli toplumsal yapısını koruyacağı varsayımına dayanarak kurulmuş Jön Türk hareketinin ideolojisini de sorgulamıştır. Jön Türklerin önemli bir kısmı, Osmanlı devlet adamlarıyla aynı siyasal ülküyü (bir Osmanlı milleti yaratarak "vatanı kurtarmak") paylaşıyorlardı ancak bu iki kesimin bu siyasal ülkü için savundukları yöntemler farklıydı. Jön Türkler Meşrutiyet yönetiminden yanayken, Osmanlı devlet adamları, ayrılıkçı hareketleri bastırmanın başka bir yolu olmadığı düşüncesiyle, despotik II. Abdülhamid rejimini destekliyorlardı. Buna karşılık, Akçura makalesinde şu kritik soruyu sorarak milletler-üstü bir Osmanlı kimliği kavramını idealleştirmeyi reddetmiştir: "Osmanlı Devletinin hakiki kuvveti, günümüzdeki coğrafi şeklini korumakta mıdır?"¹⁶⁴ Ona göre, bir Osmanlı milleti yaratarak Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü korumak "beyhude bir amaçtı."¹⁶⁵ Makalesinde Osmanlıcılık ideolojisini reddederken, Akçura imparatorluğun çıkarlarını muhafaza etmek için İslamcılık yerine "yeni doğmuş bir çocuk" olarak adlandırdığı Türkçülükten yana olduğunu açıkça ima etmiştir. Akçura'ya göre, Türkçülüğün önündeki esas engel, Türkçülük ideolojisi altında imparatorluğun Türk olmayan Müslümanların yaşadıkları toprakları kaybedecek olmasıdır.

"Üç Tarz-ı Siyaset" makalesinin *Türk* dergisinde yayımlanmasından sonra, aynı dergide Akçura'ya cevap olarak iki makale yayımlanmıştır. Kurtuluş Savaşı sırasında Kemalist harekete muhalefet eden ve 1922'de milliyetçiler tarafından öldürülmüş olan Osmanlıcılık yanlısı Ali Kemal, Pantürkizm'in Osmanlı İmparatorluğu için bir fantezi olduğunu öne sürmüştür: "Neyi, kimi birleştiriyoruz. Tarih bir tarafa dursun, bir kere lütfen coğrafyaya, dünyanın ahvaline ibretle nazar

164 Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 48.

165 A.g.e., 54.

atfedilsin. Türkleri bu suretle tevhide için cihanı ne kadar alt üst etmek, hiç olmazsa koca Rusya Devleti'ni gövdesinden ne derece kırmak lazımdır, düşünölsün.”¹⁶⁶

Ahmet Ferit'in, Yusuf Akçura'ya cevap olarak yazdığı makalede ise Osmanlı aydınlarının Türkçölöğü devletin egemen ideolojisi olarak kabul etmeleri için halen erken olduğunu ortaya koyuyordu.¹⁶⁷ Ahmet Ferit, “Osmanlı ölkelerini bulundukları hudutlarla muhafaza” etmenin ve “bu hudutlar dahilindeki ahaliyi tekmiil Osmanlı, Türk” yapmanın olanaksız olduğunu kabul etmiştir. Ona göre, hedef Osmanlı ölkösünü terk etmek yerine Osmanlıcılık ideolojisini kullanarak olabildiğince toprağı ve milleti muhafaza etmek olmalıydı.¹⁶⁸ Buna karşılık, Balkan Savaşları sırasında Ahmet Ferit bu duruşunu değıştirmiş ve kuzeyde Rize'den Edirne'ye, güneyde Kerkük'ten Rodos'a kadar milli bir devlet kurulması gerektiğini öne sürmüştür.¹⁶⁹ Benzer biçimde, Ali Fuat Cebesoy'un anılarında belirttiğı üzere, Mustafa Kemal de iktidarı ele geçirince, İTC'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu tasfiye edip bir ulus-devlet kurması gerektiğini ileri sürmüştür: “Rumeli'de Doğı ve Batı Trakya bizde kalacak, Edirne'nin kuzey hudutları Bulgaristan aleyhine düzeltilecek ... Anadolu sahillerine yakın olan adalar yeni Türkiye devletinde kalacak, diğeri Yunanistan'a verilecekti. Güney hudutlarımız Hatay, Halep ve Musul vilâyetlerini içine alacak, diğeri Araplara terkedilecekti. Anadolu'nun doğı ve doğı kuzeyinde bir değışiklik olmayacaktı. Yeni Türkiye içinde kalacak olan Rum, Bulgar ve Sırp azınlıkları dışarıda kalan Türklerle mübadele edilecekti.”¹⁷⁰

166 Ali Kemal, “Cevabımız,” *Üç Tarz-ı Siyaset* içinde, (Ankara: Lotus, 2005), 68.

167 Ahmet Ferit Tek, Yusuf Akçura'nın askeri okuldan arkadaşıydı. Akçura gibi o da Abdülhamid rejimi tarafından Libya'ya sürölmüş ve oradan Paris'e kaçımıştır. Tek, 1908-1912 arasında mecliste milletvekilliğı yapmış, İTC iktidarında ise Türk Ocakları örgütünün genel başkanı olmuştur. Tek, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra da milletvekilliğı yapmış ve Londra, Varşova ve Tokyo'da büyükelçilik görevinde bulunmuştur.

168 Ahmet Ferit, “Bir Mektup,” *Üç Tarz-ı Siyaset* içinde, (Ankara: Lotus, 2005), 91.

169 Edirne, Rize, Rodos, Süleymaniye! Bu dört kale Türkün ilk hududunun demir kazıklarıdır.” Ahmed Ferid, “Türk Ocakları,” *Nevsal-i Milli* içinde (İstanbul: Artin Asaduryan Matbaası, 1914), 189-191.

170 Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk* (İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1967), 108-114.

Türkçülerin milliyetçi fikirleri, bir ulus-devlet yaratmak için imparatorluğu tasfiye etmeyi reddeden İTC mensuplarının büyük çoğunluğu tarafından onay görmüyordu. Bu kişilerin itiraz noktası, böylesi bir tasfiyenin Rumeli ile Ortadoğu'da Mekke, Medine ve Kudüs gibi Osmanlı vatanının vazgeçilmez parçaları olarak görülen yerlerin kaybedilmesine yol açacak olmasıydı. Bu açıdan, İttihatçı liderler milliyetçi bir söylem yerine emperyal bir söylemi sahiplenmişlerdi. 1908 Devrimi'nden iki ay önce, Manastır'da İTC tarafından Rusya haricindeki Avrupalı konsoloslara iletilen beyanname, İttihatçıların benimsediği bu emperyal söylemin açık bir örneğiydi. Beyanname, Avrupalı güçlerin Makedonya'ya müdahalesini ve bölgeye "ecnebi" bir vali atanmasını reddediyordu. İTC'ye göre, imparatorluğun içişlerine yönelik Avrupa müdahalesi hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar tarafından topluca reddedilecekti zira "Müslüman ve Hristiyan bütün vatandaşlar, birlik olarak vatanlarına ecnebilerin el atmalarından muhafaza gayesiyle şahsî ve siyasî hürriyetlerini bugünkü hükûmetten [II. Abdülhamid yönetimi] almaya karar vermiştir!"¹⁷¹ Beyanname, imparatorluktaki Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki vatan aşkına dayanan birliği defalarca vurgulamıştır: "Gerek başka vilâyetlerin ve gerek Makedonya'nın Müslüman halkı Hristiyanlara, yani aynı toprağın çocukları, aynı istibdat idaresinin esiri olan kardeşlerine karşı nihayetsiz bir çekişme açarak kuvvet kaybedeceklerini bilmez akılsız değildirler. Müslümanlar başka dille konuşan ve ayrı bir dinin insanı olan vatandaşlarıyla yapacakları sağlam bir beraberliğin vatanın kuvvet ve geleceği için mühim bir hareket olduğunu çok iyi bilmektedirler ... Gerek Makedonya'da olsun, gerek diğer vilâyetlerde bütün Osmanlılar din ve milliyet ayırmaksızın kardeşirler. Vatanın yüksek menfaatleri karşısında, Hristiyan ve Müslüman cemaatleri değil Osmanlılık vardır."¹⁷²

171 Resneli Niyazi, anılarında bu beyannameye yer vermiştir. Ahmet Niyazi, *Resneli Niyazi Hatıratı*, 187-188.

172 A.g.e., 192, 197-198.

Jön Türklerin ve İTC'nin, Osmanlıcılığı kendi ideolojileri olarak benimsemelerinin çeşitli nedenleri vardı. Esas neden pragmatikti. 1908'de iktidarın ele geçirilmesinin ardından, İTC'nin ve Jön Türklerin, diğer siyasi partilerle rekabet edebilmek için kendilerini entelektüel bir hareketten siyasi bir örgüte dönüştürmeleri gerekiyordu. "İmparatorluğun kurtarıcıları" olarak, çeşitli etnik ve dini gruplar arasında dengeyi sürdürmek ve imparatorluğun toprak bütünlüğünü korumak için belli çareler bulmaları şarttı.¹⁷³ Bu doğrultuda, İslamcılar ve Türk olmayan grupları gücendirmemek için İTC içinde Pantürkizm yanlıları tecrit edilmişti. İTC, Osmanlıcılığı sadece söylem olarak değil bir ülkü olarak da benimsemişti. Bu bakış açısına göre, ortak bir vatana, tarihe ve dile dayanan bir Osmanlı vatanseverliği yaratmak, çok etnikli bir imparatorlukta ayrılıkçı eğilimlerin üstesinden gelmek için Pantürkizm'in ve Panislamizm'in tek uygun alternatifiydi. Bu siyasetin en iyi örneği, Osmanlı ordusunun misyonunun, İslam adına savaşmak yerine vatanperver duygularla vatani savunmak şeklinde değiştirilmesiydi.¹⁷⁴ Bu noktada Osmanlılık, Pantürkizm ve İslamcılığın birbirlerini dışlayan siyasi ideolojiler olmadıklarını vurgulamak gerekir. Osmanlılık, içinde Pantürkizm ve İslamcılık yanlısı unsurları da barındıran kapsayıcı bir ideoloji olarak görülüyordu. İttihatçılar, değişen koşullara göre Pantürkizm ya da İslamcılık yanlısı vurgularını zaman zaman arttırsalar da, Osmanlılık ideolojilerinde merkezi bir konuma sahip olmayı sürdürmüştür. Buna karşılık, eğitime, askeriyeye ve siyasete vatansever unsurların aşılması, Türk olmayan topluluklarda gene de olumsuz tepkilere yol açmıştır. Bu kesimler, İTC'nin Osmanlılık yanlısı politikalarını Türkleştirme stratejisinin araçları olarak değerlendirmişlerdir.

173 M. Şükrü Hanioglu, *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902-1908* (New York: Oxford University Press, 2001), 313-317.

174 Türk ordusu için "vatani savunma" en önemli ülkülerden biri olagelmıştır. Bir slogan haline gelen bu ülkü, Türk ordusu tarafından Cumhuriyet dönemindeki hükümetlere karşı yapılan askeri darbelerde ve ayrıca Kürtler, İslamcılar ve Solcular gibi muhalefet gruplarına karşı da kullanılmıştır.

İTC'nin iktidarı ele geçirdiği 1908 yılı itibariyle imparatorluğun sınırları Libya'dan Yemen'e ve Basra'dan Kosova'ya kadar uzanıyordu. 1906-1907 tarihli nüfus sayımına göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda, esas gövdesi Türk ve Arap olmak üzere 5.508.753 Müslüman; 2.823.063 Rum; 1.031.668 Ermeni; 761.530 Bulgar ve 253.425 Yahudi bulunmaktaydı.¹⁷⁵ Böylesi kaotik, çok etnikli ve çok dinli ortamda, İTC'nin Türk olmayan gruplara yönelik milliyetçi politikalar ve Türkleştirme kampanyası yürütmesi siyasi intihar olurdu. Şükrü Hanioglu'na göre, "mevcut İTC belgeleri, İTC'nin 1917 gibi geç bir tarihte Osmanlılıktan vazgeçmeye ve Türkçü bir politika izlemeye karar verdiğini ortaya koymaktaydı."¹⁷⁶ Aynı doğrultuda, François Georgeon da, "1908 Devrimi sırasında milliyetçi bir hareketin bulunmadığını" ve "[milliyetçi] fikirleri destekleyen herhangi bir gazete ya da örgüt olmadığını" öne sürmüştür.¹⁷⁷ Buna karşılık, 1908 Devrimi'nden on yıl sonrasında, imparatorluğun yönetici elitlerinin önünde bambaşka bir tablo bulunmaktaydı. 1911-1912 yıllarında, İtalya ile yapılan savaşta imparatorluk, Afrika'daki son toprağı Libya'yı da kaybetmiştir. Balkan Savaşları'nda ise imparatorluğun Avrupa'daki kalbi olan topraklar Balkan ülkeleri tarafından işgal edilmişti. Savaşın ardından, Edirne dışındaki Avrupa'da elde kalan tüm topraklar ise Balkan ülkelerine teslim edilmiştir. İmparatorluk açısından büyük önem taşıyan bu toprakların dramatik biçimde elden gitmesi, emperyal vatan söyleminin altüst olmasına yol açmıştır. Osmanlı İmparatorluğu açısından, Balkanlar'daki ve Libya'daki toprak kayıpları Türk ve Arap aydınlarını Osmanlıcılığın geçerliliğini sorgulamaya itmiştir. Arap aydınları ayrıca Libya'da İtalya'ya karşı gösterdiği yetersiz performans sebebiyle Osmanlı devletinin, Ortadoğu'da Arapların yaşadığı toprakları Batılı güçlere karşı savunma açısından kudretini de sorgulamaya başlamıştır. Benzer biçimde, Türk milliyetçileri de Osmanlı devletinin

175 Kemal H. Karpat, *Ottoman Population, 1830–1914: Demographic and Social Characteristics* (Madison: University of Wisconsin Press, 1985).

176 Hanioglu, *Preparation for a Revolution*, 299.

177 Georgeon, Yusuf Akçura, 60.

ve ordusunun emperyal ihtirasları gerçekleştirmek için çok zayıf olduğunu öne sürmüşlerdir.¹⁷⁸ 1. Dünya Savaşı sırasında, Osmanlı padişahının imparatorluğun düşmanlarına karşı tüm Müslümanları birleştirmek amacıyla ilan ettiği cihat çağrısına, Türk olmayan Müslümanların büyük çoğunluğunun kayıtsız kalmasıyla birlikte, tüm Türkleri birleştirmenin imparatorluğun çıkarlarına İşlamlıktan daha iyi hizmet edeceğini öne süren Pantürkizm yanlısı sesler imparatorlukta daha fazla duyulur olmuştur. 1918 yılına gelindiğinde, artık sadece Türkler ile Kürtlerin çoğunluğu oluşturduğu yerler imparatorluğun denetimi altında bulunmaktaydı. Türk milliyetçiliği ideolojisinin, egemen söylem olarak ortaya çıkması da bu altüst oluşun bir sonucuydu.

178 Kayalı, *Arabs and Young Turks*, 107

İKİNCİ BÖLÜM

Emperyal Vatandan Milli Vatana

Osmanlılar, 1913 yılında Balkan ordularına karşı savaşırken, İstanbul Darülmuallimin (Erkek Öğretmen Okulu) Müdürü Satı Bey (1880-1969) tarafından İstanbul'da, vatan müdafaası hakkında bir dizi konferans düzenlenmiştir. Satı Bey, Rumeli'nin ve tarihsel bir öneme sahip Edirne'nin kaybedilmesiyle yaşanan kargaşanın tam ortasında imparatorluğun vatandaşlarına Osmanlı vatanseverliğinin nasıl aşılacağına dair bir eğitimci olarak kapsamlı bir incelemeye girişmişti. Satı Bey'in düzenlediği bu konferanslar aynı yıl *Vatan İçin Beş Konferans* ismiyle kitap haline getirilmiştir.¹⁷⁹ Bu beş konferansın isimleri şöyledir: (1) Vatanın Fikri (2) Terbiye-i vataniye (Vatan Eğitimi) (3) Vezâ'if-i Vataniye (Vatan Görevi) (4) Müdafaa-i Millîye (Milli Savunma) (5) Prusya'nın İntibahı (uyanışı) ve Fichte'nin Konuşmaları. Bu noktada belirtmek gerekir ki, Satı Bey Yemen doğumlu bir Arap idi ve kendisi,

179 Satı Bey, *Vatan İçin Beş Konferans* (Dersaadet: Kader Matbaası, 1913). Satı Bey ve siyasi görüşleri hakkında ayrıntılı bir çalışma için bakınız: William L. Cleveland, *The Making of an Arab Nationalist: Ottomanism and Arabism in the Life and Thought of Sati Al-Husri* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1971).

Osmanlı İmparatorluğu'nda modern eğitimin kurucularından biri olmuştur.¹⁸⁰ Düzenlediği bu konferanslarda ele aldığı konuların da gösterdiği üzere, bir Arap aydını olarak Satı Bey sahici biçimde Osmanlıcılığa kendini adanmıştı ve Osmanlıcılığı tüm Osmanlı halkları için tek uygun ideoloji olarak görüyordu.

Satı Bey, bu konferanslarda Osmanlılar arasında "vatan muhabbeti pek zayıf ve vatan fikri pek müphemdir" diye yakınmıştır. Ona göre, öncelikle yapılması gereken, Osmanlıların "kendi zihninde ve kalbinde mevcut olan vatan fikrini ve vatan muhabbetini vuzuh ve kuvvet" ile desteklemek olmalıydı.¹⁸¹ Satı Bey ayrıca Türk, Arap ve Ermeni milliyetçilerine ve onların, Osmanlı vatanseverliğinin uygulanamaz bir ideoloji olduğuna dair iddialarına karşı çıkmıştır. İmparatorluğun geniş topraklarına dağılmış çeşitli etnik gruplar ve farklı diller olduğundan, Satı Bey Avrupa ilkelerini taklit ederek dile ya da etnik kimliğe dayalı bir Osmanlı vatanı inşa etme fikrine de karşı çıkmıştır. Bu farklılıkların üstesinden gelmek için, "vatan mefhumunu lisan ve ırk esasları üzerine değil, devlet ve tarih esasları üzerine bina etmeye mecburuz" diyordu. Osmanlı vatanına sadakatin sağlanması şarttı. Ona göre, Osmanlılar arasındaki en önemli bağlantı İslamiyet idi ve "Osmanlı devleti, şimdi istiklalini muhafazaya muvaffak olan yegâne İslam devletidir."¹⁸² Satı Bey ayrıca Osmanlı vatanseverliğinin gelişmesi için milli bayrak, milli marş gibi sembollerin yanı sıra "vatanın tarih ve coğrafyasının" öğretilmesinin önemini de vurgulamıştır.¹⁸³ Vatanseverliği ve ortak anavatanı sadakati yücelterek çok etnikli bir imparatorlukta milliyet sorununun çözülmeye çalışıldığı bir dönemde, Osmanlı İmparator-

180 Satı Bey, 1. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle İstanbul'dan ayrılmış ve hayatının geri kalan kısmını Suriye, Irak ve Ortadoğu'da geçirmiştir. Kendisi Suriye, Irak ve Mısır'daki modern eğitim sistemini kurumsal bir yapıya kavuşturmuştur. Kahire'de Arap milleti için üniversitede eğitim veren Satı Bey, Niyazi Berkes'e göre Mısırlılara nasıl Arap olunacağını öğretmiştir. Niyazi Berkes, *Arap Dünyasında İslamiyet, Milliyetçilik, Sosyalizm* (İstanbul: Köprü, 1969), 96.

181 Satı Bey, *Vatan İçin Beş Konferans*, 3.

182 A.g.e., 23-26.

183 A.g.e., 37, 46-48.

luğu ve Satı Bey dönemin yegâne örnekleri değildi. Osmanlı İmparatorluğu'na benzer bir kaotik ortamda bulunan Habsburg İmparatorluğu'nun eğitim bakanlığı müsteşarı Josef Alexander Helfert (1820–1910) de, 1848'deki milliyetçi kalkışmalara benzer bir tepki göstermiştir.¹⁸⁴ Tıpkı Satı Bey gibi, Helfert için de, milliyetçi kalkışmaların üstesinden gelmenin çözümü imparatorluğun çocuklarına anavatanın (*vaterländische Geschichte*) tarihini öğretmek ve onlara imparatorluğa dair vatanseverlik duyguları aşılamaktı: "Viyana'da, Salzburg'da ve Graz'da Almanlar arasında; Bohemya'da ve Moravya'da Çekler arasında ve Macaristan'da ve Transilvanya'da Macarlar arasında her türlü milliyetçi aşırılıkları gördük. Anayurdumuz hakkında daha fazla şey öğrenme ve onu sevmeye şansımız sanki her yerde ortadan kalkmış gibi. Başkaldırı günleri gelir gelmez, sağlam önseziden yoksun olanlar ya ayrılığın

184 Josef Alexander Helfert ile Mustafa Satı Bey arasındaki benzerlikler gayet çarpıcıdır. Her ikisi de eğitim görevlerinde bulunmuş ve farklı etnik gruplar arasındaki dayanışmayı sürdürmek için ortak bir imparatorluk tarihinin inşa edilmesini savunmuşlardır. Gene benzer biçimde, iki isim de kendi ülkelerinin imparatorluğu temel alan ve kozmopolit eğitim müfredatlarını vatansever ve kullanışlı müfredatlara dönüştürmek için başka Avrupa ülkelerinin eğitim sistemlerini incelemişlerdir. 1853'te yayımlanan kitabında, Helfert Habsburg İmparatorluğu için milli bir tarih tasavvur etmiştir: "İnsanoğlunun dilden ten rengine kadar pek çok kavime bölündüğü bir gerçektir. Ancak bizim fikirlerimize göre, milli tarih ırksal kökenine göre tanımlanmış böylesi tek bir grubun tarihi değildir. Bize göre, milli tarih siyasi olarak bir araya gelmiş, aynı otoriteye tâbi olan ve aynı hukukun güvencesi altında yaşayan belli bir toprak üzerindeki nüfusun tarihidir. Bizim için, Avusturya milli tarihi bir bütün olarak Avusturya devleti ile halkının tarihidir. Bu bütün, eğitimden geleneklere kadar farklılık gösteren çeşitli kavimlerden oluşur. İmparatorluğun geniş toprakları üzerinde, çok karmaşık bir sistem içerisinde beraberce yaşayan bu kavimler ya kapalı gruplar halinde ayrılmışlardır ya da birbirlerine karışmışlardır." Josef Alexander Helfert, *Über Nationalgeschichte und den gegenwärtigen Stand ihrer Pflege in Österreich* (Prag: Calve'schen Buchhandlung, 1853). Ayrıca bakınız: Walter Leitsch, "East Europeans Studying History in Vienna," *Historians as Nation-Builders* içinde, Dennis Deletant Harry Hanak (der.) (Londra: Macmillan, 1988), 139–143. Helfert'ten altmış yıl sonra, Satı Bey de tarih ve coğrafya eğitiminde reform yapılmasının önemini vurgulamıştır: "Vatanın bedenini, maddiyatını en çok tanıtan ilim coğrafyadır. Ruhunu, maneviyatını en çok tanıtan ilim ise tarihtir. Onun için bu iki ilim terbiye-i vataniyenin en ehemmiyetli vasıtalarından sayılmak lazım gelir... Bu iki ilme ait dersler ve kitaplar, terbiye-i vataniyeye hizmet edebilmek için öyle bir surette tertip edilmelidir ki kalplerde vatanın toprağına karşı incizaplar tevliid etsin." Sati Bey, *Vatan İçin Beş Konferans*, 36–37.

dar görüşlü eğilimlerine basiretsiz sempatiler geliştirdiler ya da uzak diyarlarda kendilerine olan ilgiye bel bağladılar.”¹⁸⁵

Ne Satı Bey’in ne de Josef Alexander Helfert’in emperyal vatanseverliğe dair görüşleri, kendi imparatorluklarında-ki insanlar arasında geniş bir destek bulmuştur. Osmanlı ve Habsburg imparatorlukları, vatanseverlik duyguları inşa etmekte başarısız olmuşlar ve sonuç olarak toprak bütünlüklerini koruyamamışlardır. Bu iki imparatorluğun topraklarında yaşayan insanlar, bir imparatorluğa ait olmanın kıymetine karşı güvenlerini kaybetmişlerdir. Kendi milli topraklarını yaratmayı amaçlayan birbirlerine rakip milliyetçi ideolojiler, fiziki sınırları oluşturmakta, mekânı ve zihinsel sınırları birleştirmekte/bölmekte ve “biz”i “onlar”dan ayırmakta, emperyal vatanseverliğe göre çok daha güçlüydüler. Ulus-devlet paradigması, devletin iktidarını meşrulaştırmak için toprak üzerindeki denetime büyük önem atfeder. Bir imparatorluğun siyasi yapısı, mensubiyetin hiyerarşik olarak düzenlendiği heterojen birimlerden oluşurken, ulus-devlet paradigması hiyerarşik aidiyeti ortadan kaldırıp yerine homojen bir grup oluşturan insanların ait olduğu halk egemenliğini koymaya çalışmıştır.¹⁸⁶ Ernest Gellner, milliyetçiliğin siyasi otoriteyi nasıl değiştirdiğini şöyle bir karşılaştırma yaparak açıklamıştır: “... biri milliyetçilik çağından önce diğeri de milliyetçilik ilkesi çok etkili hale geldikten sonra çizilmiş iki etnografik haritayı ele alalım. Birinci harita Kokoschka’nın çizdiği bir resmi andırır. Resmin tümüne hâkim bir desene sahip olmakla birlikte, çeşit çeşit renk noktaları öyle bir kargaşa oluşturur ki ayrıntılı net bir desen seçilemez. Büyük bir çeşitlilik, çoğul bir görüntü ve karmaşıklık bütünü tüm belirgin parçalarına hakimdir ... Şimdi de modern dünyada yer alan bir bölgenin etnografik ve siyasal haritasına bir göz atalım. Harita bu kez Kokoschka’nın değil de örneğin Modigliani’nin bir resmini andırmaktadır. Çok az gölgeleme yapılmış, düzgün ve düz

185 Josef Alexander Helfert, *Über Nationalgeschichte und den gegenwärtigen Stand ihrer Pflege in Österreich*, 31.

186 Jan Penrose, “Nations, States and Homelands: Territory and Territoriality in Nationalist Thought,” *Nations and Nationalism* 8, sayı 3 (2002): 283–284.

alanlar açıkça birbirinden ayrılmakta, başlangıç ve bitiş noktaları oldukça net gözükürken muğlaklığa ve üst üste binen mekânlara çok az yer verilmiş.”¹⁸⁷

Ulus-devlet, sahip olduğu toprakları kimliklerin temeli olarak inşa ederek vatandaşları için ontolojik bir güvenlik sağlamıştır. Bu toprakların anavatan olarak kurumsallaştırılmasında, sınırlar çok önemli bir rol oynamıştır. Dolayısıyla, toplumsal olarak inşa edilen ve tarihe bağımlılık sergileyen toprağa dayalı kimlikler, sadece toprak için belirlenen sınırlarla değil aynı zamanda “doğal” biçimde var olduğuna dair bir algıyla ve kendisine direnen güçleri susturmasıyla da ortaya konur. Ulusal kimlik, eski çağlardan beri var olduğunu iddia ederek kendisini bir öz haline getirmiştir. Milliyetçilik her ne kadar ulusun zamanın tamamında değişmez biçimde var olduğunu iddia etmişse de, ulusun kendisi tekil ve durağan bir varlık değildir. Ulus, “farklı aktörler için ve farklı bağlamlarda” pek çok anlama sahiptir.¹⁸⁸

Türkiye örneğinde, heterojen bir emperyal anavatanın homojen bir ulusal anavatan olarak değişmesine dair yapılacak bir inceleme, milliyetçi söylemlerin ve pratiklerin toplumsal birliği ve denetimi sürdürmek için eğitimi, siyaseti ve gündelik hayatı nasıl millileştirdiğini ortaya koyacaktır. Bu değişim oldukça zorlu bir süreç olmuştur, zira böylesi bir değişim, Mustafa Kemal de dâhil olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucularının doğduğu Rumeli gibi çok önemli toprakların elden gittiğini kabullenmenin ve içselleştirmenin yanı sıra kimlik ve aidiyet anlayışlarının da değiştirilmesini gerektirmekteydi.¹⁸⁹ Bir ulus-devlet kurmak için

187 Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1983), 139–140.

188 Anssi Paasi, “Boundaries as Social Processes: Territoriality in the World Flows,” *Boundaries, Territory and Postmodernity* içinde, David Newman (der.) (Londra: Taylor and Francis, 1999), 81.

189 1908 Devrimi’nin ardından, Osmanlı İmparatorluğu’nun siyaset alanındaki baskın kesim, Rumeli kökenli olan ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasında da önemli bir rol oynayan subaylar ve devlet memurlarından oluşmuştur. Zürcher’e göre, 1908 sonrasında imparatorluğun yüksek kademedeki subaylarının ve devlet memurlarının yüzde 48’i Rumeli kökenlidir. Yüzde 26’lık bir oran ise başkent İstanbul’da doğmuştur. 1908

yönetici elitler, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "bir taraftan hudutlar kat'i mahiyetini kaybeder, koca imparatorluk harice karşı adeta emniyetsiz yaşar" diye tanımladığı bir ortamda mevcut emperyal bilinci Türk ulusal kimliğine dönüştürmek zorundaydılar.¹⁹⁰ Gerçekten de, Sevr Antlaşması ve İstanbul ile Anadolu'nun başka yerlerinin Avrupalı güçler ve Yunanistan tarafından işgali, Kurtuluş Savaşı sırasındaki milliyetçi söylem üzerinde çok önemli bir rol oynamıştır. Anadolu'da Hareket-i Milliye'yi başlattıktan birkaç ay sonra, Mustafa Kemal esas hedefini şöyle tanımlamıştır: "... zavallı memleketi ve toprakları nameşru emperyalizm ve kolonizasyon siyasetleriyle istilâya, parçalamağa çalışan yabancı ve mütecaviz kuvvetlere çiğnetmemek!"¹⁹¹

Kitabın bu bölümü, Türkiye'de ulus-devletin inşa sürecini inceleyecektir. Bu sürece dair yapılan derinlemesine bir inceleme, emperyal elitlerin kendilerini değiştirip egemenliği "milli egemenlik", sınırları "milli sınırlar", meclisi "milli meclis" ve eğitimi "milli eğitim" olarak tanımlayacak biçimde siyasi söylemi nasıl millileştirdiğini ortaya koyacaktır. Bu doğrultuda, Türk milliyetçiliğinin "milli sınırlara" dayanan toprak yaklaşımını nasıl bağdaştırdığı ve Osmanlıcılık, İslamcılık ve Pantürkizm gibi rakip ideolojileri bertaraf ederek yönetici elitler ve aydınlar arasında nasıl egemen ideoloji haline geldiği incelenecektir.¹⁹²

sonrası siyasi liderlikte, yüzde 11'lik bir oran Ege adalarından ve sahil şeridinden gelirken, imparatorluğun Asya'daki geniş topraklarından gelenler sadece yüzde 13'lük bir oran oluşturmaktadır. Erik Jan Zürcher, *The Young Turks—Children of the Borderlands?* Erişim tarihi: 2 Aralık 2008. www.tulp.leidenuniv.nl/content_docs/wap/ejz16.pdf.

190 Ahmet Hamdi Tanpınar bu cümleyi 1776 ile 1826 arasındaki dönemi tanımlamak için kullanmıştır. Bana göre, bu cümle imparatorluğun Avrupa ve Ortadoğu'daki neredeyse tüm topraklarını kaybettiği 1876-1920 arası dönem için de çok anlamlıdır. Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 163.

191 Mustafa Kemal bu röportajı Amasya'da, 24-25 Ekim 1919 tarihleri arasında gazeteci Ruşen Eşref'e vermiştir. Ali Sevim, İzzet Öztoprak ve M. Akif Tural, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (Ankara: Divan Yayıncılık, 2006), 22.

192 "Türkçülük", "Pantürkizm" ve "Turancılık" kavramları sorunlu biçimde kullanılmaktadır ve bu kavramların içerdiği anlam koşullara göre değişmektedir. Pantürkizm ile Turancılık arasındaki fark Türkçülük ile karşılaşılmalarna göre daha açıktır. Pantürkizm, Rusya'da tüm Türki grupları

Osmanlıcılık, İslamcılık ve Pantürkizm Arasında

Türkiye Cumhuriyeti, Lozan Antlaşması'nın 1923'te imzalanmasıyla beraber Meclis-i Mebusan'ın 1920'deki son oturumunda ilan ettiği Misak-ı Milli'nin tespit ettiği sınırlar dâhilinde (Batı Trakya ile Musul ve İskenderun vilayetleri belli başlı istisnalar olmakla birlikte) kurulmuş oldu. Türk milliyetçileri, 1. Dünya Savaşı'nı kaybetmiş ve İtilaf devletlerinin dayattığı antlaşmalara razı gelmiş olan Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın aksine Sevr Antlaşması'nın hayata geçirilmesine karşı bir savaş yürütmüştür. Dahası, Türk milliyetçilerinin Anadolu'daki toprak kayıplarını reddetmesi ve Kurtuluş Savaşı'nda elde edilen askeri zaferin sonucunda yeni bir barış antlaşması imzalaması, Türkiye Cumhuriyeti ile sömürgeci güçlerin çizdiği sınırlara karşı ciddi bir askeri direniş koymadan bağımsızlıklarını elde eden Ortadoğu devletleri arasındaki çok önemli bir farklılığa da işaret etmektedir.¹⁹³ Türkiye Cumhuriyeti'nin bu ayırt edici özelliği sonuç olarak ülkenin siyasetinde ve dış politikasında çok önemli bir etkide bulunmuştur.

çarlık rejimine karşı birleştirmek için ortaya çıkmıştır. Pantürkizm ile karşılaştırıldığında, Turancılık tüm Türk grupları kapsamakta ve Türk gruplarına ilaveten Macarları, Finlileri ve Moğolları da içermektedir. Buna karşılık, Türk milliyetçilerinin pek çoğu bu iki kavramı birbirlerinin yerine geçecek bir biçimde kullanmışlardır. Örneğin, Ziya Gökalp her ne kadar *Turan* kavramını makalelerinde ve şiirlerinde çok sık kullanmışsa da, dini önemli bir etken olarak gördüğünden Türkler ile Moğollar, Macarlar ve Finliler arasında bir konfederasyonu siyasi birlik açısından gerçekçi bulmamıştır. Pantürkizm ile Türkçülük arasında fark daha muğlaktır. Batılı okuyucuları hedefleyen çalışmalarında Pantürkizm kavramını kullanan yazarlar, bu kavramı Panslavizm'e karşı kullanırlarken, Türkçülük kavramı Türkçe ve Türk kamuoyunu hedefleyen çalışmalarda çok daha fazla ön plana çıkmaktadır. Dahası, hedeflerini Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Türklerle sınırlandıran Türkçülük ile karşılaştırıldığında Pantürkizm daha yayılmacı vurgulara sahiptir. Türk milliyetçiliği ile Pantürkizm ve Turancılık arasındaki temel fark, Türk milliyetçiliğinin irredantizmi (kaybedilmiş toprakların kurtarma) reddetmesi ve hedeflerini "milli hudutlar" ile sınırlamasıdır. Ziya Gökalp, "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak," *Türk Yurdu* 35 (20 Mart 1913): 186; Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey* (New York: Routledge, 1998), 344.

- 193 Suriye, Ürdün, Irak ve Mısır'ın bağımsızlıklarını kazanmaları, sömürgeci güçlere karşı yürütülen bir ulusal kurtuluş savaşı sonucunda gerçekleşmemiştir. Fransa'ya karşı verdiği uzun bir savaş sonrasında bağımsızlığını kazanan Cezayir ise bu duruma bir istisnadır.

1. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan siyasi ve toplumsal bağlamla şekillenen Türk milliyetçiliği, Anadolu ve Doğu Trakya ile sınırlı bir anavatan tasavvur etmiştir. Türk milliyetçiliğinin hak iddia ettiği toprağa dair bu yaklaşımı, modern Türkiye'nin kuruluşunda ciddi bir rol oynadığı gibi Avrasya'daki tüm Türki halkların birliğini savunan Pantürkizm'den de keskin bir kopuşu işaret eder. Türk milliyetçiliğinin en önemli iki ideoloğu olan Yusuf Akçura (1876-1935) ile Ziya Gökalp'in (1875-1924), Türk milliyetçiliğinin ana gövdesi olarak görülen düşünce yapıları, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Pantürkizm'den Türk milliyetçiliğine doğru bir gelişim göstermiştir.¹⁹⁴ Akçura ile Gökalp, Kemalist hareketi desteklemişler de, 1. Dünya Savaşı'nın sonuna kadarki milliyetçilikleri ile 1919'da başlayan milli mücadele sonrasında geliştirdikleri milliyetçilik arasında temel bir fark bulunmaktadır. Bu iki isim, bir siyasi hedef olarak tüm Türki grupların birleşmesi olarak tanımladıkları Türk milliyetçiliğinde etnisiteyi en önemli özellik olarak görürlerken, Kemalist milliyetçilik onların yayılmacı dünya görüşünü açıkça reddetmiş ve Türk milliyetçiliğini milli sınırlar ile sınırlamıştır. Ali Kazancıgil'in haklı bir şekilde öne sürdüğü üzere, "Ziya Gökalp, milleti toprağa dayalı olmayan ancak aynı eğitime, dile ve dine (Türkler İslamiyet'in parçası olduğu ölçüde) sahip insanlar olarak tanımlamışken, Kemalist milliyetçilik her şeyden önce toprağa dayanıyordu."¹⁹⁵

Erken dönem Türkçülerin düşünceleri, Türk vatanının uzandığı yerleri tanımlamakta haddinden fazla idealist ve romantikti. Yusuf Akçura'nın öncü makalesi "Üç Tarz-ı Si-

194 İTC ile çok yakın bir ilişkisi olsa da ve İTC'nin yürüttüğü politikaları zaman zaman desteklemişse de, Yusuf Akçura hiçbir zaman İTC üyesi olmamıştır. Ziya Gökalp ise 1908 devrimi sonrası İTC tarafından Diyarbakır, Bitlis ve Van vilayetlerindeki İTC örgütlerinin müfettişliğine atanmıştır. 1910'da Selanik'e geçen Gökalp, İTC'nin en tepe organı Merkez Komite'nin bir üyesi olmuş ve bu nüfuzlu konumunu 1918'e kadar sürdürmüştür. Bakınız: Taha Parla, *The Social and Political Thought of Ziya Gökalp, 1826-1924* (Leiden, The Netherlands: Brill, 1985), 13.

195 Ali Kazancıgil, "The Ottoman-Turkish State and Kemalism," *Atatürk: Founder of a Modern State* içinde, Ali Kazancıgil ve Ergun Özbudun (der.) (Londra: Hurst, 1981), 51.

yaset", Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarının ötesine geçen "Türk Birliğinin" coğrafi hedefini muğlak biçimde tanımlamıştır. Akçura'ya göre, "beyazlar ve sarılar [beyaz ve sarı ırklar] âlemi arasında bir Türklük cihanı husule gelecek [ortaya çıkacak]" ve Türklük cihanı "Asya kıtasının büyük bir kısmıyla Avrupa'nın şarkına yayılmış bulunan Türklerin" birleşmesini sağlayacaktı. Beyaz ve sarı ırklar arasındaki bölgeyi yönetecek olan Osmanlı İmparatorluğu "şimdi Japonya'nın sarılar âleminde yapmak istediği vazifeyi üzerine alacaktı."¹⁹⁶ Akçura'nın, bu makaleyle bir Türk ulus-devleti için milliyetçi bir politika tasarlamadığı gayet belirgindir. Osmanlı İmparatorluğu'nun temel politikası olacak şekilde Pantürkizm'i geliştirmeye çalıştığı için, Akçura'nın vizyonu açıkça yayılmacıdır. Bu vizyonunu hayata geçirmek için Akçura, 1908'de İstanbul'a gelmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk Türkçü kurumu olan Türk Derneği'ni kurmuştur.¹⁹⁷ Akçura'ya göre, Türk Derneği'nin amacı, "Türk diye anılan tüm Türk kavimlerinin ... tarihini, lisanlarını avam ve havas edebiyatını öğrenmeye ve öğretmeye çalışmak" ve "Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını araştırıp tartıştırtıp ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp dağıtmak ve dilimizin açık, sade, güzel ilim lisanı olabilecek surette geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak" idi.¹⁹⁸ Üç yıl içinde, içlerinde Ziya Gökalp, Fuat Köprülü (1890-1966), Mehmet Emin (1869-1944) ve Ahmet Ağaoğlu (1869-1939) olmak üzere neredeyse tüm Türkçü aydınlar Akçura'nın öncülük ettiği *Türk Yurdu* dergisinde bir araya gelmişlerdir.¹⁹⁹ *Türk*

196 Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset* (Ankara: Lotus, 2005), 59.

197 Muharrem Feyzi Togay, *Yusuf Akçura: Hayatı ve Eserleri* (İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, 1944), 59.

198 Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri: 1928 Yılı Yazıları* (Ankara: Aydınlar Matbaacılık, 2001), 229-230.

199 Fuat Köprülü, Köprülü ailesinden gelmektedir ve büyük büyükbabası 1655-1661 yılları arasında sadrazamlık yapmıştır. Önde gelen tarihçilerden biri olan Fuat Köprülü Osmanlı tarihi çalışmalarına yaptığı katkılarla tanınır. Köprülü daha sonraları Demokrat Parti'nin kurucularından biri olmuş ve Adnan Menderes hükümetlerinde 1950-1955 yılları arasında dışişleri bakanı olarak görev almıştır. Mehmet Emin ise Türk milliyetçiliğinin ilk ateşli şairlerinden biridir ve yazdığı şiirler halen günümüz Türkiye'sinde ilkokul öğrencileri tarafından ezberlenir. İTC'ye 1907'de üye olan Mehmet Emin, Cumhu-

Yurdu, 20. yüzyılda Türk milliyetçiliğinin en etkili yayınlarından biri olacaktır.²⁰⁰

Yusuf Akçura tarafından yazılan *Türk Yurdu*'nun programı, Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkçülüğün güçlendirilmesinden ve Avrasya'daki çeşitli Türk grupları arasındaki ilişkinin geliştirilmesinden yanaydı: "Risale; Osmanlı Devleti'nin iç siyasetinden bahsederken, hiçbir siyasi fırkaya taraftarlık etmeyecek, ancak [imparatorluk sınırları içerisinde] Türklüğün, Türk unsurlarının siyasi ve iktisadi menfaatlerini müdafaa edecektir. Türk unsurlarının menfaatlerini müdafaa ederken, muhtelif unsurlar arasında ihtilaflar doğmasından kaçınmaya çalışacaktır ... Risalenin devletlerarası siyasette esas fikri, Türk âleminin menfaatlerini müdafaa etmektir."²⁰¹ Dergi, Balkan Savaşları'na kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda açık biçimde Osmanlıcılığa karşı Türkçülüğü destekleyen tek belli başlı yayın olmuştur. Dergi, Türklerin çıkarlarını savunmak için Türkçülüğü en uygun ideoloji olarak tanımlamıştır. Akçura, "Türk Aleminde" isimli makalesinde Türklerin yaşadığı yerlerin kalkındırılmamasından ve Arapların, Ermenilerin ve Arnavutların yaşadıkları bölgelerin ayrıcalıklı bir muamele görmesinden Osmanlı devlet adamlarını sorumlu tutmuştur: "O Türkler ki, bu memlekete her şeylerini feda ediyorlar ve mukabiline [karşılığında] hemen hiç bir şey almıyorlar ... Kulağı olanlar işitsin, artık Türkler de imparatorluktaki haklarını, meşru mevkilerini talep yoluna girmişlerdir."²⁰²

riyetin kurulmasının ardından "Yurdakul" soyadını almıştır. Ahmet Ağaoğlu (Azerbaycan'da Ahmet Agayev olarak bilinir) ise önde gelen Türkçülerden biridir. İTC üyesi olan Ağaoğlu, 1914'te meclise milletvekilli olarak girmiştir. Paris'te Sorbonne Üniversitesi'nde çalışan Ağaoğlu, Ernest Renan'ın eserlerinden etkilenmiştir. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Bakü'ye gitmiş ve mecliste milletvekilliği yapmıştır. 1920'deki Sovyet işgali sonrasında Türkiye'ye geri dönen Ağaoğlu siyasi faaliyetlerini gazeteci olarak sürdürmüştür. Daha sonra ciddi oranda Azeri nüfusuna sahip Kars ilinden meclise milletvekili olarak girmiştir.

200 Yusuf Akçura ve diğer Türk aydınları, 1912 yılında Türk Ocakları'nı kurmuşlardır. Örgütün 1914'te üye sayısı 3000 iken, 1920'de bu sayı 30.000 olmuştur.

201 Akçura, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri*, 235.

202 Yusuf Akçura, "Türk Aleminde," *Türk Yurdu* 1, sayı 17 (11 Temmuz 1912): 288.

1908 Devrimi ile 1912-1913 Balkan Savaşları arası dönemde; İttihatçılar emperyal siyasi yapıyı sürdürmenin tüm Osmanlıların çıkarına olduğuna ve dolayısıyla, tüm Osmanlıların bunu onaylaması gerektiğine iyimser biçimde inanmışlardı.²⁰³ Buna karşılık, imparatorluk genelinde II. Abdülhamid rejimine karşı duyulan nefret, çeşitli gruplar arasında imparatorluğun geleceği hakkındaki temel farklılıkların üstünü örtmüştür. İttihatçılar, 19. yüzyılda Avrupa'da yaşanan siyasi ve toplumsal gelişmeleri göz ardı edip Fransız Devrimi'ni kendilerine model olarak almışlardır. Tarık Zafer Tunaya'nın ikna edici biçimde öne sürdüğü üzere, İttihatçılar "geleceği planlamadan, Fransa'dan ödünç alınan onun bile unuttuğu çağdaşlığını yitirmiş bir ideoloji ile kurulu düzeni" yıkmışlardır.²⁰⁴ İTC'nin yürüttüğü muhakemeye göre, Osmanlıcılık ve Osmanlı vatanına sadakat tüm Osmanlıları birleştirecek tutkal olacaktı (Şekil 2.1). İmparatorlukta yaşayan farklı etnik gruplar tarafından oluşturulan Jön Türk hareketi aslında selefi olan ve imparatorluk merkezindeki Türklük yanlısı aydınlarla sınırlı kalmış Genç Osmanlılardan daha fazla Osmanlıcılık yanlısıydı.²⁰⁵ Jön Türklere göre, imparatorlukta ki tüm etnik gruplar, "vatan-ı umuminin" kapsadığı kendi "vatan-ı husisilere" sahipti.²⁰⁶ Talat, Enver ve Cemal Paşaların

203 1919'da anılarını yazan Cemal Paşa, İttihatçıların diğer etnik grupların ihtilalci örgütlerini İTC'ye dâhil etmekte başarısız olduğunu itiraf etmiştir. "Biz istiyorduk ki, Osmanlı hükümeti nasıl ki bütün Osmanlı milliyetlerinin birleşmesinden oluşmuş bir hükümet ise, İttihat ve Terakki Cemiyeti de bütün Osmanlı milliyetlerinin eski ihtilal cemiyetlerinden oluşan bir cemiyet haline gelsin." Cemal Paşa, *Hatıralar* (İstanbul: Selek Yayınları, 1959), 346.

204 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), 3:47.

205 Hasan Kayalı'ya göre, "Genç Osmanlılardan Jön Türklere geçişin, ilgi alanlarında etnik açıdan daha fazla Türk vurgusu yapacak biçimde temelsiz bir daralmayı işaret ettiğini" iddia etmek yanıltıcıdır. Hasan Kayalı, *Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism, and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918* (Berkeley: University of California Press, 1997), 38-39.

206 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 3:373-375. Toprağa sadakatin iki türü olduğu düşüncesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kez 1878 yılında Arnavut aydın Şemsettin Sami tarafından ortaya atılmıştır. Sami'ye göre, kendisi biri Osmanlı İmparatorluğu'na biri de Arnavutluk'a olmak üzere iki farklı sadakate sahipti. Sami, Osmanlı İmparatorluğu'nu "vatan-ı umumî"; Arnavutluk'u ise "vatan-ı hususî" olarak adlandırıyordu. Bakınız: Hasan Kaleşi, "Şemsettin Sami Fraşeri'nin Siyasi Görüşleri," *VII. Türk Tarih Kong-*

oluşturduğu üçlü yönetimin yarı zamanlı üyesi olarak anılan, Dâhiliye Nazırı Halil Bey (Menteşe), "Osmanlıların Türkleştirilmesini" reddetmiş ve böylesi bir siyaseti imparatorluk için yıkıcı olarak değerlendirmiştir: "Hükümetin dahili siyasetinde takip ettiği gaye dahili siyasetin esası bütün Osmanlıların siyasal birliğidir (ittihadıdır). Bu birlik siyasetinin gayesi bütün Osmanlıların Osmanlı vatanının her tarafını kendi vatanı umumi'si ve yine aynı umumi aşk ve muhabbetle Osmanlı devletini de kendi devleti tanımasıdır."²⁰⁷ İTC'nin *İttihad-ı Anasır* siyasetini nasıl benimsediğinin açık bir örneği, padişah Mehmed Reşad'ın 1911 yılında Balkanlar'daki Osmanlı şehirlerinde gerçekleştirdiği tarihi seyahatti. İTC büyük bir titizlikle bu seyahate özel Bulgarların, Rumların ve Arnavutların padişaha sadakatlerini gösterdiği geçit törenleri tertiplemiştir.²⁰⁸

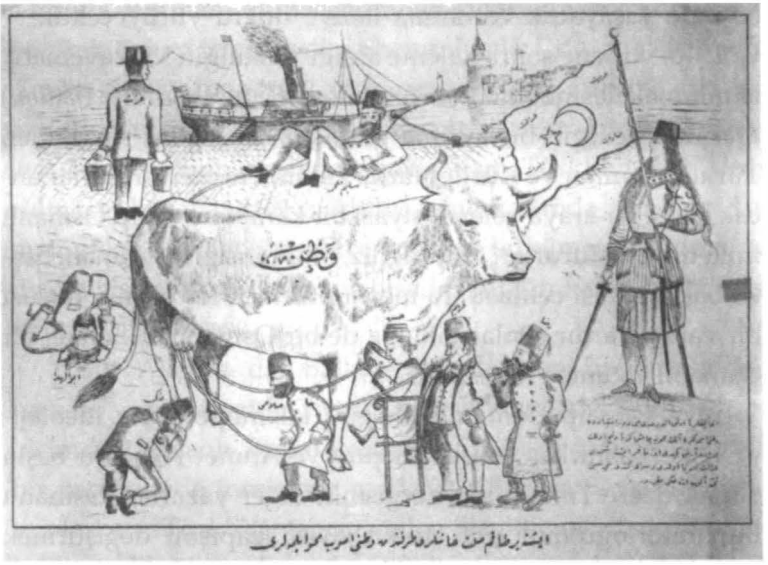
Balkan Savaşları'nın ardından Türk milliyetçiliğinin önde gelen isimlerinden biri olacak Ziya Gökalp gibi hem aydın hem de İTC içinde siyaset yapan isimler, 1913'e kadar Türkçülük ile Osmanlılık arasında kararsız kalmışlardır. Ziya Gökalp, Osmanlı İmparatorluğu'nu "Şark'ın hür ve terakki-perver bir Amerika'sı" olarak tanımlamıştır."²⁰⁹ Gökalp ayrıca imparatorlukta vatansever aydınları tanımlamak için Jön Türkler yerine Genç Osmanlılar ifadesini kullanmıştır: "Genç-Osmanlılar kimlerdir? Hangi unsura mensup olursa olsun, yeni hayata, yeni muhî-i medenîye intibak eden [uyum gösteren] ve muhabbetle hamîyyetin [din, millet gibi mukaddes duyguları koruma gayretinin] dâire-i şümulünü [kapsamının], bir unsura inhisardan [özgü olmasından] kurtararak umum vatandaşlara ta'mîme [genelleştirmeye] çalışan nev-

resi içinde, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1973), 647.

207 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 3:373-374. Halil Menteşe hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Syed Tanvir Wasti, "Halil Menteşe: The Quadrumvir," *Middle Eastern Studies* 32, sayı 3 (Temmuz 1996): 92-105; İsmail Arar, "Giriş," *Halil Menteşe'nin Anıları* içinde, (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986), 1-106.

208 Erik Jan Zürcher, "Kosovo Revisited: Sultan Resad's Macedonian Journey of June 1911," *Middle Eastern Studies* 35, sayı 4 (Ekim 1999): 26-39.

209 Ziya Gökalp, "Yeni Osmanlılar," *Makaleler I* içinde, Şevket Beysanoğlu (der.) (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1976), 63. Bu makale ilk olarak Diyarbakır'da, 12 Temmuz 1909 tarihli *Peyman* gazetesinde yayımlanmıştır.

Şekil 2.1.: 1908 Devrimi'nde kullanılan afişlerden biri. Afişte görülen inek üzerinde Osmanlıca "vatan" kelimesi yazılıdır ve böylece, Osmanlı vatani sömürülen bir inek olarak tasvir edilmiştir. Afişin sağında yer alan kadının elindeki bayrakta devrimin dört siyasi kavramı listelenmiştir: "hürriyet, adalet, müsavat (eşitlik) ve uhuvvet (kardeşlik). Afişin en altında yer alan cümle şöyle demektedir: "İşte vatani sömüren ve yok eden millet düşmanlarının bazıları." Afişteki kadının hemen altında ise "hainler" şöyle uyarılmaktadır: "Hainler! İstibdat döneminde [II. Abdülhamid dönemi] vatani sömürdüğünüz yetmedi mi?"

endîşlerdir [yeni düşünürlerdir]."²¹⁰ Gökalp, Genç Osmanlıların kendilerini Meşrutiyetin ilanıyla sınırlamadıkları gerçeğinin altını özellikle çizmiştir. Genç Osmanlıların diğer iki önemli hedefi, "İttihâd-ı Osmânî"yi (Osmanlı birliği) sağlamak ve Osmanlı toplumu için "mütekâmil [gelişmiş] bir medeniyet" yaratmaktı. Gökalp'e göre, Genç Osmanlılar kendilerini önce Osmanlı daha sonra etnik kimliklerine göre Arap, Türk, Ermeni ya da Rum olarak adlandırıyorlardı. Gökalp Osmanlı milletinin ayakta kalabileceğine gerçekten inanmış gibi gözükmektedir: "Osmanlı milleti, Genç-Osmanlıların delâlet-i mürşidânesiyle [doğru yolu göstermesiyle] ilâ-nihâye [sonuna kadar] meşrûtiyet ve muhâdenet-i tâmmе [tam bir barış]

210 A.g.e.

hâlinde yaşayacak ve daima ileriye doğru yürüyecektir.”²¹¹ Gökâlp, iki sene sonra kaleme aldığı “Eskiliğin Mukavemeti” isimli makalesinde bu kez kavim (*ethnicity*) ile millet (*nation*) arasında belirgin bir ayrıma gitmiştir. Ona göre, Ermeniler, Türkler, Rumlar ve Kürtler farklı kavimlere mensupturlar ancak hepsi bir araya gelerek siyasi bir karaktere sahip Osmanlı milletini oluştururlar: “Bir İngiliz, bir Fransız, bir Alman, başka başka siyasî cemaatlara mensupturlar. Her birinin hususî bir vatanı vardır. Onlar gibi biz de bir Osmanlı millete, bir Osmanlı vatanına mensubuz.”²¹²

Ziya Gökâlp Osmanlıcılık gibi kozmopolit bir ideolojiye halen inanırken, Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu başta olmak üzere *Türk Yurdu* dergisinin diğer yazarları Osmanlı İmparatorluğu’nun çok etnikli siyasi yapısını değiştirmek için etnik Türk milliyetçiliğini savunup Osmanlıcılığı ciddi biçimde eleştirmişlerdir. 1851-1914 yılları arasında yaşayan İsmail Gaspıralı (Gasprinski), dergide yayımlanan bir makalesinde, Tanzimat sonrası dönemdeki Osmanlı dış politikasını açıkça suçlamıştır.²¹³

Gaspıralı’ya göre, bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nun dış politikasının esas amacı Avrupalı güçlere imtiyazlar tanıyarak “def’-i gaile” (beladan uzak durmak) idi ve bu politikasının sonucunda, imparatorluk Girit, Bosna, Mısır, Tunus ve Doğu Rumeli’yi kaybetmişti. Gaspıralı ayrıca imparatorluğun toprak bütünlüğünü korumak yerine kendi iktidarlarını sürdürmeyi amaçladıkları için hiçbir ülkeye sahip olmadıklarını öne sürdüğü Osmanlı padişahlarını da yerden yere vurmuştur. Ona göre, milliyetçi bir ülkeye sahip olduklarından, Almanya ile Japonya aynı dönemde kalkınıp topraklarını genişletirken, Türkleri ve Türklerin anavatanı Anadolu’yu görmezden geldiği için Osmanlı İmparatorluğu zayıflamıştır: “Arnavutluk’un nasıl teskin ve ikna, İtalyan harbinin na-

211 A.g.e., 62– 65.

212 Ziya Gökâlp, “Eskiliğin Mukavemeti,” *Genç Kalemler* 2 (9 Mayıs 1911): 26–29.

213 “İmparatorluk Haricindeki Türkler Ne Diyorlar?” *Türk Yurdu* 20 (22 Ağustos 1912): 336–337.

sıl ıslah ve itmam olunacağı [iyiye gideceği ve sona ereceği] bugünkü meselelerdendir. Ehemmiyetleri de o nisbettedir. Amma dünkü, bugünkü ve yarınki mesele, Türkiye için asıl mesele, hayat meselesi, Anadolu meselesidir. Anadolu meselesi Anadolu'nun canlandırılmasından, Türklerin beli doğrulmasından ibarettir ... Altmış sene zarfında tedricen Rumeli yükü arkadan düştükçe İstanbul hükümeti Anadolu'yu diriltmek gayesiyle çalışmış olsa idi bugün haller bambaşka olurdu.”²¹⁴

Yusuf Akçura da, Balkan Savaşları'nın başlamasından hemen sonra dergide yayımlanan bir makalesinde, benzer biçimde Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politikasını etnik bir perspektifle incelemiştir. Akçura, Balkan Savaşları'nı tanımlarken “Türklüğe taarruz eden Slav âlemi” ifadesini kullanmıştır.²¹⁵ Akçura'ya göre, “Balkan yarımadasından Türk ve Germanleri çıkarmak, Arnavut, Helen ve Romenleri Slav hâkimiyetine tabi kılmak” isteyen “Slav ittifadı”nın arkasındaki esas güç Rusya'ydı.” Buna rağmen, savaştan hemen önce “bazı Türk ricalinin [yüksek rütbeli devlet adamlarının] Osmanlı Sultanı hegemonyası altında bir Balkan İttifakı ihdasının [kurgusunun] imkânına kanarak ona çalışmaları” bu devlet adamlarının siyasette etnisitenin (Türklüğün) önemi hakkındaki cehaletini ortaya koymaktaydı.²¹⁶

İmparatorluğun Balkanlar'daki toprakları, Osmanlı yönetici elitlerinin gözünde çok önemli bir konuma sahipti. Sadrazam Said Paşa (1830-1914), II. Abdülhamid'e sunduğu bir raporda “bu devletin mevcudiyeti Rumeli kıt'asının elimizde kalmasına mevkuftur (bağlıdır)” demiştir.²¹⁷ Balkan Savaşları, gerçekten de Osmanlı İmparatorluğu ve Türk

214 A.g.e.

215 Yusuf Akçura, “Türklük Şuûnu,” *Türk Yurdu* 25 (31 Ekim 1912): 30.

216 A.g.e.

217 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 3:130. Balkan Savaşları'nda Bulgarlara karşı savaşan ve daha sonra Kurtuluş Savaşı'nın en güçlü generallerinden biri olan Kazım Karabekir (1882-1948), anılarında Türkiye'nin ayakta kalması için Balkanlar'ın öneminden bahsetmiştir: “Makedonya, sen bizde kalacak mısın?.. Daha mühim bir sual: Gidersen bütün Türkiye'yi de sürükleyecek misin?” Kazım Karabekir, *Hayatım* (İstanbul: Emre Yayınları, 1995), 365.

milliyetçiliğinin gelişimi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Yunanistan, Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan gibi Balkan ülkelerinin oluşturduğu ittifak, Ekim 1912’de Osmanlı İmparatorluğu’na karşı savaş ilan etmiş ve Osmanlı ordusu, birkaç ay içerisinde tüm cephelerdeki muharebeleri kaybedip İstanbul’a 60 kilometre uzaklıkta olan Çatalca’daki son savunma hattına geri çekilmiştir. İmparatorluğun tarihsel başkenti Edirne de dâhil olmak üzere tüm Balkan topraklarının elden gitmesi ve ilerleyen Balkan ordularının önünden kaçan binlerce Müslüman göçmenin gelişi, Türk toplumunda büyük bir hayal kırıklığına yol açmıştır. Şevket Süreyya Aydemir’in²¹⁸ (1897-1976) şu ifadeleri, emperyal söylemin çöküşünün yarattığı hayal kırıklığını çarpıcı bir biçimde yansıtmaktadır: “Nihayet bir gün Balkan Harbi patlayıp da imparatorluk orduları, o zamana kadar, öylesine hakir görülen Balkan orduları önünde bütün Osmanlı Avrupası’nı bırakınca, artık her şey belli oldu. Bu yıkılış, artık, sadece bir devletin mağlûbiyeti değildi. Mesnetsiz bir hayalin sona erişiydi. Bir ruhun, bir zihniyetin tamamen çöküşüydü. Bir masal, bir imparatorluk masalı sona eriyordu. Meğer bizim saltanat zannettiğimiz şey, sadece bir gaflet uykusuymuş.”²¹⁹

Benzer bir şekilde, dönemin aydınları ve siyasetçileri de Balkan Savaşları sonrası durumu “milli felaket” olarak tanımlamışlardır. Yaşanan bu emsalsiz askeri hezimetin ciddiyeti konusunda Türk toplumunu bilinçlendirmek için gazetelerde ve dergilerde makaleler yayımlanmış ve çeşitli konferanslar

218 Şevket Süreyya Aydemir’in *Suyu Arayan Adam* kitabı, 20. yüzyılın ilk yarısında bir Türk aydınının değişen söylemini incelemek açısından mükemmel bir anlatıdır. Aydemir, askeri okuldayken bir Osmanlı yurtseveriydi. Balkanlar’da yaşanan toprak kayıplarından sonra Aydemir, amacı Rus Çarlığı’nda esaret altında bulunan tüm Türkleri birleştirmek olan Pantürkizm’in tutkulu bir savunucusu olmuştur. Bu doğrultuda, 1. Dünya Savaşı’nda, Kafkasya cephesinde Rusya’ya karşı savaşmak için Osmanlı ordusuna katılmıştır. Savaştan sonra Azerbaycan ve Rusya’ya giden Aydemir sosyalist olmuştur. Aydemir, Türkiye’ye dönünce Kemalist bir aydın olmuş ve Kemalist reformları hayatının sonuna kadar savunmuştur. Aydemir, yaşadığı entelektüel dönüşümün vardığı noktayı şöyle açıklamıştır: “Hayat hikâyem, bir Orta Anadolu bozkırında toprağa dönüşle sona ermişti.” Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1976).

219 A.g.e., 48-49.

düzenlenmiştir. Daha sonradan Anadolu'daki Milli Kurtuluş Savaşı'nda çok etkin olacak feminist siyasetçi Halide Edib (1884-1964), 12 Nisan 1913'te, Darülfünunda (sonradan İstanbul Üniversitesi ismini alacaktır) kadınlara seslenip Balkan Savaşları'nda alınan yenilgiye dair bir konuşma yapmıştır.²²⁰ Halide Edib'in yaptığı bu konuşma ateşli bir milliyetçi dile sahipti. Konuşması boyunca Türklerin böylesi bir felaketi daha önce hiç yaşamadığını vurgulayan Halide Edib, 1877-1878 Rus savaşı ile Balkan Savaşları arasındaki temel farkı şöyle açıklamıştır: "Bundan dolayıdır ki, Osmanlı tarihinde görülmemiş olan bir safha gösteriyoruz. Milletın kadınları da ilk defa milletin hakikî anası ve efradı gibi bu felâkete müşterek, bu felâketle mütehasıs oluyor, onu konuşmak, ona çare bulmak için bir araya toplanıyor. Demek ki, bugün millet felâketini kalbinde taşıyor. Bugün vatan bizden hariç bir toprak, bir kale, bir memleket değil. Bugün vatan kalbimizde, ruhumuzda olan bir ülkedir."²²¹ Halide Edib ayrıca İtalyan birliğinin kalbinde vatan aşkını barındıran bir milleti yok etmenin imkânsız olduğunu gösterdiğini öne sürmüştür. Ona göre, Türk anaları çocuklarına düşmana karşı kin duygusunu aşılamalıdır. Kendisi, Edirne'yi ele geçiren Bulgaristan'ı ve Bulgar ordusunu Türk halkı için esas tehdit olarak görmektedir: "'Bulgaristan mahvedilmelidir.' Bunu siz yüreğinize senelerin ve ölümün söndüremeyeceği bir ateş gibi üfleyiniz ve memelerinizin sütüyle evlâdınızın damarlarına akıtınız."²²² Halide Edib'e göre, kin ve intikam duygularını gelecek kuşaklara taşıma gerekliliğinin nedeni, "kuvvetli ve hür bir Türkiye ve Türkler vücuda getirmek" idi.²²³

Fuat Köprülü ise *Türk Yurdu* dergisinde yazdığı bir makalede, Edirne'nin kaybedilmesinden sonra Türkler arasında yoğun bir şekilde yaşanan hayal kırıklığını eleştirmiştir. Ona göre,

220 İnci Enginün, *Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007), 434. Halide Edib'in bu konuşması, 29 Mayıs 1913'te *Türk Yurdu* dergisinde "Felaketlerden Sonra Milletler" ismiyle yayımlanmıştır. *Türk Yurdu* 40 (29 Mayıs 1913): 287-291.

221 Halide Edib, "Felaketlerden Sonra Milletler," 288.

222 A.g.e., 289.

223 A.g.e., 291.

Türk gençleri teslimiyetçi düşünceleri bir kenara atıp intikam için hazır olmalıydı: "Eğer bu günün gençleri böyle bir tarz-ı hareket ihtiyar ederek milliyet ve intikam akîdelerini yavaş yavaş avam kütlesinin ruhuna sokarlarsa, Slav ordusunun Çatalca önüne gelmesi bizi korkutamaz."²²⁴ Aynı şekilde, Meclis-i Mebusan Başkanı Halil Bey de Rumeli'nin elden gitmesini unutmamaları konusunda mebusları ikaz etmiştir: "Başka milletler harben kaybettikleri vatan parçalarını unutmazlar, gelecek nesillerin önünde onları daima canlı tutarlar. Onlarla birlikte felaket sebepleri de daima yaşar. Bu suretle aynı sebeplerin felaketli neticelerinden geleceği korurlar. Bu yüce kürsüden milletime tavsiye ederim: Unutmamasın! Hürriyet ve meşruiyet meşalesi nurunun beşiği olan sevgili Selanik'i, yeşil Manastır'ı, Kosova'yı, İşkodra'yı, Yanya'yı, bütün güzel Rumeli'yi unutmamasını tavsiye ederim. Muallimlerimizden, muharrirlerimizden, şairlerimizden, bütün fikir adamlarımızdan hududun öte tarafında kurtarılacak kardeşler, tahlis edilecek vatan parçaları bulunduğunu bugünkü ve yarınki nesiller önünde, dersleriyle, yazılarıyla, şiirleriyle, bütün manevi nüfuzlarıyla daima canlandırmalarını rica ederim."²²⁵

Yunanistan ordusunun Selanik'i fethetmesinin ardından, Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin²²⁶ (1884–1920) gibi *Genç Kalemler* dergisinin önde gelen yazarları, İstanbul'a gelip *Türk Yurdu* dergisindeki diğer Türkçülere katılmışlardır. 1912 öncesinde gerçekten Osmanlıcılığın sürdürülebileceğine inanmış olan Ziya Gökalp, fikirlerinde ciddi bir değişikliğe gitmiş ve Osmanlı birliğinin sona erdiğini ilan etmiştir. Gökalp'in, 20 Mart 1913'te *Türk Yurdu*'nda yayımlanan "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" makalesi tek büyük bir farklılık dışında

224 Fuat Köprülü, "Ümit ve Azim," *Türk Yurdu* 32 (6 Şubat 1913): 139.

225 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 3:562–563.

226 Ömer Seyfettin, modern Türk milliyetçiliğinin önde gelen isimlerinden biridir. Kendisi ayrıca Türkiye'nin en tanınmış kısa öykü yazarlarından biridir. Harp okulundan mezun olup Balkan Savaşları'nda askerlik yapan Seyfettin, bu savaş sırasında esir düşmüş ve Yunanistan ordusu tarafından bir esir kampında tutulmuştur. İstanbul'a döndükten sonra, subaylıktan istifa etmiş ve gazetelerde ve dergilerde makaleler yazmaya başlamıştır. Ömer Seyfettin, İTC'nin milliyetçi politikalarının ateşli bir taraftandır.

Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset" makalesiyle büyük benzerlik taşır. Dokuz yıl önce yazdığı bu makalede Akçura Türkçülük, İslamcılık ve Osmanlıcılık şeklinde üç farklı ideolojiyi inceleyip karşılaştırırken, Gökalp Osmanlıcılığı uygun bir ideoloji olarak incelemeyi reddetmiştir. Gökalp'e göre, İslamcılık ve Osmanlıcılık gibi "kozmpolit" ideolojilere karşı egemen ideoloji Türkçülük olmalıydı.²²⁷ Gökalp'in iddiasına göre, "Muasırlaşmak cereyanına tâbi olanlar Tanzimat fikirlerini yaptıkları sırada muhtelif unsurlardan ve mezheplerden mürekkep olan vâki bir millettir iradî bir millet yapmak mümkün olduğuna kani olmuşlar, bu kanaatle tarihî bir manayı hâiz kadîm 'Osmanlı' tabirine, millî renklerden tamamıyla ârî olmak üzere, yeni bir mana yakıştırmışlardı. Elîm tecrübeler gösterdi ki (Osmanlı) tabirindeki yeni manayı Tanzimatçı Türklerden başka kabul eden yoktu."²²⁸ Gökalp'e göre, 20. yüzyıl "milliyet asrı" olduğundan, bu devirde Türklerin hedefi "muasır bir İslam Türklüğü" inşa etmek olmalıydı.²²⁹

Balkan Savaşları öncesinde, başta Ali Canip (1887-1967) olmak üzere *Genç Kalemler* dergisi yazarları ile *Servet-i Fünun* dergisinde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Türkler için milli bir dilin inşa edilmesi üzerine makaleler yazan Fuat Köprülü arasında bir tartışma yaşanmıştır. *Genç Kalemler* dergisinin yazarları, Osmanlı Türkçesinin Türkler için çok karmaşık olduğunu iddia ediyorlar ve bu sebeple, dilde bir reformu savunup Arapça ile Farsça kelimelerin yerine has Türkçe kelimelerin kullanılması gerektiğini belirtiyorlardı. Ali Canip, Mehmet Fuat Bey (Köprülü) gibi İstanbul'daki genç yazarların kozmpolit bir "beynelmilelliği" temsil ettiklerini ancak Anadolu'daki genç yazarların "vatanseverliği" savunduklarını öne sürüyordu. Ali Canip makalesinin sonunda Fuat Köprülü'ye şöyle seslenmiştir: "Biz hususiyle kendisi gibi 'anlamak' isteyen gençleri severiz. Buraya gelsin, biraz gezsin. 'Muhit'ini anlasın, sonra elini kalbinin üstüne koyarak birçok düşünsün.

227 Ziya Gökalp, "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak," *Türk Yurdu* 35 (20 Mart 1913): 184-186.

228 A.g.e., 184.,

229 A.g.e., 186.

Görecektir ki, 'kozmpolit'lik bu vatan için müthiş uçurumlar hazırlıyor."²³⁰ Fuat Köprülü ise dilin Türkçeleştirilmesi taleplerine karşı Osmanlı Türkçesini savunmuş ve Esperanto gibi ölü doğmuş bir dil olduğuna inandığından, "yeni lisan hareketini" kabul etmemiştir. Köprülü, *Genç Kalemler* dergisi yazarlarının dilde sadeleşme isteğini; "edebiyatımızı tesirat-ı ecnebiyyeden tasfiye için Hotanto edebiyatı derecesine indirmek" şeklinde tanımlamıştır.²³¹ Köprülü Türkçeleşme ve dilde sadeleşme taleplerinin Osmanlı edebiyatını, Afrika kabileleri "derecesine" getireceğini inanıyordu.

Balkan Savaşları'nın ardından, tıpkı Ziya Gökalp gibi Fuat Köprülü de Türkçülüğe kaymıştır. Köprülü, *Türk Yurdu* dergisinde yayımlanan "Türklük, İslamlık, Osmanlılık" isimli makalesinde, "Osmanlılığın, İslâmlığın muhafaza-yı mevcudiyetini [varlıklarını sürdürmeleri], ancak Türklüğün intibah ve terakkisi [uyanışı ve ilerleyişi] hâlinde" mümkün olabileceğini savunmuştur. Daha birkaç yıl önce milli bir Türk dilinin oluşturulmasına karşı çıkmışsa da, Balkan Savaşları'nın ardından Köprülü artık Osmanlı Türklerinin ayakta kalabilmeleri için tek seçeneğin "milli ülkü" olduğunu düşünmektedir: "Milliyeti teşkil eden en büyük iki unsur, millî lisan ve millî tarih, yani dil ve an'ane [Türkler arasında] asliyet ve hakikatini kaybetmiş ve bittabiî bir âmil-i inhitat hâlini almış. Millî tarih o kadar unutulmuş ki, milletin ismi olan Türk adı ortadan kalkmış ve yerine diplomatik (düvelî) bir unvan-
dan başka bir şey olmayan Osmanlı lafzı kaim olmuş."²³² Köprülü'ye göre, "Osmanlı Devleti'nin şimdiye kadar eczâyı vatandan birçoğunu kaybetmesi, Türk kuvve-i merkeziyesinin zaafından ileri" gelmekteydi.²³³ Ordu subayları da, Osmanlı ordusunun Balkan Savaşları'ndaki feci hezimetini milli bir ülküden yoksun olmaya bağlamışlardır. Balkan Sa-

230 Yekta Bahir, "'Millî,' Daha Doğrusu 'Kavmi' Edebiyat Ne Demektir?" *Genç Kalemler* 4, sayı 2 (8 Haziran 1911): 162-167. Ali Canip, bu makaleyi Yekta Bahir takma ismiyle yazmıştır.

231 Fuat Köprülü, "Edebiyatlar Arasında," *Servet-i Fünun* 1043 (1911): 54-8.

232 Köprülüzade Mehmed Fuad, "Türklük, İslamlık, Osmanlılık," *Türk Yurdu* 44 (24 Temmuz 1913): 373.

233 A.g.e., 374.

vaşları sırasında Kosova'da savaşı ve daha sonra mareşal olan Fevzi Paşa (Çakmak, 1876–1950), 1927'de düzenlenen bir konferansta Balkan Savaşları'nı ele almıştır: "Balkan muharebesinde, Türklük fikri meydana çıkmamıştı ... Osmanlı karışımındaki her milletin dini ve vatanla ilgili ideali tam anlamıyla çeşit çeşit ve birbirine zıttı."²³⁴

Tüm bu örneklerin gösterdiği üzere, 1913 sonrasında milliyetçilik Türk aydınları, siyasetçileri ve subayları için en merkezi ideoloji haline gelmiştir. Buna karşılık, milliyetçiliği Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Türklerle mi sınırlamak yoksa Pantürkizm'in Avrasya'daki tüm Türki grupları birleştirme ülküsünü mü destelemek konusunda bu kesimler arasında kafa karışıklıkları ve anlaşmazlıklar yaşanmaktaydı. Yusuf Akçura ile Ahmet Ağaoğlu açıkça Pantürkizm yanlısı bir duruşu savunurlarken, Fuat Köprülü Osmanlı Türkleri arasında milli şuuru geliştirmekten yanaydı. Ziya Gökalp gibi başka isimler ise Pantürkizm ile Türk milliyetçiliği arasında hangisini destekleyecekleri konusunda kararsızdılar. Ziya Gökalp bir yandan Pantürkizm fikrinden çok memnun olup hakkında şiirler yazarken, bir yandan da, yazdığı makalelerde tüm Türkleri bir devlet altında birleştirmenin imkânsız olduğunu itiraf etmiştir. Gökalp, buna karşılık, imparatorluğun çöküş yıllarında ülkedeki sıradan insanların yaşadıkları hayal kırıklığı için tazmin edici bir rol oynayan "Turan ülküsünü" halk arasında popüler hale getiren isimdir.²³⁵ *Genç Kalemler* dergisinde 1911'de yayımlanan *Turan* isimli şiirinde Gökalp, tüm Türkler için vatanın ne olduğunu açıklamıştır: "Vatan ne Türkiye'dir Türklere, ne Türkistan, / Vatan, büyük ve müebbed bir ülkedir: Turan!"²³⁶

Bu noktada belirtmek gerekir ki, Ziya Gökalp Turan kavramını, Osmanlı İmparatorluğu açısından öncelikli bir siyasi hedef yerine Türkler için muhayyel bir ülke olarak işlemiştir.

234 Fevzi Paşa, *Garbi Rumeli'nin Suret-i Ziyai ve Balkan Harbi'nde Garb Cephesi Harekâtı* (İstanbul: Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası, 1927), 4–5.

235 Tam olarak "Tur ülkesi" anlamına gelen Turan, Orta Asya için kullanılan Farsça bir kelimedir.

236 Ziya Gökalp, "Turan," *Genç Kalemler* 14 (1911): 68.

Daha sonra da itiraf ettiği üzere, Avrasya'daki tüm Türki halkların birliği ancak uzak bir gelecekte mümkün olabilirdi. Türk aydınları, muhayyel bir ülkü olmasından ötürü Turan ülküsünü çabucak benimsemişlerdir. Buna karşılık, Balkan Savaşları'nın ardından imparatorluğun kalbi Rumeli'de yaşanan önemli toprak kayıpları sebebiyle, Osmanlıcılık ideolojisi ve bu ideolojinin ülküleri aydınlar açısından cazibesini yitirmişti. Bu aydınlar Pantürkizm'i, son dört asırda yaşanan toprak kayıplarını giderecek ve imparatorluğun doğruya doğru yayılmasını sağlayacak mucizevi bir çözüm olarak görüyorlardı. Balkan Savaşları sonrasındaki ruh halini anlatarak, Şevket Süreyya Aydemir aslında bu dönemdeki Türk aydınlarının ruh halini de yansıtmıştır: "Hayır, Anadolu, Rumeli çocuklarının hayallerini dolduracak bir yer değildi. Bizim hayalimiz, o günlere kadar, Tuna'da Kafkasya'da, Afrika'da, Hint kapılarında dolaşmıştı."²³⁷ Aydemir'e göre, Pantürkizm kendi vatanlarını tanımlamak için onlara geniş bir toprak parçası sunuyordu: "Fakat bütün bu karışıklıklar içinde, biz insanların kafalarında yeni bir anlayış doğuyordu. Bu, yeni bir vatan, yeni bir millet anlayışıdır. Bu yeni anlayışa göre vatan, artık sadece devletin sınırlandığı topraklar demek değildi. Yani vatan, sadece ordunun hâkim olduğu yer demek değildi."²³⁸ Aydemir için, "Vatan, bu milletin [Türk milleti] yaşadığı her yerdi. Hangi taht ve hangi bayrak altında olursa olsun bu vatanın bir de adı vardı: Turan ... Kaybolmakta olan sadece Osmanlı vatanıdır. Halbuki Türkün vatanı işte dünyayı kaplıyor. Çünkü, Türkün yaşadığı her yer, hangi bayrak altında olursa olsun Türkün vatanıdır. Bu vatanın sınırları Tuna'dan, Meriç'ten, Altaylara, Çin seddine, hatta Sarı denize kadar uzanıyor. Arap çöllerinden ve Himalayalardan Kuzey Buz denizine kadar uzanıyor."²³⁹

Dönemin çeşitli yazarları, bazen "Türk yurdu" bazen "Turan" olarak işaret edilen bu yeni vatanın sınırlarını tespit et-

237 Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, 54.

238 A.g.e., 55. Aydemir, bu kitapta *Türk Yurdu* dergisinin kendi dünya görüşünü Osmanlıcılıktan Türkçülüğe nasıl dönüştürdüğüne dikkat çekmiştir.

239 A.g.e., 57-58.

meye çalışmışlardır. Ahmet Ağaoğlu, *Türk Yurdu* dergisinin ilk sayısında yazdığı bir makalede şöyle bir itirafta bulunmuştur: “Hayal kadar vâsi [geniş] ve yine hayal kadar müphem [belirsiz] olan Türk âleminin hudûd-ı hakikisini [gerçek sınırlarını] çizmekten müşkil bir şey yoktur.”²⁴⁰ Ona göre, “Türk alemi” Türklerle sadece tarihsel bağlantıları olan Macaristan, Finlandiya, Kuzey Afrika ya da Çin’in en ücra köşeleri gibi bölgeleri içeremezdi. “Türk alemi” bunun yerine Türklerin ya da Türk medeniyetinin hâkim olduğu yerler içermeliydi. Buna karşılık, Ağaoğlu’nun Türk alemine dair tasviri gene de yayılmacıydı zira ona göre, Türk alemi Moğolistan’dan Balkan Dağlarına ve Suriye’den Hazar Denizi’ne kadar uzanmaktaydı.

Halide Edib’in 1912’de yayımlanan ütöpik romanı *Yeni Turan*, Ziya Gökalp’in *Turan* şiiri gibi başka bir öncü edebi eser olmuş ve Türk toplumunda büyük bir etki yaratmıştır. Romanın popülerliği sebebiyle, pek çok kafe ve lokanta o dönem “Yeni Turan” ismini almıştır.²⁴¹ Romanın konusu, birbirileriyle çatışan iki siyasi parti üzerinedir. Yeni Turan Partisi, Osmanlıcılık ideolojisini savunan ve Osmanlı birliği için Türk milliyetçiliğini bastıran partiye karşı Türk milliyetçiliğini savunmaktadır. Romanın ismi her ne kadar Türkçü bir çağrışıma sahip olsa da, Halide Edib *Yeni Turan*’ı Anadolu’da, demiryolları ve yüksek okul gibi modern kurumlara sahip gelişmiş bir Türk ülkesi olarak tahayyül etmiştir. Romanın başkarakterleri, bu tahayyül edilen ülkeyi aramaktadırlar ve roman boyunca defalarca aynı soruyu sorarlar: “Ey Yeni Turan, sevgili ülke söyle, sana yol nerde?” Halide Edib’e göre, tahayyül edilen Yeni Turan’ı gerçekleştirmek için atılacak en önemli adım Türk toplumu arasında toprağa dayalı güçlü bir milliyetçiliği geliştirmektir.²⁴²

240 Ahmet Agayef (Ağaoğlu), “Türk Alemi,” *Türk Yurdu* 1, sayı 1 (30 Kasım 1911): 15–16.

241 Hülya Adak, “New Introduction,” *Memoirs of Halide Edib: Halide Adıvar Edib* içinde, (New York: Gorgias Press, 2004), ix. *Yeni Turan* kitabı 1916’da Almancaya, daha sonra da Rusça ve Sırpçaya çevrilmiştir.

242 Halide Edib Adıvar, *Yeni Turan* (İstanbul: Özgür Yayınları, 2006), 55–56. Ahmet Ağaoğlu’na göre, *Yeni Turan* kitabı Türk milliyetçilerinin karşıtlarının iddia ettiğinin aksine şoven olmadıklarını ortaya koymuştur: “Meşhur

Başkentteki siyasi ortam üzerinde de ciddi etkilere yol açan başka bir konu ise imparatorluğun yaşadığı toprak kayıpları olmuştur. Balkan ülkelerine karşı verilen savaşta, cephedeki durum vahim bir hal alınca, Osmanlı hükümeti Aralık 1912’de ateşkes yapmayı kabul etmiştir. Yapılacak barış antlaşmasının maddelerini müzakere etmek için diplomatlar, Ocak 1913’te Londra’da toplanmış ve bu konferansta, Osmanlı hükümetine Edirne’yi Bulgaristan’a teslim etmesi için baskı yapılmıştır. Bu haberler İstanbul’a ulaştığında, İTC liderleri Osmanlı hükümetinin yatıştırma siyasetini hükümeti devirmek için bir gerekçe olarak kullanmışlardır. Nüfuzlu İttihatçı siyasetçiler ve subaylar bir darbe yapmaya karar vermiş ve Enver Paşa ile Talat Paşa’nın başında olduğu silahlı bir grup kabine toplantısını basıp harbiye nazırını öldürmüştür. 1918 yılına kadar sürecek olan İTC iktidarı, Enver Paşa’nın başında olduğu Osmanlı ordusu, 1913’te Doğu Trakya’ya girip Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihsel başkenti Edirne’yi Bulgaristan’dan geri alınca daha da pekişmiştir. Bu askeri zaferin yardımıyla, İttihatçılar muhalefetin önde gelen isimlerini tasfiye etmişlerdir. İTC, beşinci kongresini tam da bu kaotik siyasi ortamda gerçekleştirmiştir. Bu kongreyle, İTC kendisini bir cemiyetten siyasi partiye dönüştürmüş ve eğitim ve ekonomi alanlarında milliyetçi bir duruşu benimsemeye karar vermiştir. Yusuf Akçura, İTC’deki bu milliyetçi değişimi tüm kalbiyle desteklemiştir: “İttihad ve Terakkî merkez-i umûmîsinin bu sene milliyet meselesine nazarı, milliyetçilerce makbul mebdelere [bir seviyeye] pek çok yaklaşıyor, Türk Yurdu doğarken milliyetçi olarak doğmuştu, zira milliyet fikrinin bir Türk intibah ve tekâmülüne [uyanışına ve kalkınmasına] en kuvvetli sâik olduğu itikadının mahsulü

Türk muharriri [yazarı] Halide Hanımın Yeni Turan’ını okumayan kalmamıştır. Milliyetperver muharrir, romanına yeni hareketin efkârını, âmâlini cem ve telhîs eylemiştir [özetlemiştir]. Hiç kimse, hatta hareket-i milliyenin en şedîd [sıkı] hasımları bile Halide Hanımın samimiyetinden şüphe edemezler. Romanın kahramanlarında hiç mütearızlık, müntakîmlik evsâfı [düşmanlık ve intikam niyeti] var mıdır? Kimseye [diğer etnik gruplara] fenalık istiyorlar mı? Türklere başkalarından fazla birşey talep ediyorlar mı? “Matbuat,” *Türk Yurdu* 65 (14 Mayıs 1914): 295.

idi. Aynı tarz-ı tefekkürü, merkez-i umûmî raporunda görmekle seviniyoruz ve merkez-i umumiyi bu tekâmülünden [olgunluğundan] dolayı samimiyetle alkışlıyoruz.²⁴³

Milliyetçilik, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yaşanan savaşlara, toprak kayıplarına ve geniş ölçekli göçlere bir tepki biçiminde fiili (*de facto*) bir ideoloji olarak gelişmiştir. 1908 Devrimi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu (1923) arasındaki dönemde, yönetici elitler imparatorluğun dağılmasını önlemek ve "vatanı kurtarmak" amacına en uygun ideolojiyi geliştirmek için Osmanlı vatanseverliği, Pantürkizm ve İslamcılık arasında gelgitler yaşamışlardır. Balkan Savaşları'nın sonunda, Hristiyanların çoğunlukta olduğu topraklar kaybedildiğinden, yönetici elitler ve aydınlar esas amacı dinleri ne olursa olsun tüm Osmanlı vatandaşlarının sadakatini sağlamak olan Osmanlıcılık ideolojisini sahiplenmelerine gerek olmadığına farkına varmışlardır. Ziya Gökalp'in, bir Ermeni yazarın *Türk Yurdu* dergisinde yayımlanan Osmanlıcılığı savunan makalesine verdiği cevap, Osmanlıcılık yerine Türkçülüğü ve İslamcılığı yeğlediğini ortaya koymaktadır. Gökalp'e göre, "İngiliz medeniyetine" benzer bir "Osmanlı medeniyetinin" var olması mümkün değildi zira Ermenilerin ve Rumların temsilcileri bütün Osmanlıların umûmî mekteplerde aynı terbiyeyi almaları" fikrine karşıydılar.²⁴⁴ Aynı düşünceye sahip Yusuf Akçura da, 1912'de İstanbul yakınlarında Bulgar ordusunun gözükmemesinin Tanzimat ile başlayan ve "Osmanlı devleti ve Osmanlı vatanı" etrafında farklı etnik ve dini grupları birleştirmeyi amaçlayan Osmanlıcılığın çöküşünü işaret ettiğini belirtmiştir.²⁴⁵

1908-1918 arası dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun "en uzun yüzyılındaki" "en uzun on yıl" olarak adlandırılmıştır.²⁴⁶

243 Yusuf Akçura, "Türklük Şuunu," *Türk Yurdu* 49 (2 Ekim 1913): 29.

244 Ziya Gökalp, "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak 6," *Türk Yurdu* 47 (4 Eylül 1913): 426.

245 Yusuf Akçura, "Peyam'a Cevap," *Türk Yurdu* 66 (28 Mayıs 1914): 312-313.

246 Şükrü Hanioglu, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1908-1918 arası dönemi için literatüre imparatorluğun "en uzun on yılı" ifadesini kazandırmıştır. İmparatorluğun "en uzun yüzyılı" ifadesi İlber Ortaylı tarafından imparatorluk çökmeden önceki son yüzyılı; başka bir deyişle imparatorluğun 19. yüzyılı-

İTC, bu on yıllık süreçte imparatorluğunun kaderini çizen en önemli siyasi aktör olmuştur. İtalya, Balkan ülkeleri ve İtilaf devletlerine karşı verilen savaşların sonucunda, İttihatçılar geniş ölçekli toprak kayıpları ve yoğun göçlerle karşı karşıya kalmışlardır. İTC, bu anlamda imparatorluğun dağılmasını engellemek için birbirleriyle çatışan iki dinamiği dengelemek zorundaydı. İTC'nin, bir yandan pek çok cephede savaşabilmek için siyasi, ekonomik ve askeri yapılarda reformlara gitmesi gerekirken, bir yandan da eşgüdümlü biçimde kendisini ve politikalarını hem iç hem de uluslararası siyasette hızla değişen koşullara göre dönüştürmesi gerekmektedir.²⁴⁷ Balkan Savaşları'nın ardından, Türk milliyetçiliği İttihatçılar arasında en önde gelen ideolojik akımlardan biri olmuştur. İTC, 1. Dünya Savaşı patlak verdiğinde imparatorluğun ciddi oranda Türk olmayan Müslüman nüfusa sahip olduğunun bilincindeydi ve Ortadoğu cephesinde bu nüfusun sadakatini belirleyici bir rol oynayacağını fark etmişti. Harbiye Nazırı olarak Osmanlı ordusunun askeri stratejisini planlayan Enver Paşa, Türk olmayan Müslümanların topraklarına özel bir önem atfediyor ve "bu topraklar olmadan bu memleketi nasıl imâr edeceğiz" diyordu.²⁴⁸

1. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Osmanlı devlet adamları, Türk olmayan Müslümanların desteğini elde etmenin bir yolu olarak İslamcılığı savunmaya başlamışlardır. Padişah Mehmed Reşad, 1914'te meclis açılışı için yaptığı ko-

nı tanımlamak için kullanılmıştır. M. Şükrü Hanoğlu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2008); İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (İstanbul: Hil Yayın, 1983).

247 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 3:30.

248 Yahya Kemal Beyatlı, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1976), 132–133. 1. Dünya Savaşı'nda, Osmanlı ordusunda subay olarak Ortadoğu'da görev alan ve daha sonra 1946 yılında Milli Güvenlik Kurulu'nun genel sekreterliğine getirilen Ali Fuad Erden'e (1883–1957) göre, Süveyş Kanalı'na yapılan saldırının amacı Mısır'ı fethetmek değil İngiltere ile Asya'daki sömürgeleri arasında bağlantıyı kesmektir. Erden, bu saldırının ayrıca Hindistan, Avusturalya ve Yeni Zelanda'dan asker taşıyan İngiliz savaş gemilerini engellemeyi amaçladığını da vurgulamıştır. Ancak hem Ali Fuad Erden hem de Ziya Şakir'e göre, Süveyş saldırısı yönetici elitler tarafından Mısır'ı fethetmeye yönelik askeri bir harekât olarak resmedilmiş ve içerideki kamuoyu için bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır.

nuşmada tüm Müslümanları Rusya, Fransa ve İngiltere'nin düşmanca politikalarına karşı uyarmıştır: "Rusya, Fransa, İngiltere devletlerinin âlem-i İslam aleyhinde öteden beri takip ettikleri siyaset-i imhakâranenin [yok etme siyasetinin] silah kuvvetiyle ref'i faraziya-i [engellemek] diniye hükmü aldığından [dinimizin emri olduğundan] ısdar olunan [çıkartılan] fetava-yı şerife mucibince [gereğince] bilcümle Müslimini bunların ve muavini olan devletlerin aleyhine Cihad'a davet eyledim."²⁴⁹ Enver Paşa ise savaşın çıkmasıyla İstanbul'da gerçekleştirilen mitinglerde, İslam bayrağını elinde cesaretle tutan biri olarak anılmıştır.²⁵⁰ Şubat 1916'da, İngiliz propagandası sayesinde yanlış biçimde Arap İsyanı olarak bilinecek Haşimi Ailesi İsyanından birkaç ay önce, Enver Paşa ayrıca Şam'dan, Sina Yarımadası'na, Mekke'ye ve Medine'ye kadar tüm Ortadoğu cephesini dolaşmıştır. Kendisinin Medine'ye ve Peygamber Muhammed'in türbesine yaptığı ziyaret, "aslin vekile emanet ettiği görevin hesabını arz etmeye gidiyordu" şeklinde tanımlanmıştır.²⁵¹ 1913'te, Said Halim Paşa'nın (1865-1921) sadrazamlığa atanması da İTC'nin Arapların merkeze olan sadakatini güvence altına almak için İslamcılık ideolojisini ciddi biçimde göz önünde bulundurduğunu göstermektedir.²⁵² Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunu olan ve Arap aydınlarıyla bağlantıları bulunan Said Halim Paşa, 1913-1917 yılları arasında sadrazam olarak İstanbul hükümetinde görev yapmış ve imparatorluğun son yüzyılında, sadrazamlık görevinde en uzun süre bulunan kişi olmuştur.²⁵³ Said Halim Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durumun *Devr-i Tevakkuf* (Duraklama Devri) olduğuna inanıyordu ve 1. Dünya Savaşı sırasında esas kaygısı "hudutlarımızı

249 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 3:603.

250 Ali Fuad Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına* (Ankara: Ulus Basımevi, 1949), 21.

251 Medine'ye yaptığı ziyaret sırasında kendinden geçmiş bir halde olan Enver Paşa, Peygamber Muhammed'in mezarının başında sürekli ağlayıp dua etmiştir. Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2003), 220-221.

252 Kayalı, *Arabs and Young Turks*, 139-140.

253 Feroz Ahmad, *The Making of Modern Turkey* (New York: Routledge, 1996), 39.

muhafaza edelim" şeklindeydi. Dolayısıyla, Said Halim Paşa Enver Paşa'nun yayılmacı emellerini de kabul etmiyordu: "Turan ve Mısır fütuhâtı (fetihleri), Trablus, Tunus, Cezayir vesaire gibi amâli (emelleri), rica ederim, bırakalım."²⁵⁴

Bu dönemde, İngiliz İmparatorluğu'na karşı Türk olmayan Müslümanların desteğini almak için İslamcılık ve Cihad-ı Ekber (Büyük Cihat) kullanılırken, Pantürkizm'in hedefi Kafkasya'daki ve Orta Asya'daki tüm Türkleri birleştirmek ve bu Türkleri Rus İmparatorluğu'na karşı isyana teşvik etmektir. Kafkasya cephesinde savaş 1914 sonunda başlayınca, İTC yetkilileri Anadolu şehirlerinde doğu yönünü işaret eden üzerinde "Turana Giden Yol" yazan yol levhaları dikmişlerdir.²⁵⁵ İTC'nin bu çift yönlü siyaseti, Ziya Gökalp'in Osmanlı-Almanya ittifakının imzalanmasından sadece dört gün sonra *Tanin* gazetesinde yayımlanan *Kızıl Destan* şiirinde en açık biçimde görülebilir. Gökalp, Turanın fethini Osmanlı İmparatorluğu'nun esas askeri hedefi olarak tespit etmiştir: "Düşmanın ülkesi viran olacak / Türkiye büyüyüp Turan olacak ... / Altay yurdu büyük vatan olacak / Turan'ın hakimi sultan [padişah] olacak."²⁵⁶ Bernard Lewis ve Jacob Landau gibi araştırmacılar, İTC'nin Pantürkizm yanlısı duruşunu betimlemek için *Kızıl Destan* şiirini yoğun bir şekilde alıntılarlamışlar da, bu araştırmacılar Gökalp'in perde gerisindeki İslamcı perspektifini gözden kaçırmışlardır.²⁵⁷ *Kızıl Destan* şi-

254 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 3:591-592.

255 Ziya Şakir, 1914-1918 *Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik* (İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1944), 112.

256 Ziya Şakir, çok yüksek mevkilerde olan iki İttihatçı'nın Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya arasında 3 Ağustos 1914'te müttefiklik antlaşması imzalanması hakkındaki sohbetini aktarır. Bu iki İttihatçıdan biri, savaştan sonra imparatorluğun daha önce kaybettiği toprakları geri alacağını öne sürer. Aynı kişi ayrıca Çin'den Adriyatik Denizi'ne kadar uzanan bir Türkistan İmparatorluğu'nun kurulacağını da altını çizmiştir. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından Avrasya'da ortaya çıkan Türk dünyayı tanımlamak için "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar" gibi benzer bir ifadenin Türk devlet adamları (özellikle de Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel) tarafından kullanılmış olması gayet çarpıcıdır. Ziya Şakir, 1914 *Cihan Harbine Nasıl Girdik* (İstanbul: Muallim Fuat Gücüyener Kitap Deposu, 1943), 68.

257 Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey* (New York: Oxford University Press, 2002), 351; Jacob M. Landau, *Exploring Ottoman and Turkish History* (Londra: Hurst, 2004), 45.

irinde Gökalp, İngiliz İmparatorluğu'nu tüm Müslümanların ortak düşmanı olarak tanımlamış ve tüm Müslümanları düşmana karşı birleşmeye çağırmıştır:

İngiliz gasbetti Sultan Osman'ı [savaş gemisi],
Bununla tutacak Hind'i Amman'ı!
İslâmlık tanıdı kimdir düşmanı,
Çok geçmez ki mesut bir an olacak:
Düşmandan öç alan Kur'an olacak!²⁵⁸

Ziya Gökalp, 1. Dünya Savaşı sırasında Pantürkizm yanlısı duruşunda değişikliğe gidip İslam'ın yanı sıra Türkler ile Araplar arasındaki dayanışma üzerinde daha fazla durmaya başlamıştır. Gökalp'e göre, "Osmanlı Devleti'ne 'Türk-Arap' devleti" denilebilirdi.²⁵⁹ Bu dönemde, Gökalp Osmanlı İmparatorluğu'nda üç farklı vatanın bulunduğunu öne sürmüştür: Turan, Arap vatanı ve dünyadaki tüm Müslümanları kapsayan İslam vatanı. Gökalp ayrıca Türklerin Turana bağlılıklarının "küçük İslam vatanı" (Osmanlı ülkesi) ile "büyük İslam vatanını" göz ardı ettikleri anlamına gelmediğini özellikle vurgulamıştır.²⁶⁰ Aynı şekilde, Ömer Seyfettin de Türkler için üç tür vatan tespit etmiştir: (1) Turan denilen milli vatan (2) Müslümanların yaşadığı tüm topraklar olan dini vatan (3) Ömer Seyfettin'in "Türkiye" olarak adlandırdığı ve tüm Osmanlı topraklarını içeren fiili vatan. Ömer Seyfettin'e göre, Türkler ile Araplar aynı dini vatanı paylaşmaktaydılar ve görevleri, işgal edilmiş topraklarını esaretten kurtarmaktı.²⁶¹

258 Sultan Osman ve Reşadiye, İngiltere tarafından Osmanlı İmparatorluğu için inşa edilen iki savaş gemisiydi. 1914 Ağustos'unda, dönemin Deniz Kuvvetleri Bakanı olan Winston Churchill, bu iki gemiye el koymuştur. Dahası, İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'nun bu gemiler için ödediği dört milyon poundu da iade etmeyi reddetmiştir.

259 Ziya Gökalp, "Millet ve Vatan," *Türk Yurdu* 67 (28 Mayıs 1914): 303.

260 A.g.e.

261 Ömer Seyfettin, Türkler ile Araplar arasında birliğe önem vermiş olsa da, bu iki etnik grubun yaşadığı topraklar arasında açık bir ayrıma gitmiştir. Seyfettin'e göre, Araplar "Kerkük ile Halep'in güneyinde çoğunluktaydılar" ve kendisi, bu bölgeyi "Arap yurdu" olarak adlandırıyordu. Seyfettin, Türk yurdunu ise şöyle tanımlıyordu: "Türk yurdunu teşkil eden İstanbul, Edirne, Bursa, Kastamonu, Aydın, Konya, Adana, Sivas, Diyarbakır, Trab-

İTC, 1914 yılı itibariyle Ortadoğu cephesinde İngiliz İmparatorluğu'na karşı Arapların desteğinin hayati bir öneme sahip olduğunu düşünüyordu. Sadrazam Said Halim Paşa'nın vatan hakkındaki milliyetçi tahayyüllere karşı İslam'a dayalı duruşu, Türkçülüğe karşı İslamcılığın tek rakip ideoloji olduğunu işaret etmekteydi. Said Halim Paşa, gerçekten de İslamiyet'in "beynelmilelciliğine" inanıyordu ve Batı'dan milliyetçiliğin ithal edilmesini ve Müslüman toplumlara uyarlanmasını reddediyordu. Ona göre, her Müslüman ülkesinde, birleşik bir İslami dünya görüşü hâkim olmalıydı zira "İslami gerçeklerin de vatanı" yoktu. Said Halim Paşa açısından, "manevi vatan"ı oluşturan İslami gelenekler ve ülküler, "cismi vatandan" çok daha önemliydi ve "bir Müslümanın vatanı, şeriatın hüküm sürdüğü" yerdı.²⁶² İTC'nin bir üyesi olan ve İstiklal Marşı'nın yazarı İslamcı şair Mehmet Akif (1873-1936) de, Pantürkizm yanlılarını sert biçimde eleştiriyordu. Mehmet Akif'in iddiasına göre, etnik milliyetçilik İslamiyet'in toplumu bir arada tutan yapısına büyük zarar vermişti ve Müslüman cemaatini birbirleriyle rekabet halinde olan farklı gruplara bölmüştü. Mehmet Akif, yazdığı şiirlerde Ziya Gökalp gibi Pantürkizm yanlısı şairleri gerçekleşmesi mümkün olmayan ülkülerin peşinden gitmekle ve böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel İslami dokusunun bütünlüğüne zarar vermekle suçlamıştır:

zon, Erzurum, Van, Bitlis, Ma'muretül-aziz [Elâzığ] vilayetleriyle, Halep ve Musul vilayetlerinin şimal cihetleridir. Türk yurdunun sahil taraflarında gayet az Rum vardır. Onlar da hicret edip gidiyorlar. Erzurum, Van, Bitlis gibi şark vilayetlerinde Ermeni milleti toplu bulunmadığı gibi oradaki Türklerden adetçe pek azdırlar. Türk yurdundaki Hristiyanlar, yani Rumlar ve Ermeniler adetçe iki buçuk milyon kadar vardılar." Ayrıca belirtmek gerekir ki, Seyfettin'in bahsettiği bu toprakların neredeyse tamamı 1. Dünya Savaşı'nın ardından Meclis-i Mebusan ve Kemalistler tarafından "milli topraklar" olarak sahiplenilmiştir. Ömer Seyfettin, "Türklük Mefkuresi," *Türklük Üzerine Yazılar* içinde, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2002), 83-85. Bu makale ilk olarak 1914'te yayımlanmıştır.

262 Said Halim Paşa, *Buhranlarımız* (İstanbul: Tercüman, n.d.), 110-111.

“Turan İli” namıyla bir efsane edindik;
“Efsane, fakat gaye!” deyip az mı didindik?
Kaç yurda veda etmedik artık bu uğurda?
Elverdi gidenler, acıyın eldeki yurda!²⁶³

Benzer biçimde, İslamcı yazar Ahmed Naim (1872–1934) de, Pantürkizm yanlılarını yüzlerini Kâbe’den Turana dönmekle suçlamış ve Osmanlı İmparatorluğu’nu üç farklı vatana ayırmalarını eleştirmiştir: “İslâmiyet namına, insaniyet namına, hatta bu gidişle âtisinden [geleceğinden] pek ziyade korktuğum Türklük namına sizden niyaz ederim, istirham ederim, halkı ‘çifte mefkûre’ [iki ülkü] sahibi etmeyiniz. İçinizde üç vatan sahibi olmak isteyenler de varmış. Halbuki yine Türk meselidir [deyişidir], ‘Çatal kazık yere girmez’ derler. Siz bu çatal mefkûreyi, üç başlı vatan kaygusunu kimin kalbine sokabilirsiniz? Siz yine halis İslâm gayesinden şaşmayınız.”²⁶⁴

Hem Pantürkizm hem de İslamcılık, İTC tarafından “impatorluğu dağılmaktan kurtarmak” için ideolojik araçlar olarak kullanılmıştır. İTC açısından bu iki ideolojiden de beklenen sonuç, milli toprağı inşa etmekten ziyade dağınık bir coğrafyada yaşayan çeşitli grupların birliği için bir “vatan-ı umumi” yaratmaktır. Turan ismiyle tahayyül edilen vatan Çin sınırına kadar uzanırken, manevi İslam vatani Ortadoğu ve Kuzey Afrika’daki tüm Müslümanları kucaklamaktaydı. Bu anlamda, İTC’nin vizyonu açıkça emperyal bir nitelik taşımaktaydı ve imparatorluğun dağılmasını engellemek için oluşturduğu reçete, imparatorluğun sınırlarını genişletmek şeklindeydi.²⁶⁵ İttihatçılar

263 Mehmed Akif Ersoy, “Hala mı Boğuşmak?” *Safahat* içinde, (İstanbul: İnkilap Kitapevi, 1958).

264 Ahmed Naim, *İslâm’da Kavmiyetçilik Yoktur* (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1991), 40–41. Ahmed Naim, 1914’te *Sebilürreşad* gazetesinde “İslâm’da Kavmiyetçilik Yoktur” başlığıyla bir dizi makale yazmıştır. Bu makaleler 1916’da yayımlanan bir kitapta bir araya getirilmiştir.

265 Osmanlı İmparatorluğu’nun sınırlarını genişletme teması, düşük rütbeli subaylar arasında bile çok yaygındı. Ali Fuad Erden, Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya arasında müttefiklik antlaşmasının imzalanmasından hemen sonra İstanbul’da, İkinci Ordu karargâhında Miralay (Albay) von Frankenberg ve Osmanlı subayları arasında gerçekleşen bir sohbete tanıklık etmiştir. Erden’in aktarımına göre, Frankenberg ile Osmanlı subayları bir harita üzerinde Osmanlı İmparatorluğu’nun gelecekteki sınırları hak-

açısından, Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası siyasette dibe doğru giden konumundan kurtuluş, tekrardan Büyük Güç olmaktı.²⁶⁶ Osmanlı-Almanya ittifakının imzalanmasından bir ay sonra, 11 Eylül 1914'te Osmanlı hükümeti, imparatorluğu 19. yüzyılda yarı sömürge haline getiren kapitülasyonları tek taraf- lı olarak kaldırmıştır. Kasım 1914'te resmen savaşa girmesiyle birlikte, imparatorluğun ilk askeri hedefi Kafkasya cephesinde Rusya'ya karşı bir saldırıya girişmek olmuştur. 1915 kışında, Osmanlı İmparatorluğu Süveyş bölgesini ele geçirmek için bu kez İngiltere'ye karşı askeri bir harekât başlatmıştır. Yukarıda da bahsedildiği üzere, Said Halim Paşa ve Yahya Kemal (1884- 1958) gibi aydınlar ise İTC'nin hücumu dayalı askeri amaçlarını açıkça eleştirmişler ve hücum yerine savaşta savunma pozis- yonunda kalınmasını savunmuşlardır. Ancak savaş sırasında böylesi aykırı sesler, otoriter İTC yönetimi tarafından göz ardı edilip susturulmuştur.

Pek çok cephede çabucak dağılacağı beklentilerine karşın, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birleşik Krallık ordusuna karşı Çanakkale Savaşı'ndaki ve Irak'taki askeri performansı tah- min edilenin üstündeydi. Ancak 1916 yılıyla birlikte savaşa dair iyimser beklentiler felaketle sonuçlanmıştır. İmparator- luk, Doğu Anadolu'da neredeyse tüm topraklarını Rusya'ya kaybettiği gibi Ortadoğu cephesinde, Süveyş bölgesini ele geçirmek için gerçekleştirilen iki askerî harekât da başarısız- lıkla sonuçlanmıştır. Dahası, tüm Müslüman âlemi için İngiliz

kında konuşuyorlardı. Erden bu sohbetten uzak kalmış gibi durduğundan, Frankenberg ona dönmüş ve doğrudan Erden'e, Asya'daki bir bölge hak- kında şu soruyu sormuştur: "Niçin vatanınızın hududu bu olmasın?" Soru hakkında düşünen Ali Fuad Erden, Frankenberg'in haklı olduğuna kanaat getirmiştir: "Hakikaten niçin olmasın? Bunu arzu etmemek [imparatorlu- ğun sınırlarını Asya'ya kadar genişletmek] için bir sebep yoktu ..." Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına*, 17-19.

- 266 Benzer biçimde, Habsburg İmparatorluğu'nun saray elitleri de, 1. Dünya Savaşı'nı Avrupa'nın Büyük Güçlerinden biri olma fırsatı olarak görmüş- lerdir. Bu elitler için, Büyük Güç olmak Habsburg İmparatorluğu'nun mev- cudiyetinin yegâne gerekçesiydi zira "orta ölçekli bir güç" olmayı kabul etmek "bir zayıflık işareti olarak anlaşıp Viyana'nın denetimi altındaki tüm bölgelere yanlış bir mesaj verecekti." Bakınız: Solomon Wank, "The Habsburg Empire," in *After Empire*, Karen Barkey ve Mark Von Hagen (der.) (Oxford: Westview Press, 1997), 52.

İmparatorluğu'na karşı yapılan cihat çağrısı da sonuçsuz kalmış ve Araplar üzerinde kayda değer bir etki yaratmamıştır. Haşimi Ailesi İsyanı ve Osmanlı ordusunun Ortadoğu'dan çekilmesi sebebiyle, İslamcılık böylece İttihatçıların gözündeki cazibesini yitirmiştir. 1916 yılında düzenlediği kongreyle, İTC Türkçü ve seküler bir bakış açısını benimsemiştir.²⁶⁷ Meclis-i Mebusan da, 1917'de içinde bulunulan savaşı "İstiklal ve İstihlâs [Kurtuluş] Harbi" olarak nitelendirmiştir.²⁶⁸ Ancak bu uğursuz hava, Rusya'da yaşanan devrim ve ardından Mart 1918'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile imzalanan Brest Litovsk Antlaşması ile biraz dağılır gibi olmuştur. 1. Dünya Savaşı sona ermeden evvel, Osmanlı ordusu her ne kadar Musul ve Halep'e kadar geri çekilmiş olsa da, Kafkasya cephesinde Tebriz ve Bakü'yü ele geçirmeyi başarmıştır. Ancak Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla beraber imparatorluk Kafkasya'da ele geçirdiği tüm toprakları terk etmiş ve Anadolu dışındaki askeri garnizonlar İtilaf güçlerine teslim olmuştur.²⁶⁹ Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından Kemalist rejim, yayılmacı Pantürkizm emellerinden kendisini tamamen soyutladığı için milliyetçi söylem, Kafkasya cephesinde ele geçirilen toprakları yok saymıştır. Zira Kemalist rejim açısından, Çanakkale Savaşı'nda elde edilen askeri zafer, Kemalist rejimin topraklarını savunmaya dayalı dünya görüşü için çok daha uygun bir hatıra oluşturmaktaydı.

Anadolu'yu Milli Vatan Olarak Tahayyül Etmek

1. Dünya Savaşı öncesinde, Ahmet Ferit ve Abdullah Cevdet gibi aydınlar Anadolu'da milli bir vatanın kurulmasını savunup emperyal vizyondan vazgeçmişlerdi. Daha Balkan

267 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 3:295.

268 A.g.e., 605.

269 Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 11. maddesi şöyledir: "İran'ın kuzeybatısındaki Osmanlı kuvvetlerinin derhal savaş öncesi sınırlara geri çekilmesi hususunda önceden verilen emir yerine getirilecektir. Türk Birliklerinin Trans-Kafkasya'yı kısmen boşaltması emri daha önceden verilmiş durumdadır; bu bölgenin geri kalan bölümünün boşaltılmasına, oradaki durum Müttefiklerce incelendikten sonra, gerek görülürse, girişilecektir."

Savaşları sırasında, Abdullah Cevdet Anadolu'nun önemini vurgulamış ve Türklerin kalbi olarak tanımlamıştır: "Beni korkutan Bulgarların topları değil ... 'Bana, canım Çatalca'da, Edirne'de yangın varken, devletin hayatı tehlikedeyken, hiç Anadolu filan düşünülür mü?' demeyiniz. Hayatımızın her anını Anadolu'dan alıyoruz. O bizim kalbimiz, kafamız ve havamızdır."²⁷⁰ Bu tarz Anadolucu görüşler 1914 öncesinde azınlıkta olsa da, imparatorluğun 1918 yılında Anadolu dışındaki tüm topraklarını kaybetmesiyle beraber daha fazla duyulur olmaya başlamıştır. Aydınlar arasında Anadolu üzerine yapılan tartışma, Pantürkizm yanlısı Türk Ocakları'nın Haziran 1918'deki kongresinde iyice belirgin hale gelmiştir. Halide Edib, Ahmet Ferit ve Nüzhet Sabit gibi üyeler bu kongrede cemiyetin nizamnamesinin ikinci maddesinin değiştirilmesi için bir teklif vermişlerdir. Verilen teklifte şu ifade geçmektedir: "Ocağın maksadı Türklerin harsî [kültürel] birliğine ve medenî kemâline çalışmaktır. Ocağın faaliyet sahası bilhassa Türkiye'dir."²⁷¹ Teklifte geçen "bilhassa Türkiye'dir" ifadesi üyeler arasında bir tartışmaya yol açmıştır. 1912-1966 yıllarında, aralıklı olarak 34 sene Türk Ocakları'nın başkanlığını yapan Hamdullah Suphi (1885-1966), "bizden ancak ve ancak manevî bir yardım isteyen uzaktaki Türk kardeşlerimizin muğber [küsün] olmaları[nın] ihtimâl dahilinde bulunduğu" gerekçesiyle bu ifadenin çıkartılmasını önermiştir. Teklifi savunan Nüzhet Sabit ise şöyle demiştir: "Büyük Turan hayatını ümitlerle karşılamakla beraber, faaliyetimizin evvel emirde [her şeyden önce] sırf Türkiye'ye hasredilmesi daha muvafık [uygun] olacağından, encümen bu kaydı [teklifi] oraya vaz'a [koymaya] lüzum görmüştür." Nüzhet Sabit'ten sonra söz alan Halide Edib, Turancılığa karşı açık biçimde Anadolucu bir duruş sergilemiştir. Halide Edib, Türk Ocağı'nın üyelerini iki gruba ayırmıştır: (1) "Kafkasları ve Türkistan'ı" fethetme hayallerine kapılan ve fetih hayallerini sadece şiirleriyle gerçekleştirebilen romantikler (2) Anadolu'ya odakla-

270 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 3:560.

271 "Türk Ocağı Kongresi," *Türk Yurdu* 7, sayı 160 (15 Temmuz 1918): 250-252.

nan ve Anadolu'yu kalkındırmak için çareler peşinde koşan gerçekçiler.²⁷² Hararetli tartışmaların ardından, tekliften "bilhassa Türkiye'dir" ifadesinin çıkartılmasına karar verilmiştir. Ancak alınan bu karar, iki kamp arasındaki tartışmaları ve Türkçülüğün Anadolu ile sınırlı kalıp kalmaması konusundaki görüş ayrılıklarını ortadan kaldırmamıştır.

Halide Edib, kongreden birkaç gün sonra *Vakit* gazetesinde "Evimize Bakalım: Türkçülüğün Faaliyet Sahası" isimli bir makale kaleme almıştır. Halide Edib'in bu makalesi, tüm Türk aydınlarını Anadolu'nun içinde bulunduğu vahim durumla yüzleşmeye çağıran ilk yazılı eserlerden biridir. Halide Edib'e göre, emperyal ideallerle savaşa giden Türk mühendisleri, doktorları ve subayları gerçeğe yüzleşmeli ve ülkeyi ve halkını kurtarmak için yeni bir Türkçülük anlayışı geliştirmeliydiler. Bu doğrultuda, Türkçülük Avrasya'da "yeni kurulmuş Türk cumhuriyetleri" yerine "genç Türkiye" üzerine odaklanmalıydı. Halide Edib ayrıca etnisiteye dayalı milliyetçilik yerine toprağa dayalı milliyetçiliği de açıkça savunmuştur: "Bugün ırklar birer nazariye, fakat milletler birer hakikattir. Meydana çıkmak isteyen her millet fiiliyat sahasını evvela kendi memleketi hududu etrafında çizmiştir ... Genç Türkiye bugün bütün evlatlarının hizmet ve muhabbetine muhtaçtır. Genç Türkiye'nin haricine kudretini, hizmetini götüren her genç Türk kendi anasının, evinin hakkından almış götürmüş demektir."²⁷³

Halide Edib'in makalesinin yayımlanmasından sadece dört gün sonra, Ziya Gökalp "Türkçülük ve Türkiyecilik" makalesiyle Halide Edib'e cevap vermiştir. Bu makalesinde Gökalp, Türkçülük ile Türkiyecilik kavramları arasında açık bir ayrıma gitmiştir. Makaleye göre, "Türkçülük", etnisiteye işaret edip Avrasya'daki Türk toplumları arasında dayanışmayı yüceltirken, "Türkiyecilik" Anadolu'daki tüm etnik grupların toprağa dayalı milliyetçiliğini tanımlıyordu. Gökalp bu iki

272 A.g.e.

273 Halide Edib, "Evimize Bakalım: Türkçülüğün Faaliyet Sahası," *Vakit*, 30 Haziran 1918.

kavramı "Almanyacılık" ve "Prusyacılık" ile karşılaştırmıştır. Ona göre, Almanya'ya benzer birleşik ve gelişmiş bir ülke kurmak için, nasıl "Almanyacılık" 19. yüzyılda Prusya, Saksonya ve Bavyera'daki hareketlere üstün gelmişse, Avrasya ve Avrupa'da da Türkçülük Azerbaycan, Kırım, Kazan, Özbekistan ve Kaşgar'daki diğer milliyetçi hareketlere üstün gelmeliydi: "O halde bizim de milletimizin hududu ne devletin, ne ümmetin, ne de ırkın hudutlarıyla mahdud değildi. Millet bu zümrelerden büsbütün başka bir şeydi; yani harsi [kültürel] bir zümreden ibaretti. Harsın zahir alametleri ise 'lisan'la 'din' olduğu için, milletimizin Türkçe konuşan Müslümanlardan mürekkep olduğu meydana çıktı."²⁷⁴ Gökalp'e göre, Türk milletinin tanımı Anadolu'daki Türkçe konuşan Müslümanlara ilaveten Azerbaycanlıları, Kırımlıları, Kazanlıları, Türkmenleri, Sartları, Özbekleri, Kırgızları ve Kaşgarlıları da içermekteydi.

Balkan Savaşları'ndan önce Osmanlıcı bir duruşa sahip olan ve dilde sadeleşme isteyenleri Osmanlı edebiyatını Afrika kabilelerinden "Hotanto edebiyatı derecesine indirmek" ile suçlayan Fuat Köprülü de, 16 Temmuz 1918 tarihli *Vakit* gazetesinde yayımlanan "Türkçülüğün Gayeleri" başlıklı makalesinde, Halide Edib'in Anadoluculuğunu eleştirmiştir. Tıpkı Gökalp gibi Köprülü de, Türk milletinin Alman birliğine ve Alman milletine benzer biçimde Avrasya'da bir "Türk âlemi" oluşturduğunu öne sürmüştür: "Bugün nasıl İstanbul'un, Bursa'nın, Aydın'ın, Konya'nın mahallî menfaat ve ihtiyaçları fevkinde Türkiye'nin umumî ve müşterek menfaati mevcutsa, tabii ki bunun gibi, Kırım'ın, Türkistan'ın, Kazakistan'ın, Şimal Türkeli'nin [Türkistan] menfaatleri fevkinde de bütün Türk dünyasının müşterek menfaati vardır."²⁷⁵ Köprülü'ye göre, Türkçülük Osmanlıcılığın "faaliyetimizi yalnız kendi hudutlarımız dâhiline hasrederek hudutlarımız haricindeki millettaşlarımızı hiç düşünmemek" şeklindeki kanaatine

274 Ziya Gökalp, "Türkçülük ve Türkiyecilik," *Yeni Mecmua* 2, sayı 51 (4 Haziran 1918): 482

275 Köprülü'ye Mehmet Fuat, "Türkçülüğün Gayeleri," *Vakit*, 16 Temmuz 1918.

karşı ortaya çıkmıştı. Gökalp ile Köprülü'nün makaleleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Sovyet Devrimi'nin sonucunda Kafkasya'da ortaya çıkan askeri boşluktan istifade ettiği bir dönemde yazılmıştı. 1918 yazında, Bakü'yü ele geçirmesi için Enver Paşa'nın üvey kardeşi Nuri Paşa tarafından kurulan "İslam Ordusu" tam bu dönemde Tebriz, Kars ve Tiflis'i ele geçirmişti.²⁷⁶ Fuat Köprülü, içtenlikle Osmanlı ordusunun bu dönemdeki Kafkasya hareketını desteklemiştir ve şunu öne sürmüştür: "Bizim Rusya'daki millettaşlarımıza alâkasız kalmamız -ki muhaldir- [imkânsızdır] yarın teşekkül edecek yeni bir Rus kuvvetinin bütün o âlemi ortadan kaldırdıktan sonra, bizi de kolayca bel' etmesini [yutmasıyla] intaç edebilir [sonuçlanabilir]."²⁷⁷

Kafkasya'daki askeri durum her ne kadar umut verici olsa da, Fransız General Louis Franchet d'Esprey'in komutasında olan ve Balkanlar'da Bulgar ordusunu yenip Bulgaristan'ı bir ateşkes antlaşması imzalamaya (29 Eylül 1918) mecbur bırakan İtilaf ordularının ilerleyişi karşısında, Osmanlı ordusunun İstanbul'u savunmak için sekiz binden az askeri bulunmaktaydı.²⁷⁸ Batı ve güneydoğu cephelerinde durumun giderek daha da kötüleşmesiyle ve Osmanlı İmparatorluğu ile müttefikleri (Almanya ve Avusturya-Macaristan) arasındaki Balkanlar'daki demiryolu bağlantısının İtilaf orduları tarafından kesilmesiyle beraber, İttihatçı hükümet 13 Ekim 1918'de istifa etmiştir. İtibarlı bir komutan olan Ahmet İzzet Paşa tarafından kurulan yeni hükümet, başkenti ve padişahı Doğu Rumeli ve Batı Trakya'da konuşlanmış İtilaf

276 Nuri Paşa'nın başında olduğu İslam Ordusu 15 Eylül 1918'de Bakü'yü de ele geçirmiştir. Osmanlı kuvvetleri, Hazar kıyısı boyunca kuzeye doğru ilerleyişini sürdürmüş ve 8 Ekim 1918'de, Dağıstan'da, Bakü'nün 290 kilometre uzağındaki Mahaçkale'yi ele geçirmiştir.

277 Köprülüzade Mehmet Fuat, "Türkçülüğün Gayeleri."

278 Padişah Vahdeddin'in Şûrâ-yı Devlet (Danıştay) başkanı olan Ali Fuat Türkgeldi'ye göre, Trakya'da 7000-8000 civarında Osmanlı askeri bulunmaktaydı. Stanford Shaw ise Trakya bölgesinde "6000'den daha fazla Osmanlı askerinin olmadığını" öne sürmektedir. Ali Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi* (Ankara: Güney Matbaacılık, 1948), 25-26; Stanford J. Shaw, *From Empire to Republic* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000), 1:66.

ordusunun saldırısından kurtarmak için İtilaf güçlerinden ateşkes istemiştir.²⁷⁹ Osmanlı heyeti, Ege'de bulunan Limni Adası'nda yapılacak müzakereler için İstanbul'dan ayrılmadan önce, padişah Vahdeddin iki esas noktadan taviz verilmeyeceğini bu heyete bildirmiştir. Bunlardan ilki, Osmanlı sülalesinin imparatorluğu yönetmek için halifelik ve padişahlık unvanlarına sahip olmaya devam etmesiydi. Diğer nokta ise bazı vilayetlere idari özerklik verilebileceği ancak bağımsızlıkla sonuçlanmaması için bu vilayetlere asla siyasi bir özerklik tanınmayacağıydı. Buna karşılık, Vahdeddin Türk milletinin kendi kaderini tayin etme hakkından veya milli sınırları müdafaa etmekten hiç bahsetmemiştir. 1918 yılı sonu itibarıyla, Osmanlı padişahı Vahdeddin ve yakın çevresi İslamiyet'i ve dolayısıyla Kutsal Topraklar olarak bilinen Mekke ve Medine üzerindeki Osmanlı egemenliğini, Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığının sürdürmesini güvence altına almanın tek yolu olarak görüyorlardı.

30 Ekim'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması, Türklerin çoğunlukta olduğu toprakları korumak için atılmış olumlu bir adım olarak görüldüğünden, İstanbul'daki yönetici elitler tarafından memnuniyetle karşılanmıştı. Antlaşmayı imzalayan Osmanlı heyetinin başkanı olan Rauf Orbay'a göre, Kars, Batum ve Adana gibi yerler bir işgale uğramayacaktı: "Ateşkesten umduğumuzdan daha fazlasını almıştık. Devletin bağımsızlığı, padişahın hakları ve milli şeref tamamen kurtarılmıştı."²⁸⁰ İngiltere Başbakanı Lloyd George'un, 5 Ocak 1918'de Avam Kamarası'nda gerçekleştirdiği konuşma ve 18 Ocak'ta Wilson İlkeleri'nin ilan edilmesi, Osmanlı yönetici elitlerinin Mondros Ateşkes Antlaşması'nın muğlak maddelerine dair iyimserliğinin referans noktalarıydı. Yönetici elitler, bu muğlak maddelerin "Türkçülüğü yok etmek için" İtilaf güçleri tarafından kullanılmayacağına gerçekten inanmışlardı.²⁸¹ Lloyd George, bahsi geçen konuşmasında İngiltere'nin,

279 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım* (İstanbul: Nehir Yayınları, 1993), 2:19.

280 Shaw, *From Empire to Republic*, 1:94.

281 Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. ve 24. maddeleri, İtilaf devletlerine İstanbul'a danışmadan imparatorluğun herhangi bir yerini işgal etme hak-

“Türkiye’yi, başkent İstanbul’dan ya da Türklerin ırk olarak çoğunlukta oldukları Anadolu ve Trakya topraklarından mahrum bırakmak” için savaşta olmadığını vurgulamıştı.²⁸² Üç gün sonra, ABD Kongresi’nde yapılan birleşik oturumda ABD Başkanı Woodrow Wilson da kendi adıyla bilinen 14 maddelik ilkeleri açıklamıştı. Wilson İlkeleri’nin on ikincisi Türk toprakları için kendi kaderini tayin etme hakkını tanıyordu: “Osmanlı İmparatorluğu’nun, nüfusunun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bölümlerinde Türk egemenliği güvence altına alınmalı; İmparatorluk sınırları içindeki diğer ulusların yaşam güvenlikleri ve özerk gelişimleri sağlanmalıdır. Çanakkale Boğazı, uluslararası güvenceler altında tüm gemilere ve ticarete sürekli olarak açık hale getirilmelidir.”²⁸³

Sadrazam Ahmet İzzet Paşa ve diğer devlet adamları, Wilson İlkeleri’ni sadece Anadolu’daki Osmanlı egemenliğini değil aynı zamanda Türklerin çoğunlukta olduğu Batı Trakya’yı geri almak için de son şans olarak görüyorlardı. Ortadoğu topraklarındaki Osmanlı egemenliğini Araplara özerklik vererek sürdürmeyi amaçlayan bu elitler, 1. Dünya Savaşı sırasında İtilaf devletleri arasında imparatorluğun Arap bölgelerini paylaşmak için imzalanan gizli antlaşmaların da Wilson İlkeleri sayesinde geçersiz kalacağını umut ediyorlardı.²⁸⁴ Osmanlı devlet adamlarının bu iyimserliğini boşa çıkaracak biçimde, Mondros Ateşkes Antlaşması’nın hemen ardından İngiliz ve Fransız orduları, ateşkes öncesinde Osmanlı ordularının denetiminde bulunan Musul, İskenderun, Antep, Maraş, Mersin ve Adana gibi yerleri

kı vermesi için özellikle muğlak bir dille yazılmıştır. Madde 7: “İtilaf Devletleri, güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde herhangi bir stratejik yeri işgal etme hakkına sahip olacaktır.” Madde 24: “Altı Ermeni vilayetinde bir kargaşa olursa, vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilaf Devletleri haiz bulunacaktır.” Türkçe metinde “Altı Ermeni vilayeti” Vilayet-i Sitte (Altı Vilayet) olarak ifade edilmiştir.

282 “British War Aims,” *The Times*, 6 Ocak 1918: 7.

283 Özgün belge şu adresten indirilebilir: www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=true&doc=62.

284 Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Ekim 1918’de Osmanlı meclisinde Osmanlı İmparatorluğu’nun Arap bölgelerine özerklik vereceğini ilan etmiştir. Bu açıklamadan sonra, meclisin Arap üyeleri Ahmet İzzet Paşa’yı tebrik etmişlerdir. Türk geldi, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, 16, 29.

işgal etmeye başlamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun itirazları karşısında, İtilaf güçleri bu yerlerin Kilikya, Suriye ve Mezopotamya'nın birer parçası olduğunu ve dolayısıyla, ateşkes antlaşmasının 16. maddesine göre Osmanlı ordularının bu yerleri teslim etmesi gerektiğini öne sürmüştür.²⁸⁵ Sonuç olarak, İngiltere ile Fransa Osmanlı İmparatorluğu'nun idari sisteminde bir geçerliliği bulunmayan Kilikya, Suriye ve Mezopotamya gibi coğrafi ve tarihsel ifadelerin içeriğini genişleterek bu vilayetleri işgal etmeye başlamıştı.²⁸⁶

285 Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 16. maddesi Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Mezopotamya'daki tüm garnizonların en yakın İtilaf devleti komutanına teslim olmasını ve antlaşmanın 5. maddesinde öngörülen düzenin korunması için gerekenler dışında, tüm Osmanlı birliklerinin Kilikya'dan çekilmesini şart koşturmuştur.

286 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Cemel Köprülü (çevirmen) (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 32-33. Mustafa Kemal, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından Suriye'deki Osmanlı ordusunun komutanı olmuştur. Mustafa Kemal'in Osmanlı hükümetiyle yaptığı haberleşmeler, kendisinin İtilaf devletlerinin ateşteke bahsi geçen coğrafi ve tarihsel koşulları kullanarak Anadolu'nun doğusundaki ve güneyindeki belli başlı illeri işgal edeceklerinin farkında olduğunu ortaya koymaktadır. Ateşkesin imzalanmasından sadece bir gün sonra, 3 Kasım 1918'de, Mustafa Kemal sadrazam Ahmet İzzet Paşa'dan bu koşulların açıklığa kavuşturulmasını istemiştir: "Suriye hududunu, Suriye Vilâyetimizin hududu şimalisi addetmekle beraber bu hususta başkaca bir noktai nazar ve karar var ise bildirilmesi lâzımdır ... (Kilikya) havalisinin (Adana) Vilâyetinin bir kısmı mühimini ihtiva ettiği malûm ise de hududu meçhuldür. Bunun tasrihi [açıkça izah edilmesi] icabeder." Ahmet İzzet Paşa'ya gönderdiği başka bir telgrafta, Mustafa Kemal İtilaf devletlerinin ek taleplerine direnilmesinde ısrar eder: "Acizlerin telâkkiyatına [Şahsi düşünceme] göre madde-i mezkûrenin [söz konusu maddelerin] İngilizler tarafından bizi iğfal [gaflette bırakmak] için yazdırılmış olduğuna ve Hükümet-i Seniye murahhaslarının [Osmanlı hükümeti delegelerinin] imzalarını vaz'ettikleri Mütareke şeraitinin tarafeynce [iki taraf açısından] başka başka telâkki edildiğine [anlaşıldığına] şüphe kalmamıştır ... İcabederse bildirileceği irade buyurulan (Kilikya) hududunu sormaktan maksadı âcizanem bu tarihî ismi ve bunun hududunu resmen kabul eden Hükümet-i Seniye'mizin bu mntakayı ira'e eden [gösteren] İngilizce Atlas'ta 'Kilikya' mntkasının şarkında (Suriye) şimal hududunun Maraş şimalinden geçtiğini nazarı dikkate alıp almadığını anlamak idi. Çünkü âcizlerine Adana ismi yerine Kilikya ismi tarihisini kullanan İngiltere Hükümeti'nin Suriye hududunu da Kilikya şimal hududunun şarka temdidinden ibaret kabul ettiğinde [doğuya kadar uzattığından] şüphe yoktur. Bu zan Irak hududunun İngiliz Kumandanı tarafından Altıncı Ordu Kumandanına gönderilen haritada Siirt'den geçtiğinin ira'e edilmiş olmasıyla de teyyüt ediyor [destekleniyor] ... Pek ciddi ve samimî olarak arz ederim ki Mütareke şeraiti meyanında su'i telâkkiyat ve tefehhümatı izale edecek tedabir ittihaz edilmedikçe [Mütareke maddelerine dair yanlış anlamaları giderecek gerekli tedbirleri almazsak] orduları terhis edecek ve İngilizlerin her dedigine boyun eğecek olursak İngilizlerin

Mustafa Kemal'in, İtilaf güçlerine karşı Anadolu'da gelişen milli mücadeleyi tahlil ettiği Ekim 1927 tarihli altı günlük konuşması, Türkiye'de resmi söylemin temelini oluşturur. Mustafa Kemal'in bakış açısıyla şekillenen bu söyleme göre, milli mücadele Mustafa Kemal'in "vatani düşmanlardan kurtarmak" amacıyla Anadolu'daki Türk halkını örgütlemek için 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basmasıyla başlamıştır. Dolayısıyla, İstanbul hükümeti mensuplarının, aydınların ve imparatorluğun önde gelen başka isimlerinin milli mücadelede oynadıkları rol resmi söylem tarafından göz ardı edilmiştir. Resmi söylemin iddia ettiğinin aksine Mondros Ateşkes Antlaşması ile Temmuz 1919'da gerçekleştirilen Paris Barış Konferansı arasındaki sekiz aylık dönemde Anadolu'daki milli kurtuluş hareketinin temelini oluşturan üç önemli gelişme yaşanmıştır: (1) Trakya, Ege ve Doğu Anadolu'da Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin kurulması (2) İzmir'in Yunanistan tarafından işgal edilmesi ve bu işgale tepki olarak İstanbul'da geniş katılımlı protesto mitinglerinin düzenlenmesi (3) Osmanlı hükümetinin, imparatorluğunun sınırları hakkında Paris Barış Konferansı'na gönderdiği muhtıra.

Mustafa Kemal, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a vardığında, Anadolu ve Trakya'da Ermeniler ile Yunanlıların toprak taleplerine bölgesel seviyede direnmeyi amaçlayan Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri kurulmuş durumdaydı. Bu cemiyetlerin en kayda değer olanları Trakya, Trabzon, Erzurum, Kars ve İzmir'deydi. Erzurum ve Kars'ta kurulan Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri, Ermenilerin Doğu Anadolu'daki toprak taleplerine karşı kurulmuştu. Trabzon, İzmir ve Trakya'da kurulan cemiyetler ise Yunanistan'ın bu bölgelerde gerçekleştirdiği işgallere karşı savaşmayı amaçlıyordu. Türkler, bu bölgelerde çoğunluğu oluşturdıklarından, Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri tezlerini Wilson İlkeleri'nin 12. maddesinin tanıdığı kendi kaderini tayin etme hakkına dayandırıyorlardı. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kez Anadolu'daki Müslüman

ihirasatının [ihtiraslarının] önüne geçmeye imkân kalmayacaktır." Shaw, *From Empire to Republic*, 1:103-104.

halkın “milli” haklarını savunmak ve işgalci güçlere karşı vatanı müdafaa etmek için bağımsız ve münferit örgütler kurulmuştu. Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin çoğunun ismi “milli” kelimesini barındırmaktaydı (Trabzon’da Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Ege bölgesinde Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Heyeti ve Güneybatı Kafkas Geçici Milli Hükümeti gibi) ya da gündemlerinde “milli tezahürler” bulunmaktaydı. Buna karşılık, tüm Anadolu’yu savunacak bir milli hareket örgütlemek için değişik illerde müstakil olarak kurulmuş bu muhtelif cemiyetler arasında yeterince işbirliği bulunmamaktaydı.

İngiliz ve Fransız askeri birlikleri, Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan sonra içlerinde Adana, Mersin, İskenderun ve Çanakkale’nin bulunduğu Anadolu’nun sahil kentlerine ayak basmışlardır. Yerel halk, bu birlikler sadece birkaç yüz askerden oluştuğu için bu birlikleri geçici olarak görmüş ve geniş ölçekli protestolara girişmemişlerdir. Ancak Yunanistan’ın 15 Mayıs 1919’da İzmir’i işgal etmesi milli mücadelenin dönüm noktası olmuştur. İzmir’in Yunanistan tarafından işgal edilmesinden sadece iki gün sonra, İstanbul’da Türk Ocakları ile Karakol Cemiyeti tarafından düzenlenen protesto mitingine 75 bin kişi katılmıştır. Bu mitingi takip eden hafta boyunca 23 Mayıs 1919’da düzenlenecek mitinge halkı çağır- mak için broşürler dağıtılmıştır. Vatanseverlik duygularını uyandırmak için broşürde hem dini hem de milli kavramlar kullanılmıştır: “Müslüman! Önümüzdeki cuma günü resmî dua günüdür. Yevm-i mezkûrda [bahsi geçen günde] Fatih, Sultanahmet, Bayezit câmilerinde Cuma namazından sonra Müslüman ve Türk yurtlarının halâsı için dua edilecektir ... Sevgili vatanın parçalanıyor. Öldürücü felâketler yağıyor ... Gözlerini aç, dindaşlarını, milletini düşün! İzmir facialarını öğren! Anadolu senden kararını bekliyor. Haksızlıklara karşı feryât et! Âlemin vicdanına hitap eden heyecanlarınla hakkını müdafaa ve parçalanan vatanının imdadına koş!”²⁸⁷

287 Mehmet Kalan ve İnci Enginün, *Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981), 1:89.

Mitingi tertipleyenler, Anadolu olarak tanımladıkları vatanın parçalanmasını vurgulamışlardır. Yapılan vatanı savunma çağrısı, Osmanlı tarihinin en büyük mitingiyle sonuçlanmıştır. Sultanahmet Meydanı'ndaki mitinge katılan 200.000 gösterici, Halide Edib ve milliyetçi şair Mehmet Emin'in ateşli konuşmalarıyla daha da galeyana gelmiştir.

İzmir'in işgali ve akabinde gerçekleştirilen protestolar, padişahı ve Damat Ferit (1853–1923) hükümetini köşeye sıkıştırmıştır. Padişah, seçimleri sürekli erteleyerek 1. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden beri Meclis-i Mebusan'ı kapalı tutmaktaydı.²⁸⁸ Başkentteki bu siyasi çalkantı sırasında, padişah Vahdeddin ve sadrazam Damat Ferit, Osmanlı heyetinin katılmak için uğraştığı Paris'te gerçekleştirilecek barış konferansına dair strateji oluşturma sorumluluğunu paylaşmak amacıyla başkentte bir "Şura-yı Saltanat" toplamaya karar vermiştir. Yıldız Sarayı'nda, 26 Mayıs 1919 tarihinde gerçekleştirilen bu toplantıya 130'dan fazla "mütehayyizan-ı memleket" (memleketin ileri gelenleri) katılmıştır. Bakanlar, elçiler ve gazeteciler dışında Trabzon, İzmir, Trakya ve Doğu Anadolu'daki Muhafaza-i Hukuku Milliye cemiyetlerinin temsilcileri de Şura-yı Saltanat'a katılmışlardır. Padişah, yaptığı açılış konuşmasında "Devlet-i Osmaniyyemizin maruz kaldığı müşkilât [içinde bulunduğu zor durum] hakkında acilen lazım gelen tedabiri ittihaz eylemeleri [tedbirleri almaları]" için "mütehayyizan-ı memleket"i toplandığını vurgulamıştır.²⁸⁹ Şura-yı Saltanat'ın toplanma gerekçesi İzmir'in işgali olsa da, toplantıya katılan delegeler, Paris Barış Konferansı'nda Türklerin haklarının ve çıkarlarının nasıl korunacağı üzerinde

288 Damat Ferit, 4 Mart 1919 ile 30 Eylül 1919 ve 5 Nisan 1920 ile 17 Ekim 1920 tarihleri arasında sadrazamlık görevinde bulunmuştur. Sevr Antlaşması Damat Ferit'in hükümeti tarafından imzalandığından, Mustafa Kemal kendisini "vatan haini" olarak tanımlamıştır. Vahdeddin'in kız kardeşi Mediha Sultan ile evliliğinden ötürü Damat Ferit'in siyasi kariyeri Vahdeddin'in hükümdarlığı döneminde yükselişe geçmiştir.

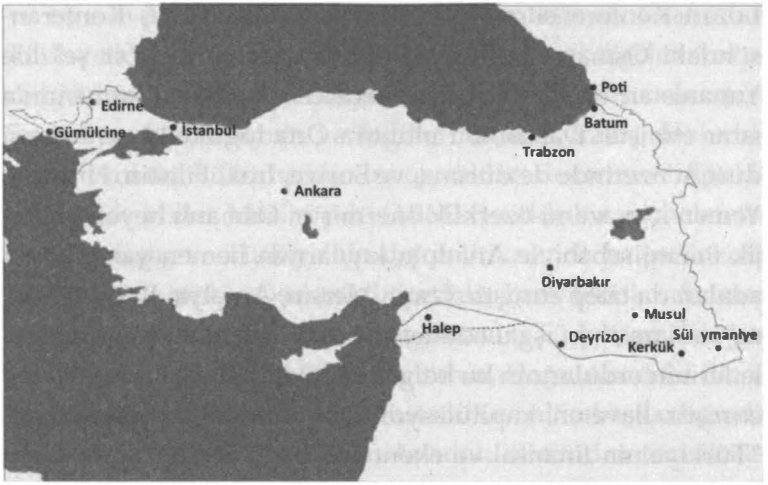
289 Ali Fuad Türkgeldi'ye göre, Padişah Vahdeddin yaptığı açılış konuşmasının hemen ardından tahtın varisi Abdülmecid ile beraber odayı terk etmiştir. Gözyaşları içinde olan Vahdeddin, Abdülmecid'e şöyle demiştir: "Karılar gibi ağlıyorum." Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İştiklerim* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949), 234.

tartışmışlardır. “Mütehayyizan-ı memleket”in büyük bir kısmı, konferansa gönderilecek Osmanlı heyetinin tezlerini “Edirne’den Doğu Anadolu’ya kadar” nüfusun çoğunluğunu oluşturan Türklerin kendi kaderini tayin etme hakkına dayandırması gerektiği konusunda uzlaşmışlardır.²⁹⁰

Damat Ferit’in başkanlığındaki Osmanlı heyeti, bu önemli toplantıdan üç hafta sonra Paris’e varmıştır. Damat Ferit, 23 Haziran’da ABD Başkanı Woodrow Wilson, İngiltere Başbakanı Lloyd George ve Fransa Başbakanı Georges Clemenceau tarafından temsil edilen İtilaf devletlerine detaylı bir muhtıra sunmuştur. Bu muhtıra, Türklerin çoğunlukta olduğu toprakların sınırlarını çizmek açısından belirleyici bir belge olmuştur. Damat Ferit’in, Mustafa Kemal tarafından hain ilan edilmesinden ötürü bu muhtıranın Kurtuluş Savaşı bağlamındaki önemi resmi söylem tarafından tamamen göz ardı edilmiştir. Bu muhtırayla birlikte bir Osmanlı heyeti ilk kez uluslararası bir konferansta Türk vatanının sınırlarını tanımlamıştır (Şekil 2.2):

Osmanlı İmparatorluğu’nun Türk olan aksâmı [parçası] üzerinde hukûk hâkîmiyetinin sağlam bir sûretde te’minî, Türklerle meskûn olan aksâm-ı memâlikin [memleket parçasının] vahdet-i milliye ve istiklâl-i siyâsîsinin sûret-i mutlakada muhâfazasıyle kâbil olabileceği âşikârdır. Binâ’enaleyh, işbû istiklâl-i tam ve tamâmiyet-i mülkiyye şerâiti dâhilinde müstâkil bir Türk vatanı te’sîsi lâbûddur [şarttır]. Bunun hudûdu garben [batıda] Gümilcine livâsı [sancağı] dâhil olmak üzere Balkan harbinden mukaddem [önce] mevcûd bulunan Türk-Bulgar hatt-ı hudûdu, şimâlen [kuzeyde] Karadeniz, şarkan Elviye-i Selâse [Kars, Ardahan ve Batum] dâhil olmak üzere Türklerle meskûn mahalleri muhtevî olarak [içerecek] Poti cenûbundan

290 Mithat Sertoğlu, “Mütareke Devrinde Saltanat Şurası ve Milli Şura Hazırlıkları,” *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 22 (Temmuz 1969): 34–35.

Şekil 2.2: Bu harita, Türkiye'nin sınırlarına dair 1919 Paris Barış Konferansı'nda Damat Ferit'in ve daha sonra 1920'de Mustafa Kemal'in önerilerini göstermektedir. İki önerinin de Kuzey Irak'ta esasen Kürtlerin çoğunlukta oldukları toprakları içermesi dikkat çekicidir. Buna karşılık, iki öneri arasında üç önemli fark bulunmaktadır: Damat Ferit'in önerisi Halep'i, Poti ile Batum arasındaki bölgeyi ve Batı Trakya'yı içerirken, Mustafa Kemal'in önerisinde bu bölgeler Türkiye sınırlarının dışında bırakılmıştır.

[güneyinden] başlayub aşağıda izâh olunacağı vechile Ermenistan içün ta'yîn olunacak hudûd ve sâbık İran hudûduyla mahdûd bulunacaktır [sınırlı olacaktır]. Cenûben [güneyde] hudûd Türk-Arab hatt-ı fasl-ı millîsi olan Kerkûk livâsından başlayarak Musul, Re'sû'l-âyn ve Haleb'den geçerek Lazkiye'nin şimâlinde [kuzeyinde] bulunan İbn-i Hanî burununda Bahr-i Sefîd'e [Akdeniz'e] mülâkî olacaktır [varacaktır]. Bu hudûd dâhilinde kalan arâzi payitaht-ı saltanatı teşkîleden İstanbul ile berâber Wilson Prensiblerine müsteniden Türk hâkîmiyet-i milliyesi vatanı olacaktır.²⁹¹

Damat Ferit, bu muhtırada Yunanistan'daki ve Kafkasya'daki Müslüman nüfusun Anadolu'daki Rum ve Ermeni nüfusu ile mübadele edilmesini önermiştir. Dört yıl sonra

291 Mustafa Budak, *İdealden Gerçeğe* (İstanbul: Küre Yayınları, 2002), 78.

Lozan Konferansı'ndaki Türk heyeti, Paris Barış Konferansı'ndaki Osmanlı heyetinin muhtırasına paralel bir şekilde Yunanistan ile bir nüfus mübadelesi yapılması konusunda ısrar etmiştir. Dahası, bu muhtıra Ortadoğu'daki yeni siyasi durum üzerinde de durmuş ve Suriye, Irak, Filistin, Hicaz ve Yemen için azami özerklik önermiştir. Osmanlı heyeti stratejik önemi sebebiyle Anadolu kıyılarının hemen yakınındaki adaları da talep etmiştir. İzmir, Mersin, Antalya, Konya, Adana ve Karesi'nin işgal edilmesine itiraz eden heyet, İtilaf devletlerinin ordularının bu bölgelerden derhal çekilmesini talep etmiştir. İlaveten, kapitülasyonların ortadan kaldırılması da, "Türkiye'nin finansal ve ekonomik bağımsızlığı" için elzem olarak değerlendirilmiştir. Muhtıranın son kısmında ise söz konusu taleplerin karşılanması halinde modernleşme arzusunda yeni bir Türkiye'nin kurulacağı ve sadece Türk devletinin değil Türk milletinin de Batılı güçlere minnettar kalıp Milletler Cemiyeti'ne layık barışçıl ve çalışkan bir millet olarak yaşamaya devam edeceği belirtilmiştir:

Nihâyet işbû metâlibin is'afı hâlinde[bu istek yerine getirildiği takdirde] yeni müstakil ve temeddüne hahişger [arzulanan bağımsız ve medeni] bir Türkiye'nin temelli kurulacağına kânu' olan hükûmet-i seniyye, Türklerin ba'de-mâ manzûme-i düveliyeye arasında istihsâlât-ı 'umûmiyyeye iştirâk eden sulh-perver, çalışkan ve Cem'iiyyet-i Akvâm'a dühûle şâyân bir millet hâlinde sarf-ı mesâ'î ile düvel-i garbiyye-i gâlibe ve mütemeddineye ile'l-ebed minnet-dâr olarak yaşayacağını beyân ile iktisâb-ı fahr ü mübâhat eyler.

Osmanlı heyeti tarafından Paris'te ayrıntılı bir şekilde izah edilen Türk sınırları, üç yıl sonra Lozan Konferansı'nda dört temel farkla Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları olmuştur. (1) Batum sancağı (2) İskenderun sancağı (3) Batı Trakya (4) Musul sancağı. İlk önce Damat Ferit, daha sonra Misak-ı Milli

ve en son Mustafa Kemal ile Ankara hükümeti tarafından Türk vatanının parçası olarak ilan edilen bu bölgeler Ankara hükümeti tarafından Sovyetler Birliği'ne, Fransız mandası Suriye'ye, Yunanistan'a ve İngiliz mandası Irak'a devredilmiştir. Ankara hükümetinin bu toprakları devretmesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) ciddi bir muhalefetle karşılaşmıştır ve Türkiye'nin dış politikasında halen önemli bir etkiye sahiptir. Osmanlı heyetinin Paris'teki konferansa bu muhtırayı sunmasından ve muhtıranın Türk basınında yayımlanmasından iki hafta kadar sonra, Doğu Anadolu illerinin temsilcileri Erzurum'da Mustafa Kemal'in başkanlığında toplanmışlardır. Sadece Doğu Anadolu illerinden temsilcilerin katıldığı Erzurum Kongresi'nin sonuç bildirgesinin ikinci maddesi, Kuvayı Milliye'nin amacının "Osmanlı vatanının tamamiyetini [bütünlüğünü] korumak" olduğunu ilan etmiştir. Altıncı madde ise ayrıntılara girmeden vatanın sınırlarından bahsetmektedir: "İtilaf devletlerinden; Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 günündeki sınırlarımız içinde kalan ve her bölgenin gerisinde olduğu gibi, Doğu Anadolu vilayetlerinde, büyük çoğunluğu İslam olan ve kültürel, ekonomik üstünlüğü Müslümanlara ait bulunan, birbirlerinden ayrılması imkânsız öz kardeş, dindaş ve soydaşlarımızın oturduğu memleketlerimizin bölünmesi düşüncesinden vazgeçerek, varlığımızı ve tarihi, ırki, dini haklarımıza saygı gösterilmesi ve bu suretle hak ve adalete dayanan bir karar verilmesi beklenir."²⁹²

Ülkenin sınırlarına dair bu belirsizlik, Eylül 1919'da düzenlenen ve tüm Anadolu'dan temsilcilerin katıldığı Sivas Kongresi'nde de devam etmiştir. Kongrenin sonunda açıklanan beyannamede, "30 Mart 1918'de imzalanan antlaşmada belirtilen sınırlar içindeki" toprakların birbirlerinden ve Osmanlı devletinden ayrılamaz olduğu öne sürülmüştür. Her iki kongrede de alınan kararların muğlaklığı, milli hareketin liderlerinin bilinçsizce yaptıkları bir hata değildir. Pragmatik

292 Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire* (New York: Cambridge University Press, 1976), 2:696.

bir biçimde hareket eden Mustafa Kemal, ülkenin sınırları hakkında milli hareket için gelecekte bağlayıcı bir referans noktası olacak net bir açıklama yapmaktan kaçınmıştır. Ancak Mustafa Kemal, Müdafaa-i Hukuk cemiyetleriyle gerçekleştirdiği toplantılarda ve ülkenin önde gelen isimleriyle yaptığı yazışmalarda, Türklerin ve Müslümanların çoğunlukta olduğu bazı toprakların milli vatanın içinde kalmasının imkânsız olduğunu ima etmiş ve Doğu Trakya'nın müdafaası ile Batı Trakya'nın müdafaası arasında açık bir ayrıma gitmiştir. Mustafa Kemal, Trakya'dan gelen delegelerle yaptığı toplantıda Doğu Trakya'nın Türk vatanının vazgeçilemez bir parçası olduğunu öne sürmüş, Batı Trakya'yı ise Balkan Savaşları'ndan sonra Bulgaristan'a devredildiği için "terkedilmiş bir kı'tai vatan" olarak değerlendirmiştir: "Trakyanın Şarkî ve Garbî namıyla, bir vahdet-i mülkiye altında ifade edilmesi siyaset-i Osmaniye için doğru değildir. Şarkî Trakya gayrikabili itiraz ve münakaşa [itiraz ve tartışma kabul etmeksizin] bir surette eczayı memaliki Osmaniyesidir."²⁹³ Başka bir sorunlu bölge ise Batum, Kars ve Ardahan'dan oluşan "Elviye-i Selâse"(Üç Liva ya da Sancak) idi. Her ne kadar Elviye-i Selâse'de çoğunluğu Müslümanlar ve Türkler oluştursalar da, bu topraklar 1878'de Rusya'ya devredildiğinden Türk vatanına dâhil edilmeleri hukuki açıdan çetrefilli bir konu olacaktı. Bu doğrultuda, Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi'nde Elviye-i Selâse'yi Doğu Anadolu'nun müdafaasından ayırmış ve bu sancaklardan gelen delegelerin kongreye katılmalarına izin vermemiştir. Bu doğrultuda, Erzurum Kongresi'nin sonuç bildirgesinin birinci maddesi, "camia-i Osmaniye'den ayrılmak imkânı tasavvur edilmeyen bir kül [bütün]" olarak ilan ettiği Doğu Anadolu illeri; Trabzon, Erzurum, Sivas, Bitlis, Van, Diyarbakır ve Ma'muretül-Aziz'den (Elâzığ) oluşmaktaydı.²⁹⁴ Erzurum Kongresi kararlarında Kars, Ardahan ve Batum illerinden Doğu Anadolu'nun birer parçası olarak bahsedilmemesi çarpıcı bir duruma işaret ediyordu.

293 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1973), 3:1225-1226.

294 Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire*, 2:696.

Kurtuluş Savaşı'nın manifestosu olan ve Osmanlı parlatmentosu Meclis-i Mebusan tarafından 17 Şubat 1920'de ilan edilen Misak-ı Milli'nin giriş bölümünde, "devletin bağımsızlığının ve ulusun geleceğinin, haklı ve sürekli bir barışa kavuşmak için katlanabilecek özverinin en fazlasını gösteren aşğıdaki ilkelere eksiksiz uyulmasıyla sağlanabileceğı" ifadesi yer almaktaydı.²⁹⁵ İlk maddede, Osmanlı devletinin sınırları ayrıntılara girilmeden tanımlanmıştı. Misak-ı Milli, Arapların çoğunlukta olduğı ve İtilaf güçlerinin işğali altındaki toprakların kaderinin tüm sakinlerinin katılacağı bir plebisitle belirlenmesini de tanımişti. Misak-ı Milli'de ayrıca "dışında kalan topraklar" vurgusu bulunuyordu ve bu özelliğıyle, Erzurum ve Sivas kongrelerinin kararlarından önemli bir farka sahipti: "... adı geçen mütareke hattı içinde ve dışında din, ırk ve soy bakımından birleşik ve birbirine karşı saygı ve fedakârlık duygularıyla dolu olarak soy ve toplum hukukları ile çevre koşullarına tam uyan Osmanlı Müslüman çoğunluğunun yerleşmiş bulunduğı bölgelerin hepsi gerçekten veya hükmen hiçbir şekilde bölünmez bir bütündür"²⁹⁶ (vurgu bana aittir). Açıktır ki, Meclis-i Mebusan üyeleri, Mondros Mütarekesi'nin çizdiği hattın sınırlarını kendileri için bağlayıcı olarak görmemişlerdir. Mustafa Kemal ile Kazım Karabekir, Misak-ı Milli'nin metninde "dışında" kelimesinin geçmesine itiraz etmiş olsalar da, Meclis-i Mebusan'ın son üyeleri bu kelimeyi metne ekleyerek Mütareke hattının dışında kalan ancak Arapların çoğunlukta olmadığı Halep, Kerkük ve Süleymaniye vilayetlerinin Osmanlı devletinin vazgeçilmez parçaları olduğunu öne sürmüşlerdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından ders kitapları ve diğer yazılı kaynaklar, Misak-ı

295 Jacob C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record: 1914–1956* (Princeton, NJ: D. Van Nostrand, 1956), 2:74.

296 A.g.e., 74–75. Metnin özgün hali için bakınız: Budak, *İdealden Gerçeğe*, 156–157. "... mezkur hatt-ı mütâreke dâhil ve hâricinde dinen, ırken, emelen müttehid ve yek-diğerine karşı hürmet-i mütekâbile ve fedakârlık hissiyâtiyle meşh'un ve hukuk-ı 'ırkiye ve ictimâ'iyleriyle şerâit-i muhiyyelerine tamâmiyle ri'âyetkâr Osmanlı-İslâm ekseriyetiyle meskûn bulunan akşamın hey'et-i mecmûa'sı hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür."

Millî'nin metninden "dışında" kelimesini çıkarmışlardır. Dahası, Misak-ı Milli'nin ikinci ve üçüncü maddeleri, Elviye-i Selâse'nin Kafkasya hükümetine (Kars Millî İslâm Şûrâsı'na) ve Batı Trakya'nın da Osmanlı devletine dâhil edilmesi için Osmanlı parlamentosunun bu bölgelerde referandum düzenlemeye hazır olduğunu ileri sürmüştür.

Misak-ı Milli, yeni sınırları çizmek için "vahdet-i coğrafiye" (coğrafi bütünlük) şeklindeki toprağa dayanma ilkesini öncelik haline getirmiştir. Bu ilke, Mustafa Kemal ile Fetih Okyar'ın 1 Kasım 1918'de İstanbul'da kurdukları *Minber* gazetesi tarafından ilk kez kullanılmıştır. 8 Kasım 1918'de yayımlanan "Vahdet-i Coğrafiyemiz" isimli başmakalede, "dünyada tek bir milletle meskûn hiçbir vatan yoktur" denilmiştir. Makaleye göre, "milliyet nazariyesi harfiyen ve yalnız başına tatbik edilecek olursa, yeryüzünde hiçbir devlet kalmaz."²⁹⁷ Makale ayrıca Rumların çoğunlukta olduğu varsayılsa bile İzmir ile Aydın'ın Osmanlı vatanından ayrılmasının mümkün olmadığını öne sürüyordu zira böylesi bir politika yüzünden milli vatanın "vahdet-i coğrafiyesi" bozulabilirdi. Ankara hükümeti, Kurtuluş Savaşı sırasında "vahdet-i coğrafiye" ilkesini önererek Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgelerde de Türkiye'nin egemenlik hakkı olduğunu ileri sürmüştür.²⁹⁸ Dahası, Temmuz 1921'de Türkiye ile Suriye arasındaki sınır hakkında Fransa ile yürütülen müzakerelerde, Türk heyeti İskenderun gibi bölgelere ilişkin taleplerini de "vahdet-i coğrafiye" ilkesine dayandırmıştır.²⁹⁹

Misak-ı Milli'nin ilan edilmesinden sonra, İtilaf devletleri İstanbul'u resmen işgal etmeye karar vermiştir. İşgalle birlikte, İtilaf güçleri Meclis-i Mebusan'ı kapatmış ve milletvekillerini tutuklamıştır. 23 Nisan 1920'de, Ankara'da Büyük Millet Meclisi ismiyle yeni bir meclis açılmış ve Mustafa Kemal ertesi gün Meclis'te yaptığı konuşmada, Misak-ı Milli yerine Erzurum Kongresi'ne atıfta bulunarak "vatanın hudutlarını"

297 "Vahdet-i Coğrafiyemiz," *Minber* 8, 8 Kasım 1918.

298 Budak, *İdealden Gerçeğe*, 144.

299 A.g.e., 246

ilk kez açıkça tanımlamıştır: “Şark hududuna elviye-i selâseyi dâhil ederek tasavvur buyurunuz. Garp hududu Edirne’den bildiğimiz gibi geçiyor. En büyük tebeddülât [değişiklikler] cenup [güney] hududunda olmuştur. Cenup hududu İskenderun cenubundan başlar. Halep’le Katıma arasından Cerablus köprüsüne müntehi olur bir hat [Cerablus köprüsünde sona eren bir hat] ve Şark parçasında da Musul vilâyeti Süleymaniye ve Kerkük havalisi ve bu iki mıntakayı yekdiğerrine kalbeden hat. Efendiler, bu hudut sırf askerî mülâhazat ile [anlayışla] çizilmiş bir hudut değildir, hududu millîdir ... Fakat bu hudut dâhilinde tasavvur edilmesin ki anasırı İslâmiyeden [Müslüman unsurlardan] yalnız bir cins millet vardır. Bu hudut dâhilinde Türk vardır, Çerkez vardır ve anasırı saire-i İslâmiye [gayrimüslim unsurlar] vardır. İşte bu hudut memzuç bir halde [bir arada] yaşayan, bütün maksatlarını bütün mânasiyle tevhidetmiş [birleştirmiş] olan kardeş milletlerin hududu millîsidir.”³⁰⁰

Milli vatanı savunma ihtiyacı, Erzurum ve Sivas kongreleri ile Misak-ı Milli’nin altında yatan temel ilkeydi. Bu metinlerle Osmanlı heyetinin Paris Barış Konferansı’nda sunduğu muhtıra arasında yapılacak bir karşılaştırma, Anadolu’daki millici güçlerin Osmanlıcılığı ve İslam’ı vurguladığını, bahsi geçen Osmanlı heyetinin ise Anadolu ile Trakya’yı savunmak için İtilaf güçlerine karşı Türklük fikrini kullandığını göstermektedir. Osmanlı heyetinin sunduğu muhtırada, “Türk vatanı, “Türkler”, “Türk-Arap sınırı” ve “Türk milli egemenliği” gibi kavramlar geçerken, Erzurum ve Sivas kongreleri ile Misak-ı Milli’nin hiçbir yerinde Türk vatanına ve Türklüğe bir atıf yapılmamıştır.³⁰¹ Bu metinlerde, Anadolu ile Trakya

300 Sevim, Öztoprak ve Tural, *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, 61. Mustafa Kemal, Ankara’ya geldiği 28 Ocak 1919 tarihinde, şehrin ileri gelenlerine hitaben bir konuşma yapmıştır. Mustafa Kemal konuşmasında, güney sınırının İskenderun, Musul, Kerkük ve Süleymaniye’yi içerdiğini açıklamış ve şöyle devam etmiştir: “Bu hudut ordumuz tarafından silâhla müdafaa olunduğu gibi aynı zamanda Türk ve Kürt anasırıyle [unsurlarıyla] meskûn aksamı vatanımızı [vatan parçasını] tahdit eder.” Bakınız: Sevim, Öztoprak ve Tural, *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, 37.

301 Kongre bildirilerinin ve Misak-ı Milli’nin özgün metinlerinde “Türk”, “Türklük”, “Türk halkı” ve “Türk vatanı” kelimeleri kullanılmamıştır.

“Osmanlı vatani” olarak tanımlanırken, bu bölgelerde yaşayan insanlar topluca “camia-i Osmaniye” (Osmanlı toplumu) olarak adlandırılmıştır. Bu üç metin de, etnisite yerine İslamiyet’i referans noktası almış ve Anadolu ile Trakya’da yaşayan insanların çoğunluğu aynı dine mensup olduğundan, bu toprakların bir bütün oluşturduğunu ve birbirlerinden ayrılmalarını düşünmenin mümkün olmadığını iddia etmiştir. Ayriyeten, Kurtuluş Savaşı sırasında Mustafa Kemal “hudud-u millî”nin sadece Türkleri işaret etmediğini de ileri sürmüştür: “Hep kabul ettiğimiz esaslardan birisi ve belki birincisi olan, hudut meselesi tâyin ve tesbit edilirken, hudud-u millîmiz İskenderun’un cenubundan geçer, Şarka doğru uzanarak Musul’u, Süleymaniye’yi, Kerkük’ü ihtiva eder. İşte hudud-u millîmiz budur dedik! Halbuki Kerkük Şimalinde Türk olduğu gibi Kürt de vardır. Biz onları tefrik etmedik [ayırmadık]. Binaenaleyh muhafaza ve müdafaasıyle iştilal ettiğiniz millet bittabi bir unsurdan ibaret değildir. Muhtelif anasır-ı İslâmiyeden mürekkeptir. Bu mecmuayı teşkil eden her bir unsuru [İ]slâm, bizim kardeşimiz ve menafii [menfaatleri] tamamiyle müşterek olan vatandaşımızdır ...”³⁰²

Paris’teki Osmanlı heyetinin Türk etnik unsurunu vurgulamasının nedeni, İtilaf devletlerine karşı silahlı bir mücadeleyle Anadolu ile İstanbul’da Osmanlı iktidarını sürdürmenin imkânsız olduğuna inanmış olmalarıydı. Padişah Vahdeddin ile sadrazam Damat Ferit’e göre, Osmanlı İmparatorluğu’nu ayakta tutabilmenin tek yolu, Wilson İlkeleri’nin de tanıdığı Türklerin kendi kaderini tayin etme hakkını, kendi tezlerinin dayanak noktası yapmaktan geçmekteydi. Mustafa Kemal

Buna karşılık, bu metinlerin İngilizce çevirileri hatalı biçimde “Osmanlı İmparatorluğu” yerine “Türk İmparatorluğu” ibaresini kullanmıştır. Misak-ı Milli’nin sadece üçüncü maddesi “Türkiye” ibaresini bir coğrafi kavram olarak kullanmıştır: “Türkiye sulhuna talik edilen Garbî Trakya vaziyet-i hukukiyesinin tespiti de sekenesinin kemal-i hürriyetle beyan edecekleri ârâya teb’an vaki olmalıdır.” [Türkiye barışına bağlı kılınan Batı Trakya’nın hukuksal durumunun saptanması, burada yaşayan halkın tam bir özgürlükle açıklayacakları oylarla belirlenmelidir.]

302 Bu alıntı, Mustafa Kemal’in 1 Mayıs 1920’de, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yaptığı konuşmadandır. Sevim, Öztoprak ve Tural, *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, 105.

ile destekçileri ise Anadolu'yu kurtarmak istiyorlarsa, Yunanistan ve Ermenistan ordularına karşı bir savaş yürütmenin kaçınılmaz olduğuna inanıyorlardı. Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nı belli başlı Avrupalı devletlere karşı yürütülen çeşitli savaşlar olarak tasvir eden resmi söyleminin aksine İngiltere, Fransa ve İtalya'yla çatışmalar dışında büyük ölçekte savaşmayıp, Yunanistan ile Ermenistan'a karşı savaşmıştır.³⁰³ Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi'nde 10 Temmuz 1919'da gerçekleştirdiği konuşmasında, milli kurtuluş hareketine çok önemli bir etkisi olacak uluslararası güç dengesiyle bağlantılı olarak iki konu üzerinde durmuştur: (1) İtilaf devletlerinin Anadolu halkının "milli iradesine" karşı hareket etmeyeceği; (2) Birbirleriyle çatışan çıkarları sebebiyle, İtilaf devletlerinin Anadolu'daki Kuvayı Milliye'ye karşı savaşmak için birleşemeyecekleri.³⁰⁴

Mustafa Kemal'in liderlik ettiği milli kurtuluş hareketi, kullandığı söylemde "Osmanlı vatanı" ve "camia-i Osmaniye" gibi kavramlarla "hudud-i milli", "Misak-ı Milli" ve "milli meclisi" gibi milliyetçi kavramları bir araya getirmiştir. Ancak bu söylemin Osmanlı'dan anladığı, Tanzimat Döneminde beri yönetici elitler tarafından savunulan Osmanlıcılık ideolojisinden tamamen farklı bir yerde durmaktaydı. Mustafa Kemal ve destekçileri, coğrafi açıdan Anadolu ile sınırlı bir milli Osmanlı birliği tahayyül ediyorlardı ve emperyal emellere sahip değillerdi. Panislamizm'in ve Pantürkizm'in yayılmacı politikaları Mustafa Kemal tarafından açıkça reddedilmişti: "Efendiler; bu noktada mütalâamı ikmal için [sözlerimi tamamlamadan evvel] derim ki; büyük hayaller peşinden koşan, yapamayacağımız şeyleri yapar gibi görünen sahtekâr insanlardan değiliz. Efendiler; büyük ve hayalî şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın husumetini, garazını, kinini bu memleketin ve bu

303 Fransız ordusuna karşı Güneydoğu Anadolu'da yerel gerilla faaliyetleri söz konusu olsa da, bu faaliyetler düzenli orduların yer aldığı büyük savaşlara dönüşmemiş ve yerel silahlı harekâtlarla sınırlı kalmıştır.

304 Cevat Dursunoğlu, "Erzurum Kongresi Sırasında Atatürk'ün Düşünceleri," *Belleten* sayı 108 (Ekim 1963): 636

milletin üzerine celbettik. Biz Panislâmizm yapmadık. Belki ‘yapıyoruz, yapacağız’ dedik. Düşmanlar da ‘yaptırmamak için bir an evvel öldürelim’ dediler. Panturanizm yapmadık! ‘Yaparız, yapıyoruz’ dedik ‘yapacağız’ dedik ve yine ‘öldürelim’ dediler! ... Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız mefhumlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın adedini ve üzerimize olan tazyikatı [baskıyı] tezyidetmekten [arttırmaktan] ise haddi tabiîye, haddi meşrua [doğal ve meşru hatta] rücu edelim [dönelim].”³⁰⁵

Türkiye’ye dair bu tahayyülde, milli kurtuluş hareketine zaten katılmayı hiç düşünmeyen Anadolu’daki Hıristiyan gruplara (Rumlar ile Ermeniler) yer yoktu. Bu doğrultuda, Ankara’da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Ermeniler ile Rumların tek bir temsilcisi bile bulunmamaktaydı. Mustafa Kemal ile hareketin diğer liderleri, pragmatik biçimde 1921 yılına kadar milli kurtuluş hareketinde Türk etnisitesini ön plana çıkarmamışlardır. İşgalci güçlere karşı silahlı mücadelede tüm Müslüman grupların desteğini almak için etnisite yerine toprağa dayalı bir yaklaşımı benimsemişler ve Anadolu olarak adlandırılan “ortak vatan” kavramını kullanmışlardır. Buna karşılık, Misak-ı Milli tarafından benimsenen toprağa dayalı yaklaşımın ülke tarihinde daha önceden bir örneği yoktu. Bu yaklaşım, Osmanlı tarihinde ilk kez Anadolu’daki Müslüman halklarla Arapların kaderini birbirinden ayırmaktaydı.

İtilaf devletlerinin Misak-ı Milli’ye cevabı, 10 Ağustos 1920’de Osmanlı İmparatorluğu ile İtilaf devletleri arasında imzalanan Sevr Antlaşması olmuştur. Sevr Antlaşması, Müslümanların çoğunlukta olduğu Anadolu ile Trakya’yı Ermenistan, Yunanistan, İngiltere, Fransa ve İtalya arasında paylaştırmaktaydı. Edirne de dâhil olmak üzere Doğu Trakya ta-

305 Bu alıntı, Mustafa Kemal’in 1 Aralık 1920’de, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yaptığı konuşmadandır. Daha öncesinde, ABD’li General James Harbord ile 22 Eylül 1919’da Sivas’ta yaptığı görüşmede Mustafa Kemal, milli hareketin hedeflerini milli hudutlarla sınırlamıştır: “Turanizm’in zararlı bir görüş olduğuna gerçekten inanmış bulunuyoruz. Sınırlarımızdan uzaklarda bulunan bu gibi kuruntu ve düşlemleri geçerli saymıyoruz.” Sevim, Öztoprak ve Tural, *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, 267; Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 170.

mamen Yunanistan'a verilmişti. Dahası, statüsü beş yıl sonra yapılacak bir plebisit ile belirlenecek olan İzmir'in idari ve askeri denetimi Yunanistan'da olacaktı. Ermenistan ise Trabzon, Erzurum, Van ve Bitlis'in içinde olduğu Doğu Anadolu'yu elde edecekti. Antlaşmaya göre, Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınır ve özerk Kürt bölgesi ABD Başkanı Wilson tarafından belirlenecekti. Boğazlar da uluslararası bir komisyon tarafından idare edilecekti. Anadolu'nun geri kalan kısmı ise İngiltere, İtalya ve Fransa'nın nüfuz alanları olarak paylaştırılacaktı. TBMM, Sevr Antlaşması'nı daha Osmanlı hükümeti tarafından imzalanmadan önce tanımayı reddetmiştir. Bakanlar Kurulu da, Damat Ferit ile müzakerelere katılan diğer Osmanlı devlet adamlarını "hain" olarak ilan etmiştir. İşin aslına bakılacak olursa, Anadolu'daki Yunan ordusu dışında ne İtilaf devletlerinin ne de İstanbul'daki Osmanlı hükümetinin, Sevr Antlaşması'nın maddelerini hayata geçirecek bir askeri gücü bulunmaktaydı. Bu durum, en iyi dönemin Harbiye Bakanı Winston Churchill'in İngiliz hükümetinin tüm kabine üyelerine gönderdiği gizli notta tasvir edilmiştir: "Türkiye üzerindeki nüfuzlarına rağmen artık zayıflamış bir halde olan İtilaf devletleri, dayatmak için hiçbir güce sahip olmadıkları ve Türk İmparatorluğu'nun büyük bir bölümünde süresiz bir anarşi ve barbarlıkla sonuçlanmaya mahkûm bir antlaşmada ne olursa olsun ısrar mı edeceklerdir?"³⁰⁶ Antlaşmanın Osmanlı hükümeti tarafından imzalandığı haberi, ülkedeki gazeteler aracılığıyla Anadolu'daki herkes tarafından öğrenilmiştir. Böylece, İstanbul hükümeti Türk halkının gözündeki tüm güvenilirliğini yitirmiş ve Ankara'daki milli hareketin otoritesi ve meşruiyeti daha da sağlam hale gelmiştir.

Vatanı müdafaa düşüncesi sadece Anadolu'daki kongrelerde, İstanbul ve Ankara meclislerinin resmî açıklamalarında ve Mustafa Kemal ile Ankara hükümetinin önde gelen diğer isimlerinin konuşmalarında değil, aynı zamanda milli mücadeleyi destekleyen aydınların yazdıkları makalelerde ve şiirlerde de yoğun bir şekilde işlenmiştir. Kurtuluş Savaşı sırasında,

306 Shaw, *From Empire to Republic*, 3:1137.

Ankara hükümetinin resmî gazetesi *Hakimiyet-i Milliye*, hem Anadolu'daki ve İstanbul'daki insanların desteğini almak hem de Avrupa ülkelerindeki kamuoyunu etkilemek için Kemalistlerin görüşlerini halka duyurmuştur. *Hakimiyet-i Milliye*, Mustafa Kemal'in Ankara'ya varışından birkaç hafta sonra Ocak 1920'de kurulmuştur. 1920 ile 1922 yılları arasında gazetede, ülkenin sınırları ve Anadolu'da nasıl bir milli vatan kurulacağı üzerine sayısız makale yayımlanmıştır. Bu makalelere dair yapılacak bir inceleme, Kemalistlerin 1920 ile 1921 yılının ilk yarısında Türk etnisitesi üzerinde çok fazla durmadığını göstermektedir. Bu dönemde, Kürtler, Çerkezler ve Lazlar gibi Türk olmayan Müslümanların desteğini elde etmek için Kemalistler, Türk etnisitesi yerine İslami kavramlara başvurmuşlardır. Ancak Mart 1921'de 2. İnönü Muharebesi'nin kazanılmasının ardından Kemalistler ile onları destekleyen aydınlar söylemlerinde değişikliğe gitmişler ve "milli" vatanın müdafaasında ve yeni "milli devletin" kurulmasında Türk milliyetçiliğinin önemini vurgulamaya başlamışlardır.

Hakimiyet-i Milliye gazetesinde, 24 Ocak 1920'de yayımlanan "Hudut Meselesi" başlığını taşıyan makale, Irak ve Suriye'deki Araplar ile ortak bir vatan kurmayı açık biçimde reddetmiştir. Makalede ayrıca Anadolu, Suriye ve Irak'ı birleştirecek bir şekilde bu bölgelerin Avrupalı bir devletin mandasına girmesi de reddedilmiştir: "Arabistan ve Irak'ı ihtiva edecek bir hududa tamâ etmek suretiyle bir himaye ve vekâlet serfüru eylemek [boyun eğmek], bilhassa Anadolu'nun bütün âtîsini bir hamlede heder etmek demektir ... Her milletin mukadderatını bizzat tayine selâhiyatdar olduğunu kabul eden bu prensiplere [Wilson İlkeleri'ne] göre, Araplar da kendi mevcudiyet ve mukadderatı meselelerinde bizzat sahib-i reydirler."³⁰⁷ Makalede, Türkiye'nin yeni sınırları şöyle tanımlanmıştır: "Bu hudut, harita üzerinde İskenderun'un

307 Bu makale, altında bir yazar ismi olmadan yayımlanmıştır. Buna karşılık, içerdiği bazı temalar 28 Aralık 1919'da yaptığı konuşmaya çok benzediğinden, yazarının Mustafa Kemal olması kuvvetle muhtemeldir. "Hudut Meselesi," *Hakimiyet-i Milliye* 4, 24 Ocak 1920, *Devrin Yazarlarının Kalemıyla Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal* içinde, 1:208-215.

cenubundan, Halep'in şimalinden ve Halep ile Katme arasından geçerek Cerablus köprüsünü, Deyrizor'u ve Süleymaniye sancağını bizde bırakan bir hattır ki bu hattın cenubunda lisan, medeniyet ve muaşeret-i umumiye Arap'tır."³⁰⁸ *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde yayımlanan "İngilizlerin İslam Siyaseti" isimli başka bir makalede, Kürtler, Çerkezler ve Türkler "Türkiye'nin Müslümanları" adı altında bir araya getirilmiş ve İslamiyet'i savunmaları için işgalcilere karşı ortak bir cephe oluşturmaya davet edilmişlerdir. "Anadolu" isimli başka bir makale de, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Anadolu'da yeni bir ideolojinin doğduğunu öne sürmüştür.³⁰⁹ Bu ideoloji Monroe Doktrinine çok benzemekteydi ve sloganı, "Anadolu Anadolularındır" şeklindeydi: "Halbuki bugün Anadolu böyle coğrafya kelimesi olmaktan çıkmış, başlı başına bir fikir ifade etmeğe başlamıştır ... Anadolu siyasi bir varlık teşkil eder. Öyle siyasî bir varlık ki, harice karşı müstakil, dahile karşı serbest!"³¹⁰

1918 yılında, Türkçülüğü Anadolu ile sınırlandırmayı reddeden Ziya Gökalp ve Hamdullah Suphi gibi tanınmış Türkçüler, Kurtuluş Savaşı sırasında değişen koşulları göz önünde bulundurarak, görüşlerinde değişikliklere gitmişler ve yayılmacı emperyal politikaları reddeden ve hedeflerini Anadolu'nun kurtuluşuyla sınırlı tutan Ankara'daki milli hareketi cansiperane bir şekilde savunmuşlardır. 1911'de, "Vatan ne Türkiye'dir Türklere, ne Türkistan / Vatan, büyük ve müebbed bir ülkedir: Turan" dizelerini yazan Ziya Gökalp, 1920'de yazdığı "Çoban ile Bülbül" isimli şiirle vatan kavramına dair düşüncelerinde değişikliğe gitmiştir. Ziya Gökalp'in, klasik Osmanlı edebiyatında geleneksel olarak sevgiliyi sembolize eden bülbülü, vatan namına konuşan bir figür haline getirmesi dikkat çekicidir:

308 A.g.e.

309 "İngilizlerin İslam Siyaseti," *Hakimiyet-i Milliye* 23, 20 Nisan 1920, *Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal* içinde, 1:268-271; "Anadolu," *Hakimiyet-i Milliye* 72, 7 Kasım 1920, *Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal* içinde, 1:346-348.

310 A.g.e.

Çoban dedi: “Ülkeler hep gitse de,
Kopmaz bende Anadolu ülkesi.

Bülbül dedi: “Düşman haset etse de
İstanbul’da şakıyacak Türk sesi.

...

Çoban dedi: “Edirne’den ta Van’ a
Erzurum’a kadar benim mülklerim!”

Bülbül dedi: “İzmir, Maraş, Adana,
İskenderun, Kerkük en saf Türkler’im.”³¹¹

Benzer biçimde, 1918 yılında Türk Ocakları’nın faaliyetlerini Türkiye ile sınırlama fikrini Anadolu dışındaki Türkleri gücendireceği gerekçesiyle reddeden Hamdullah Suphi, 1920’de TBMM’de yaptığı konuşmada Anadolu birliğini yenilmez olarak tanımlamıştır: “Bu mücâhede [savaş] kuvvetinin çıkacağı topraklar iç Anadolu topraklarıdır ... O halde buna mâni olmak için onların [düşmanın] maksadı Anadolu’nun içini yakmaktır. Toprağımızın bir köşesi yoktur ki, bu tehlikeden masun [korunmuş] olsun.”³¹² Mehmet Akif tarafından yazılan ve 12 Mart 1921’de TBMM tarafından resmen Türkiye Cumhuriyeti’nin milli marşı olarak kabul edilen İstiklal Marşı ise Kurtuluş Savaşı’nın ilk yıllarında İslamiyet’in ulusal söylemde nasıl baskın bir unsur olduğunun çarpıcı bir örneğidir. On uzun kıtadan oluşan İstiklal Marşı’nda Türkler, Türkiye ya da Türklüğe dair tek bir kelime bile yer almazken, İslamiyet’e ve Allah’a birbirini tekrar eden atıflar yapılmıştır. Aynı doğrultuda, Mehmet Akif’in İstiklal Marşı’nda vatan tahayyülü milli olmaktan çok dinidir.³¹³ Mehmet Akif, vatanı

311 Ziya Gökalp, “Çoban ile Bülbül,” *Genç Yolcular* 3, 1 Ocak 1920, *Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal* içinde, 1:137–138.

312 “Milletvekillerinin Heyecanı,” *Hakimiyet-i Milliye* 33, 23 Mayıs 1920, *Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal* içinde, 1:299–305.

313 Emekli General Doğu Silahçioğlu’nun, dönemin tavizsiz Kemalist gazetesi *Cumhuriyet*’te, 22 Şubat 2008’de yayımlanan “Ümmetçiler ve Milliyetçiler” başlıklı makalesi, İstiklal Marşı’ndaki İslami ruhu eleştirir. Silahçioğlu’na göre, ümmetçi Mehmet Akif İstiklal Marşı’nın “10 kütalık tüm metninde ‘Hakk’, ‘ezan’, ‘cennet’, ‘iman’ gibi sözcükleri ustalıkla yerleştirmiş, ama bir tek ‘Türk’ sözcüğü için yer bulamamış”tır. Doğu Silahçioğlu, “Ümmetçiler ve Milliyetçiler,” *Cumhuriyet*, 22 Şubat 2008.

“Hakk’a tapan millet” tarafından savunulması gereken kutsal bir toprak konumuna getirmiştir. Marşın özellikle beşinci, altıncı, yedinci ve sekizinci kıtaları, vatanı kutsallaştırmaktadır:

Arkadaş! Yurduma alçakları uğratma, sakın.
Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.
Doğacaktır sana va’dettiği günler Hakk’ın...
Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın.

Bastığın yerleri “toprak!” diyerek geçme, tanı:
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen şehit oğlusun, incitme, yazıktır, atanı:
Verme, dünyaları alsan da, bu cennet vatanı.

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda?
Şüheda fışkıracak toprağı sıksan, şüheda!
Canı, canarı, bütün varımı alsın da Huda,
Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüda.

Ruhumun senden, İlâhî, şudur ancak emeli:
Değmesin mabedimin göğsüne namahrem eli.
Bu ezanlar ki şahadetleri dinin temeli
Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli.

1921’de, Batı cephesinde Yunanistan ordusuna karşı İnönü ve Sakarya savunma savaşlarının kazanılmasının ardından Kemalistler, milli mücadelenin İslami vurgusunu azaltmış ve vatana dair milliyetçi vurguyu arttırmışlardır. O dönemin diğer önemli gelişmeleri, Doğu Anadolu’da Ermenistan ordusunun yenilgiye uğratılması ve Gürcistan’a devredilen Batum livası dışında doğu cephesindeki toprak hedeflerine ulaşılmasını sağlayan Moskova Antlaşması’nın Mart 1921’de Sovyetler Birliği ile imzalanmasıydı. Bunların dışında, güneydoğuda Fransız birliklerine karşı verilen yerel askeri mücadele de Mart 1921’de başarıyla sonuçlanmıştır. Bu askeri ve diplomatik başarıların bir sonucu olarak, Ankara hükümeti

Kürtlerin çoğunlukta olduğu Anadolu'nun doğusunda otoritesini sağlamlaştırmıştır. Böylece, Kürtlerin Kurtuluş Savaşı'na destekleri, iki yıl öncesi gibi hayati bir öneme sahip olmaktan çıkmıştır. Milli hareketin silahlı güçleri, Yunanistan ordusunu Anadolu'dan çıkartmak için son bir taarruza hazırlanırken, milli söylemin odak notası, Türkiyelilikten vatanın Türkleşmesine özel önem atfeden Türk milliyetçiliğine kaymış ve Misak-ı Milli tarafından ilan edilen sınırlar dâhilinde yaşayan farklı Müslüman etnik grupların uyumunun vurgulanmasından vazgeçilmiştir. Mustafa Kemal'in kendisi de Kurtuluş Savaşı'nı Avrupalı devletlere karşı yürütülen anti-emperyalist bir mücadele olarak tanımlamaya başlamıştır.

Mustafa Kemal, 1921 öncesi yaptığı konuşmalarda "Türk milleti" gibi ifadeleri kullanmaktan imtina etmiş ve "Türkiye'de yaşayan halk" gibi ifadeleri tercih etmiştir. Bu söylem 1921'de değişmiş ve Mustafa Kemal yaptığı konuşmalarda, Anadolu'daki farklı etnik grupların coğrafi birliğine ilaveten Türk milliyetçiliğinin de altını çizmeye başlamıştır. Mustafa Kemal, Ağustos 1921'de *Associated Press* muhabirine verdiği demeçte, "Türkiye Türklerindir" ifadesini kullanmıştır. Ona göre, bu ifade "milliyetperverlerin umdesi" idi.³¹⁴ 1921 kışında *United Telegraph* muhabirine verdiği demeçte Mustafa Kemal, "İngiltere'nin Emperyalist amalini tatmin maksadiyle bin küsur seneden beri bir Türk memleketi olan bu feyiznâk [bereketli] topraklarımız Yunan kuvvetleri tarafından haydutça istilâ edilmiştir" ifadesini kullanmıştır. 29 Ocak 1921'de, İtilaf devletleriyle Londra'da yürütülecek müzakereler hakkında TBMM'de yaptığı konuşmada Mustafa Kemal, "emperyalist ve kapitalist güçleri" millet için asli tehditlerden biri olarak tanımlamıştır: "Emperyalist kuvvetler milletimizi hukuk ve haysiyet ve istiklâlden mahrum ve bunları gayr-i müdrik [akıldan yoksun] bir hayvan sürüsü telâkki ettiği [gördüğü] için böyle bir sürünün elinde namüte-

314 Sevim, Öztoprak ve Tural, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 236. Türkiye'nin nüfuzlu ve yüksek tirajlı günlük gazetesi *Hürriyet*, kuruluşundan bir yıl sonra Mustafa Kemal'e ait "Türkiye Türklerindir" sözünü sloganı haline getirmiştir ve bu sloganı, 1949'dan beri ilk sayfasında kullanmaktadır.

nahi hazain-i tabiiyeye malik [engin doğal hazinelere sahip], kıymetli ve vâsi [zengin] bir memleketin bırakılmasını tabii caiz göremezdi.”³¹⁵

Aynı şekilde, milli mücadelede destekleyen aydınlar da 1921 sonrasındaki yazılarında Türk milliyetçiliğinin altını çizmeye başlamışlardır. Ruşen Eşref (1892–1959), Yunanistan ordusuna karşı savaşın yapıldığı Eskişehir-Bursa arasındaki alanı, İslamiyet için kutsal olan Mekke ile Medine şehirlerini barındıran Hicaz bölgesiyle karşılaştırmıştır. Ruşen Eşref için, bu alan “Türklerin kutsal evi” idi.³¹⁶ Ona göre, bu işgal Balkanlar’da yaşanan ve sadece daha önceden fethedilen toprakların kaybedildiği askeri mağlubiyetlerden tamamen farklıydı. Bu kez işgalciler, “Türk beldeleri; Türk mimârisi, Türk bedâyii [eşi benzeri olmayan güzelliklerine]; Türk şerefi, Türk ananesi, Türk dini”ne el koyuyorlardı. Ruşen Eşref’e göre, Bursa, Edirne ve İzmir’in olmadığı “elde kalan vatan parçası” o kadar küçüktü ki, “otuz beş padişah türbesinden bir tanesini” bile içermiyordu ve “ilk vatan şairi, ateş ruhlu Nâmık Kemal bile Bolayır’da küffâr eline” kalmıştı. Ruşen Eşref, yazısının sonunda vatani sahiplenme çağrısında bulunmuş ve şöyle demiştir: “Hepimiz vatanız; tâ ki vatan hepimizin olsun.”

Falih Rıfkı’ya (1894–1971) göre, milli kuvvetlerin Sakarya’da gösterdiği kahramanca direnişten ötürü Sakarya Nehri’nin ismi “millî coğrafyadan millî tarihe” geçmişti.

315 Sevim, Öztoprak ve Tural, *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, 194. Mustafa Kemal’in 3 Temmuz 1920 tarihli konuşmasından altı ay sonra, TBMM’de yaptığı bir konuşmada İsmet İnönü Anadolu’nun Yunanlılar tarafından işgal edilmesinin “emperyalist liderler” tarafından kışkırtıldığını öne sürmüştür. *İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920–1973* (Ankara: TBMM Basımevi, 1992), 1:15.

316 Ruşen Eşref, Osmanlı basınında Mustafa Kemal ile ilk kez uzun bir röportaj gerçekleştiren gazetecidir. Bu röportaj, 1918 yılında *Yeni Mecmua* dergisinde yayımlanmıştır. Eşref’in Mustafa Kemal’in Çanakkale Savaşı’ndaki askeri başarıları hakkındaki bu röportajı Mustafa Kemal’in kamuoyundaki itibarını yukarılara taşımıştır. Eşref, 1933’te Cumhurbaşkanlığı genel sekreterliğine getirilmiştir. Mustafa Kemal’in vefatının ardından Roma, Londra ve Atina’da büyükelçilik yapmıştır. Ruşen Eşref, “Azim ve İman,” *Hakimiyet-i Milliye* 257, 7 Ağustos 1921, *Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal* içinde, 2:632–636.

Falih Rıfki, Sakarya Nehri'nin "Rum kanını topraklarımızı kirletmesin diye yedi günden beri denize" taşıdığını da yazmıştır.³¹⁷ Falih Rıfki, başka bir makalesinde Mustafa Kemal'in Türkleri "arz-ı mev'ud"a (vaat edilmiş topraklara) götürdüğünü öne sürmüştür. Ancak bu "arz-ı mev'ud" ne Kafkasya ne de Orta Asya idi: "Bu arz-ı mev'ud Türkler için vahdet ve hürriyet toprağıdır. Bu arz-ı mev'udda Türkler kendileriyle buluşacaklar, kendileri için çalışacaklar, kendileri için yaşayacaklar ve kendileri için öleceklerdir. Bu arz-ı mev'ud 'millî vatan'dır."³¹⁸

1. Dünya Savaşı sırasında İTC'nin yayılmacı politikalarını eleştiren Yahya Kemal, işgalci güçlere karşı Anadolu'yu savunan milli kuvvetleri büyük bir coşkuyla desteklemiştir. Yahya Kemal, "İstiklal Hissimiz" isimli makalesinde Kurtuluş Savaşı ile Polonya halkının bağımsızlık mücadelesini karşılaştırmış ve Türkiye'nin bağımsızlığını kazanmasını şöyle tanımlamıştır: "Türklerin kalbinde istiklâl hissi asırlardan beri mukaddes bir ateş gibi küller altında duruyormuş; söndürüleceğini hissettiği an bütün şiddetiyle parladı."³¹⁹ Yahya Kemal'e göre, işgalcilere karşı konan heybetli Türk direnişi, Namık Kemal'in "Her kûşede bir şîr yatar toprağımızda" [toprağımızın her bir köşesinde bir aslan bekler] sözünü haklı çıkarmaktaydı.³²⁰ Türk ordularının kazandığı zaferler sonucunda, "Ermenistan'ın Sivas'tan Adana'ya inen haritası, Yunanlılığın bütün Şark denizlerini sahil sahil, liman liman saran haritası, bütün haritalar duvarda" kalmışlardı. Yahya Ke-

317 Falih Rıfki, Kurtuluş Savaşı'nın ardından ülkenin önde gelen gazetecilerinden biri olmuştur. Kendisi, Cumhuriyet Halk Partisi'nin resmî gazeteleri *Hakimiyet-i Milliye* ile *Ulus*'un genel yayın yönetmenliğini yapmıştır. Mustafa Kemal'in 1938'deki vefatına kadar onun yakın çevresindeki güvenilir isimlerden biri olarak kalan Falih Rıfki, Mustafa Kemal'in Çankaya Köşkü'ndeki akşam yemeklerine düzenli olarak katılmaktaydı. Falih Rıfki, "Sakarya'nın Suları Neler Anlatıyor," *Akşam* 1054, 31 Ağustos 1921, *Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal* içinde.

318 Falih Rıfki, "Allah Senden Razı Olsun," *Akşam* 1076, 22 Eylül 1921, *Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal* içinde, 2:644-646.

319 Yahya Kemal, "İstiklal Hissimiz," *Tevhid-i Efkâr* 311, 20 Nisan 1922, *Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal* içinde, 2:842-845.

320 Bu ifade, Namık Kemal'in meşhur tiyatro oyunu "Vatan Yahut Silistre" için yazdığı "Vatan Şarkısı" şiirinden alınmıştır.

mal, “Yeni Türk Ruhu” isimli başka bir makalesinde, Namık Kemal ile Mustafa Kemal arasında geçen 50 yıllık dönemde “yeni bir Türk ruhunun” su yüzüne çıktığını ve Anadolu’daki milli mücadele döneminde, bu ruhun en tepe noktaya ulaştığını öne sürmüştür. Yahya Kemal’e göre, Namık Kemal öncesinde sadece ıstıraptan ve melankoliden ibaret olan “vatan aşkının” Namık Kemal sonrasında tutkulu ve cesaretlendirici bir ülkü haline gelmiş olması, bu yeni “Türk milli ruhunun” en temel özelliğini oluşturuyordu. Yahya Kemal açısından, “Anadolu’nun bu üç senelik tarihi yeni Türk ruhu olduğunu, en görmek istemeyen gözlere bile” gösteriyordu.³²¹

Yakın geçmişte Turancılığı ve yayılmacı politikaları savunan Ziya Gökalp, Kurtuluş Savaşı sırasında ateşli bir anti-emperyalist olmuş ve bu dönemde yazdığı şiirlerde, Yunanistan’ın Anadolu işgalinin Yunanlı devlet adamları tarafından değil İngilizler tarafından planlandığını öne sürmüştür. Bu doğrultuda, Gökalp Yunanistan’ı İngiltere Başbakanı Lloyd George’un kuklası olarak görmüştür: “Lloyd George kandırdı yine Yunan’ı ... / Yunan’ı tanımaz kinimiz düşman, / Bu köleye [Yunanistan] sensin [İngiltere] ettiren isyan, / Birkaç sille yerse olur peşiman [pişman], / Ebedî kinimiz hep sana [İngiltere’ye] karşı!”³²² “İngiliz’den Sakın” isimli şiirinde Gökalp benzer biçimde İngiltere’yi vatan için esas tehdit olarak nitelendirmiştir: “Vatanları odur [İngiltere] yıkan; / Yüz devlete vâris çıkan. Odur boğan hürriyeti, / Esîr eden bin milleti ... / Bütün dünya onun kulu, / Bir hür kaldı: Anadolu! / Odur [Anadolu] açan zulme cihâd; / Borcumuzdur ona imdâd.”³²³

26 Ağustos 1922’de başlayan ve iki hafta içinde sona eren Büyük Taarruz sonucunda tüm Yunanistan ordusunun

321 Yahya Kemal, “Yeni Türk Ruhu,” *Tevhid-i Efkar* 334–337, 13–16 Mayıs 1922, *Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal* içinde, 2:852–860.

322 Ziya Gökalp, “Kara Destan,” *Küçük Mecmua* 4, 26 Haziran 1922, 13–14, *Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal* içinde, 2:884–885.

323 Ziya Gökalp, “İngiliz’den Sakın,” *Küçük Mecmua* 6, 10 Temmuz 1922, 11–12, *Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal* içinde, 2:890–891.

Anadolu'dan çıkartılmasının hemen ardından Mustafa Kemal bir beyanname yayımlamış ve tüm Türkiye halkına "büyük asil Türk milleti" olarak seslenmiştir.³²⁴ Bu askeri zaferden bir ay sonra Mustafa Kemal, ABD'li muhabir Richard Danin'e şunları söylemiştir: "[Biz Türkler] Makedonya'yı ve Suriye'yi terk ettik. Fakat, artık arkada kalan ve sırf Türk olan her yeri ve her şeyi isteriz. Bunları kurtarmağa azmettik ve kurtaracağız." Mustafa Kemal ayrıca tüm Türk topraklarını kurtarıncaya dek durmayacağını da vurgulamıştır. Mustafa Kemal'in Türk toprakları ifadesi ise kendi anlatımıyla şu bölgeleri içermektedir: "Avrupa'da, İstanbul ve Meriç'e kadar Trakya, Asya'da Anadolu, Musul arazisi ve Irak'ın nısfı [yarısı]."³²⁵ Gerçekten de, Lozan Konferansı'na gönderilen Türk heyetine ve bu heyetin başkanı İsmet İnönü'ye, Türk tezlerini anlatan talimatname uyarınca TBMM tarafından milli sınırlar konusunda hiçbir taviz vermemeleri emredilmiştir. Lozan Konferansı için Bakanlar Kurulu tarafından hazırlanan bu talimatnamede, on dört madde bulunmaktaydı. Özellikle iki maddede İtilaf devletleri Türkiye'nin şartlarını kabul etmezse, heyetten konferansı derhal terk etmesi istenmişti. Bunlar, Türkiye'nin doğu sınırını ele alan ve Doğu Anadolu'da bir Ermeni devletinin kurulmasını reddeden Birinci Madde ile kapitülasyonların kaldırılmasını talep eden Sekizinci Maddeydi.³²⁶ Talimatnamenin İkinci Maddesi Irak sınırıyla ilgiliydi ve Süleymaniye, Kerkük ve Musul'un geri alınmasını talep ediyordu. Üçüncü Maddede, Suriye sınırında bir değişiklik talep ediliyor ve Halep ile mevcut Suriye sınırı arasında yer alan Harim, Meskene ve Müslimiye şehirlerinin ve Deyrizor'un Türkiye'ye devredilmesi isteniyordu. Dördüncü Maddede, Türk heyetinden Anadolu kıyısına yakın Ege adalarının geri alınması konusunda ısrarcı olması isteniyordu. Beşinci Mad-

324 Dumlupınar Zaferi Üzerine Türk Milletine Beyanname," *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleleri içinde*, 4 (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1991), 474.

325 Sevim, Öztoprak ve Tural, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 382-383.

326 Bu talimatnamenin özgün hali Tevfik Bıyıklıoğlu tarafından yayımlanmıştır. Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), 2:104-105.

de, Edirne'yi Türkiye sınırları içerisinde bırakan 1914 tarihli Doğu Trakya sınırını tanıdığını ilan ediyordu. Altıncı Madde ise Batı Trakya'nın statüsü için bir plebisit düzenlenmesi gerektiğini belirtiyordu.

Lozan Konferansı'nın, Türkiye, İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri arasında üç ay boyunca yoğun müzakerelerin yapıldığı ve Şubat 1923'te sona eren ilk kısmının ardından Türk heyeti, Fransa ile İngiltere'nin İskenderun ve Musul'u Türkiye'ye bırakma niyeti olmadığından Misak-ı Milli'nin ilan ettiği sınırlara ulaşmanın mümkün olmadığını fark etmiştir. Bu dönemde, Ankara'da TBMM'de de ateşli tartışmalar yaşanmıştır. Milletvekillerinin çoğunluğu Misak-ı Milli'nin ilan ettiği toprak hedeflerinden taviz verme niyetinde gözüküyorlardı. Hatta bazı milletvekilleri utanç verici bir barış antlaşması imzalamak yerine düşmanla savaşılmaya devam etmeyi tercih edeceklerini beyan etmişlerdi.³²⁷ Lozan'da müzakerelerin kesilmesinin ardından, Türk heyeti Ankara'ya dönmüş ve heyet başkanı İsmet İnönü karşısında Misak-ı Milli'nin maddelerinden vazgeçmeye niyeti olmayan bir meclis bulmuştur. Buna karşılık, dönemin önde gelen iki siyasetçisi Mustafa Kemal ile İsmet İnönü tüm Türk topraklarını kurtarma stratejisini değiştirip barış antlaşmasıyla Türkiye'ye bırakılacak bölgeleri Türkleştirmeyi benimsemişlerdir.

Diplomatik müzakerelerin kesilmesinden sonra İsmet İnönü'nün TBMM'de yaptığı konuşmalar, Mustafa Kemal ile İsmet İnönü'nün, Musul ile İskenderun'un Türkiye'ye devredilmesi için Avrupalı devletleri gerekirse askeri yollarla zorlamak yerine bir barış antlaşması imzalayıp Türkiye'deki kendi konumlarını sağlamlaştırma yoluna gittiklerini ortaya koymaktadır. İsmet İnönü, 27 Şubat 1923'te yaptığı konuşmada, kapitülasyonların kaldırılması için Türkiye'nin toprak meselelerinde taviz vereceğinin altını çizmiştir: "Şahsen düşündük ki temin edeceğimiz herhangi bir vatanda, hududu daha büyük ve daha geniş her ne halde olursa olsun, hayatımızı müemmen [güvenli] bir hale koymuyor. Onun için

327 Budak, *İdealden Gerçeğe*, 362-369.

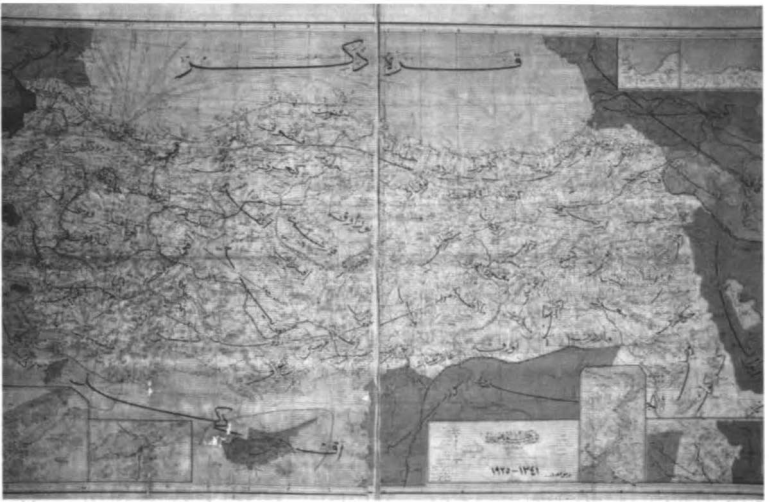
esaslı bir mesele Türk Vatanı neresi olacaksa onun dahilinde her millet gibi yaşamaktır. Bu esas üzerinde yürüdük ve müttefiklere dedik ki mesaili araziye [toprak meselelerinde] [M]isaki [M]illî ile kabili telif [bağdaşan] bir şekli hal bularak, müttefikleri tatmin edecek vaziyet alalım ... Bizim verdiğimiz karar budur.”³²⁸ İsmet İnönü milletvekillerine yaptığı açıklamada, eğer Musul meselesi İngiltere ile Türkiye arasındaki müzakerelerle çözülmezse, Milletler Cemiyeti’nin bölgenin konumunu belirleyeceğini belirtmiştir (Şekil 2.3). Milletvekilleri bu karara “Musul’u veriyoruz” şeklinde yükselen seslerle karşılık vermişlerdir.³²⁹

Bazı araştırmacılar, Türkiye’nin Misak-ı Milli ile ilan edilen bölgeleri (bilhassa Musul’u) kaybettiği ve Boğazların uluslararası bir komisyonun yönetimine bıraktığı gerekçesiyle Lozan’daki Türk heyetini eleştirirken, bazıları da kapitülasyonların kaldırılmasını sağladığı ve bir buçuk milyon Rum’un “Türkiye”den gönderilmesiyle sonuçlanan nüfus mübadelesini kabul ettirdiği için İsmet İnönü’yü takdir ederler. Ancak her iki tahlil de anakroniktir zira sınırları dâhilinde Musul ve İskenderun bulunan ya da Anadolu’da 1,5 milyonluk bir Rum nüfusunun olduğu bir Türkiye Cumhuriyeti asla var olmamıştır. Gerçekte, Türkiye Cumhuriyeti Lozan Antlaşması’nın imzalanmasından üç ay sonra 29 Ekim 1923’te kurulmuştur. Antlaşmanın imzalanmasının ardından TBMM’de yaptığı konuşmada İsmet İnönü, Lozan Antlaşması’nın nasıl bir sonuç yarattığını şöyle açıklamıştır: “Bununla hulusu [samimi] niyetimizin asırlardan beri halledemediği hastalığı esasından tesviye etmiş [düzeltmiş] oluyoruz. Kazanmış olduğumuz menfaat şudur ki, Anadolu vatanı aslisi hemen hemen yeknesak [birlik ve bütün içerisinde] bir vatan olmuştur.”³³⁰ İnönü’ye göre, bu antlaşma sayesinde Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde kayda değer bir Hristiyan azınlık nüfusu olmayacaktı ve böylece, “hükümet içinde hükümet” diye ad-

328 İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920–1973, 1:83.

329 A.g.e., 84

330 A.g.e., 137.

Şekil 2.3: 1925'te yayımlanan bu harita, Irak ile Türkiye arasındaki sınırı göstermemektedir. Haritada Musul, Kerkük ve Süleymaniye Türkiye'nin birer parçası olarak gösterilmektedir. Bu haritanın bir başka önemli özelliği ise Türkiye'nin kuzeydoğusunda yer alan Rize ve Trabzon vilayetlerinin Lazistan bölgesi olarak betimlenmesidir. Osmanlı haritalarında, bölgeler için sıklıkla etnik tasvirler kullanılırken, 1920'lerden sonra yayımlanan Türkiye haritalarında böylesi tasvirler asla kullanılmamıştır.

landırdığı durumun önüne geçilecekti.³³¹ Konuşmasının son bölümünde Lozan Antlaşması'nın kazanımlarını "özetleyen" İnönü, yeni kurulan Cumhuriyeti şöyle tarif etmiştir: "Mütecannis [aynı cinsten], yeknesak bir vatan, bunun dahilinde harice karşı şu gayritabiî kuyuttan [olağanüstü sınırlamalardan] ve hükümet içinde hükümet ifade eden dahili imtiyazattan [ayrıcalıklardan] müberra [arınmış] bir vaziyeti gayritabiî mükellefiyatı maliyeden azade [olağanüstü mali yükümlülüklerden kurtulmuş] bir hal, hakkı müdafaası mutlak, menabiî mebzul [kaynakları bol] ve serbest bir vatan. Bu vatanın adı Türkiye'dir."³³² İsmet İnönü'nün, imparatorluk halinden ciddi oranda daha küçük olan milli vatanı meşrulaştırmak için öne sürdüğü tezler, 1. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunda Albay rütbesiyle Yemen'de savaşmış olan İnönü'nün vatan anlayışının kökten değiştiğini ortaya koymaktadır: "Hepimiz biliriz ki kendi hudutlarımızı ve kendi vatanımızı

331 A.g.e., 120.

332 A.g.e., 140.

müdafaa etmeye zaten kifayet etmiyen evladı vatan [gücü olmayan vatan evlatları] vatan haricinde heder edilmişti.”³³³

Mustafa Kemal, 13 Ağustos 1923'te TBMM'de yaptığı konuşmada Kurtuluş Savaşı'nın siyasi sonuçlarını değerlendirmiştir. Ona göre, Osmanlı İmparatorluğu İstanbul'un İtilaf devletleri tarafından işgal edildiği 16 Mart 1920'de sona ermiş ve o tarihten itibaren Anadolu'da, “milli egemenlik” esasına dayalı “milli bir devlet” kurulmuştur. Bu “milli devlet”, “Türk vatanından” düşmanları çıkartmak için “milli bir ordu” kurmuştur. Mustafa Kemal'e göre, yeni Türkiye “dört yüz senelik bir devrin [Osmanlı] miras-ı seyyiâtı [miras bıraktığı günahlar]” yüzünden Lozan'daki barış görüşmelerinde güçlükler ve sorunlarla karşılaşmıştır. Tıpkı İnönü'nün yukarıda bahsi geçen konuşmasının sonunda yaptığı gibi Mustafa Kemal de vatani kutsallaştırmıştır: “Efendiler! Bir an için teferruattan tecerrütle [ayrıntıları bir kenara bırakıp] vatan dediğimiz kutsi mevcudiyete [kutsal varlığa] umumi bir nazarla bakalım. Onun hayat namına, ümran [medeniyet] namına her mazhariyetten mahrum bir siyah toprak sahasından ibaret bırakılmış olduğunu görürüz. O siyah toprak sahasının altında defineler ve üstünde asil ve kahraman bir millet yaşıyor. İşte biz, bütün bu uzun ve tahammülü müşkül mücadeleleri ... Vatanın ve istiklâl-i milletin mesuliyeti namına yapmış bulunuyoruz.”³³⁴

Sonuç

Bu bölümde, 1908-1923 yılları arasında Osmanlı yönetici elitlerinin mekân bilincinin nasıl emperyal vatandan milli vatana doğru değiştiği incelenmiştir. Bu dönemde yaşanan toprak kayıpları, vatanın fiziki ve zihinsel sınırları hakkında yapılan tahayyül üzerinde derin bir etki yaratmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nu ayakta tutma amacıyla üç farklı ideoloji (İslamcılık, Osmanlıcılık ve Pantürkizm), bu çalkantılı dönemde siyasi alanda hegemonik olmak için birbirleriyle çekişmişler-

333 A.g.e., 114.

334 Sevim, Öztoprak ve Tural, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 559-569.

dir. Bu ideolojiler arasında ciddi farklılıklar bulunsa da, üçü de vatana dair emperyal vizyonlara sahip olmuştur. 1. Dünya Savaşı'nın ardından Anadolu'nun çeşitli bölgelerinin işgal edilmesiyle ve buna tepki olarak gelişen Kurtuluş Savaşı'nın zafere ulaşmasıyla, dördüncü bir ideoloji olarak Türk milliyetçiliği ortaya çıkmış ve diğer üç ideolojiden tamamen farklı biçimde "milli meclis" tarafından yönetilecek ve "milli ordu" tarafından savunulacak "milli bir devlet" kurma amacını gütmüştür. Türk milliyetçiliği İslamcılığın, Osmanlıcılığın ve Pantürkizmin Osmanlı devletinin ve vatanının nasıl kurtarılacağına dair yaşadığı çıkmazı yeni bir devlet ve milli bir vatan tahayyül ederek aşmıştır. Bu sayede, Türk milliyetçiliği diğer üç ideolojiyi devre dışı bırakmış ve Kurtuluş Savaşı'nın sona erdiği 1922 yılıyla beraber hegemonik bir hale gelmiştir.

Bu noktada altı çizilmesi gerekir ki, milli mücadelenin başlangıcında, Anadolu'yu işgal eden "İslamiyet'in düşmanlarına" karşı vatani savunmak hedefi, Mustafa Kemal'in öncülük ettiği çeşitli gruplardan meydana gelen koalisyonun temel yapıtaşı olmuştur. İktidarlarını sağlamlaştırmalarıyla beraber Kemalistler, vatanın Türklüğüne daha fazla vurgu yapmaya başlamışlardır. "Mekânın maddi ve hissi güçlerini" birleştiren "toprağa dayalı olma" anlayışına sahip olan Türk milliyetçiliği, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından bu ayırt edici ve yenilikçi formu sayesinde Türkiye'deki "modern siyasi topluluğun [*body politic*] genel durumunu" belirlemiştir.³³⁵ Ancak inşa edilmiş diğer ulusal vatanlar ve kimlikler gibi yeni Türk vatani ve kimliği de İsmet İnönü'nün Lozan Konferansı'nın ardından iddia ettiğinin aksine "homojen ve istikrarlı" olmaktan çok uzaktı. Çeşitli siyasi ve toplumsal gruplar, 1923'ten itibaren vatanın fiziki ve zihinsel sınırlarına dair itirazlarda bulunmuşlardır. Kitabın bir sonraki bölümünde, Cumhuriyetin yeni yönetici elitlerinin Türkiye topraklarında "mütecannis ve yeknesak" bir ulus yaratma çabaları ele alınacaktır.

335 Tom Nairn, "Scotland and Europe," in *Becoming National* içinde, Geoff Eley ve Ronald Grigor Suny (der.) (Oxford: Oxford University Press, 1996), 80; Jan Penrose, "Nations, States and Homelands: Territory and Territoriality in Nationalist Thought," *Nations and Nationalism* 8, sayı 3 (2002): 285.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Coğrafyadan Vatana

Remzi Oğuz Arık'ın, 1942 yılında *Millet* dergisinde yayımlanan "Coğrafyadan Vatana" isimli makalesi, 1923'te Cumhuriyetin ilanından sonra Kemalist elitlerin Türkiye sınırları içerisindeki toprakları millileştirme çabalarının ve politikalarının tipik bir örneğini oluşturur.³³⁶ Arık açısından coğrafya ile vatan arasındaki temel fark, coğrafya belli fiziki faaliyetlerin gerçekleştirildiği sıradan bir alanken, vatanın sınırları dâhilinde faaliyette bulunanlar için yüce bir değere sahip kutsal bir toprak parçası olmasıydı: "Bir memleketin coğrafyası, ilk bakışta, ne kadar aşağı, ne kadar zavallıdır ... İnsanın, hayvanın çiğnediği

336 Bu bölümün başlığı, Remzi Oğuz Arık'ın *Coğrafyadan Vatana* kitabından ödünç alınmıştır. Bu kitap, Arık tarafından yazılmış makalelerin bir derlemesini içerir. Kitap, bir uçak kazasında hayatını kaybeden Arık'ın anısına vefatından iki yıl sonra yayımlanmıştır. Kitap daha sonra Millî Eğitim Bakanlığı tarafından da basılmıştır. Milliyetçilik üzerine denemeler yazan Arık, 1960'ların ortalarından itibaren Türkiye'de nüfuzlu bir siyasi hareket olan sağ milliyetçiliğin kurucu isimlerinden biri olarak görülebilir. Arık, 1952'de sağ eğilimli Türkiye Köylü Partisi'ni kurmuştur. 1958'de, bu parti Cumhuriyetçi Millet Partisi ile birleşip Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ismini almış ve en nihayetinde, 1969'da ismini Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirmiştir. Bakınız: Remzi Oğuz Arık, *Coğrafyadan Vatana* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969).

bir ölü âlemdir.”³³⁷ Ancak bu “ölü âlem”, insanlar o âlemdeki sefaletleri ve zaferleri paylaşınca ve ortak bir amaç uğruna beraber hareket edince “bir vatana” dönüşür. Böylece, “... insan, toprağın ve toprak, insanın adını almıştır. Hücum ederken, hücum edilirken artık ortada ‘muayyen’ bir cemiyet ve onun yurdu vardır. Vatan doğmuştur.”³³⁸ Arık, “anavatanımız” olarak adlandırdığı Anadolu’da yaşamış diğer tüm Türk olmayan medeniyetleri şöyle tanımlamıştır: “Bizans, Roma, Yunanistan, İran, Asur ... hatta Hititler. Anadolu’yu sadece işlerine gelecek bir biçimde sömürgeleştirmişlerdir.” Ancak Anadolu’daki diğer tüm yabancı varlıkları “bir sel hücumu ile” silip süpürdükten sonra Türk boyları, kendi vatanlarını kurarak Anadolu’yu birleştirmişlerdir. Arık’a göre, Türkler “İslâm beynelmilellyeti ve Osmanlı İmparatorluğu” olarak adlandırdığı dini ve emperyal vatanlara kendilerini adayarak yüzlerce yıl kaybetmişlerdir. Ancak Kurtuluş Savaşı’nın sonunda Anadolu’da milli vatanın kurulmasıyla, Türkler milli özelliklerini yeniden kazanmışlardır.

Remzi Oğuz Arık, mekân ile etnisite arasında eşbiçimliliği (*isomorphism*) savunan ve bir devletin vatandaşlarıyla toprağı arasındaki bağlantıyı doğal olarak değerlendiren milliyetçilik ideolojisine kendisini gerçekten adanmış biriydi. İnsan ile mekân arasındaki ihtilafı, sorunlu ve karmaşık ilişkiyi aşikâr, akli selime uygun ve üzerinde uzlaşmaya varılmış olarak tasvir eden vatan kavramı, milliyetçiliğın tahayyülünde baskın bir semboldür. Yerkürenin, okullarda renkli siyasi haritalarla ulus-devletlerin bir toplamı olarak öğrencilere sunulması, Türkiye’nin sadece Türklerin yaşadığı yer ya da Almanya’nın sadece Almanların yaşadığı yer şeklinde kendisini ifade eden milliyetçi mantığın genç zihinlerde kökleşmesinde katkısı vardır.³³⁹ Gupta ile Ferguson’ın haklı biçimde ortaya koydukları üzere, akli selime uygun milliyetçi fikirlerin bir sonucu

337 A.g.e., 1.

338 A.g.e., 3.

339 Liisa Malkki, “National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees,” *Cultural Anthropology* 7, sayı 1 (1992).

olarak “mekân, üzerine kültürel farklılığın, tarihsel hafızanın ve toplumsal organizasyonun kaydedildiği tarafsız bir koordinat sistemi haline gelir. Böylece, mekân sosyal bilimleri düzenleyen merkezi bir ilke olarak işlev gördüğü gibi aynı zamanda analitik anlam açısından görünür olmaktan da çıkar.”³⁴⁰

1923’te Cumhuriyetin kurulmasından sonra devlet; Türk ulusunun ve Türk vatanının oluşturulmasında hayati bir rol oynamıştır. Önceki bölümde de bahsedildiği üzere, Misak-ı Milli ile ilan edilen “milli sınırları” güvence altına almak Anadolu’daki milli kurtuluş hareketinin öncelikli hedefiydi. Lozan Antlaşması ile bu hedefe ulaşılmasının ardından Kemalist elitler, “milli sınırlar” içerisindeki toprakları milli vatan olarak kurumsallaştırma ve bu sınırları Türkiye’deki insanların kimliklerinin bir kaynağı olarak kavramsallaştırma çabasına girişmiştir. Yeni kurulmuş Cumhuriyetin ulusal söylemi, zamansal ve mekânsal boyutlar içermekteydi. Bu söylemin zamansal boyutu, Anadolu’daki Türk halkıyla Orta Asya’daki kadim medeniyetler arasında kesintisiz bir bağlantı kuran bir Türk ulusu anlatısı inşa etmiştir. Dahası, 1930’larda ortaya çıkan ve Mustafa Kemal’in de desteklediği “Güneş-Dil Teorisi”, tüm insan dillerinin Orta Asya’daki Türk boylarının kullandığı Türkçeden türediğini öne sürmüştür. Türk Tarih tezinin doğal sonucu olarak dünya üzerindeki ilk medeniyeti kuran Türkler olduğu için Antik Çağdaki Yunanlılardan ve Ermenilerden çok daha önce Anadolu’da yaşamış olan Sümerliler ve Hititliler de Türk kökenli oluyordı.³⁴¹

Zamansal boyut, kurgusal bir ortak geçmişe geri götürerek Türk ulusal kimliğini nasıl meşrulaştırmışsa, ulusal

340 Akhil Gupta ve James Ferguson, “Beyond ‘Culture’: Space, Identity, and the Politics of Difference,” *Cultural Anthropology* 7, sayı 1 (Şubat 1992): 7.

341 Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi hakkında geniş bir literatür bulunmaktadır. Bakınız: Büşra Behar Ersanlı, *İktidar ve Tarih: Türkiye’de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu, 1929–1937* (İstanbul: Afa Yayınları, 1992); İlker Aytürk, “Turkish Linguists against the West: The Origins of Linguistic Nationalism in Atatürk’s Turkey,” *Middle Eastern Studies* 40, sayı 6 (2004): 1–25. *New York Times* gazetesinde yayımlanan ilginç bir makale için bakınız: “Turks Teach New Theories,” *New York Times*, 9 Şubat 1936, E7.

söylemde toprak ile ulusal kimliği birleştiren Türk ulusunun mekânsallaştırılması da başka bir kilit unsur olmuştur. Kemalist elitler, Anadolu'yu milli vatan olarak yüceltmek için belli bir toprağa sahip olma iddiasına dair kapsayıcı ve dışlayıcı formlar kullanmışlardır. Bu doğrultuda, Anadolu'nun Türklerin vatanı olarak temsil edilmesi, Türkiye'deki çeşitli etnik grupların homojenleştirilmesinde asli bir rol oynamıştır.³⁴² İsmet İnönü'nün 1925 yılında Türk Ocakları'nda verdiği demeç, Anadolu'nun Türkleştirilmesinin telaffuz edildiği ilk yerlerden biri olmuştur. İsmet İnönü, bu milliyetçi demeci Kürtlerin çoğunlukta olduğu Diyarbakır'da gerçekleşen Şeyh Sait Ayaklanması'nın bastırılmasından sonra vermiştir: "Biz açıkça milliyetçiyiz ve milliyetçilik bizim yegâne birlik unsurumuzdur. Türk ekseriyetinde diğer unsurların hiçbir nüfuzu yoktur. Vazifemiz Türk vatanı içinde Türk olmayanları behemehal [mutlaka] Türk yapmaktır. Türkleri ve Türklüğe muhalefet edecek anasını kesip atacacağız. Ülkeye hizmet edeceklerde her şeyin üstünde aradığımız Türk olmalarıdır."³⁴³ Pek çok araştırmacı, aydın ve gazeteci, Kemalizm'in Türk vatanında birliği sağlamak için Türk olmayan etnik grupların homojenleştirilmesi ve asimile edilmesi siyasetini desteklemiştir. Bu kişilerden biri olan Remzi Oğuz Arık, tıpkı İnönü gibi Anadolu'daki Türk olmayan gruplar hakkında saldırgan bir üslubu benimsemiştir: "... bir vatanı kuranların ... bu vatana yeniden gelecekler ve bu millete katılacaklar için gerekli şartları koşmasına minnetle boyun eğeceksiniz."³⁴⁴

Türk milliyetçiliği, vatanın anlamını "Ötekiler"e karşı olarak inşa etmiştir. Bu "Ötekiler" bazen Anadolu'daki iç düşmanlarken, bazı zamanlar da dış düşmanlar olarak tanımlanmıştır. Ancak azınlıkları "Öteki" olarak sunan ve onları esas düşman olarak tanımlayan diğer pek çok Avrupalı ulus-dev-

342 Bakınız: Anssi Paasi, "Territorial Identities as Social Constructs," *Hagar—International Social Science Review* 1, sayı 2 (2000): 100–101.

343 İsmet İnönü bu konuşmayı 25 Nisan 1925'te yapmıştır. Bilal Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de 'Kürt Sorunu' 1924–1938* (Ankara: Dışişleri Bakanlığı Basımevi, 1975), 58.

344 Arık, *Coğrafyadan Vatana*, 7.

letin aksine Türkiye'deki Türk olmayan etnik gruplar, yönetici elitler tarafından aktif bir şekilde unutulmuştur. Örneğin, "Kürt" kelimesi Türk siyasal söyleminde bir tabu haline gelmiş ve 1980'lere kadar siyasetçilerin ve aydınların büyük çoğunluğu Kürt kelimesini telaffuz etmemişlerdir. Sağcı siyasi partiler ve siyasetçiler, Soğuk Savaş sırasında solcu muhalefet gruplarını kolaylıkla iç düşman olarak damgalamış ve bu grupları Sovyetler Birliği'nin çıkarları için çalışmakla suçlamışlardır. Türk vatani ile dışarıdaki "Ötekiler" arasındaki ilişki de hep sorunluydu. Ulusal söylem, 1. Dünya Savaşı'nın ardından Türk vatanını parçalamayı amaçlayan Avrupalı emperyal güçleri dış düşmanlar olarak tanımlamıştır. Bununla beraber, Mustafa Kemal'in "Türkiye'yi muasır medeniyetler seviyesine ulaştırmak" hedefini gerçekleştirmek için Türk devleti, dış düşmanlar olarak tanımladığı Avrupa ülkelerini kendisine model olarak almak zorunda kalmıştır. Ülkenin laik ve Batı yanlısı askeri-bürokratik elitlerinin, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) tam üyeliği için gerekli olan reformları ulusal güvenliğe tehdit olarak algılamasından da anlaşılacağı gibi bu ikilem Türk siyasetinin sırtında 2000'lerin başında bile bir kambur olarak durmaktaydı.

Milliyetçilik, 1923 sonrasında Türkiye'de sadece siyasi ve toplumsal hayatı şekillendirmemiş aynı zamanda gündelik hayatta da devletin mevcudiyetini artırmıştır. Ülkedeki vatandaşların kendilerini Türk olarak tanımlamalarını şart koşan ulusal kimlik, toplumsal cinsiyet, din ve sınıf gibi diğer bireysel kimliklere karşı baskın bir hale gelmiştir. 1923'ü takip eden yirmi yıl boyunca Türk devleti, Anadolu üzerindeki otoritesini arttırmıştır. Kitle iletişim araçlarında, ulaşım ve eğitimde modern kurumlar inşa ederek devlet, Türk ulusal kimliğini yaygınlaştırıp güçlendirmiştir. 1927'de (*British Broadcasting Corporation*'ın (BBC) yayın hayatına başlamasından sadece beş yıl sonra), iki radyo vericisi İstanbul ve Ankara'da yayın yapmaya başlamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP), 1935 yılında gerçekleştirilen 4. Büyük Kongresinde radyo, "milletin kültür ve politika terbiyesi için en değerli

vasıtalardan" biri sayılmıştır.³⁴⁵ Gerçekten de, kilit bir öneme sahip bir kitle iletişim aracı olarak radyo "devletin dudağı, vatandaşların kulağı" olmuş ve bu doğrultuda, 1927'de radyo cihazlarının sayısı 1.178 iken 1946'da bu sayı 180.000'i bulmuştur.³⁴⁶ Ulaştırma alanında ise Kemalist rejimin ilk 25 yılında Anadolu'da bir demiryolu devrimi yaşanmıştır. Cumhuriyet ilk kurulduğunda, ülkede Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalma 4.559 kilometrelik bir demiryolu hattı bulunmaktaydı. Malların en etkin biçimde ulaşımını sağlamak amacıyla Kemalistler, demiryolu inşaatını sanayi önceliği haline getirmiş ve 1940 yılı itibariyle demiryolu ağlarının uzunluğu neredeyse iki katına çıkıp 8.637 kilometre uzunluğa ulaşmıştır.³⁴⁷ 1933'te yazılan ve halen resmi bayramlarda ve törenlerde söylenen Onuncu Yıl Marşı'nın Mustafa Kemal tarafından eklenmiş "Demir ağlarla ördük anayurdu dört baştan" dizesi de rejimin ulaşım alanındaki başarısını ilan etmektedir.³⁴⁸

Radyo ve demiryolları, yeni kurulmuş Türk devletinin meşrulaşmasında etkin devlet kurumları olma işlevini görürken, diğer bir kurum, eğitim de milli vatan ile üzerinde yaşayan insanlar arasında bağlantıyı "doğallaştırmak" için Kemalist rejimin vatandaşların gündelik hayatına girmesinde devlet açısından kilit bir mekanizma olmuştur. Kemalistler, ulusal kimliği ve Türk vatanını gençlerin zihinlerine iyice işlemek ve böylece, ülkedeki herkesin kendilerini Türk ulusunun ve Türk vatanının parçası olarak varsaymalarını sağlamak için yaygın eğitimi modernleştirmiş ve reformdan geçirmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesinden kısa bir süre

345 Uygur Kocabaşoğlu, *Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna* (Ankara: Ankara Üniversitesi, 1980), 116.

346 Uygur Kocabaşoğlu, "Radyo," *Türkiye Cumhuriyeti Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim, 1985), 10:2735.

347 Türkiye Kamu Çalışanları Sendikaları Konfederasyonu'nun Türkiye'deki demiryolları üzerine ayrıntılı çalışması için bakınız: *Türkiye'de Demiryollarının Tarihi Gelişimi*. Erişim tarihi: 4 Nisan 2009. www.kamusen.org.tr/imaj/arge/demiryolu.pdf.

348 Behiç Erkin (1876–1961) Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları'nın ilk genel müdürüydü ve Mustafa Kemal'in yakın bir dostuydu. Behiç Erkin'in torunu, Erkin'in yayımlanmamış hatıralarına dayanan iki dikkat çekici kitap yazmıştır. Emir Kıvrıncık, *Büyükelçi* (İstanbul: GOA Basım Yayın, 2007); Emir Kıvrıncık, *Cephaye Giden Yol* (İstanbul: GOA Basım Yayın, 2007).

sonra, Mart 1923'te Mustafa Kemal eğitim alanında bir savaşın başladığını ilan etmiştir: "Cephelerdeki zâbitan [subaylar] saflarında boşalan yerlere mektepler, gençliğin yüksek ve münevver [aydın] unsurlarını vermiştir. Bu iki kere kıymetli anasırın mekteplerimizin tedris [eğitim] kürsülerine avdet edeceği [geri döneceği] ve cephelerde sarf olunan mühimmanın kısmen mekteplerimizde haritaya ve kitaba tahavvül edeceği [dönüşeceği] tam bir sulh ve sükûn devresinden sonradır ki maarif idaresi o kürsüler üzerinde cehle [cehalet] karşı sarsılmaz bir istihkâm [sağlam] vücuda getirecek ve istikbali oradan feth ve teshir edecektir [zapt edecektir]."349

Kitabın bu bölümü, Susan Schulten'in defalarca araştırdığı bir konuyu (coğrafyayı yaşadığımız dünyayı bizim için nasıl bağdaşık bir hale getirmiştir ve soyut olanı gene bizim için nasıl somutlaştırmıştır) ele alacak ve toprağa dayalı olan Türk ulusal kimliğinin gelişimi bağlamında bu konuyu inceleyecektir.³⁵⁰ Bu doğrultuda, bu bölümde milliyetçi söylemin eğitim kaynaklarında nasıl baskın hale geldiği ve bilhassa devlet eğitiminin coğrafya ders kitaplarına milliyetçi fikirleri nasıl yerleştirdiği ve Türk ulusal kimliğini ve Türkiye'nin mekânsal ve kültürel özelliklerini nasıl yücelttiği ele alınacaktır. Anssi Paasi, "'ulusal karakter', kültürler ya da 'biz' ve 'onlar'a dair kimliklerle ilişkili mekânsal temsillerin, bölgesel anlatıların, bilginin, imgelerin ve stereotiplerin yaratılmasında, okullarda verilen coğrafya derslerinin rolünü" tanımlamak için "mekânın pedagojisi" ifadesini kullanmıştır.³⁵¹ Türkiye'de, 1923 öncesi ve sonrasında "mekânın pedagojisine" dair yapılacak bir karşılaştırma, yeni kurulmuş Türk devletinin milli vatana dair mekânsal bir bilinç inşa etmek ve kolektif ulusal görevleri yaygınlaştırmak için eğitimde coğrafyayı etkin biçimde kullandığını ortaya koyacaktır. 1923

349 Ali Sevim, İzzet Öztoprak ve M. Akif Tural, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (Ankara: Divan Yayıncılık, 2006), 494.

350 Susan Schulten, *The Geographical Imagination in America, 1880–1950* (Chicago: Chicago University Press, 2001), 241.

351 Paasi, "Nationalizing Everyday Life: Individual and Collective Identities as Practice and Discourse," *Geography Research Forum* 19, (1999), 13–14.

öncesi ve sonrası yayımlanan coğrafya ders kitaplarına dair yapılacak bir karşılaştırma ise mekânın ve gündelik hayatın devlet tarafından millileştirilmesinde, eğitimin nasıl önemli bir araç haline geldiğini gösterecektir. Haritalar ve diğer görseller de dâhil olmak üzere coğrafya ders kitaplarında kullanılan mekânsal temsiller, Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte çarpıcı biçimde değişime uğramıştır. Bu dönüşüme dair yapılacak bir inceleme, milliyetçilik ideolojisinin, “yabancı işgalcilerden” kurtarılmış topraklarda yaşayan insanları birleştirmek ve ulusal görevleri vatani savunmak olacak bir şekilde bu insanları “Türk” olarak tanımlamak için çeşitli dışlayıcı formları, aktif unutmayı ve “Ötekilere” dair imgelemleri kullandığını ortaya koyacaktır. Tüm bunların ışığında, bu bölümde Türkiye’de mekâna dair milliyetçi temsiller ve vatandaşları üzerinde iktidarını ve otoritesini haklı çıkarmak için Türk devleti tarafından üretilen coğrafya bilgileri incelenecektir.³⁵² İktidarın süreçlerini ortaya koymak için, ulusal özleri aklîselime uygun ve birer olgu olarak kabul etmek yerine bu özler yapı sökülümüne uğratılacaktır. Zira milli vatani ve ulusal sınırları icat eden ve onlara anlamlı oldukları varsayımıyla yaklaşan özler değil süreçlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Coğrafya Eğitimi

Bir bilim olarak coğrafya, Piri Reis ve Kâtip Çelebi gibi Osmanlı münevverlerinin ilgisini 16. yüzyıldan beri çekmiştir. Ancak bu münevverler, sadece küçük bir yönetici elit grubu (içlerinde devlet adamlarının, âlimlerin, yüksek rütbeli askerlerin ve deniz kaptanlarının olduğu) için kitaplar ve haritalar hazırlamışlardır. Osmanlı elitleri, yakın dönemdeki gelişmelerden ve Avrupalı coğrafyacıların keşiflerinden haberdar edilirken, sadece yüzde ikisi ya da üçü okuryazar olan halkın, imparatorluğun geniş toprakları hakkında herhangi bir

352 Michel Foucault’ya göre, “iktidarın işleyişi sürekli olarak bilgi yaratır, ancak aksi istikamette, bilgi de iktidar etkilerine yol açar.” Foucault, *Power/Knowledge* (New York: Pantheon, 1980), 52.

coğrafi bilgisi bulunmamaktaydı. Buna karşılık, Tanzimat dönemi reformlarıyla beraber imparatorluktaki eğitim kurumlarının hem niteliği hem de niceliği artmıştır. 19. yüzyılda imparatorluktaki okul sayısının çarpıcı bir oranda artmasının sonucu olarak 19. yüzyılın sonunda halk eğitimi iyice yaygınlaşmış ve okuryazarlık oranı yüzde 15'e çıkmıştır.³⁵³ Osmanlı devleti, 1853'te imparatorluğun belli başlı şehirlerinde yirmi beş Rüşdiye (ortaöğretim kurumu) açmaya karar vermiştir. O dönemde, İstanbul'da sadece on iki Rüşdiye bulunmaktaydı ve II. Abdülhamid iktidarının sona erdiği 1908 itibarıyla bu rakam İstanbul'da 70'e ve imparatorluğun genelinde 619'a çıkmıştır. Toplam nüfusun 37 milyon olduğu 1908'de, ilköğretim kurumlarına (İptidai) devam eden talebe sayısı ise bir milyonu bulmuştur.³⁵⁴

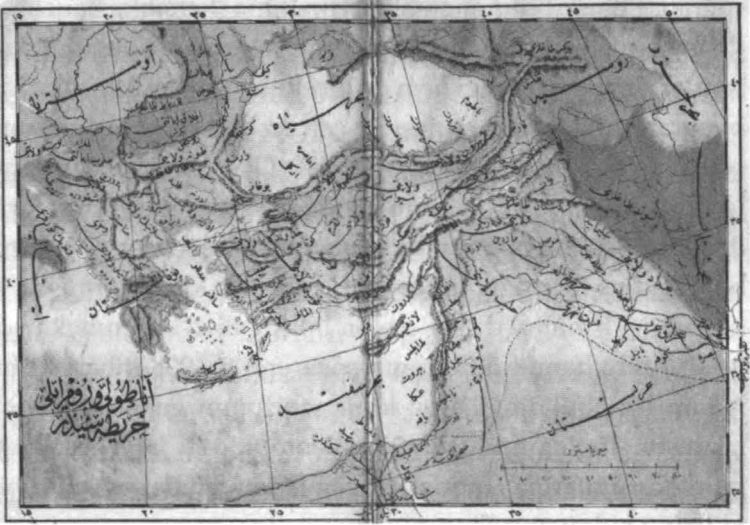
Osmanlı İmparatorluğu'nda, coğrafya dersleri Rüşdiye talebeleri için her sınıfta zorunluydu ve ders saatleri haftada bir ile üç saat arasında değişmekteydi. İmparatorluğun önde gelen eğitimcilerinden biri olan Selim Sabit Efendi (1829–1910) aynı zamanda verdiği derslerde harita ve abaküs gibi pedagojik araçları kullanan ilk öğretmenlerden biri olmuştur.³⁵⁵ Öğrencilerini haritayla tanıştıran Selim Sabit Efendi ve modern metotları benimseyen öğretmenlerle, haritayı kâfir işi resimler olarak gören tutucular arasında büyük bir patırtı kopmuş ve bu tutucular, kâfir işi olduğu gerekçesiyle okullardaki haritaları tahrip etmişlerdir.³⁵⁶ Bunun üzerine, dönemin Maarif Nazırı (Eğitim Bakanı), Selim Sabit Efendi'ye "birdenbire değil yavaş yavaş ilerlemesi" tavsiyesinde bulun-

353 Donald Quataert, *The Ottoman Empire, 1700–1922* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 167.

354 Kemal H. Karpat, *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State* (New York: Oxford University Press, 2001), 100; Ramazan Özey, "Osmanlı Devleti Döneminde Coğrafya ve Öğretimi," *Osmanlı içinde*, Güler Eren (der.) (Ankara: Semih Ofset, 1999), 8:330.

355 Selim Sabit Osmanlı İmparatorluğu'ndaki eğitim reformunun öncülerinden biriydi ve imparatorluğun ilk çağdaş pedagoguydu. Paris'te eğitim gören Selim Sabit, çalışmalarının tamamlanmasının ardından 1861'de Osmanlı İmparatorluğu'na geri dönmüştür.

356 Osman Nuri Ergin, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi* (İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1939–1943), 460.

Şekil 3.1: Selim Sabit Efendi'nin, 1874 tarihli *Muhtasar Coğrafya Risalesi* isimli coğrafya ders kitabında yayımlanan Anadolu ve Rumeli haritası. Haritada, Hakkâri bölgesinde bulunan dağlar "Kürdistan Dağları" olarak işaretlenmiştir.

muştur.³⁵⁷ Gerçekten de, on yıl sonra daha sıkı eğitim reformları yapılmış ve haritalar, coğrafya eğitiminin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Selim Sabit Efendi, 1874'te yayımlanan *Rehnumâ-yı Muallimîn* (Öğretmenlere Rehber) isimli kitabında, coğrafya dersleri hakkında öğretmenlere şunları talim etmiştir: "Coğrafyada harita ve yer küresi üzerinde beş kıta tanıtılacak, harita çizilmesi öğretilecektir."³⁵⁸ Ders kitaplarında kullanılan Osmanlı İmparatorluğu haritaları, Osmanlı topraklarının kartografik çizimleriydi. Osmanlı eğitimcileri, bu haritaları yeryüzünü kıtalara göre ayıran ve her bir kıtayı ayrı birer haritayla gösteren Batı Avrupa ülkelerindeki harita çiziminden esinlenerek çizmişlerdi ve bu yüzden, üç kıtaya (Asya, Afrika ve Avrupa) yayılan Osmanlı toprakları bu haritalarda bir arada gösterilmiyordu.³⁵⁹ Dahası, tüm Osmanlı toprakları her bir üç kıtanın bir köşesinde yer aldığından,

357 Ahmet Ali Özer, "Selim Sabit Efendi Hayatı ve Eserleri," *Yağmur Dergisi* 42 (Ocak 2009).

358 Özey, "Osmanlı Devleti Döneminde Coğrafya ve Öğretimi," 330.

359 Benjamin C. Fortna, *Imperial Classroom: Islam, the State, and Education in the Late Ottoman Empire* (Oxford: Oxford University Press, 2002), 177–184.

Şekil 3.2: Selim Sabit Efendi'nin, 1874 tarihli *Muhtasar Coğrafya Risalesi* isimli coğrafya ders kitabında yayımlanan Asya haritası.

bu haritalar okuyucuya imparatorluğun topraklarının Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarının bir ucuna sıkışıp kalmış olduğu izlenimini veriyordu. Bu harita çizimine açık bir istisna, Selim Sabit Efendi'nin ilk kez 1870'te yayımlanan *Muhtasar Coğrafya Risalesi* (Coğrafya Üzerine Kitapçık) isimli kitabında yer alan Osmanlı haritasıydı. Bu haritada Avrupa'da, Asya'da ve Mısır'ın kuzeyinde yer alan Osmanlı toprakları bir arada gösteriliyordu.³⁶⁰ Bu haritada her ne kadar Yemen, Hicaz ve Trablusgarp'taki Osmanlı toprakları gene gösterilmiyorsa da, imparatorluğun üç kıtada bulunan topraklarını bir arada gösteren bir harita böylece bir ders kitabında kendine yer bulmuştu (Şekil 3.1).

Selim Sabit Efendi'nin bu kitabında, biri dünya haritası diğer beşi Asya, Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika, Okyanusya ve Afrika haritaları olmak üzere altı tane daha harita bulunmaktaydı. İngiliz kartograflarını taklit eden Selim Sabit Efendi, Osmanlı topraklarını pembe rengini kullanarak gös-

360 Selim Sabit Efendi, *Muhtasar Coğrafya Risalesi* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1874).

termiştir. Bu dönemde, Osmanlı topraklarını pembeyle boyamak Osmanlı kartografları arasında bir gelenek haline gelmiş ve bu gelenek, imparatorluğun dağılmasına kadar varlığını sürdürmüştür. Selim Sabit Efendi'nin kitabındaki Avrupa haritası, Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya kıtasının sağ alt köşesinde yer alan topraklarını da içermektedir. Bu haritada, Avrupa'daki Osmanlı toprakları pembeyle gösterilirken, Anadolu, Suriye ve Yukarı Mezopotamya bölgelerinde bir renk kullanılmamıştır. Dahası, aynı kitapta yer alan Asya haritasında, Yemen ve Hicaz Osmanlı İmparatorluğu'nun birer parçası olarak gösterilmemiş (Şekil 3.2) ve Afrika haritasında da, o dönem Osmanlı İmparatorluğu'na ait olmasına rağmen Mısır bir İngiliz sömürgesi olarak gösterilmiştir. Osmanlı topraklarına dair bu yanlışlıklar, Avrupalıların Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne saygı duymayan haritalarını Osmanlı İmparatorluğu'na uyarlarken Selim Sabit Efendi gibi öncü bir Osmanlı münevverinin, imparatorluğun jeo-gövdesine dair net bir fikri olmadığını göstermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yayımlanan tüm coğrafya ders kitapları, imparatorluğu coğrafi açıdan üç parçaya ayırmıştır: (1) Avrupa-yı Osmani (2) Asya-yı Osmani (3) Afrika-yı Osmani.³⁶¹ Buna karşılık, imparatorluğun her bir kıtasının kendi içinde nasıl parçalara ayrılacağı konusunda, ders kitapları yazarları arasında bir görüş birliği sağlanamamıştır. Örneğin, Selim Sabit Efendi Asya-yı Osmani'yi Anadolu ve Arabistan olmak üzere iki parçaya ayırmıştır. Ona göre, "Anadolu Ülkesi" Bağdat, Basra, Halep ve Şam'ı içerirken, "Arap Ülkesi" Hicaz, Yemen ve Necid bölgelerinden oluşmaktaydı.³⁶² Ahmed Cemal ise askeri okul öğrencileri için yazdığı coğrafya ders kitabında, Asya-yı Osmani'yi altı parçaya ayırmıştır: (1) Anadolu (2) Ege Adaları (3) Kürdistan (4)

361 Bakınız: Sabit Efendi, *Muhtasar Coğrafya Risalesi*; Ahmed Cemal, *Coğrafya-i Umumi* (İstanbul: Harbiye-i Şahane Matbaası, 1891); Mehmed Hikmet, *Coğrafya-i Umrani* (İstanbul: Nişan Berberyan, 1895); Ali Tefik, *Memalik-i Mahruse-i Şahane Coğrafyası* (İstanbul: Kasbar Matbaası, 1900); İbrahim Hilmi, *Memalik-i Osmaniye Cep Atlası: Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin Ahval-i Coğrafya ve İstatikiyesi* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1907).

362 Sabit Efendi, *Muhtasar Coğrafya Risalesi*, 21–25.

El-Cezire, Irak ve Lahsa (5) Suriye ve Filistin (6) Hicaz ve Yemen.³⁶³ Ahmed Cemal'e göre, Kürdistan bölgesi "Erzurum," "Van," "Diyarbakır (Amid)," "Bayezid," "Erzincan," "Harput," "Musul," "Kerkük," "Süleymaniye" ve "Urfa" vilayetlerini içeriyordu.³⁶⁴

1908 Devrimi'nden önce yayımlanan coğrafya ders kitapları, Osmanlı İmparatorluğu ve kıtalar hakkında yüzölçümü, nüfus, nehirler ve dağlar gibi olgusal bilgileri de içeriyordu. Bu kitaplara göre, coğrafya devlet hizmetindeki kişiler için "öğrenilmesi adeta elzem bir fendir" şeklinde tanımlanmıştır.³⁶⁵ Dolayısıyla, devlet adamları üç kıtaya yayılan Osmanlı toprakları hakkında eğitilmeliydiler. Bu doğrultuda, Mehmed Hikmet, coğrafi konumu sebebiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun mevkîni "merkez-i ticaret-i alem" (dünya ticaretinin merkezi) olarak tanımlamıştır.³⁶⁶ 1908 öncesinde yayımlanan coğrafya ders kitapları vatana, millete ve devlete sadakati yüceltme amacı gütmekle, böylesi bir yüceltme 1908 sonrası coğrafya eğitiminin en önemli temalarından biri haline gelecektir. 1908 öncesi coğrafya ders kitaplarında, II. Abdülhamid iktidarının başat ideolojileri Osmanlıcılığa ve İslamcılığa tek bir atıf bile yapılmamıştır. 1908 öncesi yayımlanan coğrafya ders kitaplarının bir başka önemli özelliği de Bosna, Tunus, Bulgaristan ve Mısır gibi bölgelerin Osmanlı denetiminden çıktığı bilgisinin talebelere verilmemesiydi. Bosna 1878'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edilmiş; Tunus 1881'de Fransa'ya kaptırılmış; 1882'de İngilizler Mısır'ın gerçek hâkimi olmuş; Bulgaristan 1885'te Doğu Rumeli'yi denetimi altına alıp fiilen bağımsız bir devlet haline gelmiş olsa da, tüm bu bölgeler halen Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu topraklar arasında gösterilmiştir.³⁶⁷ Ancak Osmanlı talebeleri, gazeteleri okuyunca

363 Ahmed Cemal, *Coğrafya-i Umumi*, 110.

364 A.g.e., 112-113.

365 A.g.e., 5-6.

366 Mehmed Hikmet, *Coğrafya-i Umrani*, 19.

367 Ali Tevfik, *Memalik-i Mahruse-i Şahane Coğrafyası*. II. Abdülhamid döneminde yayımlanan Osmanlı haritaları da Osmanlı topraklarına dair abartılı bir bakış açısına sahipti: "Maarif Nazırlığı tarafından 1906'da onaylanmış ve ertesi yıl yayımlanmış küçük boy [bir] Osmanlı atlası, Osmanlı

ders kitaplarında sunulan görkemli Osmanlı İmparatorluğu vizyonunun bir abartma olduğunun farkına varabiliyorlar ve Osmanlı devletinin gündelik hayattaki zayıflığını görebiliyorlardı. 1908 Devrimi'nden 1950'lere kadar tanınmış bir siyaset gazetecisi olarak çalışan ve 1890'larda Serez'de askeri okul ve İstanbul'da Rüşdiye eğitimi gören Hüseyin Cahit Yalçın (1875-1957), Bulgaristan'ın fiilen bağımsızlığını kazanmasıyla yaşadığı hayal kırıklığını şöyle aktarır: "Halen 'Bulgar Prenslığı' ve 'Doğu Rumeli Eyaleti' diyerek kendimizi kandırıyorduk. Okullarımızda, çocuklarımıza Bulgaristan'ın halen bizim olduğunu okutuyorduk. Oysa Bulgaristan elden çakalı çok olmuştu."³⁶⁸

1908 Devrimi ile birlikte ders kitaplarının içeriği, yaklaşımı ve hatta başlıkları bile çarpıcı biçimde değişmiştir. Jön Türklerin iktidara gelmesinin ardından, "padişah üzerinden devlet ve ülkeyle özdeşleşmeyi teşvik ederek ve temsili hükümeti kurarak, yurttaş-toprak temelli ve gerçekten devrimci-demokratik bir Osmanlı siyasi topluluğu" yaratmayı amaçlayan "devlet vatanseverliği" için coğrafya eğitimi olmazsa olmaz bir araç haline gelmiştir.³⁶⁹ Coğrafya eğitimiyle amaçlanan, öğrencilere Osmanlı vatanına kendilerini adama duygusunu aşlamaktır. Bu bağlamda, haritalar ve ders kitapları, öğrencilerde Osmanlı topraklarına aidiyet hissini tesis etmek için en fazla göze çarpan eğitim araçları olmuştur.³⁷⁰ Jön Türkler, yükselen yerel elitlere ve ayrılıkçı milliyetçi hareketlere karşı merkezin otoritesini, Osmanlı halkı için toprağa dayalı

hâkimiyetinin uzandığı yerleri daha ziyade hayalperest bir bakış açısıyla sunar. Osmanlı egemenliğinin en uç noktaları, Fransa tarafından 1881 yılında işgal edilmiş 'Tunus Emaretini' içerecek biçimde genişletilmiştir. Benzer biçimde, 1882'deki İngiliz işgali sonrası Osmanlı egemenliğinin hukuki bir kurgudan ibaret olduğu Mısır da Osmanlı'ya aitmiş gibi gösterilmiştir. Bulgaristan halen Osmanlı'ya haraç veren bir ülke gibi gösterilirken, 1885'te Bulgaristan'ın ilhak ettiği Doğu Rumeli de imparatorluğun bir diğer vilayeti olarak sunulmuştur. Yemen vilayeti ise Aden ve Hadramut'taki İngiliz varlığı yok sayılarak çizilmiştir." Fortna, *Imperial Classroom*, 190.

368 Alıntı için: Benjamin C. Fortna, "Change in the School Maps of the Late Ottoman Empire," *Imago Mundi* 57, sayı 1 (2005): 31.

369 Hasan Kayalı, *Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism, and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918* (Berkeley: University of California Press, 1997), 9.

370 Fortna, "Change in the School Maps of the Late Ottoman Empire," 23-24

emperyal bir bilinç yaratmayı amaçlayan eğitim aracılığıyla muhafaza etmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda, coğrafya eğitimi Osmanlıcılığın ve Osmanlı vatanseverliğinin asli araçlarından biri haline gelmiştir.

1908 Devrimi'nin ardından Ali Tevfik, *Memalik-i Osmaniye Coğrafyası* isimli kitabında düzeltmelere gidip 1909'da yeniden yayımlamıştır. Ali Tevfik, öğrencilere Osmanlı vatanseverliğini aşılama için "Asya-i Osmaniye'nin ahalisi Türk, Tatar, Kürt, Çerkez, Arap, Laz, Rum, Ermeni, Yahudi gibi ecanisi muhtelifeden mürekkep olup cümlesi Osmanlı namı altında ittihad ve ittifakla iftihar eder" diyordu.³⁷¹ Behram Münir'in Balkan Savaşları'nın öncesinde 1912'de yayımlanan coğrafya ders kitabının ismi *Vatan-ı Mukaddes Yahud Memalik-i Osmaniye Coğrafyası* (Kutsal Vatan ya da Osmanlı Coğrafyası) idi. Kitap boyunca Behram Münir, Osmanlıcılığı ve "Osmanlı kardeşliğini" öğrencilerin zihnine yerleştirmeyi amaçlamıştır. Kitabın girişinde, "alem-i medeniyetin ilk asarının mehd-i zuhuru bulunduğu görülür" (medeniyet aleminin ilk eserlerinin ortaya çıktığı) diyerek Osmanlı topraklarını yücelten Behram Münir, Osmanlı İmparatorluğu'nun "dünyanın en mühim ve tabiaten en latif ve müstesna, mümbit ve mahsuldar parçalarına havi olduğunu" öne sürmüştür.³⁷²

Behram Münir ayrıca imparatorluğun demografik özelliklerini de incelemiştir ve nüfusu etnisiteye ve dine göre sınıflandırmıştır. Sonrasında, bütün etnik grupları hep beraber "Osmanlılar" olarak sınıflandıran Behram Münir, Osmanlı nüfusunun çok-etnikli yapısının imparatorluk için bir nimet olduğunu vurgulamıştır: "Akvam-ı Osmaniye'nin her birinin terakkiyat-ı milliye ve muhafaza-i mevcudiyet-i devlete hadim ve kendilerine mahsus başka başka istidad-ı fitri ve meziyetleri bulunduğundan, hükümet-i Osmaniye'nin ezher cihet terakki eylemesi lazım gelirken bu günkü hali esef-iştimalde kalması."³⁷³

371 Ali Tevfik, *Memalik-i Osmaniye Coğrafyası* (İstanbul: Kasbar Matbaası, 1909), 56-57.

372 Behram Münir, *Vatan-ı Mukaddes Yahud Memalik-i Osmaniye Coğrafyası* (İstanbul: Murettibin-i Osmaniye Matbaası, 1912), 2.

373 A.g.e., 17.

Behram Münir'e göre, imparatorluğun gerilemesinin nedenleri arasında, "memlekette şiddetli bir istibdadın hüküm sürmesi, maarif-i umumiyenin evlad-ı memlekete ve vatanperliği telkin eyleyecek raddeye vasıl olmaması, ahaliden bir kısmının menafi-i vataniye ve hususiyesinin feda edecek derecede ecnebi teşvikatına kapılarak vatanın tahrip ve inkırazına çalışması ve bazı akvamın da beyinlerinde tarihe müstenid hususatdan dolayı münafaret bulunması ve bir kısmının da mensup bulundukları mezheb ve kavmin menafii için diğerlerini ızrara çalışması."³⁷⁴ İmparatorluk her ne kadar vahim bir durumda olsa da, 1908 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinin "Osmanlı kardeşliğini" yeniden tesis edeceğini ve imparatorluğun kısa bir süre sonra yükseleceğini söyleyerek Behram Münir öğrencilere gelecekte umutlu olmaları tavsiyesinde bulunmuştur.

Bu dönemde, geleneksel coğrafya eğitiminden diğer bir radikal kopuş ise imparatorluktaki Türk unsuruna yapılan vurgudur. İlköğretim öğrencileri için hazırlanan coğrafya ders kitaplarında kullanılan dilde artık "biz" ve "bizim" şeklinde birinci çoğul şahıs ifadeler kullanılmaya başlanmıştır. Balkan Savaşları'nda yaşanan acı hezimet ve İTC'nin 1913'te iktidarı ele geçirmesi de ders kitapları üzerinde derin bir etki yaratmıştır. İTC, coğrafya derslerini öğrencilerde vatanseverliğe dair toplumsal bilinç yaratmak ve Osmanlı topraklarına karşı aidiyet duygusunu geliştirmek için bir eğitim aracı olarak görmüştür. Türk Ocakları'nın önde gelen mensuplarından biri olduğu gibi İTC'nin aydınlar çevresinde de bulunan Mehmet Ali Tevfik (1889–1941), İTC tarafından Selanik'te 18 Ocak 1912'de düzenlenen "Yeni Hayat, Manevi Yurt" isimli konferansta, vatansever coğrafya eğitiminin teorik çerçevesini etraflıca açıklamıştır.³⁷⁵ Mehmet Ali Tevfik'in bu konfe-

374 A.g.e.

375 İTC'nin iktidara gelmesinin ardından, Mehmet Ali Tevfik Bayındır-
lık Bakanlığı'nda çalışmaya başlamıştır. Kendisi daha sonra 1. Dünya
Savaşı'nın başlangıcından, 1916'ya kadar Osmanlı Savaş Bakanlığı'nun pro-
paganda yapması için destek olduğu *Harp Mecmuası* dergisinde çalışmıştır.
Eylül 1916 ile Temmuz 1919 arasında ise çeşitli okullarda coğrafya öğret-
menliği yapmıştır. Mehmet Ali Tevfik, Cumhuriyetin kurulmasıyla Dışişle-
ri Bakanlığı tarafından çeşitli görevlere atanmıştır. 1937'de New York konfe-

ranstaki konuşması daha sonra *Genç Kalemler* dergisinde yayımlanmıştır.³⁷⁶ Kendisi birkaç ay sonra “Yine Manevi Yurt” ismiyle başka bir makale daha kaleme almıştır.³⁷⁷

Mehmet Ali Tevfik açısından maddi vatan ve manevi vatan olmak üzere iki çeşit vatan bulunmaktaydı.³⁷⁸ Ona göre, daha ilkel çağlardan beri insanoğlu doğduğu yer olan memleketine ya da maddi yurduna sadakat duygusu taşımaktaydı. Modern çağ ile birlikte Avrupa halkları arasında artık manevi vatana duyulan bir vatanseverlik ve sadakat duygusu gelişmişti. Mehmet Ali Tevfik’e göre, ‘Manevi yurt “şimdi yaşayanların evvelce yaşamış olanlara ruhen merbut olmasının ifadesidir. Vatan hakkındaki fikirlere hatıra ve an’anât [gelenekler] karışır karışmaz, vatan maddîlikten çıkar manevî olur.”³⁷⁹ Mehmet Ali Tevfik, “Türk milleti ile Türk vatanı” nasıl yapılmalı diye bir soru ortaya atmış ve “Türk etnoğrafisini, Türk coğrafyasını, Türk tarihini ve Türk mefahirini [iftihar edilecek şeyleri] öğrenmek suretiyle” şeklinde bir cevap vermiştir.³⁸⁰ Ona göre, “Türk vatanını inşa etmenin” önündeki en büyük engel gençliğin “vatanına ait bir heyecan beslemiyor” oluşuydu.”³⁸¹ Bu sebeple, vatan düşüncesine dayalı vatanseverliğin gençliğe aşılması ancak “eğitim teknikleri” kullanılarak mümkün olabilirdi. Balkan Savaşları’nın ardından Mehmet Ali Tevfik, Balkanlar’da en küçük köylere kadar kaybedilen tüm toprakların bilincinde olan vatansever bir genç kuşağın yetiştirilmesi için coğrafya eğitimini temel yapıtaş olarak tespit etmiştir.³⁸²

solosluğuna getirilen Mehmet Ali Tevfik, 1941 yılında New York’ta hayatını kaybetmiştir. Bakınız: Ali Birinci, “Mehmet Ali Tevfik Yükselen,” *Türk Yurdu* 27, sayı 243 (Kasım 2007): 58–62.

376 Mehmet Ali Tevfik, “Yeni Hayat, Manevi Yurt,” *Genç Kalemler* 3, sayı 20 (27 Nisan 1912): 437–444.

377 Mehmet Ali Tevfik, “Yine Manevi Yurt,” *Türk Yurdu* 3, sayı 25 (31 Ekim 1912): 18–21.

378 Mehmet Ali Tevfik, konuşmalarında ve yazılarında “vatan” ve “yurt” kelimelerini birbirlerinin yerine geçecek biçimde kullanmıştır.

379 Mehmet Ali Tevfik, “Yeni Hayat, Manevi Yurt,” 438.

380 A.g.e., 443.

381 Mehmet Ali Tevfik, “Yine Manevi Yurt,” 19.

382 Mehmet Ali Tevfik’in “Herşeyden Evvel Vecd-ü Heyecan” isimli makalesi vatansever bir toplum için coğrafya ve tarih eğitiminin önemini inceler.

1908 sonrasında, coğrafya sadece ilk ve ortaöğretim okullarında vatansever eğitimi için temel bir araç olmakla kalmayıp çağdaş bir bilim olarak akademide de kurumsal bir hale gelmiştir.³⁸³ Faik Sabri, Ali Macid ve Selim Mansur gibi hepsi Fransa'da eğitim görmüş çağdaş coğrafya profesörleri için coğrafya, mahalleleri ve semtleri numaralandırmak işinden ibaret değildi. Faik Sabri'ye göre, coğrafya doğal etkenlerin insanlar üzerindeki etkilerini incelemeliydi. Buna karşılık, Faik Sabri coğrafyanın ham belirlenimciliğinin siyasetin üzerinde etkin olmasına karşı çıkmıştır. Ona göre, insanoğlu zekâsını kullanarak doğanın kudretinin üstesinden gelebilirdi.³⁸⁴ "Coğrafya bu son senelerde mühim bir tebeddüle uğrayarak bundan 30 sene evvelki şeklini tamamıyla değiştirdi. Son akdeme-i tereddünü de atarak maksad ve gaye-i asliyesine kavuşan bu ilim, fünün-ı hazıra meyanında kendisine mühim bir mevki hazırladı. Namalum esaslara ibtina eden, eski coğrafyanın karışık ve faidesiz tekerlemeleri ile artık iktifa edilemez. Bundan böyle muallimler derslerinde şakirdana yalnız isim ezberletmekle vakit geçiremezler. Kıtalar, memleketler hakkında talebede unutulmaz hatıralar uyandırmaya, zihinlerinde payidar izler bırakmaya, hadisat-ı tabiiyeyi muhitin tesiratını mütalaa ve mülahaza etmeye, onları alıştırmaya borçludurlar. Çünkü bugünün coğrafyası yalnız ruhsuz resimler, uzun ve manasız rakamlar coğrafyası değil, fikirler muhakemeler ve mülahazalar coğrafyasıdır."³⁸⁵

1912 yılından sonra, Osmanlı ders kitaplarında imparatorluğun kaybettiği topraklar için intikam duygusunun teşvik

Makale 27 Haziran 1913'te kaleme alınmıştır. Mehmet Ali Tevfik, *Turanlının Defteri* (İstanbul: Milli Hareket Yayınları, 1971), 74-79.

383 Klaus Kreiser, "Geographie und Patriotismus, Zur Lage der Geowissenschaften am İstanbuler Darulfunun unter dem Jungtürkischen Regime (1908-1918)," *Hommes et terres d'Islam* içinde, Xavier de Planhol (der.) (Tahran: Bibliothèque Iranienne, 1997), 71-87; Erol Tümertekin, "Development of Human Geography in Turkey," *Turkey: Geographic and Social Perspectives* içinde, Peter Benedict, Erol Tümertekin ve Fatma Mansur (der.) (Leiden, The Netherlands: Brill, 1974), 6-18.

384 Faik Sabri, *Coğrafya-i Tabii Dersleri* (İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, 1917), 136.

385 Faik Sabri, *Osmanlı Coğrafya-i Tabii ve İktisadi* (İstanbul: Kanaat Matbaası, 1917), giriş.

Şekil 3.3: Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Savaşları sırasında kaybettiği toprakları gösteren "İntikam Haritası." Bu harita, Saffet Bey'in 1916 tarihli *Küçüklerle Coğrafya Hikayeleri* isimli ders kitabında yayımlanmıştır.

edilmesi ciddi oranda artış göstermiştir. Bu dönem çıkan ders kitaplarında, Rumeli'de kaybedilen topraklara dair haritalar yayımlanmıştır. Öğrenciler bu kitaplarda ilerleyen Balkan ordularının önünden kaçan göçmenlerin acıklı hikâyelerini okumuşlardır. Dönemin ders kitaplarında, öğrencilere ayrıca Rumeli'yi asla unutmamaları sıkı sıkı tembihlenmiştir. Saffet Bey (Geylangil, 1875–1944) tarafından yazılan, 1916'da, *Küçüklerle Coğrafya Hikâyeleri* isimle yayımlanan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Savaşları sırasında kaybettiği toprakları gösteren bir "intikam haritasının" yer aldığı ilköğretim coğrafya ders kitabı bu kitaplara iyi bir örnektir:³⁸⁶ "Evlatlarım, hepiniz bu acıklı hatırayı bilirsiniz. Bundan üç dört sene evvel Balkan hükümetleri birleştiler... Bize ilan-ı harp ettiler. Neticede mağlup olduk. Güzel Rumelimiz elimizden gitti. Rumeli'de kaybettiğimiz yerleri gösteren intikam haritasına bakınız... Bu acı felaketleri sakın unutmayınız. Bu kanlı muharebede Balkan hükümetleri tarafından bi-gayr-i hakkın mahv ve telef edilen çocukların, kadınların, ihtiyarların ve bir çok malullerin intikamlarını bir saniye bile fikrinizden çıkarmayınız" (Şekil 3.3).

Saffet Bey ayrıca 1916'da, lise öğrencileri için yayımlanan *Coğrafya-i Osmani* isimli ders kitabında da Balkanlar'da

386 Saffet Bey, *Küçüklerle Coğrafya Hikayeleri* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1916), 113–114.

kaybedilen toprakları inceler ve “genç nesillere kaybettiğimiz yerleri öğretelim ki hissiyat-ı vataniyyeye uzak yetiştirilmesinler” der.³⁸⁷ Faik Sabri (Duran, 1882–1943) tarafından yazılan ve *Çocuklara Coğrafya Kıraatleri* ismini taşıyan benzer bir kitap ise Ferit ve Reşit adlarında iki çocuk arasındaki bir sohbeti aktararak öğrencilere imparatorluğun kaybettiği toprakları hatırlatır:

Reşit dedi ki: Görüyorsun ya Ferit. Bizim memleketimiz üç mühim kıta üzerinde bulunuyor. Avrupa’da şimdi bizim olan yerler pek azdır. Fakat evvelleri daha çok yerlerimiz vardı. Bunları ve en nihayet koca Rumeli’yi kaybettik. Elimizden kaçır-dık. Avrupa tarafında elimizde bir Edirne, bir de İstanbul kaldı.

Ferit: Rumeli’yi biz unutmayacağız. Yine geri alacağız değil mi abi?

Reşit: Hakkın var Ferit. Hiçbir vakit bu memleketleri unutmamalıyız. Oralarda kalan biçare din-daşlarımızı daima hatırlamalıyız.³⁸⁸

Ahmed Cevad’ın 1916’da ortaöğretim öğrencileri için yayımlanan *Musahabat-i Ahlakiye, Sıhhiye, Medeniye, Vataniye ve İnsaniye* kitabı, o dönemdeki Balkan Savaşları’nda yaşanan toprak kayıplarına dair milliyetçi ajitasyonun en önemli örneğidir. Savaştan kaçan mültecilerin elim koşulları ve Balkan ordularının ele geçirdiği Rumeli şehirlerindeki Müslüman halkın çaresiz durumu, kitapta ayrıntılı biçimde anlatılmıştır. Yazar, kitapta “Her taraftan Türkler, Müslümanlar kovuluyor. Dışarıya sürülüyor... Sebep ne?” şeklinde bir soru sormuştur. Öğrencilere bu sorunun cevabı şöyle verilmiştir: “Onların hepsi bizim düşmanımız. Hepsi vatanımıza gözle-rini dikmiş.”³⁸⁹ Ahmed Cevad, vatanı iki bölüme ayırmıştır: (1) esaret altındaki vatan, (2) tehditlere ve saldırılara maruz

387 Saffet Bey, *Coğrafya-i Osmani* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1916), 129–130.

388 Faik Sabri, *Çocuklara Coğrafya Kıraatleri* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1916), 85.

389 Ahmed Cevad, *Musahabat-i Ahlakiye, Sıhhiye, Medeniye, Vataniye ve İnsaniye* (İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, 1916), 124–125.

kalan hür ve müstakil vatan. Ahmed Cevad için düşmanlara karşı direnebilmenin tek yolu 19-60 yaş arasındaki her bireyin vatani savunan askerler olmalarıdır. Çocukları “küçük asker” olarak tanımlayan Ahmed Cevad, onların “şimdiden askerliğe hazırlanmalarını” istemiştir.³⁹⁰

Özet olarak, Osmanlı İmparatorluğu’nda 1908 öncesi ve sonrası basılan ders kitapları arasında önemli bir fark bulunmaktadır. 1908 öncesi basılan ders kitapları imparatorluğun dağıldığı gerçeğini gizlemeye çalışırken, 1908 sonrası çıkan kitaplar 18. yüzyılın sonundan beri Osmanlı İmparatorluğu’nun kaybettiği toprakları defalarca vurgulamışlardır. 1908 öncesinde öğrenciler, okullarda Osmanlı ordularının Viyana’yı ele geçirmek için Avrupa’nın kalbinde savaştığını ve Osmanlı donanmasının Akdeniz’i kontrol edip Karadeniz’i de Türk gölüne çevirdiğini öğreniyorlardı.³⁹¹ 1908 sonrasında öğrencilere öğretilen ise imparatorluğun nasıl askeri yenilgilere uğradığı ve Libya, Bosna, Rumeli, Kırım, Mısır, Cezayir ve Tunus’ta hâkimiyetini nasıl kaybettiğiydi. Bununla beraber, öğrencilerin Batılı öğrenciler karşısında aşağılık kompleksine kapılmamaları için imparatorluğun elde kalan kısımları Avrupa ülkeleriyle toprak büyüklüğü açısından karşılaştırılıyordu. *Coğrafya-i Osmani* kitabında, Saffet Bey öğrencilere Anadolu’nun Fransa kadar büyük olduğunu ve El-Cezire ile Erzurum Yaylası’nın yüzölçümlerinin Romanya ile Karadağ’ın toplam yüzölçümünden daha büyük olduğunu anlatıyordu. Toprak büyüklüğü üzerinden yaptığı karşılaştırmalara devam eden Saffet Bey, El-Cezire ile Irak’ın Romanya, Yunanistan ve Bulgaristan’ın toplamı kadar büyük olduğunu, Suriye ile Filistin’in İtalya’dan daha büyük olduğunu ve Osmanlı Arabistan’ının tüm Balkan ülkelerinin toplamından daha büyük olduğunu belirtiyordu.³⁹²

Bu dönemin coğrafya ders kitaplarının yazarlarına göre, imparatorluğun çok-etnikli yapısını sürdürmek için Türklük

390 A.g.e., 128.

391 Saffet Bey, *Coğrafya-i Osmani*, 39.

392 A.g.e., 41-42.

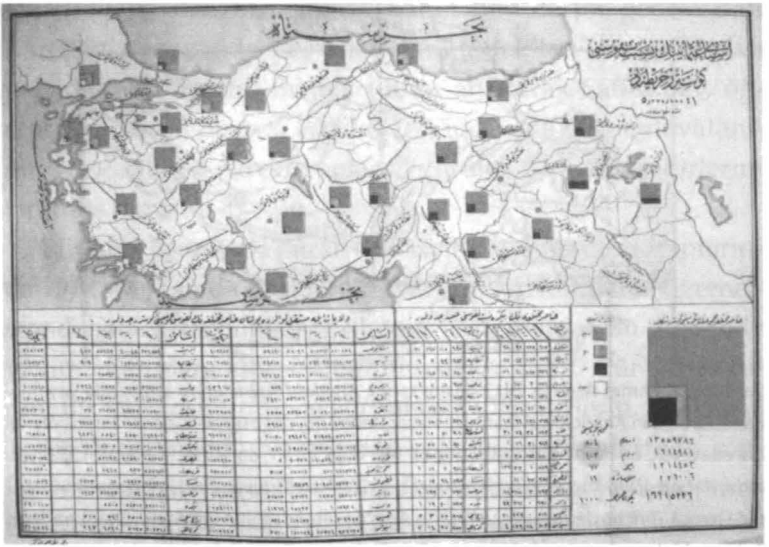
unsurunun varlığı olmazsa olmazdı. Behram Münir, *Vatan-ı Mukaddes Yahud Memalik-i Osmaniye Coğrafyası* kitabında, “anasar-ı Osmaniye içinde bani-i hükümet olan Türkler vatan-ı ızzatlarını ızzat eyleyecek kaffe-i ihtirasattan tabiatları muktezası müberra olduklarını” savunmuştur. Behram Münir, “husumet-i tarihiyelerinden dolayı mücadelat-ı daimede bulunacak akvamın da hal-i sükûnda bulunmalarına sebebi müstakıl olmakta bulunduklarından, Memalik-i Osmaniye’de Türklerin vücudu eltaf-ı Sübhaniye cümlesindendir” olarak tanımlamıştır.³⁹³ Saffet Bey tarafından yazılan başka bir ders kitabında, öğrencilere Türk nüfusunun 11 ile 12 milyon arasında olduğu ve Türklerin “Anadolu vilayetlerinin nüfus-ı aslîsi” olduğu söyleniyordu.³⁹⁴ Saffet Bey, askeriye ve bürokrasi- de görev aldıklarından Türklerin ekonomik faaliyetleri diğer etnik gruplara bıraktığını iddia ediyordu. Ona göre, Türkler daima diğer etnik gruplara saygı göstermişlerdi ve Türkler olmasaydı, diğer etnik gruplar “birbirlerini boğazlardı.”³⁹⁵ Faik Sabri, kendi coğrafya ders kitabında Anadolu’yu “Türk yurdu” olarak adlandırırken, Mehmet Asım ile Ahmed Cevad, beraber yazdıkları *Anadolu Yavrusunun Kitabı* isimli kitabın “Türkiye” başlıklı bölümünde, İstanbul’u “vatanın başı” ve Anadolu’yu “vatanın gövdesi” olarak nitelendirmişlerdir.³⁹⁶ Bu kitapta ayrıca öğrencilere Anadolu’nun etnik haritası da sunulmuştur (Şekil 3.4). Bu harita, Anadolu nüfusunu dört gruba ayırıp her bir grubun toplam nüfusunu veriyordu: Müslümanlar (13.559.786), Rumlar (1.614.981), Ermeniler (1.214.453) ve diğer milletler (226.006). Aynı kitabın daha eski

393 Behram Münir, *Vatan-ı Mukaddes Yahud Memalik-i Osmaniye Coğrafyası*, 17, 45. Behram Münir, Katolik ve Protestan kiliselerinin Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Hristiyanlar için yürüttükleri misyonerlik faaliyetlerini imparatorluğun toplumsal bütünlüğü açısından çok ciddi bir tehdit olarak görmüştür. Ona göre, “Rum Ortodoks Kilisesi’ni terk eden Hristiyanlar hem kendi etnik grupları için hem de Osmanlı vatanı için tehlike” teşkil etmekteydi.” A.g.e., 19.

394 Saffet Bey, *Coğrafya-i Osmani*, 91.

395 A.g.e., 92.

396 Faik Sabri, *Osmanlı Coğrafya-i Tabii ve İktisadisi*, 47; Mehmet Asım ve Ahmed Cevad, *Anadolu Yavrusunun Kitabı* (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1919), 351–352.

Şekil 3.4: Mehmet Asım'ın 1919 basım tarihli *Anadolu Yavrusunun Kitabı*'nda yayımlanan "Asya-yı Osmaniye'de Nüfus Dağılımını Gösteren Harita." Koyu gri kareler Müslüman nüfusun oranını, açık gri kareler Rum nüfusunun oranını ve siyah kareler Ermeni nüfusunun oranını göstermektedir. 1919 gibi geç bir tarihte yayımlanmış olsa da, haritanın Osmanlı millet sistemine göre düzenlenmiş olması oldukça çarpıcıdır.

tarihli bir baskısında "Turan'dan Anadolu'ya" ismiyle öğrencilere başka bir harita daha sunulmuştu.³⁹⁷ Bu haritada, Turan "Türklerin eski vatanı" olarak tanımlanmıştı³⁹⁸ (Şekil 3.5).

Osmanlı coğrafya ders kitapları ayrıca Araplar, Kürtler, Rumlar ve Ermeniler gibi diğer etnik gruplar hakkında da bilgiler barındırıyordu. 1874-1919 arasında yayımlanan yirmiden fazla kitap üzerinde yapılan inceleme sonucunda, diğer etnik gruplar hakkında herhangi küçültücü bir ifade rastlanmamıştır. Genel olarak bu kitapların yazarları, öğrencilere diğer etnik gruplar hakkında olgusal bilgiler sunmuşlardır. Araplar genellikle "zeki" bir millet olarak övülüp adlandırılırken, Kürtler aşiret toplumu olarak tanımlanmıştır. Bu yazarlar ayrıca Arap ve Kürt nüfuslarının belli bölgelerde yoğunlaştığını ancak Türklerin, Ermenilerin, Rumların ve Yahudilerin tüm imparatorluğa yayıldıklarını vurgulamışlardır.

397 Mehmet Asım ve Ahmed Cevad, *Anadolu Yavrusunun Kitabı* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1917), 188.

398 A.g.e., 280.

Şekil 3.5: Mehmet Asım'ın 1917 basım tarihli *Anadolu Yavrusunun Kitabı*'nda yayımlanan "Turan'dan Anadolu'ya" haritası. Hazar Denizi'nin doğusundaki alanı "Turan" olarak işaretleyerek, bu harita ülküleştirilmiş bir fikir olan Turan'ı somutlaştırmayı amaçlamaktadır. Karadeniz'in kuzeyindeki Rus toprakları ise Altın Orda olarak işaretlenmiştir. Haritada ayrıca Türk boylarının göç yolu Orta Asya'da Altundağ'dan (ya da Kin Shan) başlayıp Buhara, Mahan, Rey (İran), Süleyman Şah Türbesi ve Erzurum'a kadar devam etmekte ve Batı Anadolu'da bulunan Söğüt'te sona ermektedir.

Balkan Savaşları'ndan sonra yayımlanan neredeyse tüm coğrafya ders kitapları, Anadolu'ya özel bir önem atfetmiş ve Anadolu'yu "Türklerin yurdu" olarak tanımlamışlardır. Buna karşılık, Anadolu'nun coğrafi sınırları hakkında bu kitapların çoğunda bir belirsizlik hâkimdir. Yukarı Cezire bölgesinde yer alan Erzurum, Van ve Diyarbakır gibi şehirler Anadolu'ya dahil edilmemiştir. Ülkenin iki önde gelen coğrafyacısı, Faik Sabri ile Saffet Bey, Anadolu'nun yüzölçümünü şimdiki yüzölçümünden 254.688 kilometrekare eksik biçimde 501.000 kilometrekare olarak vermişlerdir.³⁹⁹ Anadolu'nun coğrafya ders kitaplarında özel bir yeri olsa da, bu kitapların yazarları diğer bölgeleri de Osmanlı vatanının birer parçası olarak görmekteydiler. Örneğin, *Küçüklere Coğrafya Hikayeleri* kitabında, öğrenciler tüm Osmanlı topraklarını dolaşmaya teşvik ediliyordu: "Memalik-i Osmaniyye o kadar güzeldir ki bu güzelliği takdir etmek için mutlaka vatanımızı gezip seyahat

399 Saffet Bey, *Coğrafya-i Osmani*, 41; Faik Sabri, *Osmanlı Coğrafya-i Tabii ve İktisadi*, 19. Resmi istatistiklere göre, Anadolu'nun günümüzdeki yüzölçümü 755.688 kilometrekaredir. Bu ölçüme, Türkiye'ye 1939'da katılan ve 5.403 kilometrekarelik bir alana sahip Hatay da dâhil edilmiştir.

etmelidir.”⁴⁰⁰ Benzer biçimde, Saffet Bey de bir gencin Batı Karedeniz kıyısında yer alan Zonguldak’tan Yemen’e olan yolculuğunu anlatır. Bu yolculuğu anlatarak Saffet Bey, öğrencilere İzmir, Beyrut, Mekke ve Cidde gibi Osmanlı vatanının vazgeçilmez parçaları olarak görülen Osmanlı şehirlerini tanıtmış olur.

Siyasi gelişmelerle paralel bir biçimde, coğrafya kitaplarında 1912 sonrasında Türklerin etnik bilgileri hakkında öğrencilere daha detaylı bilgiler verilmeye başlanmıştır. Bu dönemde yayımlanan ders kitaplarının neredeyse tümü Türklerin Turani bir ırk olduğunu öne sürmüştür. Öğrencilerin, Türklerin Turan’dan Anadolu’ya yaptığı yolculuğu zihinlerinde canlandırması için Turan haritaları bu kitaplarda yayımlanmıştır. Anadolu’nun çeşitli bölgelerinin işgal edilmiş olması ve Kurtuluş Savaşı sebebiyle, 1919-1923 yılları arasında çok az coğrafya kitabı yazılmış ve yayımlanmıştır. Bu dönemde yayımlanan kitaplar, önceden yazılmış kitapların yeni baskıları olmuştur. En nihayetinde, 1923’te Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla beraber coğrafya ders kitaplarının içeriği ve söylemi bir kez daha kökten bir değişime uğramıştır.

Cumhuriyetin Kuruluşundan Sonra Coğrafyanın Türkleştirilmesi

Önceki bölümde incelendiği üzere Kurtuluş Savaşı’nın ilk iki yılında, yönetici elitlerin söylemi Anadolu’daki tüm Müslüman etnik grupların birliğine dayanıyordu. Milli mücadelenin önde gelen siyasi figürleri bu dönemde Türk milliyetçiliği yerine Türkiyeliliği vurguluyorlardı. Yunanistan ve Ermenistan güçlerine karşı kazanılan nihai zaferlerin ardından milli mücadelenin söylemi değişmeye başlamış ve Türk milliyetçiliği ön plana çıkmıştır. 1920’de kurulan ilk TBMM hükümetinde eğitim bakanlığı yapan ve Lozan Konferansı’nda İsmet İnönü’den sonra Türk heyetinin en önemli ikinci ismi olan Rıza Nur (1879–1942), bu değişimin bir örneği olarak Kasım 1924’te *Türk Yurdu* dergisinde “Devletimizin Mahiyeti

400 Saffet Bey, *Küçüklere Coğrafya Hikayeleri*, 124.

ve Milli Adı" isimli bir makale kaleme almıştır. Rıza Nur bu makalede, "Urartu, Elam, Sümer, Tobal Hitit, Kumak" gibi eski Anadolu uygarlıklarının hepsinin Turan ailesine ait olduğunu iddia etmiştir.⁴⁰¹ Ona göre, bu uygarlıklar daha sonra Yunan, Roma ve Bizans uygarlıkları tarafından asimile edilmiş ve Turani özelliklerini kaybetmişlerdir. Ancak Türklerin 11. yüzyılda Anadolu'ya varmasıyla birlikte Selçuklular Anadolu'nun asimile olmuş halkını kökenlerine geri döndürmüş ve böylece Anadolu, "Yeni bir Türkistan" ya da "Yeni bir Turan" olmuştur.⁴⁰² Rıza Nur her ne kadar bu makalenin yayımlanmasından bir seneden az bir zaman sonra Mustafa Kemal ve İsmet İnönü'ye muhalefet etmesi yüzünden yurtdışına çıkmak zorunda kalmışsa da, Kemalistler Rıza Nur'un milliyetçi dünya görüşüne çok benzer bir coğrafya ve tarih anlayışı tasavvur etmişlerdir. Makalesinin sonunda Rıza Nur, yeni kurulan cumhuriyet için Türk Devleti, Anadolu Devleti, Türkmen Devleti ve Türkiye gibi isimleri karşılaştırmış ve "bizler büyük Türk ailesi içinde 'Türkiye Türkleriyiz' diyerek en iyi seçeneğin "Türkiye" olduğunu savunmuştur.⁴⁰³

Mustafa Kemal, Kasım 1925'te Ankara Hukuk Fakültesi'nde yaptığı konuşmada, cumhuriyetin kuruluşuyla asırlardır milleti bir arada tutan çimentonun değiştiğini ifade etmiştir: "... millet, dini ve mezhebi irtibat yerine, Türk milliyeti rabitasıyla efradını toplamıştır." Mustafa Kemal 26 Nisan 1926'da Türk Ocakları delegelerine ise şöyle seslenmiştir: "Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk milliyetçisiyiz. Cumhuriyetimizin mesnedi Türk camiasıdır. Bu camianın efradı [fertleri] ne kadar Türk harsı ile meşbu [dolu] olursa o camiaya istinat eden [dayanan] Cumhuriyet de kuvvetli olur."⁴⁰⁴ Yükselen milliyetçi siyasi söyleme uygun biçimde, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Üçüncü Büyük Kongresinde hazırlanan parti programında, eski Anadolu uygarlıklarını Türk

401 Rıza Nur, "Devletimizin Mahiyeti ve Milli Adı," *Türk Yurdu* 15, sayı 162 (Kasım 1924): 54.

402 A.g.e.

403 A.g.e., 56

404 Sevim, Öztoprak ve Tural, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 703.

milli mirasının bir parçası olarak gören bir vatan tanımı yapılmıştır: “Vatan, [T]ürk milletinin eski ve yüksek tarihi ve topraklarının derinliklerinde mevcudiyetlerini muhafaza eden eserleri ile yaşadığı bugünkü sınırlarımız [Anadolu] içindeki yurttur.”⁴⁰⁵

Bernard Lewis’e göre, Kemalistlerin önündeki en büyük engel imparatorluğun daha yeni kaybedilmiş olmasıydı ve “bu kayıp, nispeten küçük ulus-devleti tatminkâr ve çekici görmeyen pek çok kimsenin yüreğini halen yakıyordu.”⁴⁰⁶ Pantürkizm yanlılarının tüm Anadolu ve Orta Asya Türklerini tek bir devlet çatısı altında toplayacak bir Türk İmparatorluğu emellerini desteklemek yerine, Kemalistler toprağa dayalı bir milliyetçilik seferberliği başlatmışlardır. Kemalistlere göre, toprağa dayalı böylesi bir milliyetçilik, Türk halkının 1774’ten beri kesintisiz bir şekilde devam eden askeri yenilgiler ve toprak kayıplarıyla iyice sarsılmış olan ulusal ruhunu güçlendirecekti: “... Mustafa Kemal yeni bir Anadolu Türk vatanı fikrini zihinlere yerleştirmek istedi. Amacı, İslamiyet’e ve Osmanlı’ya sadakat duygularından geri kalanları yıkmak, Panislamizm’in ve Pantürkizm’in heveslerine karşı koymak ve Türk ulusunda vatanına karşı yeni bir sadakat yaratmaktı.”⁴⁰⁷ Lewis ayrıca Kemalistlerin “Türkiye Cumhuriyeti’ni, ülkenin ve halkın nihai meyvesi olarak kabul eden” yeni bir vatansever kuşak yetiştirmek için tarihi bir araç olarak seçtiklerini öne sürer. Cumhuriyetin eğitim kurumları aracılığıyla tarih eğitimi Türk halkına toprağa dayalı bir milliyetçiliği aşılama da belirleyici bir araç olmuşsa da, diğer bir disiplin coğrafya da hedeflerini gerçekleştirmek açısından Kemalistler tarafından değerli bir araç olarak kabul edilmiştir ve sonuç olarak coğrafya Cumhuriyetin topraklarının millileştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

405 *Cumhuriyet Halk Partisi Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1931), 25.

406 Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey* (New York: Oxford University Press, 2002), 358.

407 A.g.e., 358–359.

Vatana dair siyasi söylemdeki bu değişim 1923 sonrasında basılan coğrafya ders kitaplarını da etkilemiştir. Aslen bir hukuk profesörü olan Muhiddin Adil tarafından ilköğretim öğrencileri için yazılan *Malûmatı Vataniye*, 1923 sonrasında yayımlanan ilk coğrafya ders kitaplarından biri olmuştur.⁴⁰⁸ Kitapta, öğrencilere vatanın “bize ve ecdadımıza makar olan bütün toprak, deniz, sema” olduğu anlatılır.⁴⁰⁹ Muhiddin Adil, iki tür vatan olduğunu öne sürmüştür. Ona göre, mad-di vatan “bugün sahibi bulunduğumuz toprakları” içerirken, “fikri vatanımız bundan daha geniştir. Türk’ün yaşadığı ve Türk lisanının konuşulduğu her yer fikri vatandır.”⁴¹⁰ Kitap ayrıca Mustafa Kemal ile Kurtuluş Savaşı’nı da övmüştür. Mustafa Kemal’den “Cenab-ı Hakk Türkiye’ye bir başbuğ bahşetti” şeklinde bahsedilmiştir.⁴¹¹

1928-1932 yılları arasında gerçekleştirilen iki devrim, Türk toplumunun kültürel hayatını kökten değiştirmiştir. Bu devrimlerin ilki, 1928’de Arap harfleri yerine Latin alfabesinin kullanılmaya başlanmasıydı. Çeşitli Anadolu şehirlerini dolaşarak ve yeni harfleri öğrenmeye herkesi teşvik ederek, Mustafa Kemal’in kendisi de yeni alfabeyi öğretme çalışmalarına katılmıştır. Feroz Ahmad’in de öne sürdüğü üzere harf devrimi, “... Türkiye’nin doğusundaki İslam Dünyası’yla olan bağlarını öteki reformlardan daha fazla gevşetti ve ülkenin yüzünü bir daha geri çevrilemeyecek biçimde batıya çevirdi.”⁴¹² Harf devriminin başarısı, Kemalist elitleri Türkçeden tüm Arapça ve Farsça kelimeleri çıkarmaya da cesaretlendirdi. Kemalist elitler birkaç yıl içerisinde Türkçenin Orta Asya’daki lehçelerinden ve eski edebi kaynaklardan kelimeleri yeniden kullanıma sokarak arı bir Türkçe oluşturdular.⁴¹³

İkinci devrim ise 1931-1932 yıllarında oluşturulan Türk Tarih Tezi idi. Türk Tarih Tezine göre, Türklerin eski anavatanı

408 Muhiddin Adil, *Malûmatı Vataniye* (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1925).

409 A.g.e., 3.

410 A.g.e.

411 A.g.e., 12-15.

412 Feroz Ahmad, *The Making of Modern Turkey* (New York: Routledge, 1996), 82.

413 Erik J. Zürcher, *Turkey: A Modern History* (Londra: Tauris, 2005), 189–190.

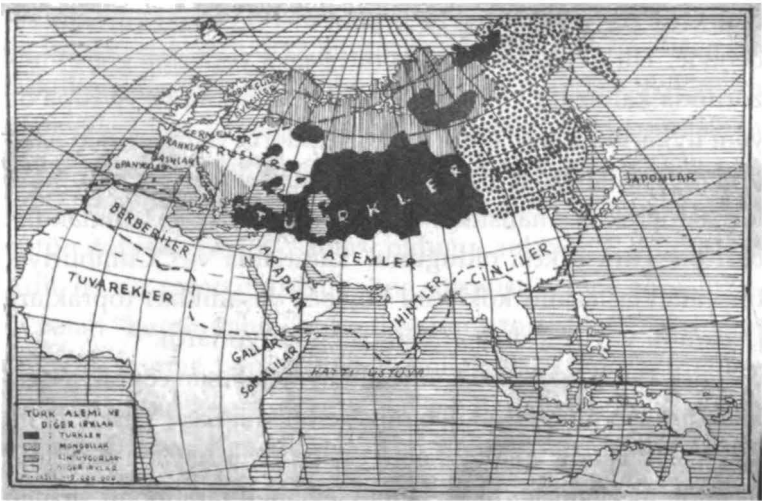
olan Orta Asya medeniyetin beşiğiydi. Bölgedeki kuraklık sebebiyle, Türk boyları Avrasya'nın başka yerlerine göç etmek zorunda kalmışlar ve Mezopotamya, Anadolu ve Avrupa'da yeni uygarlıklar inşa etmişlerdir. Hititlerin ve diğer eski Anadolu uygarlıklarının Türk uygarlığının bir parçası olduğunu iddia ederek, Kemalistler "Anadolu'nun çok eski zamandan beri bir Türk ülkesi olduğunu" kanıtlama ve "Cumhuriyetin vatandaşlarının köklerini böylece yaşadıkları topraklara [Anadolu'ya] uzandırma" amacını güdüyorlardı.⁴¹⁴

Türk Tarih Tezi, 1932 sonrasında yayımlanan coğrafya ders kitapları üzerinde de etkili olmuş ve bu kitaplar, "Türklerin ilk ve en eski vatanı" olarak kabul edilen Orta Asya'yı kapsamlı biçimde incelemişlerdir.⁴¹⁵ Saffet Geylangil tarafından yazılan *Umumi Coğrafya Beşinci Sınıf* ders kitabında, Türkler şöyle tanımlanmıştır: "Türk dünyada en eski bir millettir. Binlerce senelik tarihi vardır. Orta Asya'da, Çin'de imparatorluklar kuran bu necip insanlar Avrupalıların dedikleri gibi Anadolu'ya birkaç yüz sene evvel gelmiş değillerdir. Belki birkaç bin sene evvel gelmişler ve büyük hükûmetler kurmuşlar ve medeniyet eserleri bırakmışlardır." 1930'larda Avrupa'da yükselen faşizmin etkisi altında, dönemin coğrafya ders kitapları ırklara göre bölünmüş Avrasya haritaları yayımlamışlardır (Şekil 3.6). Öğrencilere, "Büyük Türk unsurunun bulunduğu" yerlerin "çok geniş olduğu" ve Çin'den Bosna'ya uzanacak biçimde, "Türklerin yayıldıkları" yerlerin beş milyon kilometrekareyi aştığı anlatılmıştır.⁴¹⁶ Aynı kitaplar, Türkiye'nin komşu bölgelerini incelerken uzun bir zaman yayılan Osmanlı İmparatorluğu dönemi sırasında ilgili ülkelerin Türkler tarafından yönetildiğini öne çıkarmışlardır. Kaybedilen geniş topraklar yüzünden Türklerin Anadolu'ya sıkışmış olduğu düşüncesine kapılabilecek öğrencilerin yaşayabilecekleri olası hayal kırıklıklarının önüne geçmek için, Türkiye dışında yaşayan "Türk" gruplar hakkında özel bir bölüm dönemin ders kitaplarında kendisine

414 A.g.e., 191.

415 Saffet Geylangil, *Umumi Coğrafya Beşinci Sınıf* (İstanbul: İnkılap ve Cumhuriyet Kitapevleri, 1938), 81.

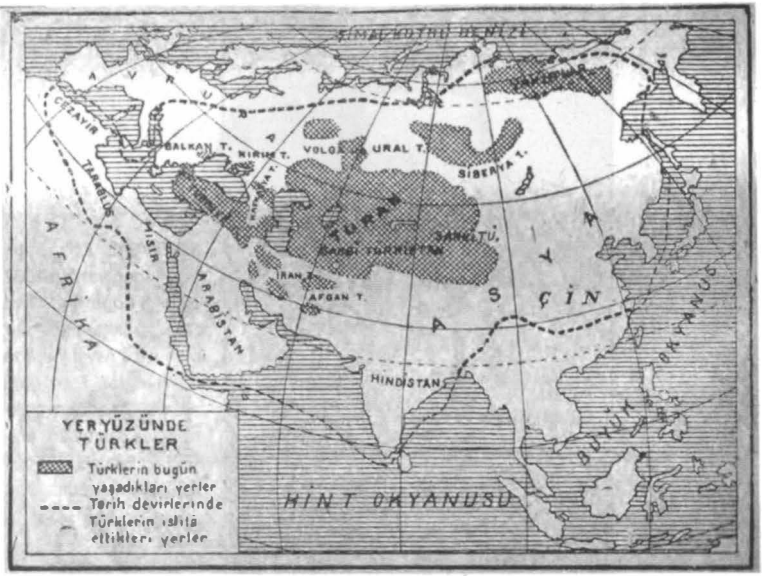
416 A.g.e., 120, 136.

Şekil 3.6: Saffet Geylangil tarafından yazılan 1938 tarihli *Umumi Coğrafya Beşinci Sınıf* kitabında yayımlanan ırklar haritası. Bu noktada belirtmek gerekir ki, Türkiye'deki coğrafyacılar 1930'larda dünyayı ırklara bölünmüş bir şekilde görme eğilimindeydi. Haritadaki siyah kısımlar "Türklerin" dünyadaki dağılımını göstermektedir. İlginç biçimde, yazar Moğollar (Doğu Asya'da siyah noktalarla gösterilen yer) ve Fin-Uygur unsurları da (Kuzey Asya ile Balkanlar'daki dikey çizgilerle gösterilen yerler) Türk ırkına dâhil etmiştir. Ruslar, Germen halkları, Araplar, Hintliler ve Çinliler gibi Türk olmayan ırkların isimleri de haritada yer almaktadır.

yer bulmuştur. Besim Darkot ile Cemal Arif Alagöz tarafından yazılan *Yeni Coğrafya Dersleri* kitabında "Yeryüzünde Türkler" başlıklı bir bölüm yer alır. Darkot ile Alagöz'e göre, çok eskilere giden tarihiyle ve dünya üzerinde büyük bir yer kaplamasıyla Türk milleti diğer milletlerden farklı bir konumda bulunmaktadır. Bu bölüm, Türkleri Avrasya'daki coğrafi konumlarına göre incelemiştir: "Türkiye'deki Türkler, Kafkasya Türkleri, İran'daki Türkler, Romanya'daki Türkler, Kuzey Türkleri, Orta Asya Türkleri ve Kuzey Asya'daki Türkler"⁴¹⁷ (Şekil 3.7). Benzer biçimde, Faik Sabri de *Coğrafya Orta Sınıf 1* ders kitabında Orta Asya'yı ikiye ayıran Türk memleketlerine özel bir bölüm ayırmıştır. Faik Sabri bu iki bölgeyi şöyle tanımlamıştır: Sovyetler Birliği'nin denetimi altındaki "Türkistan" ve günümüzde Çin'in Sincan bölgesini oluşturan "Türkeli." Kitapta ayrıca Orta Asya toplumlarının gündelik hayatını gösteren ve

417 Mehmet Besim ve Cemal Arif, *Yeni Coğrafya Dersleri* (İstanbul: Türk Kitapçılığı Limitet Şirketi, 1934), 180-182.

Şekil 3.7: Besim Darkot ile Cemal Arif Alagöz tarafından yazılan 1934 tarihli *Yeni Coğrafya Dersleri* kitabında yayımlanan "Yeryüzünde Türkler" haritası. Çizgili yerler, Türklerin "bugün yaşadıkları yerleri" göstermektedir. Kesik çizgiler ise "tarih devirlerinde Türklerin istila ettikleri yerlerin" sınırlarını göstermektedir. Aral Gölü'nün doğusunun "Turan" olarak gösterilmesi de ayrıca dikkat çekicidir. Balkan Türkleri, İran Türkleri ve Kafkasya Türkleri gibi diğer Türki gruplar da haritada gösterilmektedir.

bu halkların "Türklüğünü" vurgulayan fotoğraflar aracılığıyla öğrencilere bu Türk memleketleri tanıtılmıştır (Şekil 3.8).⁴¹⁸

Harf devriminden bir seneden az bir zaman sonra, Faik Sabri 1929 yılında *Türkiye Coğrafyası* isiminde Latin harfleriyle basılmış ilk coğrafya ders kitabını yazmıştır.⁴¹⁹ İstanbul'da devlet matbaası tarafından basılan kitap mükemmel bir baskı kalitesine sahipti. Bu kitapta, Faik Sabri Türkiye'nin "dünya üzerinde pek mühim bir mevkide" olduğunu öne sürmüştür.⁴²⁰ Bu iddia ayrıca Türkiye'yi Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının merkezinde gösteren bir haritayla da destekleniyordu. Öğrencilere, komşularından daha büyük bir ülkeye ait olduklarını ve bu ülkenin, yeryüzünün en önemli bölgelerinden birinde

418 Faik Sabri, *Coğrafya Orta Sınıf 1* (İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1932), 61-65.

419 Faik Sabri, *Türkiye Coğrafyası* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1929).

420 A.g.e., 1.

Türk Anayurdunun bugünkü sakinlerinden: Yarkent'li genç kız. Anadolu çocuklarına nekadar benzediğine dikkat ediniz.

Şemil 3.8: Faik Sabri tarafından yazılan 1932 tarihli *Coğrafya Orta Sınıf 1* kitabında yer alan Orta Asyalı bir kıza ait fotoğraf. Fotoğrafın altında, Anadolu ve Orta Asya çocukları arasındaki benzerliğe dikkat çekilmektedir.

yer aldığını göstermek için Faik Sabri kitap boyunca haritalar, grafikler ve rakamlar gibi mekâna dair temsiller kullanmıştır. Kitapta yer alan şekillerden biri Türkiye ile Balkan ülkelerinin topraklarını karşılaştırıp Türkiye'nin Romanya, Yugoslavya, Bulgaristan ve Yunanistan'ın toplamında daha fazla yüzölçümüne sahip olduğunu ortaya koyuyordu. Kitabın başka bir bölümünde, Türkiye'nin tüm komşularının toplamından daha fazla nüfusa sahip olduğu bilgisi veriliyordu. Faik Sabri, verdiği bu bilgilerin tutarlılığı açısından o dönemde bağımsız olmayıp Sovyetler Birliği'nin parçaları olan Ermenistan ile Gürcistan'ı ayrı ülkeler olarak kabul edip Sovyetler Birliği yerine bu ülkeleri Türkiye'nin komşuları olarak göstermiştir. Dahası, diğer tüm komşu ülkelerin vatandaşları etnik kıyafetleriyle gösterilirken, Türkiye'de yaşayanlar şapka, ceket ve kravat takan Batılı bir görünüşe sahip olarak sunulmuşlardır (Şekil 3.9).

1912'den sonra yayımlanan coğrafya ders kitaplarına benzer biçimde, Faik Sabri'nin kitabı da Osmanlı İmparatorluğu'nun

Bulgar
4.8

Yunan
5.8

Türkiye
12 1/2

İrlanda
8 1/2

İrlanda
8.8

Serbiya
2.5

Brit. İmp.
2.4 1.3

Şekil 3.9: Faik Sabri tarafından yazılan 1929 tarihli *Türkiye Coğrafyası* kitabında, Türkiye nüfusunu komşularıyla karşılaştıran grafik. İlginç biçimde, Türkiye şapka, ceket ve kravat takan Batılı bir görünüme sahip biriyle temsil edilirken, Yunanistan ve Bulgaristan da dâhil olmak üzere Türkiye'nin tüm komşuları etnik kıyafetler giyen kişilerle temsil edilmektedir.

son iki yüzyılda kaybettiği toprakları gösteren haritaları içermektedir. Ancak bu kez yazarın esas amacı öğrencilere kaybedilen topraklar hakkında intikam duyguları aşlamak değildir. Faik Sabri bunun yerine yeni Türk devletinin kurulmasını haklı göstermeye çalışmaktadır zira yüzyıllardan beri devam eden Balkanlar'dan, Kafkasya'dan ve Ortadoğu'dan geri çekilişin bir sonucu olarak Türkler artık Anadolu'da etnik açıdan homojen bir toplum haline gelmiştir (Şekil 3.10): "Nihayet Türkiye, yalnız Türklerin sakin olduğu yerlerden mürekkep ve siyasi ve ırki birliğe malik bir memleket şekline girdi ... Cumhuriyet hükûmeti kuruldu ve milli hudutları altında yeni Türkiye doğdu."⁴²¹ Faik Sabri'ye göre ayrıca Kurtuluş Savaşı'nın sonucu olarak "Türk olm[a]yanlar ve Türklüğe yabancı olanlar vatan haricinde kalmış veya çıkartılmış, bu suretle milli birlik temin edilmiştir."⁴²² "Türkiye'nin Ahalisi ve

421 A.g.e., 10-11.

422 A.g.e., 177.

Hükûmeti" başlıklı bölümde, öğrencilere Kürtler, Çerkezler, Boşnaklar, Arnavutlar ve Gürcüler gibi Türk olmayan Müslüman gruplar tanıtılır. Ancak yazar, Türk olmayan bu Müslüman grupların en nihayetinde "Türkleştirildiğini" öne sürer. Kitapta Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler gibi gayrimüslimler hakkında bilgiler de bulunmaktadır.⁴²³

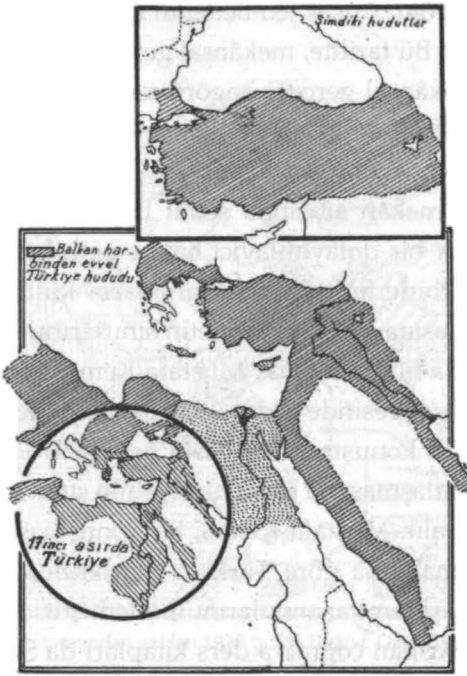
Türkiye Cumhuriyeti'nin en önde gelen coğrafyacılarından biri olan Hamit Sadi (1892–1968) tarafından ortaöğretim öğrencileri için yazılan *Coğrafya Dersleri* kitabında, Türkiye şöyle tanımlanmıştır: "Türkiye, Osmanlı saltanatının yıkılması üzerine Türk milleti tarafından kurulan yeni bir devletin ismidir."⁴²⁴ Kitapta, Türkiye ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki temel fark öğrencilere şöyle anlatılmıştır: "Bu devlet eski saltanat gibi muhtelif milletleri ve ülkeleri ihtiva etmeyip millet ve memleket itibarile tamamen bir vahdet arzeder. Coğrafi bir tabir olarak ta 'Türkiye' yeni teşekkül eden Türk devletinin milli ülkesini ifade eder."⁴²⁵ Kitabın Türkiye nüfusunun ve idare yapısının incelendiği bölümünde, Türk olmayan gruplar Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler olarak belirtilmiştir. Yazara göre, Anadolu'da nüfusu 400.000'den az olan gayrimüslimler Osmanlı İmparatorluğu döneminde mantar gibi bitmiştir. Kitapta ayrıca öğrencilere Türkiye'de bir milyon civarında Kürtçe konuşan insan bulunduğu da belirtilmiştir. 1930'ların ortalarına kadar basılan coğrafya ders kitapları, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve Kürtler gibi Türk olmayan grupların ülkedeki varlığını vurgularken, 1940'lardan sonra çıkan kitaplar bu grupların isimlerini bile anmamıştır. Örneğin, Türkiye nüfusunun özelliklerini inceleyen Besim Darkot'un 1942 basım tarihli *Türkiye Coğrafyası* isimli ders kitabı, öğrencilere Osmanlı İmparatorluğu zamanında "Araplar, Arnavutlar, Sırlar, Rumlar, Ermeniler ve Bulgarlar" gibi yabancı etnik grupların olduğunu belirtir.⁴²⁶ Kitap daha sonra Türkiye'de homojen bir toplumun oluşturulma-

423 A.g.e., 177-178

424 Hamit Sadi, *Coğrafya Dersleri* (İstanbul: Milliyet Matbaası, 1930), 3.

425 A.g.e.

426 Besim Darkot, *Türkiye Coğrafyası* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1942), 110.

Şekil 3.10: Faik Sabri'nin *Türkiye Coğrafyası* kitabında yayımlanan bu harita, 17. yüzyılda ve Balkan Savaşları öncesinde Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti'nin şimdiki topraklarını göstermektedir. Yazar, anakronik biçimde Osmanlı İmparatorluğu'nun uzak diyarlara uzanan sınırlarını "Türkiye sınırları" olarak tasvir etmektedir.

sına katkıda bulunan etkenleri ele alır: (1) bu etnik grupların yaşadığı ülkelerin elden çıkması, (2) nüfus mübadelesi sonucunda Rumların Yunanistan'a göç etmesi, (3) Ermenilerin Anadolu'yu terk etmesi. Tüm bu etkenlerin sonucunda, kitaba göre, Türkiye sadece Türklerden oluşmaktadır.⁴²⁷ Tıpkı 1940'lardan sonra yayımlanan diğer ders kitapları gibi bu kitap da, Türkiye'de Kürtlerin varlığına dair tek bir atıfta bile bulunmamıştır.

1928 sonrası yayımlanan coğrafya ders kitaplarının bir diğer göze çarpan özelliği ise yeni kurulmuş Türk devletinin jeo-gövdesine dair öğrencilerde bilinç yaratmak için yoğun biçimde harita kullanmalarıdır. Thong-chai Winichakul'un da belirttiği üzere "bir harita sadece nesnel olarak var olan

427 A.g.e.

şeyleri temsil eder. Ancak jeo-bedenin tarihinde bu ilişki tersine dönmüştür. Bu tarihte, mekânsal gerçek haritayı öngörmüyor, harita mekânsal gerçeği öngörüyordu. Başka bir deyişle, harita artık temsil ettiği varsayılan şeyin bir modeli değildi, temsil ettiği varsayılan şey için bir modeldi. Böylece, harita insanoğlu ile mekân arasında şeffaf bir araç olma halinden çıkmış ve aktif bir dolayımlayıcı haline gelmiştir.”⁴²⁸ Türkiye örneğinde, birbirlerinden farklı haritaların kullanılması ulus anlatisının inşasına ve Cumhuriyetin sınırlarının doğallaştırılmasına katkıda bulunmuştur. Mustafa Kemal’in, Cumhuriyet Halk Partisi kongresinde Ekim 1927’de gerçekleştirdiği meşhur altı günlük konuşmasının basılı hale getirilen ilk nüshasında, Sevr Antlaşması’na göre Türkiye’nin sınırlarını gösteren bir harita yer alır. Mustafa Kemal, bu konuşmasında Sevr ve Lozan antlaşmalarına göre Türkiye sınırlarını karşılaştırarak Kurtuluş Savaşı’nın kazanımlarını incelemiştir. Sonuç olarak, 1928 sonrası basılan coğrafya ders kitapları da Sevr ve Lozan antlaşmalarına göre Türkiye sınırlarını karşılaştırmak için haritalar kullanmışlardır. Böylece, Cumhuriyet rejiminin kuruluşu öğrencilerin gözünde meşrulaştırılmış ve bu Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal de, Türk vatanının işgal edilen yerlerini hürriyete kavuşturan bir kurtarıcı olarak tasvir edilmiştir. 1994’te, Türkiye Cumhuriyeti dışişleri bakanlığı görevinde bulunan Mümtaz Soysal, ders kitaplarının Türk halkında kolektif bir “Sevr sendromu” yarattığını öne sürmüştür: “Sevr Antlaşması’na göre Anadolu’ haritası, Türklerin Orta Asya bozkırlarından Avrupa’nın kalbine kadar uzanan tarihi serüveninin sonunda elde kalan son toprak parçasına yönelik düşmanca emellerin bir sembolü olarak Türkiye’deki ders kitaplarının sayfalarında yerini hep korumuştur. Bu harita, Cumhuriyetin eğitim sisteminden geçmiş herkesin zihinlerinde çok canlı bir hatıra olma özelliğini daima koruduğu gibi Türkiye’de sivil ve askeri kadroların düşünce yapısını da halen etkilemekte ve bu kadroların, Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında olsa bile böl-

428 Thongchai Winichakul, *Siam Mapped: A History of the Geo-Body of a Nation* (Honolulu: University Press of Hawaii, 1994), 130.

Şekil 3.11: Faik Sabri tarafından yazılan 1929 tarihli *Türkiye Coğrafyası* kitabında yayımlanan Sevr Antlaşması'na göre Türkiye haritası.

Şekil 3.12: Faik Sabri tarafından yazılan 1929 tarihli *Türkiye Coğrafyası* kitabında yayımlanan Lozan Antlaşması'na göre Türkiye haritası.

gesel yönetimi ya da bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasını teşvik eden her türlü öneriye karşı şüpheli bir yaklaşım geliştirmesine neden olmaktadır.”⁴²⁹

1929 tarihli *Türkiye Coğrafyası* isimli ders kitabında, Faik Sabri iki farklı Türkiye haritası yayımlamıştır (Şekil 3.11 ve Şekil 3.12). İlk harita, Sevr Antlaşması’na göre Türkiye sınırlarını göstermektedir. Bu haritaya göre, İzmir Yunanistan’a ve Trabzon ile Erzurum Ermenistan’a verilmiştir. Faik Sabri, ülkenin doğusunda “bir muhtariyet ve muhtemel bir istiklâl [bağımsız devlet]” hazırlandığını da belirtmiştir.⁴³⁰ Haritada ayrıca İtalyan, İngiliz ve Fransız nüfuz alanları da gösterilmektedir. Haritaya göre, sadece Anadolu’nun merkezindeki beyaz renkle gösterilen alan Türkiye’ye bırakılmaktadır. İkinci harita ise Lozan sonrası Türkiye sınırlarını ve Boğazlar ile Trakya’da askerden arındırılmış bölgeleri göstermektedir. Her iki haritanın altındaki metinde ise öğrencilere “kurtarıcı” Mustafa Kemal önderliğinde Türk milletinin düşmanları nasıl püskürttüğü anlatılmaktadır: “Lozan Muahedesi Türkiye’nin istiklâli ve menafiini sıyanet eden pek parlak siyasi bir muvaffakiyettir. Bu harita diğer sahifedeki Sèvres (Sevr) projesi haritası ile mukayese edilecek olursa milli mücadelenin ne büyük neticeler vermiş olduğu kolaylıkla anlaşılır. Türkiye İskenderun, Antakya ve Musul havalisinde bir miktar Türk hariç olmak üzere Anadolu’da Türklerin sakin bulunduğu bölgelerle memleketlerde milli hudutları temin ediyordu.”⁴³¹

Yazarı Abdülkadir Sadi olan ve 1935 tarihli *Yeni Orta Coğrafya* isimli bir başka ders kitabında da benzer bir harita yer almaktadır. Haritanın altında şunlar yazmaktadır: “Sevr ölüm, Lozan hayat; Sevr saltanatın, Lozan Cumhuriyet’indir.”⁴³² Yazar ayrıca Sevr uçuşumunu dolduran ve Türk milletini Lozan zirvesine çıkaran” Mustafa Kemal’in başarısını da yüceltiyordu. (Şekil 3.13).⁴³³

429 Mümtaz Soysal, “The Future of Turkish Foreign Policy,” in *The Future of Turkish Foreign Policy*, Lenore G. Martin ve Dimitris Keridis (der.) (Cambridge: MIT Press, 2004), 41.

430 Faik Sabri, *Türkiye Coğrafyası*, 190–191.

431 A.g.e.

432 Abdülkadir Sadi, *Yeni Orta Coğrafya* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1935), 6.

433 A.g.e., 8.

Şekil 3.13: Bu harita, Sevr ile Lozan antlaşmalarının öngördüğü sınırlar arasındaki farklılıkları göstermektedir. Sevr Antlaşması'na dayanan harita, İzmir ile Boğazlar bölgesini Türkiye sınırlarının dışında göstermektedir. Doğu Anadolu'nun Trabzon'dan Van'a kadar olan kısmı Ermenistan olarak gösterilmektedir. Türkiye sınırları dışında olan geri kalan iki bölge ise Fransız ve İtalyan nüfuz alanlarıdır. Haritada, Lozan Antlaşması'na göre Türkiye sınırları noktalı çizgilerle gösterilmektedir ve Sevr Antlaşması'nda kaybedilen tüm toprakları içermektedir. Bu harita, Abdülkadir Sadî'nin yazdığı 1935 tarihli *Yeni Orta Coğrafya* kitabında yayımlanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Coğrafya Eğitimi

Kemalizm'in hararetli bir destekçisi olan gazeteci İsmail Habib Sevük (1892–1954), Anadolu'da yaptığı gezileri anlattığı *Yurddan Yazılar* isimli bir kitap yayımlamıştır.⁴³⁴ Kitap Cumhuriyetin kurulmasından 20 yıl sonra 1943'te yayımlanmıştır ve bu dönemde, Kemalist politikalar siyasi kurumlarda ve toplumsal hayatta artık yerleşik bir haldedir. Sevük, kitabın giriş bölümünde 1923 öncesinde aydınların Anadolu'ya karşı ilgisiz kaldıklarının altını çizmiştir. Benzer biçimde, Rumeli doğumlu Şevket Süreyya Aydemir de Rumeli çocuklarının zihinlerinde canlandırdıkları Anadolu imgesi dışında Anadolu'ya dair hiçbir şey bilmediklerini itiraf etmiştir: "Ama, sonra gördük ki, bu hayal ve özlemle, gerçek Anadolu

434 İsmail Habib Sevük, Kurtuluş Savaşı sırasında Kastamonu'da yayımlanan *Açıksöz* gazetesinde Mustafa Kemal'i ateşli biçimde desteklemiştir. Sevük, 1930'larda gerçekleştirdiği seyahatler hakkında iki kitap yayımlamıştır. 1935'te yayımlanan *Tuna'dan Batı'ya* isimli kitabı, kendisinin Avrupa'da yaptığı seyahatler üzerinedir. İsmail Habib Sevük, *Yurddan Yazılar* (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1943).

arasında, hiç bir benzerlik yoktur. Bu hayal kırıklığı bizim, hayat boyunca yaşadığımız nice hayal kırıklıklarının, en baş döndürenlerinden biri oldu. Ve sanıyorum ki Anadolu'ya asıl, bütün varlığımızla ilk defa, bu hayal kırıklığı içinde bağlandık."⁴³⁵ Benzer bir iddia ortaya koyan Sevük de, "vatan vatanı bilmediğimiz için çöküyordu" diye bir ifade kullanmıştır. Sevük'e göre, altı asırlık uzun Osmanlı yönetiminde Anadolu geri kalmış bir memleket haline gelmişti zira Türkler Anadolu'nun sonsuz gibi görünen enerjisini uzak diyarlarda harcamışlardı.⁴³⁶ Ancak modern Türkiye'nin kuruluşuyla birlikte Anadolu'nun makus talihi de tersine dönmüştü. Sevük kitap boyunca Anadolu'yu okuyucularına sanki bilinmez bir ülkeymiş gibi tanıtmaya çalışmıştır. Örneğin, Sevük'e göre, Tuna'nın kaybıyla Türklerin bilincinde açılan gediği Fırat Nehri doldurmuştur. Bu doğrultuda, Sevük kitabında Fırat'a şöyle seslenir: "Tuna oldun bütün bütün bence!"⁴³⁷ Sevük ayrıca Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasıyla, Anadolu'yu gelişmiş bir ülke haline getirmek için Kemalistlerin bir sanayi savaşı başlattıklarını öne sürmüştür. Sevük, Zonguldak'taki kömür madenlerinin millileştirilmesini milli kalkınmanın "İnönü ve Sakarya" savaşları olarak adlandırmıştır.⁴³⁸

Alan K. Henrikson, "bağımsızlığını yeni kazanmış bir ülkenin, yeni ortamdaki yeni kimliğini (bağımsızlıkla henüz ulaştığı en üst konumu) iddialı bir şekilde ispatlamak için ilk attığı adımlardan birinin genellikle yeni bir ulusal atlas yaptırmak ve ülkenin genel haritasının ya da olmadı ülke haritasının bir ambleminin yer aldığı pullar bastırmak" olduğunu öne sürmüştür.⁴³⁹ Kemalistler de aynı şekilde Anadolu'da milli bir vatan yaratmak için coğrafya eğitiminde ayrı bir savaş sürdürüyorlardı. Bu bağlamda, Haziran 1941'de düzenle-

435 Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1976), 69.

436 Sevük, *Yurddan Yazılar*, 5-9.

437 A.g.e., 37.

438 A.g.e., 158.

439 Alan K. Henrikson, "The Power and Politics of Maps," *Reordering the World* içinde, George J. Demko ve William B. Wood (der.) (Boulder, CO: Westview Press, 1994), 102.

nen Birinci Coğrafya Kongresi, dönemin Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel başkanlığında Faik Sabri Duran, Saffet Geylangil, Besim Darkot ve Hamit Sadi Selen gibi ülkenin önde gelen coğrafyacılarını bir araya getirmiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de kongreye bir ziyarette bulunmuş ve coğrafya disiplininde yakın dönemde yaşanan gelişmeler hakkında kendisine bir brifing verilmiştir. Kongrenin açılış konuşmasını yapan Hasan Âli Yücel, coğrafya eğitiminin misyonunu şöyle açıklamıştır: “Coğrafyanın ilk mevzuu, her saha ve cephesiyle kendi vatanımızdır. Türk memleketi ve milletidir. Yurdumuzu müdafaa için canımızı esirgemediğimiz ve seve seve her varlığımızı feda edeceğimiz Türk vatanını ilim gözüyle görmek ve aynı görüşle bizden sonraki nesillere göstermek, vazifemizdir.”⁴⁴⁰

Kongrenin temel görevi Türkiye’yi coğrafi bölgelere ayırıp bu bölgelerin sınırlarını tespit etmektir. Bu doğrultuda, kongreye katılan coğrafyacılar Türkiye’yi yedi bölgeye ayırmışlardır: (1) Marmara (2) Ege (3) Akdeniz (4) Karadeniz (5) İç Anadolu (6) Doğu Anadolu ve (7) Güneydoğu Anadolu.⁴⁴¹ Coğrafyacılar, kıyı bölgeleri için deniz isimlerini tercih etmişlerdir. İç bölgeler ise Anadolu’daki konumlarına göre adlandırılmıştır.⁴⁴² Coğrafyacılar, etnik çağrışımlara sahip oldukları için Osmanlı döneminde yaygın biçimde kullanılan Lazistan ve Kürdistan gibi bölgesel isimleri ise kullanmaktan imtina etmişlerdir.

Birinci Coğrafya Kongresinin en önemli sonuçlarından biri de ortaöğretim ve liselerde coğrafya eğitiminin kurumsallaştırılmasına karar verilmesiydi. Bu doğrultuda, altıncı sınıftan

440 Kongrede okunan raporlar ve sunumlar, daha sonra Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır. Kongrenin sonunda, Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel Sabri Duran ile Saffet Geylangil’i övmüştür. Yücel, bu iki ismin Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde yazdıkları ve resim ile haritalar içeren kitaplarının kendisini derinden etkilediğinin altını çizmiştir. Yücel’e göre, bu yazarların kitapları ortaokuldayken okuduğu ve ezbere dayanan coğrafya kitaplarından tamamen farklıydı. *Birinci Coğrafya Kongresi: Raporlar, Müzakereler, Kararlar* (Ankara: Maarif Vekaleti, 1941), 114.

441 Kemal Kaya, *İlkokulda Coğrafya Öğretimi* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1942), 161-169.

442 A.g.e., 82.

on birinci sınıfa kadarki tüm öğrenciler için coğrafya dersleri haftada iki saat olacak şekilde zorunlu hale getirilmiştir. Kongre ayrıca coğrafya eğitimini üç ayrı kategoriye ayırmıştır. Altıncı ve dokuzuncu sınıflar için amaç genel coğrafyayı öğrencilere öğretmektir. Yedinci ve onuncu sınıflara ülkeler ve kıtalar hakkında coğrafya eğitimi verilirken, sekizinci ve on birinci sınıflarda Türkiye coğrafyası öğretilecekti.⁴⁴³ Tüm bunlara ilaveten Millî Eğitim Bakanlığı, coğrafya ders kitapları ve eğitim gereçleri üzerinde sıkı bir gözetim mekanizması oluşturacaktı.

Birinci Coğrafya Kongresinden beş sene sonra, 1946'da CHP tek parti yönetimini sona erdirmeye karar vermiş ve 1950'de yapılan seçimlerin ardından Demokrat Parti (DP) iktidara gelmiştir. Böylece, 1950 sonrasında Millî Eğitim Bakanlığı, kendisini yöneten siyasi partilerin dünya görüşlerine göre ders kitaplarını da değiştirmeye başlamıştır. 2. Dünya Savaşı'nın ardından yayımlanan coğrafya ders kitaplarına dair yapılacak bir inceleme, ders kitaplarının içeriğinin Türkiye'nin iç ve dış siyasetinde yaşanan değişimlerden yoğun bir şekilde etkilendiğini gösterecektir. Sağ partiler 1950-1980 arası 30 yıllık süreçte, 1960 ve 1971 askeri darbeleri sonrası kısa dönemler hariç, Türkiye siyasetinde hep iktidar olmuşlardır. Bu siyasi partiler, Türkiye'nin Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ile işbirliğini cansiperane bir şekilde destekledikleri için bu dönemde yayımlanan coğrafya ders kitapları, Türkiye'nin "Batı Blokundaki" rolüne özel bir önem atfetmişlerdir. Dahası, bu merkez sağ partiler milliyetçilik ile muhafazakârlığı sahiplendiklerinden ötürü 1950 sonrası yayımlanan ders kitapları daima bariz bir milliyetçilik perspektifiyle yazılmıştır. Türkiye'de, 1970'lerde sol ve sağ gruplar arasında yaşanan uzun ve kanlı çatışmanın ardından gerçekleştirilen 1980 askeri darbesiyle birlikte coğrafya eğitiminde toptan bir değişim yaşanmıştır. Ders kitapları artık öğrencilere, Türkiye'nin "iç ve dış düşmanlarla" çevrili oldu-

443 Halil İ. Tas, "Geographic Education in Turkish High Schools," *Journal of Geography* 104, sayı 1 (2005): 35-39.

ğunu tahayyül eden militarist bir dünya görüşünü aşılamaya başlamıştır. Bu dünya görüşüne göre, Türk ulusunun askerleri olarak belli bir disiplinden ve eğitimden geçen öğrenciler vatanlarını kurtarmak için kendilerini feda etmeye hazır olmalıydılar. 1990'ların ikinci yarısıyla birlikte, çeşitli sivil ve siyasi aktörler milli güvenliğe dayanan bu siyasi söyleme muhalefet etmeye başlamışlardır. Örneğin, Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD) eğitimde toplu bir reformu desteklemiş ve tarih, coğrafya ve felsefe dersleri için kendisinin hazırlattığı alternatif ders kitapları yayımlamıştır.

1950'de yayımlanan *Türkiye Coğrafyası* isimli ders kitabının içeriği, Türkiye'nin uluslararası siyasete dair o dönem değişen algılarını en iyi şekilde yansıtır. Kitabın hemen başında Türkiye'yi dünyanın merkezinde gösteren bir dünya haritası yer almaktadır. Kitabın yazarları, Türkiye'yi "Asya ile Avrupa arasında hakikî bir köprü" olarak tanımlamışlardır (Şekil 3.14).⁴⁴⁴ Türkiye'nin merkezde olduğu bir dünya haritasını öğrencilere sunarak yazarlar, Türkiye'nin jeopolitik önemini vurgulamayı amaçlamaktaydılar. Kitabın yazarlarına göre, Türkiye'nin mevcut sınırları yüzyıllarca süren bir siyasi mücadelenin sonucunda şekillenmiştir zira "Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Osmanlı İmparatorluğu'nun çekirdeği ve kuvvet kaynağını meydana getiren topraklar üzerinde kurulmuştur."⁴⁴⁵ Daha önce de bahsedildiği üzere, 1930'larda yayımlanan ders kitaplarının aksine bu kitapta Türk olmayan etnik gruplardan hiç bahsedilmemiştir: "Sınırlarımız her şeyden önce ulusaldır. Bugünkü sınırlarımız içinde yaşayan ve Türk olmayan vatandaşların sayısı önemsizdir (bütün memleketin % 2'si kadar); bunlar da belli birkaç büyük şehirde bulunurlar. Hâlbuki komşularımızın hepsinde azınlıkların oranı çok daha fazladır. Mesela bunlardan Yunanistan'da nüfusun %8'ini, Bulgaristan'da %15.6'sını azınlıklar meydana getirir. Devlet sınırlarımızın dışında, hemen bütün komşu

444 Sırrı Erinç ve Sami Öngör, *Türkiye Coğrafyası* (İstanbul: Okul Kitapları, 1950), 6.

445 A.g.e., 8.

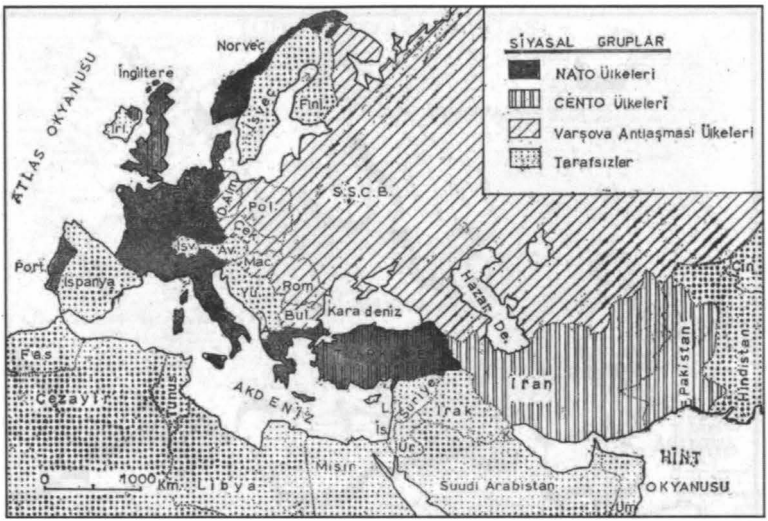

Şekil 3.14: Sırrı Erinç ve Sami Öngör tarafından yazılan ve 1950 baskı tarihli *Türkiye Coğrafyası* ders kitabında yayımlanan dünya haritası. Türkiye haritada orantısız bir şekilde daha büyük bir şekilde ve dünyanın merkezinde gösterilmiştir.

memleketlerde önemli sayıda Türk topluluklar kalmıştır.”⁴⁴⁶ Nitekim, Türkiye sınırları dışında yaşayan Türkler, 1950 sonrasında yayımlanan coğrafya ders kitaplarında en çok işlenen konulardan biri olmuştur. Yunanistan, Bulgaristan, Sovyetler Birliği, Irak, Suriye ve İran’daki Türkler hakkında öğrencilere detaylı bilgiler verilirken, Türkiye’deki Türk olmayan etnik gruplar öğrenciler için mevcudiyetinin bile konuşulmadığı alanlardı.

Soğuk Savaş döneminde yayımlanan coğrafya ders kitapları, Türkiye’nin NATO üyeliğine özel bir önem atfetmiştir. Sırrı Erinç ile Sami Öngör tarafından yazılan ve sırayla 1975 ve 1976 yıllarında yayımlanan *Ülkeler Coğrafyası* ile *Türkiye*

446 A.g.e., 9.

Şekil 3.15: Bu harita, Sırrı Erinç ve Sami Öngör tarafından yazılan ve 1976 baskı tarihli *Türkiye Coğrafyası* ders kitabında yayımlanmıştır. Haritada, NATO, CENTO ve Varşova Paktı üyesi ülkelerle tarafsız ülkeler gösterilmektedir. Türkiye, o dönemde hem NATO hem de CENTO üyesi olan tek ülkedir.

Coğrafyası isimli ders kitapları, giriş bölümlerinde, öğrencileri 2. Dünya Savaşı sonrası yaşanan siyasi gelişmeler hakkında bilgilendirirler.⁴⁴⁷ Yazarlar, ekonomik ve siyasi özelliklerine göre ülkeleri üç ayrı kategoride incelemişlerdir: (1) kapitalist ülkeler, (2) sosyalist ya da komünist ülkeler, (3) bağlantısız ülkeler. Öğrencilere NATO, Merkezi Antlaşma Teşkilatı ya da önceki adıyla Bağdat Paktı (CENTO), Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı, Varşova Paktı, Avrupa Ekonomik Topluluğu, Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi (COMECON) ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası örgütler hakkında detaylı bilgiler verilmiştir.⁴⁴⁸ Türkiye'nin Batı Blokuna üyeliği ayrıca haritalarla da gösterilmiştir (Şekil 3.15). Kitapta, Türkiye "Ortadoğu'daki tek Avrupa ülkesi" olarak tanımlanmıştır.⁴⁴⁹ Yazarlar ayrıca Türkiye topraklarının sadece küçük bir kısmı Avrupa kıtasında yer alsa da, 1923 sonrası Avrupa ile kurulan

447 Sırrı Erinç ve Sami Öngör, *Ülkeler Coğrafyası* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1975); Sırrı Erinç ve Sami Öngör, *Türkiye Coğrafyası* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1976).

448 Erinç ve Öngör, *Ülkeler Coğrafyası*, 6-11.

449 Erinç ve Öngör, *Türkiye Coğrafyası* (1976), 4-6.

Şekil 3.16: Bu harita, Sırrı Erinç ve Sami Öngör tarafından yazılan 1975 baskı tarihli *Ülkeler Coğrafyası* kitabında yayımlanmıştır. Türkiye'nin "Avrupalılığını" vurgulamak için Türkiye Güney Avrupa bölgesinin bir parçası olarak gösterilmiştir.

yakın kültürel, siyasi ve ekonomik ilişkilerin Türkiye'nin "Avrupalılığını" onayladığını belirtmişlerdir (Şekil 3.16).⁴⁵⁰

1980 askeri darbesinin ardından coğrafya eğitiminin içeriğinde ve yapısında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Öncelikle, altıncı ve yedinci sınıflar için dersin adı "Coğrafya" yerine "Milli Coğrafya" olmuştur. Ders kitaplarının içeriği de "Milli Coğrafyanın" gereksinimlerine göre değişime uğramıştır. 1980 sonrası yayımlanan ders kitapları artık yeryüzünü kıtalara ayırıp her bir kıtanın en fazla öne çıkan ülkelerini incelemeye başlamıştır. Her bir kıta, bu kitaplarda "Türklerin Yer Yüzündeki Coğrafi Dağılışı" başlığı altında incelenmiştir.⁴⁵¹ Örneğin, altıncı sınıflara yönelik *Milli Coğrafya* isimli kitap, Asya'da Türklerin yaşadığı ülkelere ve bölgelere göre Asya kıtasını incelemiştir. Sovyetler Birliği'nde yer alan Ka-

450 Erinç ve Öngör, *Ülkeler Coğrafyası*, 55.

451 *Milli Coğrafya* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989), 63.

Şekil 3.17: "Türk Dünyası Haritası." Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, ilkökul ve lise sosyal bilimler ders kitaplarının son sayfalarında bu haritaya yer vermeleri zorunlu hale getirilmiştir. Haritada, açık yeşil renkle "bağımsız Türk devletleri" ve "muhtar Türk cumhuriyetleri, eyaletleri ve vilayetleri" gösterilmektedir. Siyaha boyanmış yerler ise "muhtar olmayan Türk bölgelerini" göstermektedir.

zakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan cumhuriyetleri, "Batı Türkistan" başlığı altında bir araya getirilmiştir.⁴⁵² Çin Halk Cumhuriyeti'nde bulunan Sincan bölgesi ise "Doğu Türkistan" olarak adlandırılmıştır. Azerbaycan, Yakutistan, Afganistan, İran, Irak, Suriye ve Kıbrıs da detaylı bir biçimde incelenmiş ve bu ülkelerde, önemli bir oranda Türk nüfusu bulunduğu tespiti yapılmıştır. Avrupa kıtasında, aynı kitap sadece kayda değer oranda Türk nüfusuna sahip Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya hakkında bilgi vermiştir. Kitapta İngiltere, Almanya, Hindistan ya da Japonya gibi diğer Asya ve Avrupa ülkeleri hakkında herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Başka bir deyişle, dönemin ders kitapları, öğrencileri yeryüzünde bulunan kıtalar hakkında saf bir etnik Türk perspektifiyle eğitmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Millî Eğitim Bakanlığı'nın, ilkokullar ve liseler için hazırlanan coğrafya, tarih ve edebiyat

452 A.g.e., 71-95.

ders kitaplarının son sayfasında bir “Türk Dünyası” haritası bulundurulması zorunluluğunu getirmesiyle birlikte coğrafya eğitimindeki bu Türk perspektifli yaklaşım daha da belirgin bir hale gelmiştir (Şekil 3.17).

Coğrafya eğitiminde yaşanan bir başka önemli değişim ise, 1980’lerin ortasından sonra yedinci sınıflar için yayımlanan coğrafya ders kitaplarının “Türkiye’nin Stratejik Durumu” hakkında bir bölüm içermeleridir.⁴⁵³ Bu bölüm, öncelikle jeo-politik kavramına dair bir tanımla başlar: “Bir ülkenin dünya coğrafyasındaki konumu ve şartların zorunlu kıldığı çevre devletlerle ilişkilerini inceleyen bilime jeo-politik denir.”⁴⁵⁴ Bölümde dört ayrı alt kategori yer alır: (1) Türkiye’nin Jeo-politik Yeri ve Önemi, (2) İç Tehdit, (3) Dış Tehdit, (4) Yurt Sevgisi. Öğrenciler, verilen bilgilerle Türkiye’nin dünyada jeopolitik açıdan ne kadar önemli bir ülke olduğunu öğrenirler. Bu mantığa göre, Türkiye jeopolitik açıdan böylesine önemli bir ülke olduğundan iç ve dış düşmanlarla sarılmıştır: “Türkiye’nin bulunduğu eşsiz coğrafi konum, dünyada otorite kurmak ve özellikle Orta Doğu’ya sahip olmak isteyen devletlerin sürekli ilgisini çekmiştir. 1. Dünya Savaşı’nda boğazlarımızı ele geçirmek ve Sevr Antlaşması ile ülkemizi parçalamak isteyenlerin asıl amacı, ülkemizin coğrafi konumunun sağladığı avantajları ele geçirmektir. Çünkü ülkemizi ve boğazları elinde tutan bir devlet, Avrupa ile Asya arasındaki ulaşım ve ticarete hâkim olacaktır. Orta Doğu’daki petrol yataklarından daha fazla faydalanma imkânına kavuşacaktır.” Kitaba göre, bazı ülkeler bu emellerini halen gizlice ya da açıktan gerçekleştirmeye çalışmaktadır.⁴⁵⁵

Her ne kadar iç düşmanlar hakkındaki kısım herhangi bir grubu ya da ideolojiyi ismen belirtmemişse de, silahlı Kürt grupların ve sol görüşlü muhaliflerin milli bütünlüğe karşı birer tehdit olarak görüldüğü açıktır. Kitabın bir sonraki kıs-

453 İbrahim Atalay, *Milli Coğrafya 7* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1997), 161–166; Fuat Yahşi ve Ayşe Başkurt, *Milli Coğrafya* (İstanbul: Düzgün Yayıncılık, 1996), 177–185.

454 Yahşi ve Başkurt, *Milli Coğrafya*, 178

455 Atalay, *Milli Coğrafya 7*, 163.

mında, Suriye ile Yunanistan Türkiye'nin en önde gelen dış düşmanları olarak nitelendirilmiştir. Bu düşmanlara karşı, öğrencilere vatani sevmeleri ve milli bütünlüğü savunmaları tavsiye edilmiştir. *The Pedagogical State: Education and the Politics of National Culture in Post-1980 Turkey* isimli kitabın yazarı Sam Kaplan, araştırması için yaptığı saha çalışmasında Yayla isimli küçük bir kasabada bir okulun coğrafya dersine katılmıştır. Türkiye'nin jeopolitik konumunun ve milli bütünlüğe yönelik tehditlerin anlatıldığı sınıfa dair Kaplan'ın gözlemleri şöyledir:

Benim de katılımcı olarak bulunduğum Türkiye'nin jeopolitik konumunun anlatıldığı derste, öğretmen okuma pasajlarına kendi dini ve milliyetçi görüşlerini de katmıştı. Sınıfta okuduğu metin üzerinden, öğretmen sadece politik inançlarının nedenlerini açık açık dile getirmemiş aynı zamanda bu inançlarını mevcut gerçeklere de uydurmuştu. Türk İslam Sentezinin dobra bir savunucusu olan öğretmen, yabancı ideolojileri Marksizm-Leninizm ile ilişkilendirmek için bir öğretmen olmasından ötürü sahip olduğu rolden istifade etmişti. Ülkedeki iç tehdidin tam olarak, Moskof'un çıkarlarına hizmet eden ve "Türk halkının dini birliğini" zayıflatmak ve "materyalist ideolojilerle halkın içinde bölünmeler yaratmak" niyetinde olan ateist solcular olduğunu iddia etmişti. Dersin sonunda, öğrencilere tehlikeli ve yıkıcı ateistlere karşı gözü hep açık olması gereken "vazife başındaki kalıcı askerler" olduklarını hatırlatarak da sözlerini bağlamıştı.⁴⁵⁶

Bu dönemde, öğrencilere Türk milliyetçiliğinin aşılınması sadece ortaokul ve liselerle sınırlı değildi. Üniversitelerde

456 Sam Kaplan, *The Pedagogical State: Education and the Politics of National Culture in Post-1980 Turkey* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2006), 197-198.

okutulan kitaplar bile devletin resmî ideolojisini sorgulamıyor ve farklı bir etnik grup olarak Kürtlerin varlığını tanımıyordu. Üniversite ders kitaplarından "Kürt" ve "Kürdistan" kelimelerinin çıkartılmasına ilaveten bu kitaplar, Kürtlerin Türklüğünü kaybetmiş bir grup olduğunu öne sürüyor ve onları "Dağ Türkleri" olarak adlandırıyordu. Örneğin, Hayati Doğanay tarafından üniversitelerdeki coğrafya bölümleri için yazılan ve 1994 tarihli *Türkiye Beşeri Coğrafyası* isimli ders kitabı Türkiye nüfusunun yüzde 99'unun Müslüman Türklerden oluştuğunu ve Türkiye'deki milli bütünlüğün ABD'den ve Rusya'dan çok daha güçlü olduğunu öne sürmektedir: "Anadolu'da Kürt diye bir azınlık yoktur. Farklı bir dil konuşuyorlarmış sanılırsa da, bu dil dejenerasyona uğramış bir Türkçedir. Nasıl ki Kırgız, Türkmen, Azeri, Özbek Türkleri varsa, bir de Kürt Türkleri vardır. Ayrı bir milletin hiç olmazsa tarihte ayrı bir devleti olması gerekir."⁴⁵⁷

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla, Türk vatanına ve ulusuna sadık olacak vatandaşlar yetiştirmek için coğrafya eğitiminde birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Sadık vatandaşlar yetiştirme düşüncesi, geç Osmanlı dönemindeki coğrafya eğitimiyle Cumhuriyet dönemindeki coğrafya eğitimi arasındaki temel ayırt edici farktır. 1908 sonrası yayımlanan Osmanlı ders kitapları, Türk halkının imparatorluğun belkemiği olduğunu vurgulamışlarsa da, imparatorluktaki Kürtler, Ermeniler, Rumlar ve Araplar gibi diğer etnik gruplar hakkında öğrencileri gene de bilgilendirmişlerdir. 1923'ten sonra yayımlanan ders kitapları, yeni kurulmuş Cumhuriyetin ulusal söylemini benimsemiş ve öğrencilere milli vatana sadakati aşılamayı amaçlamıştır. 1923 ile erken 1930'lu yıllar arası yayımlanan ders kitapları, Türk olmayan etnik gruplarından bahsederken, 1930'lu yılların ortasından itibaren yayımlanmaya başlayan ders kitapları Kürtler gibi Türk olmayan etnik

457 Hayati Doğanay, *Türkiye Beşeri Coğrafyası* (Ankara: Gazi Büro Kitabevi, 1994), 163.

grupları tamamen konu dışı bırakmışlardır. Milliyetçi söylem, 1940'lar sonrasında coğrafya ders kitaplarında daha da güçlü bir hale gelmiştir zira "bir evrimden geçen cumhuriyet, dışlayıcı ve asimilasyonu hedefleyen politikalar aracılığıyla nüfusun homojenleştirilmesi siyasetinin bir sonucu olarak artık Türklerin Cumhuriyeti olmuştur."⁴⁵⁸

Coğrafya eğitimi, Soğuk Savaş sırasında Türk devletinin değişen dış politika tercihleriyle uyumlu bir hale getirilmiştir. Öğrenciler, Türkiye'nin Batı Blokunun askeri kurumları NATO ve CENTO ile olan özel ilişkileri konusunda eğitilmişlerdir. Dönemin ders kitapları ayrıca komşu ülkelerde yaşayan Türklere daha fazla yer vermeye başlamıştır. 1980 askeri darbesinden sonra ise coğrafya eğitiminin içeriğinde köklü bir değişim yaşanmıştır. Altıncı ve yedinci sınıflar için dersin ismi "Milli Coğrafya" olarak değiştirilmiş ve coğrafya ders kitapları, Türkiye'yi dünyanın en önemli bölgelerinden birinde yer alan ve bu yüzden de iç ve dış düşmanlarla çevrili olan bir ülke olarak tasvir etmişlerdir. Böylece, coğrafya eğitimi, Türkiye siyasetinde ordunun güçlü konumunu öğrencilerin gözünde meşrulaştırdığı gibi aynı zamanda "ülkenin ulusal birliğini ve bölünmez bütünlüğünü koruma vazifesiyle yükümlü pasif bir yurttaşlığı" teşvik etmiştir.⁴⁵⁹

1990'ların ortalarıyla beraber Türkiye siyasetinde yeni devlet-altı ve sivil aktörler ortaya çıkmış ve Türkiye ile AB arasında gelişen ilişkilerin de güçlendirdiği ekonomik ve siyasi liberalleşmenin sonucunda, bu aktörler seslerini siyaset alanında giderek daha fazla duyurmaya başlamışlardır. Türkiye, 1999'daki Helsinki Zirvesinde resmen AB adayı ülke statüsü kazanınca, yeni aktörler ile askeri-bürokratik elitler arasında, etnik gruplar için kültürel çoğulculuk ve dil hakkı, geleneksel milli güvenlik söyleminin reddedilmesi gibi uluslararası toplum normlarının benimsenmesi üzerine yaşanan

458 Ayşe Kadioğlu, "Denationalization of Citizenship? The Turkish Experience," *Citizenship Studies* 11, sayı 3 (2007): 291.

459 Kenan Çayır ve İpek Gürkaynak, "The State of Citizenship Education in Turkey: Past and Present," *Journal of Social Science Education* 6, sayı 2 (Şubat 2008): 55.

anlaşmazlıklar daha da belirgin hale gelmiştir. AB yanlısı aktörler ile Avrupa'ya şüpheyle yaklaşanlar arasında en fazla çekişmeye neden olan konu genel olarak eğitim, özellikle de coğrafya eğitimi olmuştur. Bu çekişmenin bir sonucu olarak, TÜSİAD 2002 yılında alternatif bir coğrafya ders kitabı yayınlamıştır.⁴⁶⁰ Kitabın giriş kısmında, yazarlar kitabın amacını şöyle açıklamışlardır: "Kitapta, genç bireyi dünyada ve bölgesinde yalnızlık ve yalıtılmışlık duygusuna itmeyen, ... işbirliği ve dayanışma ilkelerine dayalı evrensel demokratik yurttaşlık değerleri ile buluşmasına yardımcı olacak bir yaklaşım izlenmiştir."⁴⁶¹ Yazarlar, kitabı "Dünya", "Avrupa" ve "Türkiye" başlıklarıyla üç bölüme ayırmışlardır. Kitap, Avrupa siyasetine ve Türkiye'nin AB ilişkilerine ağırlık verirken, dikkat çekici bir biçimde Ortadoğu ile Kafkasya'yı göz ardı etmiştir. TÜSİAD'ın, Türkiye'de liberalizmi yükseltme siyasetine uygun biçimde, yazarlar ABD'yi "tek süper güç", liberal demokrasiyi ise "tek siyasal model olarak" betimlemişlerdir.⁴⁶² 21. yüzyılın ilk on yılı, devlet dışı aktörlerin Türk devletinin eğitim üzerindeki hegemonyasına getirdiği itirazlara tanıklık etmiştir. Bu aktörler, düşmanlarla çevrili olmakla gerekçelendirilen Türkiye'nin içe kapanma siyasetini ve dolaşısıyla, bu tehlikelerle dolu coğrafyada Türk halkının ayakta kalmak için tek seçeneğinin güçlü bir orduya ve devlete sahip olmaktan geçtiği şeklindeki inancı reddetmişlerdir. Bu aktörler, böylesi bir anlayışın yerine Türk eğitim sisteminin kökten değiştirilerek Türk halkının küresel siyaset ve kültürle bütünleşmesini desteklemişlerdir.

460 Bu kitap, Füsun Üstel'in başında olduğu 14 kişilik bir komite tarafından yazılmıştır. Füsun Üstel, *Coğrafya* (İstanbul: TÜSİAD, 2002).

461 A.g.e., 4.

462 A.g.e., 13.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Vatan ve Türkiye'nin Dış Politikası

Türkiye'nin dış politika söylemi, Türk devletini bir siyasi birim olarak meşrulaştırmak için kendine özgü anlam, sağduyu ve hakikat rejimi üretmiştir. Yönetici elitler, vatana karşı tehdit ve tehlike temsillerini kullanarak, Türk halkını disipline etmek ve kendi iktidarlarına ve hegemonyalarına meydan okuyan muhalif grupları ortadan kaldırmak için tarihsel bir blok oluşturmuştur. David Campbell'ın haklı biçimde belirttiği üzere, "Dış Politika, kapsamı küresel ancak kendisini meşrulaştırması ulusal olan bir iktidar söylemidir. Dış Politika, bir ulus-devletin tasarrufunda sürekli tedavülde olan bir dizi söylemden oluşur ... Ancak modern ulus-devlette, bir söylem olarak Dış Politikaya neleri toplumumuza ve bizlere yönelik mümtaz tehlike kaynakları haline getirmemiz gerektiğini belirleyen ayrıcalıklı bir konum bahşedilmiştir."⁴⁶³

Türkiye'nin dış politika söylemi, 1923'ten günümüze dek yeknesak bir çizgi izlememiş ve radikal kopuşlarla birbir-

463 David Campbell, *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1992), 70.

lerinden ayrılan ve “*a creatio ex nihilo*”⁴⁶⁴ (yoktan var olan) bir özellik sergileyen üç ayrı dönemden geçmiştir. 1923 ile 1939 arası dönemde, anti-emperyalizm ve anti-sömürgecilik söylemi, Türkiye’nin dış politikasında ciddi bir ağırlığa sahip olmuştur. Bu dönemde, Türkiye Cumhuriyeti herhangi bir Büyük Gücün yörüngesine girmemekte kılı kırk yaran bir tutum sergilemiş ve revizyonist güçlere karşı bölgesel ittifaklar oluşturmaya çalışmıştır. Soğuk Savaş yıllarını kapsayan ikinci dönemde ise anti-komünizm ve Sovyetler Birliği’ne karşı Batı Bloku ile bir ortaklık kurmak Türkiye Cumhuriyeti’nin dış politikasını şekillendirmiştir. Soğuk Savaş’ın bitişine ve Sovyet Birliği’nin dağılmasına denk gelen 1991 sonrası üçüncü dönemde, dış politika alanında birbirleriyle rekabet eden gruplar için temel referans noktası, AB ile bütünleşme meselesi olmuştur.

1923’ten itibaren iki ciddi altüst oluş (2. Dünya Savaşı ve ardından ortaya çıkan çift kutuplu dünya siyaseti ve 1980’lerin sonunda Sovyetler Birliği’nin dağılması) mevcut hegemonik dış politika söylemlerinde temsil edilemeyen, sembolleştirilemeyen ya da bütünleştirilemeyen siyasi gelişmeleri tetiklemiştir.⁴⁶⁵ Bu iki altüst oluş (1939-1952 arası yıllar ile 1991-2004 arası yıllar) sırasında, çeşitli siyasi gruplar Türkiye siyasetinde ve dış politikasında hegemonya sağlamak için birbirleriyle şiddetli biçimde rekabet etmişlerdir. İlk muhasım çatışma, Türkiye’nin 1952’de NATO üyesi olmasıyla sona ererken, ikinci çatışma, Avrupa Birliği 2004’te Türkiye ile üyelik müzakerelerini başlatmaya karar verince zirveye ulaşmıştır.

Uluslararası ilişkiler alanında çalışan akademisyenler, Sovyetler Birliği’nin çöküşünden itibaren Türkiye’nin dış

464 Ernesto Laclau, *On Populist Reason* (Londra: Verso, 2005), 228.

465 Torfing’e göre, altüst olma, “söz konusu söylem içerisinde ehlileştirilemeyen, sembolleştirilemeyen ya da bütünleştirilemeyen olayların ortaya çıkmasının sonucu olarak bir söylemin istikrarsızlaşmasını” ifade eder. Örneğin, 1970’lerin sonunda, enflasyon ile işsizliğin aynı anda ortaya çıkması ‘stagflasyonun’ asla yaşanmayacağını iddia eden Keynesçi ekonomi anlayışını altüst etmiştir. Benzer biçimde, küreselleşme süreci de ekonomik faaliyetlerin ayrıcalıklı bir alanı olarak ulus-devlet fikrini altüst etme eğilimindedir. Jacob Torfing, *New Theories of Discourse: Laclau, Mouffe and Zizek* (Malden, MA: Blackwell Publishers, 1999), 53, 301.

politikasındaki kaymaları incelemişlerdir.⁴⁶⁶ Bu çalışmalara hâkim olan ve sorgulanmayan varsayım, stratejik açıdan kritik bir bölgede yer aldığı için Türkiye'nin dış politikasının ve güvenlik kararlarının bulunduğu coğrafya ile şekillendiğidir. Bu anlayışa göre Türkiye coğrafi olarak istisnai bir bölgededir ve bu yüzden dış politikasında karar alırken bu coğrafi şartları hep göz önünde tutmak zorundadır. Coğrafi belirlenimci bu varsayımlara ilaveten aynı çalışmalar ideolojik temelli ve aşırı siyasi olup aynı zamanda "devlet aygıtının pratiğine katkıda bulunacak ve devletin gücünü daha da arttıracak bilgiler üretmek" şeklindeki işlevsel bir ilkeye dayanmaktadır.⁴⁶⁷ Soğuk Savaş'ın jeopolitik paradigması, Türkiye'nin dış politikasına dair akademik çalışmaları günümüzde de ciddi biçimde etkilemeye devam etmektedir. Bu durum, Nicholas Spykman'a ait "coğrafya bir fikri savunmaz; coğrafya sadece coğrafyadır" deyişiyle de özetlenebilir.⁴⁶⁸ Bu yaklaşım, coğrafyayı uluslararası ilişkilerde kalıcı, sabit ve değişmez bir

466 Konuyla ilgili devasa bir literatür bulunmaktadır. Özellikle bakınız: Meliha Benli Altunışık ve Özlem Tür, *Turkey: Challenges of Continuity and Change* (Londra: Routledge 2005); Lenore Martin ve Dimitris Keridis (der.), *The Future of Turkish Foreign Policy* (Cambridge, MA: MIT Press, 2004); Stephen Larrabee ve Ian Lesser, *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty* (Santa Monica, CA: RAND Publications, 2003); Michael Radu (der.), *Dangerous Neighborhood: Contemporary Issues in Turkey's Foreign Relations* (New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 2003); Tareq Ismael ve Mustafa Aydın (der.), *Turkey's Foreign Policy in the 21st Century: A Changing Role in World Politics* (Burlington, VT: Ashgate, 2003); Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik* (İstanbul: Küre Yayınları, 2002); Barry Rubin ve Kemal Kirişçi (der.), *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power* (İstanbul: Boğaziçi University Press, 2002); Alan Makovsky ve Sabri Sayan (der.), *Turkey's New World: Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy* (Washington, DC: Washington Institute for Near East Policy, 2000); William Hale, *Turkish Foreign Policy, 1774–2000* (Londra: Frank Cass, 2000); Mustafa Aydın (der.), *Turkey at the Threshold of the 21st Century: Global Encounters and/or Regional Alternatives* (Ankara: International Relations Foundation, 1998); Andrew Mango, *Turkey: The Challenge of a New Role* (Westport, CT: Praeger, 1994); Graham Fuller, *From Eastern Europe to Western China: The Growing Role of Turkey in the World and Its Implications for Western Interests* (Santa Monica, CA: RAND Publications, 1993).

467 Gearóid Ó Tuathail ve John Agnew, "Geopolitics and Discourse: Practical Reasoning in American Foreign Policy," *Political Geography* 11, sayı 2 (Mart 1992): 192.

468 Nicholas Spykman, "Geography and Foreign Policy II," *American Political Science Review* 32 (Nisan 1938): 236.

etken olarak kabul ettiğinden, böylesi bir yaklaşımın vardığı sonuç da, Türkiye'nin coğrafyasından kaynaklanan ihtiyaçlarının yüzyıllardır aynı kaldığı şeklinde olmaktadır.

Benzer bir şekilde, William Hale de "sahip olduğu büyüklüğe ve güce göre, Türk devletinin esasen coğrafi konumu yüzünden olağanüstü geniş bir yelpazede uluslararası sorunlarla başa çıkmak zorunda kaldığını" belirtmiştir.⁴⁶⁹ Bu durum, Türkiye'nin Büyük Güçlerden "bir miktar stratejik getiri elde etmesini" sağlıyor olsa da, aynı zamanda Türkiye'yi Balkanlar, Ortadoğu ya da Kafkasya'da emelleri olan Büyük Güçlerin saldırılarına da açık hale getirmektedir.⁴⁷⁰ Meliha Benli Altunışık ile Özlem Tür de aynı şekilde Türkiye'nin dış politikasını etkileyen pek çok etkenden "jeopolitiğin daima değişmez bir tema olduğu" sonucuna varmışlardır.⁴⁷¹ Bu iki isme göre, Türkiye'nin yakasını bırakmayan bir gerçeklik olarak coğrafya, özellikle 19. yüzyılda İngiltere ile Rusya arasındaki çatışmada ve 2. Dünya Savaşı sonrasında ABD ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasındaki çatışmada olduğu gibi Türkiye'yi Büyük Güçlerin bir piyonu haline getirmektedir.⁴⁷² Türkiye Cumhuriyeti'nin eski Dışişleri Başkanı Mümtaz Soysal "Türk Dış Politikasının Geleceği" başlıklı makalesinde benzer bir perspektif sergilemiş ve "dünyanın merkezinde" yer alan Türkiye'nin konumu ve "tehlikelerle dolu bu jeo-stratejik konumun" sonuçları üzerinde durmuştur. Soysal'a göre, "Türkiye Cumhuriyeti gibi çok yönlü bir tarihsel yazgıya ve coğrafi konuma sahip ülke sayısı bir elin parmaklarını geçmemektedir."⁴⁷³ Bu anlamda, Türkiye'yi de "kendi şiddetli çatışmalarına" katma riski barındıran Büyük Güçler arasındaki rekabet nedeniyle, "milli savunma ve güvenlik hesapları" çok eski zamanlardan beri Türkiye'nin endişe kaynaklarından biri olmuştur. Soysal'a göre, "kıymetli

469 Hale, *Turkish Foreign Policy*, 322.

470 A.g.e., 7-8.

471 Altunışık ve Tür, *Turkey: Challenges of Continuity*, 88.

472 A.g.e., 88-89.

473 Mümtaz Soysal, "The Future of Turkish Foreign Policy," in *The Future of Turkish Foreign Policy*, Lenore G. Martin ve Dimitris Keridis (der.) (Cambridge: MIT Press, 2004), 37.

konumu" sebebiyle pek çok ülkenin Türkiye topraklarında gözü bulunmaktadır.⁴⁷⁴

Ebedi coğrafi hakikatlere dayalı analizler ve politikalar üretme çabası, tüm bu çalışmalarda göze çarpan ortak metodolojik sorundur. Böylesi bir metot, bahsi geçen coğrafi hakikatleri Türkiye'nin varlık gerekçesi (*raison d'être*) kabul etmesine rağmen akademisyenlerin böylesi "bir hakikatin gerçekliğinin" ulusun siyasi ve toplumsal kültürü tarafından inşa edildiğini göz ardı etmeye hakları yoktur.⁴⁷⁵ Ancak Türkiye'de akademisyenler, ülkenin "coğrafi hakikatlerini" inceleyerek kendi öznel yorumlarını inkâr edilemez nesnel gerçekler haline getirmektedirler. Türkiye'nin dış politikasında süreklilik arz eden jeopolitik karşıtlıkların (Doğu-Batı ya da İslam Dünyası-Batı gibi) altını çizerek, bu akademisyenler dış politikanın gündelik pratikleriyle üstü örtülen derin hakikatleri ve sırları gün yüzüne çıkartmaya çalışmaktadırlar. Coğrafi belirlenimciliğin en önde muhaliflerinden biri olan Gearóid Ó Tuathail, böylesi bir düşünce tarzını "Kartezyen perspektifcilik" olarak adlandırır. Kartezyen perspektifciliği" kullanarak coğrafyacı, "uzaktaki bir savaşın tarafsız bir gözlemcisi" ve "dünyayı gerçek haliyle görebilen, hakikati aktarabilen [ve] şeylerin kendinden karmaşık nesnel hallerini etkin biçimde temsil edebilen" biri gibi hareket edebilmektedir.⁴⁷⁶

Kitabın bu bölümü, Türkiye'nin dış politikasındaki toplumsal inşaları (Türk vatanına yönelik tehditler ve tehlikeler gibi) yapı sökümüyle parçalayarak incelemeyi amaçlamaktadır. Bu anlamda, yaşadığı değişimler açısından bu söylemdeki toplumsal inşalar, belirli tarihsel koşullardaki belirli toplumsal pratiklerin birer ürünü olarak değerlendirilecektir. Bölümün ilk kısmında, Türkiye'nin 1923-1939 arası dış politikası

474 A.g.e., 37-46.

475 Gearóid Ó Tuathail, "Problematizing Geopolitics: Survey, Statesmanship and Strategy," *Transactions of the Institute of British Geographers* 19, sayı 3 (1994): 263.

476 Gearóid Ó Tuathail, *Critical Geopolitics* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996), 167.

ele alınacaktır. Bu dönemde, Türkiye dış politikası tarafsızlık fikrine dayanmaktaydı. Kemalist rejim, Türk vatanının toprak bütünlüğünü savunmak için bu dönemde başta İtalya olmak üzere revizyonist güçlerin emellerine karşı Balkanlar ve Ortadoğu'daki diğer ülkelerle ittifaklar kurma yoluna gitmiştir. Ankara hükümeti, Kurtuluş Savaşı sırasında verdiği askeri ve maddi desteğe binaen 1939 yılına kadar Sovyetler Birliği'ni dost bir ülke olarak değerlendirmiştir. Bir sonraki kısım ise Soğuk Savaş sırasında Türkiye dış politikası iki örnek olay üzerinden incelenecektir. 2. Dünya Savaşı sonrası Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri ilk örnek olay olarak ele alınırken, Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılması incelenecek ikinci örnek olay olacaktır. Her iki örnek olayda da, Türk vatanına yönelik tehditlere ve tehlikelere dair betimlemeler dış politikayı belirlemekte ve ulusal çıkar tasavvurlarının inşasında önemli bir rol oynamıştır. Bölümün son kısmı ise Kıbrıs meselesine dair Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan ülke içi yeni aktörlerin ve küreselleşen dinamiklerin geleneksel Türk dış politikası söylemine nasıl itirazlar getirdiği ve böylece bu söylemin nasıl bir dönüşümden geçtiğiyle ilgili incelemedir.

1923-1939 Yılları Arasında Avrupa Emperyalizmine Karşı Tarafsız Dış Politika

Bağılantısızlar Hareketinin kurucularından biri olan Cevahirral Nehru, 2. Dünya Savaşı sırasında İngiliz kolonyel yönetiminin denetimindeki bir hapisanede yazdığı *The Discovery of India* isimli kitabında, Türkiye'deki Kemalist rejimin milliyetçi ve anti-emperyalist karakterini şöyle övmüştür: "Kemal Paşa, Hindistan'da doğal olarak hem Hindular hem de Müslümanlar arasında eşit biçimde popülerdi. O Türkiye'yi sadece yabancıların tahakkümünden ve bir parçalanmadan kurtarmamış [aynı zamanda] başta İngiltere olmak üzere Avrupalı emperyalist güçlerin entrikalarını da boşa çıkarmıştır ... Eski Panislamizm ülküleri anlamını yitirmişti; artık Hali-fe diye bir şey yoktu ve en başta Türkiye olmak üzere her bir İslam ülkesi son derece milliyetçiydi ve diğer Müslüman

halklara çok az ilgi duyuyorlardı. Tıpkı dünyanın geri kalan yerlerinde olduğu gibi milliyetçilik Asya'da başat güçtü ve Hindistan'daki milliyetçi hareket büyük bir güce kavuşup İngiliz yönetimine defalarca meydan okumuştur.⁴⁷⁷

Kurtuluş Savaşı, Cumhuriyetin kurulmasından 1930'ların sonuna kadar Türkiye dış politikasının da bel kemiğini oluşturan, belirgin bir anti-emperyalist ve anti-sömürgeci karaktere sahipti. Türkiye'nin anti-sömürgeci tutumunu şekillendiren başka bir etken de, yeni kurulmuş Cumhuriyetin güney sınırında Avrupalı büyük güçlerle sarılı olmasından kaynaklanıyordu. Irak İngiliz denetimi altındayken, Fransa Suriye'de bir manda yönetimi oluşturmuştu. Faşist yönetime sahip İtalya ise 1912'den beri On İki Ada'nın sahibi olduğundan (2. Dünya Savaşı'nın sonuna dek), Türkiye'nin güneybatı komşusu durumundaydı. Kurucu kadronun, Ankara'yı Cumhuriyetin başkenti olarak seçme kararını etkileyen etkenlerden biri de bu İtalyan tehlikesiydi. Batı Anadolu'daki diğer şehirlere kıyasla Ankara, On İki Ada'da konumlanmış askeri üslerden kalkacak savaş uçaklarının menzilinde yer almıyordu.⁴⁷⁸ 1930'larda, İngiltere ile yaşanan yakınlaşma sonrası Kemalistler anti-sömürgeci retoriklerini yumuşatmış olsalar da, Türkiye bu dönemde başta Mussolini olmak üzere revizyonist diktatörlerin taleplerine halen direnebilen birkaç Avrupa ülkesinden biriydi. Türk dış politikasının bu kendine özgü karakteristiği, George Orwell tarafından yazılan raporlarda da ifade edilmiştir: "Faşizme karşı her türlü müttefikin makbul görüldüğü 1935-39 arası dönemde, sol görüşlü insanlar kendilerini Mustafa Kemal'i yücelten bir pozisyonda bulmuşlardır."⁴⁷⁹

477 Jawaharlal Nehru, *The Discovery of India* (Londra: Meridian Books, 1960), 352-353.

478 Kariyerine, 1913'te Dışişleri Bakanlığı'nda başlayan ve daha sonra Arjantin, Suriye ve Polonya büyükelçiliklerinde çalışan Aptülahat Akşin (1892-1974), bu iddiayı dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'tan duymuştur. Aptülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), 218.

479 George Orwell, *Two Wasted Years: 1943* (Londra: Secker and Wartburg, 1998), 295.

Mustafa Kemal, milli mücadele sırasında "tüm kapitalist ve emperyalist dünyayı" milletin düşmanı olarak itham etmiştir. Temmuz 1922'de yaptığı konuşmada, Türkiye'nin bağımsızlık savaşının tüm Doğu halklarını da kapsadığını şöyle vurgulamıştır: "Türkiye'nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye azîm ve mühim bir gayret sarf ediyor. Çünkü müdafaa ettiği bütün mazlum milletlerin, bütün şarkın davasıdır ve bunu nihayete getirinceye kadar Türkiye, kendisiyle beraber olan şark milletlerinin beraber yürüyeceğinden emindir."⁴⁸⁰ Yunanistan'a karşı yürüttüğü savaş (İngiltere, Fransa ve İtalya'ya karşı bir vekil savaşını da içeren) sırasında, Sovyetler Birliği Türkiye'nin en büyük destekçisi olmuştur. George F. Kennan'ın da öne sürdüğü üzere, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı dostane tavrı "daha sonraki on yıllarda, Moskova'nın Avrupa dışı milliyetçi ülkelere, Avrupa karşıtı duyguların ve politikaların harekete geçtiği durumlarda gösterdiği hoşgörünün öncüsü" olmuştur.⁴⁸¹

Kemalistler ile Sovyetler Birliği arasındaki ilk resmi temas 1920'de Moskova'da gerçekleşmiştir. Mustafa Kemal, dönemin Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in başkanlık ettiği heyete ülkeden ayrılmadan hemen önce, Sovyet liderlerine Türkiye'nin kendi kaderini Sovyetler Birliği'nin kaderiyle birleştirmeye hazır olduğunu bildirmelerini istemiştir.⁴⁸² Türk heyeti Moskova'da yürüttüğü temaslar sırasında Vladimir Lenin ve dönemin Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Georgiy Çiçerin'le görüşmüştür. Sovyetler Birliği Muş, Van ve Bitlis vilayetlerinin Ermenistan'a geri verilmesinde ısrar edince, Moskova'yla yürütülen müzakereler çıkmaza girmiştir. Mustafa Kemal, Bekir Sami Bey'e Sovyetler Birliği'nin bu taleplerinin müzakere konusu bile edilemeyeceğini bildirmiş

480 Ali Sevim, İzzet Öztoprak ve M. Akif Tural, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (Ankara: Divan Yayıncılık, 2006), 347.

481 George F. Kennan, *Soviet Foreign Policy, 1917-1941* (New York: D. Van Nostrand, 1960), 51-52.

482 Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986), 2:50.

olsa da, Bekir Sami Bey iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi çabalarının sürdürülmesini savunmuş ve sonuç olarak, Mart 1921’de Moskova’da Kemalistler ile Bolşevikler ilk kez bir antlaşma imzalamışlardır. Mustafa Kemal, bu antlaşmadan iki ay önce Ocak 1921’de Lenin’e bir telgraf göndermiş ve Batı emperyalizminin imha edilmesinin iki milletin de ortak hedefi olduğunu belirtmiştir.⁴⁸³ Bu anlayışa uygun bir şekilde, Moskova Antlaşması’nın giriş kısmı, “Milletlerin uhuvveti [kardeşliği] esasını ve akvamın, kendi mukaddera-tını [halkların kendi kaderini] serbestçe tâyin etmek hakkını tanımakta müttehit [birleşmiş] olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetiyle Rusya Şuraları Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Hükümetinin tevessü [yayılma] ve istilâ siyasetine” karşı olan mücadelelerini vurgulamaktaydı.⁴⁸⁴ Antlaşmanın ilk maddesinde, Sovyetler Birliği Türkiye’nin Misak-ı Milli ile belirlenmiş topraklarını tanıdığını ilan ediyordu. Beşinci Madde, Boğazların geleceğini daha sonra yapılacak bir konferansta (alınacak kararların Türkiye’nin egemenliğine ve İstanbul’un güvenliğine hiçbir zarar getirmemesi şartıyla) Karadeniz’e kıyısı olan devletlerin belirleyeceğini ifade ediyordu. Sekizinci Maddede ise iki ülke, kendi topraklarında öteki ülkeye karşı düşmanlık amacıyla olan hiçbir örgüt ya da derneğe tolerans göstermeyeceklerini beyan ediyorlardı.

Türkiye, Lozan Konferansı sırasında Avrupalı devletler tarafından Moskova Antlaşması’nın maddelerine ters bir şekilde Boğazların statüsünü İngiltere, Fransa ve Japonya dahil olmak üzere Karadeniz’e kıyısı olmayan ülkelerle beraber ele almaya zorlanmıştır. Sovyetler Birliği, Türkiye’nin Boğazlar üzerinde mutlak bir egemenliğe sahip olmasını desteklemişse de,

483 A.g.e.

484 “D’accord sur les principes de la fraternité des nations et sur les droits des peuples à disposer librement de leur sort, constatant leur solidarité dans leur lute contre l’impérialisme, ainsi que le fait que toute difficulté survenue a l’un des deux peuples aggraverait la situation de l’autre, et étant entièrement animés du désir de voir régner toujours entre eux des rapports cordiaux et des relations de sincère amitié continue, bases sur les intérêts réciproques des deux pays, ont décidé de conclure un traite d’amitié et de fraternité et ont a cet effet nomme pour leurs Plénipotentiaires.” Moskova Antlaşması’nın Türkçe ve Fransızca tam metni için: <http://ua.mfa.gov.tr/>.

özellikle İngilizlerin muhalefetiyle sıkıştırılan Türk heyeti bu konuda Avrupalı güçlerle uzlaşma yoluna gitmiş ve Boğazlar üzerinde uluslararası bir komisyonun yetkilendirilmesini kabul etmiştir. Buna karşılık, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Batılı güçlere karşı ortak bir husumetten beslenen dostane ilişkiler Lozan Konferansı'nın ardından da devam etmiştir.

Sovyetler Birliği, Musul vilayetinin statüsü gibi diğer bir hassas konuda da İngiltere'ye karşı Türk tarafının tezlerini desteklemiştir. Dönemin Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Çiçerin 1924'te şöyle bir açıklama yapmıştır: "İngiliz kapitalistler ve diğer kapitalistler, Musul'daki petrole el koymak istiyor diye Türkiye'nin kendi halkının bir parçası olan bu bölgeyi terk etmeyeceği kesinlikle açıktır."⁴⁸⁵ Milletler Cemiyeti'nin Musul'u İngiliz mandasındaki Irak'a ait olduğuna hükmetmesinden sadece bir gün sonra, Türkiye ile Sovyetler Birliği Aralık 1925'te Paris'te bir dostluk ve tarafsızlık antlaşması imzalamışlardır. Bu antlaşma sadece İngiltere'ye karşı bir denge oluşturmayı değil aynı zamanda Mussolini'nin Anadolu'ya yönelik yayılmacı politikalarına karşı caydırıcı olmayı da amaçlıyordu. Musul krizi sırasında İtalya'nın beklentisi, Doğu Anadolu'da Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgelerde patlak veren isyanla eşgüdümlü biçimde yaşanacak bir İngiltere-Türkiye silahlı çatışmasının sonucunda Kemalist rejimin dağılacağı yönündeydi.⁴⁸⁶ *The Times* dergisinde aktarıldığı üzere "Mussolini'nin, en Şovenist Türk siyasetçileri bile mevcut dönemi saldırganca bir maceraya girişmek için ümit verici olarak görmekten caydırmak amacıyla, yeniden eski gücüne kavuşacak olan Yunanistan ile birleşecek İtalyan halkının denizaşırı bir yayılmaya ihtiyaç duyduğunu vurgulayan konuşmaları" İngilizlerin konumunu daha da güçlendirmiştir.⁴⁸⁷ Bu doğrultuda, İtalyan

485 Harish Kapur, *Soviet Russia and Asia, 1917-1927: A Study of Soviet Policy Towards Turkey, Iran and Afghanistan* (Cenevre: Michael Joseph Limited, 1966), 137.

486 Dilek Barlas, "Friends or Foes? Diplomatic Relations between Italy and Turkey, 1923-1936," *International Journal of Middle Eastern Studies* 36 (2004): 232-233; Ahmet Şükrü Esmer, "Türk Diplomasisi: 1920-1955," *Yeni Türkiye* (İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1959), 76.

487 "The Mosul Agreement," *The Times*, 7 Haziran 1926, 15.

askeri istihbaratı, 1926 yazında Anadolu kıyılarında olası bir askeri operasyon için Kahire, Rodos ve Pire’de yeni merkezler açmıştır.⁴⁸⁸ Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras, meslektaşı Çiçerin ile Kasım 1926’da Odessa’da buluşmuş ve artan İtalyan tehdidine karşı Sovyetler Birliği’nin desteğini almaya çabalamıştır.⁴⁸⁹ Dilek Barlas’ın gözlemlediği gibi, “Musul meselesinin Büyük Güçler tarafından bir sonuca ulaştırılması, Türk siyasi elitlerini bu güçlerin her an Türkiye’ye karşı yeni koalisyonlara girebileceklerine ikna etmişti.”⁴⁹⁰ 1. Dünya Savaşı sırasında, aynı Avrupalı devletlerin ortaya koyduğu Anadolu’yu parçalama planları da, zaten Kemalist elitlerin hafızasında halen canlı bir durumdaydı.

Türkiye, Lozan Antlaşması’nın imzalanmasından sonra ilk kez Mart 1928’de, Sovyetler Birliği’nin desteğiyle uluslararası bir silahsızlanma konferansına katılmıştır. Sovyetler Birliği temsilcisi Litvinov, konferansta Türkiye Cumhuriyeti’nin dünya siyasetindeki hayati rolü ve sahip olduğu coğrafi konum sebebiyle bu konferansa katılmasının önemini vurgulamıştır.⁴⁹¹ Başbakan İsmet İnönü ile Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras, Türkiye’nin Sovyetler Birliği’nin üye olmadığı Milletler Cemiyeti’ne katılmasından sadece birkaç ay önce Nisan 1932’de Moskova’yı ziyaret etmişlerdir. Aras, Sovyet liderleriyle yürüttükleri ortak dayanışmanın sürmesi şartıyla Türkiye’nin Cemiyete katılacağını açıklamıştır.⁴⁹² Ankara, eğer Milletler Cemiyeti Sovyetler Birliği’ne karşı düşmanca bir eyleme girişme kararı verirse, Milletler Cemiyeti Sözleşmesinin, üye ülkelere saldırgan ülkelere karşı işbirliği yapma sorumluluğunu yükleyen 16. maddesine riayet etmeyeceğini Moskova’ya bildirmiştir.⁴⁹³

488 John Gooch, *Mussolini and His Generals: The Armed Forces and Fascist Foreign Policy, 1922–1940* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 64–65.

489 Mehmet Gönübol ve Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1973), 73.

490 Barlas, “Friends or Foes?,” 237

491 Gönübol ve Sar, *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası*, 74–75.

492 Tefik Rüşti Aras, *Görüşlerim* (İstanbul: Tan Basımevi, 1945), 130.

493 Gönübol ve Sar, *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası*, 94–95; Dilek Barlas, *Etatism and Diplomacy in Turkey* (New York: Brill, 1998), 127.

Cumhuriyetin kurulduğu 1923 yılından Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katıldığı 1932 yılına kadar Türk yönetici elitlerinin önceliği toplumsal ve siyasi inkılaplarla Kemalist rejimi olabildiğince pekiştirmekti. Bu elitler aynı dönemde Anadolu'nun doğusundaki geniş ölçekli isyanları bastırma ve Rıza Nur, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy gibi radikal devrimci programları desteklemeyen güçlü siyasi ve askeri liderleri tasfiye etme çabası içindeydiler. Kemalist elitler, bu çalkantılı yıllar sırasında siyasi ve toplumsal sorunlara ilaveten 1929'da başlayan Büyük Buhran'ın yol açtığı kötü ekonomik koşullarla da başa çıkmak zorundaydılar. Dolayısıyla, Cumhuriyetin ilk on yılında yönetici elitler, ülke içi siyasi koşullara ve itirazlara yoğunlaşıp Türkiye'yi dış dünyadan soyutlayan bir dış politika izlemişlerdir. Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanı olduğu dönemdeki Türk dış politikasının başka bir önemli özelliği ise Tefik Rüşti Aras'ın 13 yıl boyunca Dışişleri Bakanı olarak görev yapmasıydı. Halen Türkiye'nin en uzun süre görevde kalmış Dışişleri Bakanı olan Aras, tarafsızlık şeklindeki Kemalist dış politikanın esas mimarıydı. Mustafa Kemal'in hayata gözlerini yummasından sadece bir gün sonra Dışişleri Bakanlığı görevinden ayrılan Aras, İsmet İnönü'nün ülkenin ikinci cumhurbaşkanı olarak seçilmesinin hemen ardından kurulan yeni hükümette kabine dışı bırakılan iki isimden biri olmuştur. 1939'da İsmet İnönü tarafından Londra'ya büyükelçi olarak gönderilen Aras, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra İnönü'nün en ciddi muhaliflerinden biri olmuş ve İnönü'yü, Mustafa Kemal'in dış politikadaki tarafsızlık stratejisini terk etmekle suçlamıştır.

Cumhuriyetin ilk on yılında, Sovyetler Birliği ile ilişkiler Türk dış politikasının mihenk taşını oluşturmuş ve bu özelliğini 1930'lar boyunca da sürdürmüştür. Ancak Avrupalı devletlerin Türkiye ile Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanca bir tutum sergilediği bu dönemde, Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinin samimiyeti ideolojik benzerliklerden çok pragmatik kaygılara ve iki ülkenin kendi çıkarlarına dayanıyordu. Hem Kemalistler hem de Bolşevikler kendi rejimlerini anti-emper-

yalist mücadeleler sonucu kurmuşsal da, toplumsal ve ekonomik politikalar açısından ciddi farklılıklar sergilemekteydiler. Komünizmi, Türkiye için hiçbir zaman uygun bir ideoloji olarak değerlendirmeyen Mustafa Kemal, ülkesini Sovyetler Birliği'nin bir uydusuna dönüştürmeme konusunda sürekli teyakkuz halinde olmuştur. Mustafa Kemal, 3 Ocak 1921'de TBMM'de yaptığı konuşmada, komünizmin Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini belirlemediğini ve tayin etmediğini özellikle vurgulamıştır: "Bizim Ruslarla olan münasebatımızda esas olarak kapitalizm aleyhine yani komünizm esasına temas dahi edilmemiştir. Görüşebilmek için 'komünist olunuz' veya 'olmağa mecbursunuz' diye kimse bize bir şey demediği gibi, 'sizinle dost olabilmek için komünist olmağa karar verdik' dememiştir."494 Kemalist rejim her ne kadar açıkça komünizmi reddedip komünist partileri yasadışı ilan etmişse de, Sovyetler Birliği Kemalist rejimi askeri, siyasi ve ekonomik açıdan desteklemeyi sürdürmüştür. 1929'da dünya genelinde yaşanan ekonomik çöküşü takip eden yıllarda, Sovyetler Birliği Türkiye'ye her yıl faizsiz bir şekilde verdiği sekiz milyon dolarlık krediyi yirmi yıl boyunca ödemeyi sürdürmüş ve Türkiye'ye böylesi bir mali yardımda bulunan tek ülke olmuştur.495 Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'ne karşı yürüttüğü denge siyasetini gösteren bir başka örnek ise Mustafa Kemal'in, Stalin'in siyasi muarızı Lev Troçki'ye 1929-1933 yılları arasında siyasi sığınma hakkı tanınmasıydı.496 Türkiye'nin

494 Sevim, Öztoprak ve Tural, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 170.

495 Barlas, *Etatism and Diplomacy in Turkey*, 127.

496 Feroz Ahmad, "The Historical Background of Turkey's Foreign Policy," *The Future of Turkish Foreign Policy* içinde, Lenore G. Martin Dimitris Keridis (der.) (Cambridge, MA: MIT Press, 2004), 16-17. İki ülke arasındaki karşılıklı saygı, Cumhuriyetin kuruluşunun onuncu yıl kutlamalarının yapıldığı 29 Ekim 1933 tarihinde, *New York Times* gazetesinde yayımlanan bir makalede gayet iyi bir şekilde betimlenmiştir: "Sovyetler Birliği, Türkiye Cumhuriyeti'nin hiç şüphesiz en yakın dostudur. Türkler, Yunanlılara karşı savaşıırken Ruslardan aldıkları yardımı halen unutmamışlardır. Ankara'daki Rus büyükelçisi M. Surritch ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Ankara ile Moskova arasında çeşitli antlaşmalar imzalanmıştır ve ikisinin siyasi anlayışları birbirlerine o kadar yakındır ki, başka hiçbir büyük güç bunu bozamaz. Öte yandan, Ruslar Kemalistlerin Türkler arasında Komünist propagandaya müsamahakâr davranmayacağını da farkındadır." Walter Collins, "Kemal's Turkey Is Ten Years Old," *New York Times*, 29 Ekim 1933.

Milletler Cemiyeti'ne üye olmasının hemen ardından *The Times* dergisinde yayımlanan bir başyazı, Türkiye'nin 1923-1932 arası dış politikasını gayet net bir şekilde özetlemiştir: "Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin kurulmasının ardından belli bir süre kayıtsız bir tutum takınıp Cemiyetin faaliyetleriyle en az ilgiyi gösterecek ülkelerden biri olduğu izlenimini vermişti. Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulan yeni devletin ilk tepkisi, görünüşte Avrupa'dan ve Avrupalı kurumlardan kopmaktı ve en yakın ilişki kurduğu ülke Sovyetler Birliği olmuştu. Ancak Gazi, daha sonra Türkiye'nin niyetinin başka bir ülkeyi taklit eden bir devlet kurmak yerine Türk ırkının özelliklerine ve modern hayatın gereksinimlerine uygun bir devlet kurmak olduğunu açıkça gösterdi. Yavaş yavaş ortaya çıktı ki, Türkiye'deki ulusal hareket hiçbir şekilde Avrupa karşıtı olarak görülemezdi. Bunun yerine, Avrupalı yöntemleri uygulayan, Avrupa'nın Anadolu'daki bir uzantısı bir hareket gibiydi."⁴⁹⁷

Cumhuriyetin 1933'te gerçekleştirilen onuncu yıl kutlamaları, Türkiye'de Kemalist rejimin pekişmesini simgeliyordu. Bu kutlamaların en fazla öne çıkan özelliği, yönetici elitlerin demiryolu, fabrika ve köprü inşası gibi fiziki eserleri genç Cumhuriyetin en önemli başarıları olarak tasvir etmeleriydi.⁴⁹⁸ 29 Ekim 1933 tarihinde, ülkedeki tüm gazeteler ilk sayfalarını rejimin bu fiziki eserlerini gösteren görsellere ayırmıştı. Kutlama komitesi, ülkenin her bir ilinin ana meydanlarından alınan ufak miktardaki toprakların, Türk vatanının bütünlüğünü simgeleyen kıymetli bir hediye olarak topluca Mustafa Kemal'e sunulduğu bir seremoni de düzenlemiştir. Bu seremoni çerçevesinde İstanbul'da gerçekleştirilen etkinlik sırasında, CHP İstanbul İdare Heyeti Reisi Cevdet Kerim, vatan ile Türk milleti arasında açık ve doğrudan bir bağlantı kurmuştur: "Türk'ün bütün yüksek haslet ve meziyetleri, yeryüzünde en büyük bir millet oluşunun en büyük vasfı top-

497 "Turkey in the League of Nations," *The Times*, 19 Temmuz 1932, 15.

498 Halil Nalçaoğlu, "Turkey: Nation and Celebration: An Iconology of the Republic of Turkey," *National Days/National Ways* içinde, Linda K. Fuller (der.) (Westport, CT: Praeger, 2004), 269.

rak bağı ve yurt sevgisidir ... işte bu mes'ut günlerde gururumuz ve sevincimiz taşarken büyük şefe ve kurtarıcıya şükran vazifesi ifa ile mükellef olan millet, bir hediye takdim ediyor. O hediye Türk milletinin en aziz şeyi, en kuvvetli bağı olan toprağıdır."⁴⁹⁹

Rejimin gücü, ilk on yıldaki maddi ve fikri başarılarla iyice pekişince, Kemalist elitlerin dış politikadaki esas ilgileri Türkiye'nin ayakta kalmasını sağlamaktan, bölgesel bir güç olmaya ve revizyonist güçlerin toprak emellerine karşı gelme hedefiyle Balkanlar'da ve Ortadoğu'da koalisyonlar kurmaya yönelmiştir. Avrupa'daki pek çok ülkenin, 1930'lardaki dış politika oluşturma yaklaşımına benzer biçimde Türkiye'nin otoriter rejimi de, dış politikada yönelimi belirleyen devletin münhasır iktidarına itiraz getiren her türlü muhalefete ve ayrıkçı görüşe hiçbir tolerans göstermemiştir. Mustafa Kemal ile yakın bir şekilde çalışan Başbakan İsmet İnönü, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras; hiçbir şekilde ihlal edilemez bağımsızlık, toprak bütünlüğü, ulusal çıkarların mutlak üstünlüğü ve milletlerarası karşılıklı saygı ilkelerine dayanan Türkiye'nin dış politika söylemini kendi tekellerine almışlardır.⁵⁰⁰ Dış politikanın bu esas mimarları, 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini yeniden tesis etmişler ve 1939'da Hatay vilayetini Türkiye topraklarına katmışlardır.

Türk siyaset elitlerinin, 1933 sonrasında İtalya'yı Türkiye'nin toprak bütünlüğüne bir tehdit olarak algılamaları, ülkenin dış politikasının yönelimini de belirlemiştir. Mussolini'nin Mart 1933'te Dörtlü Pakı (İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya'nın yer aldığı) ilan etmesi, Türk liderleri diğer Avrupa ülkelerine karşı kendi çelişen çıkarlarını uyumlu hale getirmek için bir Büyük Güçler blokunun oluşturulduğuna ikna etmiştir. Milletler Cemiyeti'ne karşı düşmanca bir tavra sahip olan Mussolini, Avrupa'yı Dörtlü Pakın üyesi

499 "Ankaraya Gönderilmek Üzere İstanbulun Toprağı Dün Merasimle Alındı," *Vakit*, 31 Ekim 1933.

500 Türkkiye Ataöv, *Turkish Foreign Policy, 1939-1945* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965), 1.

Ülkelerin nüfuz alanlarına bölecek yeni bir Avrupa ittifakını öngörüyordu. 1. Dünya Savaşı sonrası imzalanan antlaşmaları gözden geçirmeyi ve sınırları değiştirmeyi savunan İtalya ile Bulgaristan'ın, Balkanlar'daki olası bir ittifakını dengelemek için şubat 1934'te Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan mevcut sınırların ihlal edilemez olduğunu karşılıklı biçimde güvence altına alan ve herhangi bir saldırı karşısında taraf ülkelerin birbirlerine başvuracağı Balkan Antantı'nı imzalamışlardır. Aynı Balkan lkeleri daha yirmi yıl önce Avrupa'daki Osmanlı topraklarını ele geçirmek için birleştikleri düşünüldüğünde, Balkan lkeleriyle kurulan bu güç birliği Türk diplomasisi açısından müthiş bir başarıyı işaret ediyordu. Türkiye, 1923'ten beri dış politikasında tarafsızlık ilkesine sadık kaldığını açıkça ispatlamış olduğundan, bahsi geçen Balkan lkeleri, Türkiye'nin herhangi bir Avrupalı Büyük G ile beraber hareket edip eski emperyal emellerinin peşinden gitmeyeceğine ikna olmuşlardı.

Balkan Antantı'nın imzalanmasından sadece bir ay sonra Mussolini, Türkiye-İtalya ilişkilerini daha da fazla sıkıntıya sokan bir açıklama yaparak İtalya'nın "tarihsel hedeflerini" açıklamıştır: "İtalya'nın tarihsel hedefleri iki isme sahiptir: Asya ve Afrika. Dünyanın doğusu ile güneyi, İtalyanların çıkarlarını ve arzularını harekete geçirmesi gereken esas noktalardır. Kuzeye ya da batıya doğru ilerlemenin neredeyse hiçbir anlamı yoktur; Avrupa ile Atlas Okyanusu'nun ötesi için de aynı durum geçerlidir. Batı Avrupalı Büyük Güçler arasında, Asya ile Afrika'ya en yakın lke İtalya'dır. İtalya'yı Afrika ile Asya'ya bağlamak için denizden birkaç saat ve havadan ise daha az bir süre yeterlidir."⁵⁰¹

Kemalist elitlerin gözünde, Mussolini'nin bu konuşmasıyla İtalya'nın emellerine dair Türkiye'nin şüpheleri haklı çıkmıştı zira "Asya" ile Anadolu'nun, özellikle de, 1. Dünya Savaşı'nın ardından İtalya'nın işgaline uğramış Antal-

501 Alıntı için: Henderson B. Braddick, "The Hoare-Laval Plan: A Study in International Politics," *European Diplomacy between Two Wars, 1919-1939* içinde, Hans Wilhelm Gatzke (der.) (Chicago: Quadrangle, 1972), 153.

ya vilayetinin kastedildiği aşikârdı. İtalya'nın Ekim 1935'te Habeşistan'ı işgal etmesi karşısında İngiltere ile Fransa'nın Mussolini'ye karşı yatıştırma siyaseti gütmesi, Türk diplomatları Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin maddelerinde ifade edilen ortak güvenlik (*collective security*) anlayışının geçerliliği konusunda daha da fazla endişeye sürüklemiştir. Bahar 1936'da, Ankara Akdeniz'de daha kararlı bir şekilde hareket etmeye karar vermiş ve Boğazlardaki askerden arındırılmış mevcut idarenin Türkiye'nin güvenliğini temin etmediğini yazılı olarak Lozan Antlaşması'nın taraf ülkelerine bildirmiştir. Ankara, "Türk toprağının dokunulmazlığı için zaruri görececek güvenlik şartlarını düzenleyecek yeni Boğazlar rejiminin akdi için görüşmelere" hazırды.⁵⁰² Montrö'deki müzakereler sırasında, Türkiye'nin sunduğu sözleşme taslağı toplantılarda esas alınmıştır. Türkiye, Boğazlara koşulsuz biçimde kendi askerini konuşlandırma ve Uluslararası Boğaz Komisyonu ile ticaret gemilerinin Boğazlardan geçiş ve seyahat özgürlüğünün ortadan kaldırılması konularında ısrarlı bir tavır sergilemiştir. Türkiye ayrıca Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin azami 14.000 tonluk ve kıyısı olan ülkelerin azami 25.000 tonluk savaş gemilerini Boğazlardan geçirebileceği şeklinde savaş gemilerinin geçişine dair bir sınırlama getirilmesini de önermiştir. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Boğazlara asker konuşlandırma ve Uluslararası Boğaz Komisyonunun kaldırılarak Boğazlarda Türk egemenliğinin yeniden tesis edilmesi taleplerine destek çıkmıştır. Buna karşılık, Sovyetler Birliği Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin bayraklarını taşıyan ülkelerin savaş gemilerinin Boğazlardan sınırsız bir biçimde geçişi konusunda diretmiştir. Lozan Konferansı sırasında İngiltere her ne kadar Boğazların askerden arındırılmasının ve denetiminin uluslararası bir komisyona devredilmesinin esas savunucusu olmuşsa da, Sovyetler Birliği'nin desteğini almış düşman bir Türkiye'nin Akdeniz'deki İngiliz çıkarlarını zedeleyeceği düşüncesiyle bu kez Türkiye'nin

502 Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi* (Ankara: Başnur Matbaası, 1968), 63-68.

taleplerini reddetmeme konusunda dikkatli bir tutum izlemiştir. Sonuç olarak, 20 Temmuz 1936'da imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini yeniden tesis etmiş ve Türkiye'nin Boğazlar bölgesine asker konuşlandırmasına izin vermiştir. Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelere ait savaş gemilerinin Boğazlardan geçişinin sınırlandırılmasıyla Sovyetler Birliği de amaçlarına ulaşmayı başarmıştır. Sözleşmeyi İngiltere açısından bir geri adım olarak değerlendirmek mümkün olsa da, Türkiye'nin dostluğunu kazanmak ve Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında olası bir ittifakı engellemek İngiltere'nin uzlaştırıcı yaklaşımında önemli bir rol oynamıştır.⁵⁰³

Bu dönemde, Türkiye'nin başka bir başarılı diplomasi hamlesi ise Hatay vilayetinin Türkiye'ye katılmasıydı. Türkiye Hatay için Mussolini'nin ihtirash politikaları sonucu Doğu Akdeniz'de kötüye giden siyasi durumu kullanarak Fransa üzerinde diplomatik baskı kurmuştur. 2. Dünya Savaşı'nın eşiğinde, Fransa için Suriye'deki manda rejiminin yükümlülüklerini sürdürmek yerine İtalya ile Almanya'ya karşı Türkiye'nin desteğini elde etmek çok daha önemliydi. Sonuç olarak, Fransa Hatay vilayetinin Suriye'den koparılmasına razı gelmiştir.⁵⁰⁴ Almanya'nın tek taraflı olarak Ren bölgesine asker yerleştirmesinin ya da Sudetenland'ı ilhak etmesinin aksine Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Hatay'ın ülke sınırlarına dâhil edilmesi, Türkiye'deki liderliğin dış politika sorunlarını çözmekte tek taraflı hareket etmeyi tercih etmediğini göstermiştir. Türkiye, özellikle Boğazlar ile ilgili olarak Lozan Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesinde, uluslararası

503 *New York Times*, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasını şöyle aktarmıştır: "Sözleşme, kazanç-kayıp anlamında Türkiye, Rusya ve Milletler Cemiyeti'nin kâr hanesine yazılırken, İngiltere, İtalya, Almanya, Japonya, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri için kayıp olmuştur. Milletler Cemiyeti en beklenmedik faydayı sağlarken, Rusya tam olarak istediğini almış ve Türkiye de şu an için en önemli kazanan olmuştur." Clarence K. Streit, "New Straits Agreement Lifts League Prestige," *New York Times*, 19 Temmuz 1936, 5.

504 Avedis K. Sanjian, "The Sanjak of Alexandretta (Hatay): Its Impact on Turkish Syrian Relations (1939-1956)," *Middle East Journal* 10, sayı 4 (Sonbahar 1956): 380-381.

bir sorunun barışçıl ve hukuki yöntemlerle çözülmesinde örnek ülke olmuştur.⁵⁰⁵

Tüm bu diplomatik başarılar, tarafsız bir ülke olarak Türkiye'nin hem dünya siyasetinde önemli bir rol oynayabileceğini hem de ulusal çıkarlarını koruyabileceğini göstermiştir. Örneğin, Türkiye Montrö'de herhangi bir Büyük Güç ile ittifaka girmeden tüm hedeflerini gerçekleştirmeyi başarmıştır. Uluslararası arenada tarafsız bir konum alarak ülkenin çıkarlarını savunmak Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanlığı dönemindeki dış politikanın esasını oluşturmuşken, bu yaklaşım kendisinin 1938'deki vefatından hemen sonra terk edilmiştir. Mustafa Kemal ile o dönem Ankara'ya yeni atanmış İngiliz büyükelçisi Sör Percy Loraine'nin 17 Haziran 1934'te gerçekleştirdikleri sohbet, Mustafa Kemal'in Türk-Sovyet ilişkileri ile İngiltere'ye yakınlaşmayı birbirinden apayrı konular olarak değerlendirdiğini ortaya koymaktadır. Bu sohbette Mustafa Kemal, İngiltere ya da başka bir Avrupalı devletin ülkesinin dış politikasına karışmasına izin vermeme konusunda Türkiye'nin kararlılığını hiçbir boşluğa yer vermeyecek biçimde ifade etmiştir. Loraine, Mustafa Kemal ile olan sohbetini şöyle aktarmıştır:

Gazi [Mustafa Kemal], İngiltere'ye karşı büyük bir saygı duyduğunu ve İngiltere ile dost olmak niyetini belirtti. İki ülke neden daha fazla yakınlaşmıyordu ki? Yoksa İngiltere, Türkiye'ye ve onun dostluğuna hiç mi önem atfetmiyor muydu? ... Şahsen ben de, İngiltere ile Türkiye'nin dost ülkeler olmaması için hiçbir neden görmüyordum. İki ülke ortak belli çıkarlara sahipti, iki ülkeyi birbirinden ayıran ciddi sorunlar da yoktu ve zaten mevcut ilişkiler de iyiydi. Ancak bu konuyla bağlantılı olarak, Sayın Ekselanslarına özellikle bir konuyu aktarmak istedim. Türkiye'nin şu anki en yakın dostu Rusya idi ve bizim Rusya ile ilişkilerimiz, en doğru

505 Ataöv, *Turkish Foreign Policy*, 3.

şekilde ifade etmek gerekirse, açıkçası öyle çok da yakın değildi ... Bunun üzerine, Gazi elini kaldırıp beni durdurdu ve “Eğer öyle diyorsanız, yapacak bir şey yok” dedi. Gazi’nin bu cümlesinin sohbetimizin en önemli kısmı olduğunu hissettim. Kesin bir ifadeyle anlatmak istediği, eğer Türkiye ile Rusya arasındaki yakınlığı İngiliz-Türk dostluğuna bir engel olarak görüyorsak, bu konuyu daha fazla ele almamızın bir anlamı olmadığıydı.⁵⁰⁶

Rus araştırmacı Boris Potskhveriya’ya göre, Türkiye 1934-1936 arası Akdeniz’deki saldırgan İtalyan dış politikası sebebiyle, Sovyetler Birliği’ne savaş zamanında Boğazları ortak bir şekilde savunmayı teklif etmiş ve bir savaşa girdiği takdirde Boğazları diğer güçlere kapatmaya hazır olduğunu Sovyetler Birliği’ne aktarmıştı.⁵⁰⁷ Bu iki yıllık dönemde, Moskova her ne kadar Ankara ile bağlayıcı bir askeri ilişki kurma konusunda tereddütlü olsa da, Montrö Boğazlar Sözleşmesi sırasında bu tutumunu değiştirmiştir. Montrö’de yürütülen müzakereler sırasında, bu kez Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Litvinov gizlice Türkiye Dışişleri Bakanı Aras’a Boğazları ortak şekilde savunmayı teklif etmiştir. Aras, Türkiye’ye ait bir bölgeyi bir Büyük Güç ile ortak şekilde savunmanın, Kemalizm’in tam egemenlik ve bağımsızlık ilkeleriyle çelişeceği gerekçesiyle Litvinov’un teklifini reddetmiştir.⁵⁰⁸

Kemalistler, 1923-1939 yılları arasında her ne kadar Sovyet dostluğuna büyük önem atfetmiş olsalar da, ilişkilerin iki

506 Bu konuşmanın tutanağı, Loraine tarafından bir telgrafla İngiltere Dışişleri Bürosu’na gönderilmiştir. Telgrafın tam hali daha sonra Ludmila Zhivkova tarafından yayımlanmıştır. Ludmila Zhivkova, *Anglo-Turkish Relations, 1933-1939* (Londra: Secker and Warburg, 1976), 119-120.

507 Boris Potskhveriya, “Sovetsko-Turetskie Otnosheniya I Problema Prolivov Nakanuna, V Gody Vtoroi Mirovoi Voyny I V Poslevoennye Desyatiletiiya,” *Rossiya I Chernomorskie Prolivy (18-20 Stoletiya)* içinde, (Moskova: Mezhdunarodnye Otnosheniya, 1999), 438-439.

508 Litvinov, konferansın kapanış oturumunda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 1923’ten beri devam eden dostluğun “geçici bir beraberlikten” ibaret olmadığını vurgulamıştır. Litvinov’a göre, Montrö Konferansı “kaba gücün üstünlüğünden yana olanlara ilk ezici darbe olmuştur.” “New Convention of the Straits,” *The Times*, 21 Temmuz 1936, 15.

eşit egemen devlet bağlamında ilerlemesi konusunda tedbirli davranmışlardır. Türk siyasetinin yöneticileri, bu dönemde bir Büyük Güç ile ittifak kurmaktan büyük bir titizlikle imtina etmişlerdir. Uluslararası siyasette bir Büyük Gücün peşine takılmaktansa, Kemalistler ortak güvenliği ve kendi komşularıyla işbirliğini öncelik haline getirmişlerdir. Bu doğrultuda, Balkan Antantı ve İran, Irak ve Afganistan'ın dâhil olduğu Sadabat Paktı gibi bölgesel paktların imzalanmasına ön ayak olmuşlardır. Hatta Türkiye'nin tarafsız dış politikasına siyasi ve diplomatik hasar verebileceği gerekçesiyle, Mustafa Kemal bölgesel paktların bile gerekliliğini sorgulamıştır. 1934 sonrası Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri görevinde bulunan Hasan Rıza Soyak, anılarında Balkan Antantı'nın imzalanmasının ardından Mustafa Kemal'in nasıl vicdanıyla boğuştuğundan bahsetmiştir. Mustafa Kemal, Soyak'a Türkiye'nin dış politikasındaki değişikliklerden ötürü tüm gece uykusuz kaldığını anlatmıştır: "Biliyorsun, bugüne kadar şöyle böyle yalnız kendi iç ve dış meselelerimizle meşgul olduk; yani daha ziyade müstakil bir siyaset izledik. Halbuki şimdi, milletlerarası politika sahasına giriyoruz ve üzerimize birtakım taahhütler alıyoruz; tekrar, acaba bu vaziyet bizim için ne gibi ihtimaller doğurabilir diye düşündüm, durdum; uykum kaçtı."⁵⁰⁹

İnönü ile Mustafa Kemal'in Türkiye'nin dış politikadaki yönelimi konusunda kamuoyu önünde anlaşmazlığa düşmeleriyle birlikte Türkiye'deki üst düzey devlet adamları arasındaki konsensüs 1937'de sona ermiştir. Dışişleri Bakanı Aras başkanlığındaki Türk heyeti, diğer Avrupalı ülkelerle beraber İtalyan denizaltılarının giderek daha sık hale gelen saldırılarına karşı verilecek tepkiyi ele almak için 1937'de Nyon Konferansı'na katılmıştır. Mustafa Kemal'in Türk heyetine verdiği direktife göre, heyet İngiliz ve Fransız güçlerinin Türk limanlarını kullanmasına izin verecekti. İsmet İnönü, böylesi bir hamlenin Türkiye ile İtalya'yı savaşın eşiğine getireceğine inandığından İngiltere ve Fransa

509 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar 2* (Ankara: Yapı Kredi Bankası, 1973), 525.

ile işbirliği yapmaya karşı bir direnç göstermişse de, Türk heyeti Mustafa Kemal'in direktiflerine uymuş ve TBMM de 18 Eylül 1937'de Nyon Antlaşması'nı onaylamıştır. İki lider, Hatay sorunuyla bağlantılı olarak Fransa'ya karşı nasıl bir diplomatik yol izleneceği konusunda da anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Mustafa Kemal, Fransa'ya karşı gerekirse askeri müdahaleyi de içeren tavizsiz bir tavır sergilemekten yanayken, İnönü Türkiye-Fransa ilişkilerini sürdürmek için daha uzlaşmacı bir yaklaşımı savunmuştur. Mustafa Kemal, Eylül 1937'nin sonunda İnönü'den başbakanlıktan istifa etmesini istemiş ve bir ay sonra yerine Celal Bayar'ı atamıştır.

Kemalist elitlerin önde gelen isimlerinden Dışişleri Bakanı Aras ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, 1938'de Mustafa Kemal'in sağlığının giderek kötüleşmesiyle birlikte İnönü'nün halen baskın olan siyasi nüfuzunu frenlemek ve Mustafa Kemal'in ardından cumhurbaşkanlığına gelecek kişinin kim olacağını belirlemek için adımlar atmışlardır. Aras ve Kaya Başbakan Bayar ile Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ı İnönü'ye karşı Mustafa Kemal'in ardından cumhurbaşkanı olabilecek en makbul adaylar olarak görüyordu. Bayar son başbakandı. Çakmak bir siyasetçi olmasa da, Mustafa Kemal dışında ülkedeki tek mareşaldi ve 1924'ten beri Türk ordusunun başındaki kişi olarak kudretli İnönü'ye karşı siyasi dengeyi değiştirme potansiyeline sahipti.⁵¹⁰

Buna karşılık, Bayar ile Çakmak on iki yıl boyunca başbakanlık yapmış ve TBMM, kilit bürokratlar ve parti mensupları üzerinde topyekûn bir denetim sağlamış İnönü'ye karşı gelme konusunda o kadar istekli değillerdi. İnönü karşıtı kesimin önde gelen iki ismi Aras ile Kaya, İnönü'yü ABD'ye sürgün ederek siyaset sahnesinden silmeye çalışmışlardır. Hatıralarında İnönü 1938'de yaptıkları bir görüşmede, Aras'ın kendisine ABD'de büyükelçilik görevi önerdiğini yazmıştır.⁵¹¹ Aras ayrıca *Milliyet* gazetesinde yayımlanan

510 Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi: 1938–1945* (İstanbul: İletişim, 1996), 1:127–137.

511 İsmet İnönü, *Hatıralar* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987), 298–299.

bir makalesinde, Mustafa Kemal'in vefatından bir seneden daha az bir süre önce İnönü'yü ABD'ye göndermeyi ve böylece hem Atatürk'ü hem de İnönü'yü huzura kavuşturmayı planladığını yazmıştır.⁵¹² Ancak İnönü, Aras'ın bu planlarını şiddetle reddetmiştir: "Kıyameti kopardım. Böyle bir şeye teşebbüs ederse dünyayı başına yıkacağımı bağırdım."⁵¹³ 10 Kasım 1938'de Mustafa Kemal hayatını kaybetmiş ve hemen ertesi gün yapılan oylamada, İnönü TBMM'deki 387 oyun 348'ini alarak Cumhuriyetin ikinci cumhurbaşkanı seçilmiştir. İnönü'nün alamadığı 39 oyun hepsi çekimser oylardı ve TBMM'de Aras ile Kaya'nın öncülük ettiği sessiz bir protesto-yu işaret ediyordu. İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesinden kısa bir süre sonra, Bayar yeni hükümeti kurmuş ve on yıldan fazla bir süredir bakanlık görevlerinde bulunan Aras ile Kaya, İnönü'nün isteğiyle kabine dışı kalmıştır. Mustafa Kemal'in vefatının üzerinden daha 36 saat geçmeden hem cumhurbaşkanı seçilmeyi başaran hem de en güçlü iki rakibini devre dışı bırakan İnönü'nün dikkatlice hazırladığı planının saat gibi işlediği açıktır. İnönü'yü ABD'ye büyükelçi olarak göndermeye çalışan Aras kabinedeki koltuğunu kaybetmiş ve ironik biçimde Ocak 1939'da İnönü tarafından Londra'ya büyükelçi olarak atanmıştır. Aynı ay içerisinde, Başbakan Bayar görevinden istifa etmiş ve yerine Refik Saydam ülkenin dördüncü başbakanı olarak göreve başlamıştır.

İnönü'nün iktidarda ipleri eline almasıyla, "siyasi atmosfer daha fazla hoşgörüsüz hale gelmiştir."⁵¹⁴ Selim Deringil'in gözlemlediği üzere "sistem hiyerarşik olduğu kadar otoriterdi; otoriterlik ilkesi İnönü hükümetinin her seviyesine yayılıyordu. Otoriter bir hükümetin otoriter bir başkanı olarak İnönü'nün kendisi, iktidarın tepe noktasını ve tüm bu merkezîyetçiliğin odak noktasını oluşturunuyordu."⁵¹⁵ Mustafa

512 Tevfik Rüştü Aras, "Neler Olacaktı," *Milliyet*, 14 Mart 1971.

513 "İnönü'nün Hatıra Defterinden Sayfalar," *Hürriyet*, 19 Ocak 1974.

514 Clement Henry Dodd, *Politics and Government in Turkey* (Manchester, UK: Manchester University Press, 1969), 23.

515 Selim Deringil, *Turkish Foreign Policy during the Second World War: An "Active" Neutrality* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 41.

Kemal'in ardından İsmet İnönü, ülkedeki tüm güçlü devlet adamlarını siyaset sahnesinden silmiş ve bir iktidar boşluğunun ortaya çıkmamasını güvence altına almıştır. Otoriter bir yönetici olsa da, kendi çevresinde pek çok yardımcı ve danışman bulunduran Mustafa Kemal'in aksine İnönü kimse-nin yanına yaklaşmasına izin vermemiştir. Frederick Frey'in haklı biçimde öne sürdüğü üzere, "İnönü'nün bir İnönü'sü yoktu."⁵¹⁶ İnönü'nün Cumhurbaşkanlığıyla, Türkiye siyaseti kadar Türkiye dış politikasının tarzı, niteliği ve içeriği de değişmiştir. İnönü'nün tüm otoriter eğilimlerine karşın, savaş sırasında bir uyku halinde olan muhalefet cephesi gene de zarar görmemiş bir haldeydi. İnönü'nün, Mustafa Kemal'in yerine geçmesini yumuşak bir tarihsel geçiş olarak tasvir eden resmi tarih anlatısının aksine İnönü, cumhurbaşkanlığı makamına Aras, Kaya ve diğer bazı Kemalist elitlere karşı yürüttüğü iktidar mücadelesinin sonucunda ulaşmıştır. Sessizliğe gömülmüş muhalefet cephesi, 2. Dünya Savaşı'nın bitmesinin hemen ardından yeniden kendisini göstermiş ve İnönü'nün milli şefliğine karşı itirazlarını dillendirmeye kaldığı yerden devam etmiştir.

Soğuk Savaş: Vatanı Komünistlerden Koruma

Türkiye ile İngiltere arasında 12 Mayıs 1939'da ilan edilen karşılıklı yardım paktı, Türkiye dış politikasında bir dönüm noktası olmuştur. Başbakan Saydam, TBMM'de yaptığı konuşmada Türkiye dış politikasının 1923'ten beri en önemli özelliği olan tarafsızlık ilkesinin bu beyannameyle sona erdiğini açıklamıştır:

Memleketimizi yarının tehlikeli hâdisatından mümkün mertebe uzak bulundurmak ve Avrupa ve bütün dünyada başgösteren ihtilâflar önünde sulhperver siyasetimizin samimi bir tezahürü olan bitarafılığı [tarafsızlığı] muhafaza etmek Cumhuri-

516 Frederick W. Frey, *The Turkish Political Elite* (Cambridge, MA: MIT Press, 1965), 35.

yet Hükümeti için esas siyaseti teşkil etmekte bulunuyordu. Fakat hâdisatın Balkan yarımadasına intikal etmesi ve Akdeniz emniyetinin milli hayatımızda kendini yeniden hissettirmesi anından itibaren hükümetimiz kendisini ciddî bir milli emniyet meselesi karşısında bulmuş ve bu emniyetini tehlikeli tesadüflere maruz bırakmaksızın lakayıt [ilgisiz] ve bitaraf bir vaziyette bulunmanın mümkün olamayacağı kanaatına varmıştır. Malûmunuzdur ki Akdeniz’de bütün alâkadar devletlerin birbirine karşı emniyet içinde bulunarak ve bu denizi müşterek bir vatan sayarak onun müsavi [eşit] nimetlerinden hepimizin müstefid olmasını [istifade etmesini] daimî olarak temenni etmişizdir. Hiçbir alâkadar devleti hakkı olduğu istifadeden mahrum etmiyen, fakat hiçbir hegemonya hevesine imkân bırakmayan bir Akdeniz nizamı bizim daima göz önünde tuttuğumuz bir millî emniyet meselesidir.⁵¹⁷

İngiliz-Türk beyannamesinden beş ay sonra Fransa, İngiltere ve Türkiye arasında üçlü bir ittifak antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre, Türkiye bir Avrupalı ülke tarafından saldırıya uğrarsa, İngiltere ile Fransa Türkiye’ye ortak bir şekilde yardım edecekti. Diğer taraftan, Akdeniz bölgesindeki gelişmeler ya da Yunanistan ile Romanya’ya verdiği güvenceler sebebiyle İngiltere ve Fransa bir savaşa girdiği takdirde, bu kez Türkiye bu iki ülkeye yardım sunacaktı. Ancak İngiltere ile Fransa, Akdeniz bölgesindeki gelişmeler harici bir sebeple bir savaşa girerlerse, Türkiye tarafsız kalma hakkına sahip olacaktı. İngiliz-Türk beyannamesi ve Fransa ile kurulan üçlü ittifak, Akdeniz’deki İtalyan saldırganlığına karşı bir hat oluşturmayı amaçlıyordu zira İtalya’nın Nisan 1939’da Arnavutluk’u işgal etmesi Türk hükümeti tarafından Mussolini’nin Balkanlar’a yönelik saldırganlık politikasının ilk adımı olarak görülüyordu.

517 *Ulus*, 13 Mayıs 1939.

Türkiye ile İtalya arasında gerilimli bir ilişkinin yaşandığı bu dönemde, Türk basını da güneydoğu Avrupa'daki İtalyan saldırganlığı hakkında makaleler yayımlamaya başlamıştır.⁵¹⁸ 1930'larda Türkiye'de çizgi roman ve çocuk dergisi yayımlayan ilk isimlerden biri olan Faruk Gürtunca'nın kaleme aldığı ve 1939'da yayımlanan *Bu Arslana Dokunmayın* kitapçığı Türk toplumunda kayda değer bir etki yaratmıştır.⁵¹⁹ Kitapçığın ülke genelinde yarattığı beklenmedik etki, İtalya'ya karşı bir kamuoyu oluşturmak için Gürtunca'nın haritalara ve görsel malzemelere başvurmasından kaynaklanıyordu.⁵²⁰ Kitapçığın kapağında, bir aslan heykeli, Türkiye Cumhuriyeti bayrağı ve üzerinde "Bu Arslana Dokunmayın" yazan bir Türkiye haritası yer alıyordu. (Şekil 4.1). Kitapçığın bir sayfasında, Türkiye haritası üzerinde durup o zamanlar İtalya'ya ait olan On İki Ada'ya karşı yüzünü dönmüş bir Türk askeri çizimi bulunmaktaydı. (Şekil 4.2). Kitapçığın olabildiğince geniş bir kitleye ulaşmasını sağlamak için Gürtunca, kitapçık boyunca basit ve genellikle kaba bir dil kullanmıştır. İtalya'ya karşı milliyetçi duyguları galeyana getirmek ve hükümetin dış politikası için kamuoyu desteği sağlamak amacıyla kitapçıkta ayrıca İtalya'nın Hun İmparatoru Attila tarafından fethedil-

518 Örneğin, Zekeriya Sertel Mart 1939'da İtalyan radyosunun Türkiye hakkındaki yayınlarını eleştirmiştir. Bakınız: Deringil, *Turkish Foreign Policy during the Second World War*, 72.

519 M. Faruk Gürtunca, *Bu Arslana Dokunmayın* (İstanbul: Ülkü Kitap Yurdu, 1939). Faruk Gürtunca 1904 yılında Edirne'de doğmuştur. Bir öğretmen okulundan mezun olan Gürtunca, Selanik'te *Yeni Asır* gazetesinde çalışmıştır. Kendisi ayrıca *Çocuk Sesi* ve *Afacan* isiminde çocuk dergileri de çıkarmıştır. Gürtunca, 1947 yılında ise milliyetçi *Hergün* gazetesini kurmuştur. Bu gazete, 1970'lerde Milliyetçi Hareket Partisi'nin en bilinen gazetelerinden biri olmuştur. 1957'de, Demokrat Parti'den meclise giren Gürtunca, 1960 askeri darbesi sonrasında tutuklanmıştır. Gürtunca, 1982'de hayatını kaybetmiştir.

520 *Bu Arslana Dokunmayın* kitapçığının yayımlanmasından altmış yıl sonra, duayen gazeteci Hasan Pulur, köşesinde bu kitapçıkla ilgili bir yazı kaleme almış ve Gürtunca tarafından Temmuz 1926'da yazılan "Bu Arslana Dokunmayın" şiirini ilkokuldayken okuduğunu ve şiirin halen hafızasında olduğunu belirtmiştir. Benzer biçimde, sağ basının önde gelen isimlerinden Altemur Kılıç da kendi köşesinde yazdığı yazıda, kitapçığın kapağını halen unutamadığını ifade etmiştir. Bakınız: Hasan Pulur, "Türkiye'ye Aşk Mek-tubu Yazan İtalyan," *Milliyet*, 25 Mart 2002; Altemur Kılıç, "Dokunmayın Bu Aslana," *Yeniçağ*, 2 Şubat 2008.

Sekil 4.1: “İtalyan tehlikesine” karşı koymak için 1939’da yayımlanan *Bu Arslana Dokunmayın* kitapçığının kapağı. Kapaktaki aslan Türkiye temsil etmekteydi. Aslan ile Türkiye arasındaki bağlantı, üzerinde kitapçığın ismi yazan bir Türkiye haritasıyla kurulmuştur.

mesi ve 1538 Preveze Deniz Savaşı’nda Osmanlı donanması’nın Haçlı ittifakına karşı kazandığı zafer gibi tarihsel olaylar görsel malzemelerle yoğun bir şekilde resmedilmiştir. (Şekil 4.3). 2. Dünya Savaşı’nın ardından, benzer yayınlar 1945 sonrası Sovyetler Birliği ile yaşanan ihtilaf, Kore Savaşı ve Kıbrıs çatışması gibi dış politikada dönüm noktası olan diğer konularda kamuoyunu yönlendirmek ve muhalefeti bastırmak için yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

Türkiye siyasetinin yöneticileri, ülkenin Mihver ve Müttefik devletlerine karşı yürüttüğü “etkin tarafsızlık” stratejisini 2. Dünya Savaşı’nın çeşitli evrelerinde pekiştirmişlerdir. Savaş sırasında Türkiye, Fransa ile İngiltere’nin müttefiki olup Almanya ve Sovyetler Birliği ile saldırmazlık antlaşması olan tek ülke olmuştur. İngiliz ve ABD’li siyaset yapıcıları ve

Şekil 4.2: 1939'da İtalya'ya ait olan On İki Ada'ya karşı yüzünü dönmüş bir Türk askeri. *Bu Arslana Dokunmayın*, bir "düşman" imgesi yaratmak için haritanın kullanıldığı ilk öncü yayınlardandır.

medyası, Türkiye'nin Almanya'ya karşı 1944'e kadar sürdürdüğü dostane tutumu ahlak dışı bulup eleştirmişlerdir. Bu eleştirilere karşı Türk siyasetçiler, yürütülen etkin tarafsızlık stratejisinin amacının Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak olduğunu vurgulayarak kendilerini savunmuşlardır. Bu stratejinin, İnönü'nün içerideki siyasi hâkimiyetini sürdürmekteki etkisi elbette hiç dillendirilmemiştir.

Sovyetler Birliği'nin Vatana Bir Tehdit Olarak Betimlenmesi

Türkiye'nin 2. Dünya Savaşı sonrası dış politikasını inceleyen araştırmacıların çoğu, Sovyetler Birliği'nin 1945-1946 yıllarında Kars ve Ardahan vilayetlerini ele geçirmek için Türkiye'ye yönelik bir saldırıya hazırlandığı şeklindeki Soğuk Savaş tezini hiçbir eleştiri getirmeden kabul etmişlerdir. Bu

Şekil 4.3: Bu Arslana Dokunmayın kitapçığında, milliyetçi duyguları galeyana getirmek için kullanılan bir başka görsel. Görselde, Türk süvarileri tarafından işgal edilen İtalya haritası gösterilmektedir.

doğrultuda, aynı araştırmacılar, "Sovyet yayılmacılığı" tehdidinin Türk siyaset yapıcılarında olağanüstü bir etki yarattığını ve Ankara'nın Moskova'ya karşı toprak bütünlüğünü korumak için Batı Blokuna katılmak zorunda kaldığını öne sürmüşlerdir.⁵²¹ Bu çalışmaların alışlageldik varsayımı ise Sovyet "taleplerinin" ve "tehditlerinin" Soğuk Savaş sırasındaki Türkiye dış politikasını düzenleyen ilkeyi oluşturduğu şeklindedir.

521 Bruce R. Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East: Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey, and Greece* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1980); Eduard Mark, "The War Square of 1946 and Its Consequences," *Diplomatic History* 21, sayı 3 (Yaz 1997): 383-416; Mustafa Aydın, "Determinants of Turkish Foreign Policy: Changing Patterns and Conjunctures during the Cold War," *Middle Eastern Studies* 36, sayı 1 (Ocak 2000): 103-139; Duygu Bazoğlu Sezer, "Turkey's Grand Strategy Facing a Dilemma," *The International Spectator* 27, sayı 1 (Ocak-Mart 1992): 19; Hale, *Turkish Foreign Policy*, 109-145; Kemal H. Karpat, *Turkey's Foreign Policy in Transition 1950-1974* (Leiden, The Netherlands: Brill, 1975); Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri: 1920-1953* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991).

William Hale'e göre, 2. Dünya Savaşı'nın hemen ardından "Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve bağımsız bir devlet olarak geleceği, yeniden dirilen Rusya tarafından ciddi biçimde tehdit ediliyordu ve bu tehdidi bertaraf etmek için Türkiye'nin acilen kendisine müttefik bulması gerekiyordu."⁵²² Hale, bu anlamda Türkiye'nin Sovyetler Birliği karşıtı Batı ittifakına katılma kararının kaçınılmaz olduğunu öne sürmüş ve şöyle demiştir: "Türkiye, doğrudan bir Sovyetler Birliği tehdidi altında olduğu için Soğuk Savaş sırasında Batı Blokuna girmek zorunda kalmıştır."⁵²³ Benzer biçimde, Kemal Karpat da bu konuda şu görüşleri ifade etmiştir: "Türkiye'yi her ne pahasına olursa olsun Batı ile tam ortaklık arayışına ve aynı zamanda ekonomik, toplumsal, siyasi ve kültürel alanlarda Batı ile özdeşleşme politikasına girişmesine zorlayan, 1946 yılında Sovyetler Birliği'nin askeri gücünün azameti ve topraklarını genişletmeye ve ideolojisini yaymaya dönük doymak bilmez emelleriydi. Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerinde oluşturduğu bu baskı sayesinde, 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde, Türkiye'de Batılılaşma eğilimi belki de tarihte hiç olmadığı kadar yoğun ve tek taraflı bir şekilde yaşanmıştır."⁵²⁴

Sadece araştırmacılar değil ayrıca sağcı, muhafazakâr-milliyetçi siyasetçiler de, Sovyet "taleplerini" Türk siyasetinde ve dış politikasında kurucu bir etken olarak değerlendirmişlerdir. 1980 askeri darbesinden önce İslamcı Milli Selamet Partisi üyesi olan ve 1980'lerde ve 1990'larda merkez-sağ Anavatan Partisi hükümetlerinde bakanlık yapan Mehmet Keçeciler, Sovyet "taleplerinin" Soğuk Savaş sırasında Türk sağını şekillendirdiğini öne sürmüştür: "Stalin döneminde SSCB'nin Türkiye'den Kars'ı, Ardahan'ı istemesi, Boğazlar'da üs istemesi hadisesi Türkiye'yi NATO'ya girmeye mecbur etmiştir, Türkiye'yi komünist partiyi yasaklama kanununu çıkartmaya, 141-142'yi çıkartmaya mecbur etmiştir ... Türk sağı da, öteden beri milliyetçi oldukları için, ister istemez kendisini

522 Hale, *Turkish Foreign Policy*, 109.

523 A.g.e., 110.

524 Karpat, *Turkey's Foreign Policy in Transition 1950-1974*, 2.

komünizme karşı şartlandırmıştır. Bu ideolojinin Türkiye’de yayılmasıyla, vilayetlerimizi isteyen görüşün hâkim olacağı kanaati yaygınlaşmış, böyle bir düşünce gelişmiş, bu nedenle de komünizm bir tehlike olarak görülmüştür. Bu tehlike ideolojik bir tehlike olarak algılanmaktan çok Türkiye’nin parçalanması, bölünmesi, ülkemizden toprak alınması endişesine karşı bir mücadele şeklinde yürütülmüştür.”⁵²⁵

Anavatan Partisi hükümetinde bakanlık görevinde bulunan ve 1980 öncesi Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) üyesi olan Namık Kemal Zeybek de, Türk sağ açısından Sovyet “taleplerinin” önemi üzerinde durmuştur: “Evet, Türkiye’deki korku, ‘Sovyetler Birliği’nin bir peyki [uydusu], vilayeti haline gelebilir mi, Türkiye bayrağını, bağımsızlığını kaybeder mi’ korkusuydu. Komünizmin Sovyetler Birliği’nde bir ideolojik silah gibi kullanıldığı dönemlerde bu korku çok da yersiz değildi. Stalin’in 2. Dünya Savaşı’ndan sonraki tehditleri enteresandır. Doğrudan doğruya Türkiye’yi tehdit etmiştir. Boğazlardan üs istemesi, Kars ve Ardahan’ı istemesi bir vakadır. İstemiştir resmen. Bunlar esasında suyu bulandırdı. Onun arkasından askeri gücünü kullanarak Türkiye’yi ele geçirir diye Türkiye bundan korktu. Bunda haksız mıydı, hayır. Türkiye’de birçok insan fikri yapısını, fikri dokusunu bu haklı korkuya göre tanzim etmiştir.”⁵²⁶

Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov ile Türkiye büyükelçisi Selim Sarper’in Haziran 1945’te gerçekleştirdikleri meşhur özel görüşmeler incelendiğinde, Sarper’in Ankara’dan aldığı talimatla Sovyetler Birliği’ne ittifak teklif ettiği, Molotov’un ise ittifakın gerçekleşebilmesi için Türkiye’ye Sovyet teklifini öne sürdüğü görülür. Ankara’nın ittifak teklifine karşılık olarak yapılan Sovyetler Birliği’nin teklifine göre, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Montrö Sözleşmesi’nde çeşitli düzenlemelere gidecek ikili bir antlaşma

525 Hıdır Göktaş ve Ruşen Çakır, *Vatan Millet Pragmatizm: Türk Sağında İdeoloji ve Politika* (Metis: İstanbul, 1991), 70. Soğuk Savaş’ın sona ermesinin hemen ardından yazılan bu kitapta, Türkiye’nin önde gelen sağ görüşlü siyasetçileriyle yapılmış önemli röportajlar bulunmaktadır.

526 A.g.e., 182.

imzalanacak, Sovyetler Birliği Boğazların ortak savunması için Boğazlar bölgesinde askeri üsler kuracak ve Türkiye Kuzeydoğu Anadolu'da bulunan Kars ile Ardahan vilayetlerini sırasıyla Sovyetler Birliği'ne bağlı Ermenistan ile Gúrcistan cumhuriyetlerine verecekti. Sovyetler Birliği, Ağustos 1946'da bu kez toprak ve ús meselesini gündeme getirmeden Boğazların ortak savunulmasını ve Türkiye ile diğer Karadeniz úlkeleri arasında yeni bir Boğazlar idaresinin oluşturulmasını teklif etmiştir. Sovyetler Birliği'nin bu teklifleri Cumhurbaşkanı İnönü, Başbakan şükrü Saraçođu ve diğer önde gelen devlet adamlarının yanı sıra Türk medyası tarafından da Türkiye'nin varlığına yönelik bir tehdit olarak değerlendirilmiştir. Türk basınında çoğunlukla Sovyetler Birliği'nin "talepleri" olarak tanımlanan bu teklifler, Türkiye açısından Sovyetler Birliği'nin, geçmişte Rus çarlarının Boğazlara ve Türk topraklarına dair emperyal emellerini hayata geçirme niyetinde olduğunun ispatıydı. Bu konu hakkındaki akademik literatürün büyük bir kısmı, Sovyetler Birliği'nin 1945-1946 yıllarında Boğazlar ve Kuzeydoğu Anadolu hakkındaki "taleplerini" dillendirerek Türkiye'deki liderlerin Sovyetler Birliği'ne olan bakış açısını değiştirdiğini ve Türkiye'yi Batı Bloku ile ittifaklar yapmaya zorladığını öne sürmektedir.

Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkilerin dostça olduğu iki dünya savaşı arası dönemde, Sovyet liderleri Boğazlar ve Doğu Anadolu hakkışta gene benzer tekliflerde bulunmuşlardı. Mustafa Kemal, 1920 yazında Moskova'da yapılacak müzakereleri yürütecek Türk heyetine, Türkiye'nin Karadeniz úlkelerinin Boğazlardan serbest geçiş hakkını kabul ettiğini Sovyetler Birliği'ne anlatmasını bildirmiştir. Mustafa Kemal bu heyete ayrıca Türkiye'nin Boğazları Karadeniz úlkeleriyle ortak bir şekilde savunmaya hazır olduğunu da belirtmiştir.⁵²⁷ Moskova'daki görüşmeler sırasında, Sovyetler Birliği Muş, Bitlis ve Van vilayetlerinin Ermenistan'a geri verilmesini teklif etmiştir.⁵²⁸ Her ne kadar Ankara bu teklifleri

527 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 2:9.

528 Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları* (21/11/1920–2/6/1922) (İstanbul: Va-

reddetmiş olsa da, Moskova'ya karşı tutumunu değiştirmemiş ve Bolşevikler ile dostça ilişkiler kurmak için diplomatik inisiyatif almayı sürdürmüştür. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Litvinov, 1936'da Montrö'deki müzakereler sırasında, meslektaşı Aras'a Türkiye'nin Boğazları Sovyetler Birliği ile beraber savunmayı düşünüp düşünmeyeceğini sormuştur. Aras, Litvinov'a Türkiye'nin Boğazları ortak savunmak gibi bir düşüncesi olmadığını belirtip bu teklifi reddetmişse de, Ankara Sovyetler Birliği'nin teklifini Türkiye'nin egemenliğine yönelik bir tehdit olarak algılamamıştır. Türk devlet adamları, iki savaş arası dönemde Sovyetler Birliği'nin Boğazlar ve toprak tavizi tekliflerini Türkiye'nin toprak bütünlüğüne yönelik tehdit olarak değerlendirmemişler de, 2. Dünya Savaşı sonrasında benzer teklifleri Türkiye'nin bağımsızlığına ve egemenliğine tecavüz girişimi olarak görüp Sovyetler rejimini kamuoyu önünde Türkiye'nin en büyük düşmanı olarak nitelendirmişlerdir.

Bu kitapta, Türkiye'nin dış politikasında "Sovyet tehlikesine" ontolojik bir konum atfedilmemektedir. Bunun yerine, "tehlike", "güvenlik" ve "tehdit" gibi kavramların nesnel şeyler olmadığı savunulacaktır. David Campbell'ın vurguladığı gibi "Tehlike nesnel bir durum değildir. Tehlike, kendisini tehdit olarak algılayabilecek şeylerden bağımsız bir şekilde var olamaz."⁵²⁹ Böylesi kavramların anlamları, dış politika söylemlerinin mevcut dinamiklerine bağlıdır. Tehlikelerin inşa edilmesi, siyasi mücadeleyi kontrol ve disipline etmek ve tüm muhalif grupları ortadan kaldırmak için dış politikanın mimarları açısından merkezi bir role sahiptir. Dolayısıyla, Hale, Karpat ve diğer araştırmacıların öne sürdükleri gibi Türkiye'nin toprak bütünlüğüne yönelik bir "Sovyet tehlikesini" öncelikli değerlendirerek, Soğuk Savaş sırasında Türkiye'nin dış politikasını kapsamlı bir şekilde kavramak mümkün değildir.

tan Neşriyatı, 1955), 70-71; Stanford J. Shaw, *From Empire to Republic: The Turkish War of National Liberation, 1918-1923* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 3:1468, 1479.

529 Campbell, *Writing Security*, 1.

Molotov, 2. Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye büyükelçisi Sarper ile yaptığı özel görüşmede, eğer Türkiye Sovyetler Birliği ile ittifak yapmayı teklif ediyorsa, karşılığında Moskova'nın tekliflerini kabuletmesi gerektiğini açık bir şekilde söylemiştir. Molotov, bu konuyu Potsdam Konferansı'nda da dile getirmiştir:

Türk hükümeti, inisiyatif gösterip Sovyetler Birliği'nin kendileriyle bir müttefiklik antlaşması imzalamasını önerdi. Türk hükümeti bu konuyu ilk kez Ankara'daki büyükelçimize açtıktan sonra, Mayıs ayında Moskova'daki Türk büyükelçiliği aracılığıyla konuyu tekrar gündeme getirdi. Haziran başında, Türk büyükelçisi Sarper ile iki görüşme gerçekleştirdim. Türk hükümetinin müttefiklik antlaşması teklifi üzerine Sovyetler Birliği hükümeti olarak belli şartların sağlanması durumunda böylesi bir antlaşmayı imzalamaya karşı olmadığımızı bildirdik. Bir müttefiklik antlaşmasını imzalamamız için iki tarafın da isteklerinin karşılanması gerekiyordu. Bizim karşılanmasını istediğimiz iki meselemiz var. Müttefiklik antlaşmasının imzalanması, iki ülkenin de ortak bir şekilde sınırlarını savunması demek olmalıdır: SSCB, kendi sınırlarının yanı sıra Türk sınırlarını da korumalıdır. Aynı şekilde, Türkiye de kendi sınırları dışında SSCB sınırlarını korumalıdır. Ancak bazı yerlerde SSCB ile Türkiye arasındaki sınırın haksız bir şekilde çizildiğini düşünüyoruz. Gerçekten de, 1921'de Sovyet Cumhuriyetleri Ermenistan ile Gürcistan'ın bazı toprakları ilhak edildi. Kars, Artvin ve Ardahan tam da bu toprakların içinde yer alıyor.⁵³⁰

530 Djamil Ghasanly, *SSSR-Turtsiya. Ot Neytraliteta K Kholodnoy Voyne 1939–1953* (Moskva: Tsenter Propagandy, 2008), 227.

İkinci mesele ise Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde düzenlemeye gidilmesiydi. Molotov, yaptığı açıklamada Montrö Sözleşmesi'ne göre, "Sovyetler Birliği'nin haklarının Japon imparatorundan hiç farklı olmadığını" belirtmiş ve şöyle devam etmiştir: "Türk hükümetine, eğer ihtilaflı temel meseleleri konuşmaya hazırsak, bu meselelerin çözüme kavuşturulmasının ardından bir müttefiklik antlaşmasının imzalanmasına hazır olduğumuzu söyledik. Böyle diyerek, Türkiye'nin ortaya koyacağı meseleleri çözmek için istekliliğimizi ifade ettik. Eğer Türk hükümeti tüm sorunların aynı anda çözülemeyeceğini düşünüyorsa da, sadece Boğazlar üzerinde bir antlaşmaya varmaya da hazır olduğumuzu belirttik."⁵³¹

Molotov, Potsdam'da İngiliz ve ABD'li meslektaşlarına ve Potsdam Konferansı'nın hemen öncesinde Türk büyükelçisi Sarper'e, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir ittifak antlaşması için toprak değişikliklerinin konuşulduğunu belirtmişse de, Türkiye'de siyasetçiler ve medya durumu abartıp sanki Sovyetler Birliği bahsi geçen vilayetleri gerekirse askeri güçle ilhak etmek için hazırlık yapıyormuş gibi sunmuştur. Bu anlamda, Türk siyasetçiler ve gazeteciler Sovyetler Birliği'ni ve dolayısıyla komünizmi Türk vatanına en büyük tehlike olarak tanımlamışlardır. Sovyetler Birliği'nin teklifleri, sadece Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı Batı Blokuna katılması için bir dış politika aracı olarak kullanılmamış aynı zamanda muhalefeti sindirmek için de makul bir gerekçe haline getirilmiştir. Türkiye'de siyasi partilerin CHP ve dolayısıyla parti lideri İnönü'ye karşı kafa tutmaya başladığı 1945-1950 arası kritik öneme sahip dönemde, CHP iktidarı tüm sol grupları ve ayrıca hükümete herhangi bir eleştiri getiren herkesi doğrudan ya da dolaylı bir şekilde komünizmle ve Sovyetler Birliği'yle ilişkili olmakla suçlamıştır. Böylece, muhalefet üzerinde sıkı bir denetim sağlanmış ve hükümete itiraz eden her siyasi grup yasadışı ilan edilip Türk milletinin düşmanları ve vatan hainleri olarak betimlenmiştir. Bu anlamda, David Campbell'ın 2. Dünya Savaşı sonrası ABD siyaseti için yaptığı

531 A.g.e., 180-181.

tespitlerin Türkiye için de geçerli olduğu rahatlıkla söylenebilir: “Tehlike, dış dünyada toptan bir hale getirilirken, bu süreçle bağlantılı olarak ülke içinde giderek daha fazla bireyselleştiriliyordu. Bunun sonucu ise devlet kimliğinin sınırlarının edimsel bir yeniden inşası oluyordu. Bu anlamda, Soğuk Savaş’ın kapsamı küresel ancak tasarımı ulusal olan, disiplin amaçlı bir strateji olarak anlaşılması şarttır.”⁵³²

Sovyetler Birliği’nin Molotov tarafından 1945’te dillendirilen tekliflerinden epey bir zaman önce, gene Molotov’un kendisi 31 Ekim 1939’da Yüksek Sovyet Meclisi’nin beşinci oturumunda yaptığı konuşmada “SSCB’nin Ardahan ve Kars bölgelerinin geri verilmesini talep ettiği” iddialarını kamuoyu önünde inkâr etmiştir. Molotov’a göre, bu iddialar “uydurma ve yalandı.”⁵³³ Bununla beraber, daha 2. Dünya Savaşı sırasında Türk diplomatları, Sovyetler Birliği’nin “tehditleri” ve “toprak talepleri” üzerine istişarelerde bulunmuşlardır. Temmuz 1940 gibi erken bir tarihte, Moskova’daki Türk büyükelçisi Haydar Aktay, Ankara’ya gönderdiği raporda Sovyetler Birliği’nin “hem Türkiye’den hem de İran’dan sınır düzeltmesi talebinde bulunacağını” belirtmiştir.⁵³⁴ Batum’daki Türk konsolosluğu da, bölgede “Rusların Kars’ı zapt etmek üzere olduğuna dair dedikoduların sürekli döndüğünü” belirtmiştir.⁵³⁵ Aynı şekilde, Türkiye’nin Washington Türk büyükelçisi Münir Ertegün de Ankara’ya Mart 1943’te gönderdiği raporda, Sovyet talepleri hakkında sorular sormuştur: “Rusya’nın gerçek emelleri, Çanakkale Boğazı’nı salt kendi çıkarları için bizimle beraber ortak savunmanın ötesine geçiyor olabilir mi? Yoksa Ruslar, İstanbul, Boğazlar ve diğer

532 Campbell, *Writing Security*, 153.

533 Vyacheslav M. Molotov, *Report on the Government’s Foreign Policy*. Erişim tarihi: 28 Haziran 2010. www.hrono.ru/dokum/molotov.html.

534 Nicholas Tamkin, *Britain, Turkey, and the Soviet Union, 1940–45: Strategy, Diplomacy, and Intelligence in the Eastern Mediterranean* (New York: Palgrave, 2009), 22. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı’nun arşivleri araştırmacılara kapalı olduğundan, Tamkin’in, İkinci Dünya Savaşı sırasında Ankara ile ülke dışındaki diplomatlar arasındaki yazışmaları yakalayıp deşifre eden İngiliz Sinyal İstihbaratının arşivlerine dayanan bu kitabı dönemin Türkiye dış politikasını anlamak açısından çok değerli bir kaynaktır.

535 A.g.e.

topraklarımızı ele geçirmeyi mi amaçlıyor?”⁵³⁶ Ekim 1943’te, Japon büyükelçisi Tokyo’ya gönderdiği bir raporda, Kars ve Erzurum vilayetlerinin Sovyetler Birliği tarafından ilhak edilmesine yönelik Türk tarafının bazı endişelere sahip olduğunu belirtmiştir.⁵³⁷ Ancak İngiltere’nin Ankara büyükelçisi Hughe Knatchbull-Hugessen’e göre, 1943 yılı itibariyle Türklerin Doğu Anadolu’nun Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesine yönelik endişeleri temelsizdi. Hugessen, Türk dış politika çevrelerinin “milli bir psikoz” içerisinde olduğuna inanıyordu. Sovyet tehlikesine dair Türkiye’nin endişelerini eleştiren Hugessen, bu korkuların “ahmakça” olduğunu ve “manasız bir Rusya kompleksine” dayandığını belirtmişti.⁵³⁸

Türk dış politikasını İngiliz ve ABD çıkarlarına göre etkilemek için İngiliz ve ABD gazeteleri ile dergileri Türkiye’nin bu korkularını manipüle etmişlerdir. 28 Şubat 1943’te, *New York Times* gazetesinde “Rusya’nın Emelleri Kremlin Tarafından Sır Gibi Saklanıyor” başlığıyla bir makale yayımlanmıştır.⁵³⁹ Makaleye göre, dünya savaşının bitmesiyle Rusya’nın “kontrol etmek istediği bölgeler Avrupa’da Adriyatik’e kadar” uzanıyordu ve “Rusya, mümkünse Çanakkale Boğazı’na, tüm İskandinavya’ya, İran’a ve Afganistan’a sahip olmak istiyordu.” Makalenin devamında, Ortadoğu için “Sovyetler Birliği, şu anda gerçekleştirilen Türk-Rus müzakerelerinde, Kars ve Ardahan’ı çevreleyen bölgeleri talep edebilir” ifadesi yer alıyordu.⁵⁴⁰ 12 Temmuz 1943’te *Time* dergisinin kapak konusu olan makalenin başlığı “Seçim” ismini taşıyordu.⁵⁴¹ Makalede, Başbakan Şükrü Saraçoğlu’na atıf yapılarak, Türkiye’nin dünya savaşının başından beri yürüttüğü tarafsız dış politikası övülmüştü. Ancak makalenin yazarı, Türkiye’nin “barış masasında elinin güçlü olması için” Müttefik devletlerle beraber savaşa girmesi gerektiğini de belirtmişti. Makalede, Şükrü

536 A.g.e., 115.

537 A.g.e., 133

538 A.g.e., 116

539 C. L. Sulzberger, “Russia’s Ambitions Are Secrets of Kremlin,” *New York Times*, 28 Şubat 1943, E3.

540 A.g.e.

541 “Choice,” *Time*, 12 Temmuz 1943.

Saraçoğlu için şu ifadeler kullanılmıştı: “Şükrü Saraçoğlu, yaşanan tüm arbedeye rağmen ABD siyaseti içerisinde kendisine kolaylıkla bir yer bulabilir. O ABD’yi, ABD’lileri ve ABD’ye ait olan şeyleri (ABD arabaları, sigaraları, mimarisi, filmleri, sanayisi, hükümeti) seviyor.” Makalenin sonunda, Türk siyasetçileri savaş sonrası Türkiye’yi tehdit edecek Sovyet tehlikesi hakkında uyarılmıştı: “Müttefik devletlerinin ellerinde oynayabilecekleri belki de en büyük koz, savaş sonrasında Sovyetler Birliği’ne karşı Türkiye’nin nüfuzunu artırma ihtimali. Saraçoğlu’nun, Türkiye-Sovyetler Birliği yakınlaşmasını pekiştirdiğini açıkladığı ‘en ileri seviyedeki antlaşmalara’ rağmen Rusya’nın savaş sonrası hedefleri Türkiye’nin en büyük korkusu olarak kalmaya devam ediyor. Rusya’nın güney deniz yollarına tek çıkış noktasını oluşturan Çanakale Boğazı’nın denetimi, iki ülke için de on yıllardır en hassas konu olmuştur. Türkiye’nin Çanakale Boğazı üzerindeki denetimi 1936 tarihli Montrö Boğazlar Sözleşmesi’ne dayanıyor. Türk hükümetinin Komünizm korkusu da, Türkiye’nin endişelerini besleyen başka bir noktayı oluşturuyor.”⁵⁴²

ABD basını her ne kadar 1943 gibi erken bir tarihte Sovyetler Birliği’nin savaş sonrası dönemde Türkiye için ciddi bir tehdit olacağını öne sürmüştü de, 1942’de Londra’daki büyükelçilik görevinden ayrılıp Türkiye’ye dönen eski Dışişleri Bakanı Aras, 25 Aralık 1943 tarihli *New York Times* gazetesinde yayımlanan röportajında, Sovyetler Birliği’nin Doğu Avrupa’daki politikalarını desteklediğini açıklamıştır.⁵⁴³ Aras, Sovyetler Birliği’nin son iki yıldır Almanya’ya karşı Avrupa’daki savaşın tüm yükünü tek başına taşıdığını ve dolayısıyla, kendi sınırlarına komşu ülkelerdeki dost hükümetleri desteklemeye hakkı olduğunu vurgulamıştır: “Savaş öncesinde, toplu güvenlik ilkesini hiç ara vermeden savunan tek ülke Rusya olsa da, bu çabaları bir sonuç vermedi. Ruslar, kendisine düşman komşularının ve dünya blokunun Almanya’nın o

542 A.g.e.

543 Joseph M. Levy, “Turks Sees Russia Reducing Poland,” *New York Times*, 25 Aralık 1943, 20.

çok nefret edilen Sovyet rejimini yok edeceğini umduklarının farkındadır. Ancak kaderin bir cilvesi olarak şimdi işler tamamen değişmiştir. Şimdiye dek nefret edilen Ruslar, İngiltere'yi kurtaran büyük kahramanlar olarak alkışlanmakta ve Kızıl Ordu da halen büyük bir şevkle işgalcileri defetmek için savaşmakta ve böylece Avrupa kıtasının Alman boyunduruğundan kurtarılmasına yardım etmektedir."⁵⁴⁴

1943 yazında, Türkiye'de sol ve aşırı milliyetçi gruplar arasında daha önce hiç görülmemiş bir tartışma yaşanmış ve iki grup da yayımladıkları dergilerde ve broşürlerde birbirlerini hararetli biçimde Nazi Almanyası'nın ya da Sovyetler Birliği'nin kuklası olmakla suçlamıştır. 2. Dünya Savaşı'nın başından itibaren Pantürkizm yanlısı grupların faaliyetleri çarpıcı biçimde artış göstermiş ve en nihayetinde "kendi irredantist vizyonlarını gerçekleştirmek için" Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı Almanyası'nın yanında savaşa girmesini açıkça desteklemişlerdir.⁵⁴⁵ Zeki Velidi Togan, Mehmet Emin Resulzade ve Ahmet Caferoğlu gibi Kırım, Tataristan ve Azerbaycan göçmenleri, Sovyetler Birliği karşıtı ve Pantürkizm yanlısı fikirlerini çeşitli yayınlar aracılığıyla faal biçimde yaymışlardır. Bu isimler, Alman kamplarındaki Türk savaş esirlerinden, Nazi ordusunda askeri bir birlik oluşturulması fikrini savunmuşlardır. Orgeneral Cemil Toydemir, emekli Orgeneral Hüseyin Hüsnü Erkilet ve Enver Paşa'nın üvey kardeşi Nuri Paşa gibi yüksek rütbeli subaylar da Pantürkizm'i ve Nazi Almanyası'nı desteklemekteydi. Almanyası'nın, Sovyetler Birliği'ne karşı 1941'de saldırıya geçmesinin ardından, Erden ile Erkilet aynı yılın Ekim ayında Berlin'i ve Doğu cephesini ziyaret etmişlerdir. Bu iki isim, Hitler ve diğer yüksek rütbeli Alman subaylarıyla görüşmüşler ve Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı savaşa girme konusunu ele almışlardır. Ankara'ya döndükten sonra Erden, altı saat süren bir görüşmede İnönü, Çakmak ve Saraçoğlu'na ziyaretle ilgili bilgi vermiştir.⁵⁴⁶

⁵⁴⁴ A.g.e.

⁵⁴⁵ Jacob M. Landau, *Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation* (Bloomington: Indiana University Press, 1995), 115.

⁵⁴⁶ Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar* (İstanbul: İletişim, 1997), 213; Uğur Mumcu,

Pantürkizm yanlısı bu düşüncelere karşılık olarak, Faris Erkman tarafından Mayıs 1943'te *En Büyük Tehlike* isimli bir broşür yayımlanmıştır.⁵⁴⁷ Erkman, Pantürkizm yanlılarını ırkçılıkla suçlayıp irredantizm politikalarını kınamıştır. Erkman'a göre, Sovyet orduları Doğu cephesinde Nazi Almanyası karşısında geri çekilince, Pantürkizm yanlıları Azerbaycan ile Kırım'da Almanyaya tarafından kurulacak Nazi kuklası hükümetlerden bakanlık kapma hayallerine kapılmışlardı. Erkman, Kemalist dış politika ilkelerine ters düşen Pantürkizm vizyonuna sahip bir Türk İmparatorluğu'nu reddetmekteydi: "İstiklâl Harbinde ve Cumhuriyet inkılâbiyle yarı müstemlekelikten kurtulmak ve bu suretle yabancı tahakküme karşı milli kurtuluş hareketlerinin iyi bir numunesini vermiş bulunan antiemperyalist Türkiye'nin hiçbir istilâ emeli yoktur."⁵⁴⁸ *En Büyük Tehlike*, Türk siyasetinde ciddi bir etki yaratmıştır. Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkkan ve Orhan Seyfi Orhon gibi Pantürkizm'in önde gelen isimleri kendi yayınlarıyla bu broşüre cevap vermişler ve Pantürkizm'i savunup komünizmi "en büyük tehlike" olarak tanımlamışlardır.⁵⁴⁹ Erkman'ın broşürü, TBMM'nin de dikkatini çekmiş ve dönemin Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, mecliste yaptığı konuşmada açıkça Pantürkizm fikrini reddetmiştir: "Bizim Türkiye hudutları haricinde kalan Türklere yalnız refah ve saadet temennimiz vardır. Bunun yanında bütün siyasetimiz, bütün Türkçülüğümüz, bu vatanın sınırları içine girmiş olan Türklere ait ve onlara münhasırdır."⁵⁵⁰ Dönemin hükümeti, resmi meclis kayıtları için bu açıklamayı içişleri yerine dışişleri bakanına yaptırarak, Pantürkizm'in sadece içişleri açısından önemli olmadığını ve hatta dış politika

40'ların Cadı Kazanı (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1990), 41.

547 Faris Erkman, "En Büyük Tehlike," *Kırklı Yıllar içinde*, (İstanbul: TÜSTAV, 2002).

548 A.g.e., 21.

549 Orhan Seyfi Orhon, *Maskeler Aşağı: En Büyük Tehlikenin İçyüzü* (İstanbul: Ülkü Basımevi, 1943); Reha Oğuz Türkkan, *Solcular ve Kızılar* (İstanbul: Stad Matbaası, 1943).

550 Nizam Önen, *İki Turan: Macaristan ve Türkiye'de Turancılık* (İstanbul: İletişim, 2005), 318.

açısından çok daha önemli bir mesele olduğunu açıkça belli etmiştir.⁵⁵¹

Moskova Radyosu, Mart 1944'te Türkiye'deki Nazi faaliyetlerine dair bir yayın yapmış ve Türkiye'de Nazi Almanyası'nı destekleyen kişilerin listesini çıkarmıştır.⁵⁵² O zamana kadar solcu ve Pantürkizm yanlısı gruplar arasında yansız bir tutum sergileyen İnönü, Avrupa'da Müttefiklerin zaferinin giderek daha da belirgin hale gelmesiyle de birlikte, 1944 yılında Pantürkizm faaliyetlerini bastırmaya karar vermiştir. 19 Mayıs 1944'te yaptığı konuşmada İnönü, Pantürkizm yanlılarına karşı tutumunun değiştiğinin sinyalini vermiş ve Pantürkizm yanlılarını yabancıların hizmetinde olmakla suçlayıp Türk gençliğine zarar veren kişiler olarak resmetmiştir: "Turancılık fikri, yine son zamanların zararlı ve hastalıklı gösterisidir."⁵⁵³ Nihal Atsız, Zeki Velidi Togan ve Reha Oğuz Türkkan gibi tanınmış Pantürkizm yanlıları ile Alparslan Türkeş gibi birtakım subaylar tutuklanmış ve Sovyetler Birliği'nin Nazi Almanyası tarafından yok edilmesini destekleyen ve tüm Türklerin birliğini savunan Pantürkizm yanlısı gazeteler ve dergiler kapatılmıştır. Sonuç olarak, Mart 1945'te Pantürkizm yanlıları bir ile on yıl arasında değişen sürelerle hapis cezalarına çarptırılmışlardır. Ancak 1945 yazının ardından Sovyetler Birliği ile gerginliğin yükselmesiyle birlikte mahkeme hapis cezalarını hükümsüz kılmış ve tüm Pantürkizm yanlıları serbest bırakılmıştır. Bu döneme ait başka çarpıcı bir nokta ise İnönü'nün Pantürkizm'i hedef alan konuşmasından bir ay sonra, Almany yanlısı olarak görülen ancak aslında Türkiye'nin "etkin tarafsızlık" politikasının mimarı olan Numan Menemencioğlu'nun, Cumhurbaşkanı İnönü tarafından dışişleri bakanlığı görevinden istifaya zorlanmasıdır. İnönü böylece Müttefik devletlerin gözünde kendisini temize çıkarmış ve Menemencioğlu'nu, Nazi Almanyası ile dostça ilişkileri savunan ve bunun için

551 Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi: 1938–1945*, 2:216.

552 A.g.e., 349.

553 A.g.e., 225.

planlar yapan asıl Türk siyasetçisi olarak günah keçisi haline getirmiştir.

1944'ün ilk yarısında, Türk basınında ve TBMM'de İnönü'ye ve özellikle de dış politikadaki duruşuna yönelik eleştirilerin dozu iyice artmıştır. Başbakanlık görevinden ayrıldığından beri sessizliğini koruyan Celal Bayar, Mayıs 1944'te meclisteki bütçe görüşmeleri sırasında hükümetin ekonomi politikalarını eleştirmiştir. Bir diğer isim Tevfik Rüştü Aras da, *Tan* ve *Vatan* gibi İnönü'nün otoriter yönetimine muhalefet eden gazetelerde makaleler yazmaya başlamıştır. 13 Temmuz 1944 tarihli *Vatan* gazetesinde yayımlanan "Büyük Komşumuz ve Dostumuz" isimli makalesinde Aras, Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin bir ittifak oluşturmaları gerektiğini yazmıştır.⁵⁵⁴ Aras'a göre, Akdeniz'de güvenliği sağlamak için bir Sovyet-Türk ittifakı şarttı. Aras, iki hafta sonra bu kez "Daha Açık Söyleyeceğim" başlığıyla başka bir makale kaleme almış ve savaşın ardından Sovyetler Birliği ile ABD ve İngiltere arasında bir çatışma çıkarsa tüm insanlığın bundan zarar göreceğini belirtmiştir.⁵⁵⁵ Aras, hâlihazırda İngiltere ile ittifak antlaşması olan Türkiye'nin, Sovyetler Birliği ile ittifak kurarak Müttefik devletler arasında gelecekteki olası çatışmaları önlemede önemli bir rol oynayabileceğini vurgulamıştır. Makalenin sonunda, Aras şu soruyu sormuştur: "... Türkiye-Rusya dostluğu esası haricinde, bulunduğumuz muntıkada emniyet kurmanın daha iyi ve sağlam başka bir yolu var mıdır?"⁵⁵⁶ Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir ittifak antlaşmasının imzalanmasının önemini vurgulayan Aras'ın bu makaleleri Türk ve yabancı basında geniş yankı bulmuştur.⁵⁵⁷ Ahmet Emin Yalman ve diğer köşe yazarları, Anglosakson güçler ile Sovyetler Birliği arasında Avrupa'nın geleceğine dair bir anlaşmazlık varsa, böylesi bir ittifakın nasıl mümkün olacağını tartışmışlardır. Aras, daha 1944 gibi erken

554 Tevfik Rüştü Aras, "Büyük Komşumuz ve Dostumuz," *Vatan*, 13 Haziran 1944.

555 Tevfik Rüştü Aras, "Daha Açık Söyleyeceğim," *Tan*, 26 Haziran 1944.

556 A.g.e.

557 Joseph M. Levy, "Turco-Soviet Pact Desired in Ankara," *New York Times*, 26 Haziran 1944.

bir tarihte, Anglosakson güçler ile Sovyetler Birliği arasında bir çatışma çıkması durumunda, bazı siyaset uzmanlarının savunduğunun aksine Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı bir Anglosakson karakolu olmaktan kaçınması gerektiğini zira böylesi bir kararın Türkiye'nin dış politikası açısından riskli ve tehlikeli koşullar yaratabileceğini belirterek cevap vermiştir.⁵⁵⁸

Türkiye, Ağustos 1944'te Almanya ile ilişkilerini kesmiş ve altı ay sonra da San Francisco'daki Birleşmiş Milletler Konferansı'na katılabilmek için Almanya ile Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Sovyetler Birliği her ne kadar İspanya ve Portekiz gibi tarafsız ülkelerin konferansa katılmasını reddetmişse de, Türkiye'nin katılmasına karşı çıkmamıştır. Buna karşılık, Sovyetler Birliği Mart 1945'te Ankara'ya yaptığı bildirimde, 1925'ten beri yürürlükte olan Dostluk Antlaşmasını feshedeceğini zira "bu antlaşmanın yeni oluşan koşullarla uyuşmadığını ve ciddi bir düzeltmeye muhtaç olduğunu" belirtmiştir.⁵⁵⁹ Molotov, üç ay sonra Sarper ile yaptığı görüşmelerde Ankara'nın ittifak teklifini masaya getirmesinin karşılığında Sovyetlerin kendi tekliflerini ortaya koymuştur: Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde düzenlemeye gidilmesi, Sovyetler Birliği'nin Boğazlarda üs kurması ve Kars ve Ardahan vilayetlerinin Sovyet Cumhuriyetleri Ermenistan ile Gürcistan'a verilmesi.

Rus araştırmacılar Zubok ile Pleshakov, Stalin'in "Türkiye'den toprak taleplerini sadece pazarlık kozu olarak gündeme getirdiğini ve Ağustos 1946'da, bu talebinden vazgeçtiğini" öne sürmüşlerdir.⁵⁶⁰ Hayatının son yıllarında, Molotov da Türkiye'ye karşı toprak konusunun gündeme

558 Tevfik Rüştü Aras, "Sovyet Rusya ile İttifak Tabirinden Kastedilen Mana Nedir?" *Vatan*, 19 Temmuz 1944.

559 Sovyetler Birliği'nin en önde gelen haber ajansı olan *Soviet Information Bureau*'nun geçtiği habere göre, Molotov Türkiye büyükelçisi Sarper'e, Sovyetler Birliği'nin bu antlaşmanın kıymetini bildiğini ve dolayısıyla Türkiye ile dostane ilişkileri sürdürmenin çıkarlarına uygun olduğu sonucuna vardığını ancak özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında çok büyük değişiklikler yaşandığından yeni bir yaklaşımın şart olduğunu söylemiştir. "Soviet Wants Treaty with Turks Revised," *New York Times*, 26 Mart 1945, 3.

560 Vladislav Martinovich Zubok ve Konstantin Pleshakov, *Inside the Kremlin's Cold War* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996), 93.

getirilmesinin “yersiz ve gerçekdışı” olduğunu itiraf etmiştir.⁵⁶¹ Türk gazetelerinin iddialarının aksine neredeyse tüm Türk siyasetçileri çarpıcı biçimde Sovyetler Birliği’nin esas hedefinin Boğazlarda siyasi ve askeri ayrıcalık elde etmek olduğunu ve toprak meselesinin ciddi olmadığını fark etmiş durumdaydılar. Büyükelçi Sarper, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı’nun 1973’te kamuoyuna açıkladığı Molotov’la gerçekleştirdiği görüşmelerden sonra Ankara’ya bir telgraf göndermiştir. Sarper, Sovyetler Birliği’nin Boğazlar konusunda Türkiye’ye karşı elini güçlendirmek için toprak meselesini öne sürdüğünü, Sovyetler’in görüşmeleri keseceklerini zannetmediğini ve Molotov’un toprak konusunu diğer noktalarda bir taviz koparmak için ileri sürdüğü hissi edindiğini ifade etmiştir.⁵⁶² Sarper ayrıca Sovyetler Birliği’nin Boğazlarda üs kurma konusunda ısrarcı gibi gözükmesine rağmen muhtemel bir savaşta Karadeniz’in güvenliği bakımından Boğazların ortak savunulması gibi bir formülü kabul edeceğini vurgulamıştır.⁵⁶³ 1944 yılında, İnönü tarafından Genelkurmay Başkanlığı görevinden emekli olmaya zorlanan Fevzi Çakmak da aynı dönemde Türk-Sovyet ilişkileri hakkındaki endişeleri anlayamadığını belirtmiştir: “Stalin’in teklifi dahi bende endişe yaratmadı. Bence, Sovyetler’le konuşmak gerekir. Onların yanlış bir istekle karşımıza çıkmalarına kızmamalıyız. Tersine onlarla masa başına oturup hatalarını kendilerine anlatmak gerektir ... Milli Kurtuluş Savaşı’nın başında da Sovyetler’le aramızda bazı anlaşmazlıklar vardı. Fakat oturup konuştuk. Bu anlaşmazlıkları ortadan kaldırmakla kalmadık, arada bir de dostluk kurduk ... Şimdi de bizden üç ili istemişler. Hiç telaşa lüzum yok. Onlar hatalarını anlayınca bu sevdadan vazgeçiverirler.”⁵⁶⁴

1942-1944 yılları arasında Berlin’de büyükelçilik yapan Saffet Arıkan, Sovyetler Birliği’nin tekliflerini blöf olarak

561 A.g.e.

562 *İkinci Dünya Savaşı Yılları 1939–1946* (Ankara: Dışişleri Bakanlığı, 1973), 266.

563 A.g.e.

564 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım* (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1977), 269.

değerlendirmiş ve “Rusya yorgun ve güçsüzdür” diyerek Ruslardan korkmak için bir neden olmadığını belirtmiştir.⁵⁶⁵ *North American Journalists Association* muhabiriyle Nisan 1946’da bir röportaj yapan Bayar’a, Sovyetler Birliği’nin bahsi geçen teklifleri sorulmuştur. Bayar, bunların sadece söylenti olduğunu ve bu söylentileri ciddiye almadığını belirtmiştir: “İnkılap Türkiye’si ile S. Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ile Çarlık Rusya arasındaki bütün pürüzleri ortadan kaldırmışlardır. Aramızda bir dava mevzuu kalmamıştır. Ben böyle bir neticeye varan bütün müzakere ve anlaşma safhalarını resmi şekilde takip etmek fırsatını bulmuşumdur. Hususi eşhasın [Tekil kişilerin] dedikodu mahiyetinde olarak yaptıkları hareketler kendi kabuğu içinde boğulup kalmağa mahkûmdur. Rus-Türk münasebetlerinin ahenkli işbirliği devrini yakından takip etmiş bir insan sıfatı ile bunun aksini farz ve kabul etmek benim için pek zordur.”⁵⁶⁶ Benzer biçimde, Demokrat Parti’nin dört kurucu isminden biri olan Fuat Köprülü de, Ağustos 1946’da yaptığı açıklamada, iktidar partisinin kendi iktidarını muhafaza etmek için ülkenin dış tehditlerle karşı karşıya olduğu yönünde söylentiler ürettiğini söylemiştir: “Şahsi kanaatimi sorarsanız, ben bugünkü dış durumumuzun hükümetin inandığı yahut bir seçim manevrası olarak milleti inandırmak istediği derece tehlikeli olmadığı kanaatindeyim.”⁵⁶⁷

Moskova’daki Sarper-Molotov görüşmelerinden üç hafta sonra İnönü, Sovyetler-Türk ilişkilerine dair yakın dönemde yaşanan gelişmeler üzerine yüksek rütbeli subaylar ve bürokratlarla görüşmek için İstanbul’u ziyaret etmiştir.⁵⁶⁸ İnönü ilk toplantısını Hadımköy’de, 8 Temmuz 1945 tarihinde yüksek rütbeli subaylarla gerçekleştirmiştir. İnönü, ertesi gün bu kez Dolmabahçe Sarayı’nda üst düzey bürokratlarla buluşmuştur.

565 Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Anılar 1939–1954* (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1977), 287.

566 “İnkılap Türkiye’si ile S. Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ile Çarlık Rusya arasındaki bütün pürüzleri ortadan kaldırmışlardır,” *Vatan*, 29 Nisan 1946.

567 “Fuat Köprülü’nün Mühim Beyanata,” *Vatan*, 2 Ağustos 1946.

568 İlhan Turan (der.), *İsmet İnönü: Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944–1950* (Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2003), 34–46.

Bu toplantılar her ne kadar basına kapatılmış olsa da, İnönü'nün bu görüşmelerdeki konuşmaları 2003'te yayımlanmıştır. İnönü'nün, Türkiye açısından dönüm noktası olan bu iki toplantıdaki konuşmaları, 2. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de yönetici elitlerin ruh halini yansıtmaktadır. Sovyetler Birliği'nin tekliflerini özetledikten sonra İnönü, yüksek rütbeli subaylara durumun ciddi gözükmediğini ve askeri bir seferberliğe ihtiyaç olmadığını söylemiştir.⁵⁶⁹ Elli devletin, birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı göstermek için bir sözleşme imzaladıkları San Francisco Konferansı'nın ardından Sovyetler Birliği'nin böylesi ciddi bir adımı atmaya cesaret edemeyeceğini belirten İnönü, şöyle devam etmiştir: "Rusların uğradıkları bu kadar ıstıraptan sonra yeni bir macera aramaları ihtimali kuvvetli değildir."⁵⁷⁰ İnönü, toplantıya katılanlara ayrıca şöyle bir soru da sormuştur: "Mademki [Ruslar] hazır olmalarına rağmen böyle bir harekete geçmediler o halde neden bu talepleri ortaya attılar?" İnönü açısından, Sovyetler Birliği'nin teklifleri Türkiye'deki siyasi rejimin en nihayetinde çökmesi için bir gerekçe olarak Türk kamuoyunda ve ordusunda şaşkınlık yaratma amacı taşıyordu.

İnönü, bu toplantılar sırasında ayrıca savaş sonrasında Türkiye'nin kalkınması için demokrasinin önemini vurgulamıştır. Ancak İnönü ilaveten Sovyetler Birliği ile dostça ilişkileri destekleyen ve milletin bölünmez bütünlüğüne ve istikrarına zarar verebilecek tehlikeli siyasi hiziplerin önüne geçmek için Türk demokrasisine "kılavuzluk etmek" gerektiğini de belirtmiştir. İnönü'ye göre, Türk demokrasisi için gerçek risk, yeni kurulmuş muhalefet partisini (Demokrat Parti) ele geçirip Sovyetler Birliği emrinde bir komünist partiye dönüştürecek Sovyetler Birliği yanlısı gruplardı.⁵⁷¹ Bu anlamda, ülkenin Cumhurbaşkanı olarak İnönü, "Komünist tehlikeyi" bertaraf etmek için Türk demokrasisine sınırlar çizmiştir. Türk demokrasisinin bu sınırlanmış hali, 1990 başlarında

569 A.g.e., 36.

570 A.g.e., 37.

571 A.g.e., 38.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasına dek varlığını sürdürmüştür. Bu açıdan Türkiye'nin Soğuk Savaş sırasındaki siyasi sistemi, esas olarak "güdümlü bir demokrasi" olmuştur.

2. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru, ülke içi ve uluslararası baskılar, Cumhuriyetin yönetici elitlerini çok partili sisteme geçmeye mecbur bırakmıştır. Türkiye, 1945 tarihli San Francisco Konferansı'nda Birleşmiş Milletler Sözleşmesini kabul edip ülkedeki siyasi rejimi demokratikleştirme işine girişmiş ve muhalif siyasi partilerin ortaya çıkması için gerekli zemini hazırlamıştır. 1945 baharından itibaren CHP içindeki ve dışındaki muhalefetin sesi sürekli olarak artmış ve giderek daha da şiddetlenmiştir. CHP içindeki muhalefet, milletvekilleri Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Adnan Menderes etrafında harekete geçmiştir. Bu dört Milletvekili, Haziran 1945'te üç temel demokratik reform önermişlerdir: Hükümetin denetimi için TBMM'nin tekrardan eski gücüne kavuşturulması, kişisel siyasi hakların verilmesi ve çok partili sistemin kurulması.⁵⁷² TBMM dışında ise sol görüşlü *Tan* gazetesi Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel ve Behice Boran gibi aydınların yanı sıra İnönü tarafından tasfiye edilen Tevfik Rüştü Aras ve Cami Baykurt gibi siyasetçilerin toplanma yeri olmuştur. Bu aydınlar ve siyasetçiler, Hüseyin Cahit Yalçın gibi CHP'nin önde gelen isimlerinin sağcı eğilimlerini kınamışlarsa da, İnönü'nün politikalarını eleştirmekte oldukça ihtiyatlı bir tutum takınmışlardır.

İnönü, TBMM'nin yeni yasama yılı için göreve başladığı 1 Kasım 1945'te, çok partili demokrasinin kurulması için bir muhalefet partisine gerek olduğunu açıklamıştır: "Bizim tek eksiğimiz, Hükümet Partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır."⁵⁷³ Ancak İnönü, tüm siyasi yelpazenin temsil edileceği tam teşekküllü çok partili bir demokrasi tasavvur etmemiştir. Kemal Karpat'ın doğru biçimde gözlemlediği üzere, "bu dönemde, İnönü'nün aklından geçen daha

572 Kemal H. Karpat, *Turkey's Politics: The Transition to a Multi-Party System* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1959), 145.

573 Metin Heper, *İsmet İnönü* (Leiden, The Netherlands: Brill, 1998), 190.

çok Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarını zorlamayacak sınırlı bir demokrasiydi."⁵⁷⁴ CHP'ye karşı bir siyasi cephe oluşturmadan önce Celal Bayar, Sabiha Sertel, Tevfik Rüştü Aras, Cami Baykurt ve Fuat Köprülü gibi muhalefetin önde gelen isimleri defalarca buluşmuşlardır.⁵⁷⁵ İlk adım olarak, bu isimler kendi siyasi görüşlerini yaymak için *Görüşler* isimli bir derginin kurulmasına karar vermişler ve derginin ilk sayısı 1 Aralık 1945'te yayımlanmıştır. İlk sayının kapağında bir tiyatro sahnesinin perdesi aralanmaktaydı ve aralanan perdenin arkasında, isimleri "Suiistimal", "İhtikâr" (Vurgunculuk) ve "Faşizm" olan üç adam gözükmekteydi. Suiistimal, ihtikâr ve faşizm İnönü iktidarı döneminde yaygın eleştirilere konu olmuş meselelerdi.⁵⁷⁶ Kapakta ayrıca "Mecmuamıza Yazı Yardımlarını Vadedenler" başlığı altında Celal Bayar, Tevfik Rüştü Aras, Fuat Köprülü, Adnan Menderes, Sabiha Sertel ve Cami Baykurt'un ayrı ayrı fotoğrafları yer almaktaydı. Derginin sahibi Sabiha Sertel'in, daha sonradan belirttiğine göre, Demokrat Parti'yi kurmak için meşgul olduklarından Bayar, Menderes ve Köprülü ilk sayıda yazı yazamamışlardı. Sabiha Sertel, "Zincirli Hürriyet" ismini taşıyan giriş yazısında Türkiye'nin yöneticilerini demokratik reformları engellemekle suçlamıştır. Sertel, dergi için bir araya gelen grubun, bireysel hakların ve özgürlüklerin tanınacağı yeni bir Türkiye kurma hedefini şöyle anlatmıştır: "Türkiye hür bir dünyada hür bir vatan olmalıdır ... Bu vatan başımız üstünde yaşayanların değil, hepimizin beraber ekeceğimiz, makinelerini beraber döndüreceğimiz, dertlerini ve sıkıntılarını beraber paylaşacağımız vatandır. Onu beraber cennete çevireceğiz, onun için icap ederse beraber öleceğiz. Fakat onu hür insanların vatani, imtiyazsız fertlerin vatani olarak seveceğiz."⁵⁷⁷

Geçmişte başbakanlık, dışişleri bakanlığı ve içişleri bakanlığı yapmış tanınmış siyasetçileri ve sol görüşlü saygın aydın-

574 Karpat, *Turkey's Politics*, 147.

575 Sabiha Sertel, *Roman Gibi: Demokrasi Mücadelesinden Bir Kadın* (İstanbul: Belge Yayınları, 1986), 288-292.

576 *Görüşler*, sayı 1 (1 Aralık 1945).

577 A.g.e.

ları içeren muhalefet blokunun yürüttüğü etkin kampanya, CHP içindeki siyasi çevreleri telaşa sürüklemiştir. İnönü'nün bir muhalefet partisinin kurulmasına izin vermesinin altında yatan neden, Türkiye'nin uluslararası arenada yalnız kalması olduğu gibi ülke içindeki ve uluslararası alandaki imajını iyileştirme isteğiyle de ilgiliydi zira özellikle ABD'li ve İngiliz diplomatlar, kendisini savaş sırasında Naziler ile flört eden otoriter bir lider olarak görüyorlardı. Ancak güdümlü bir demokraside göstermelik bir parti olarak tasarlanan muhalefet bloku özgür basın, toprak reformu, kişisel haklar, sendikaların kurulmasına izin verilmesi, işçilere grev hakkı verilmesi gibi ciddi demokratik reform talepleriyle İnönü'yü köşeye sıkıştırmıştır. Böylesi bir ortamda, Sovyetler Birliği'nin teklifleri ve komünist "tehlike" muhalefeti ve onun demokratik taleplerini bastırmak için CHP elitleri tarafından adeta bir öcü olarak kullanılmıştır. Bu elitler, hükümete karşı her türlü eleştiriye komünist faaliyetlere iştirak olarak damgalanmış ve böylece, kendisine muhalefet edenleri Sovyet ajanları olarak damgalamışlardır. Onlara göre, Sovyetler Birliği Rus Çarlığı'nın sıcak denizlere inme hedefini miras aldığından, komünizm de Rusya'nın eskiden beri süregiden toprak emelleri için tasarlanmıştı. Türkiye'deki iktidar; bu toprak emellerinin gerçekleşmesi için Moskova'nın, Türkiye'yi bir Sovyet uydusu haline getirme amacına hizmet eden sol grupları desteklediğini iddia ediyordu. Bu bağlamda, 1945 ile beraber hükümet kontrolündeki gazeteler, Sovyetler Birliği'nin toprak "taleplerini" abartarak muhalefete karşı bir siyasi kampanya başlatmışlar ve Sovyetler Birliği ile dostça ilişkilerin devamını isteyen solcuları, toprak tavizleriyle Türk vatanının yok edilmesini destekledikleri gerekçesiyle "vatan haini" olarak ilan etmişlerdir.

Hem CHP milletvekili hem de *Tanin* gazetesinin genel yayın yönetmeni olan Hüseyin Cahit Yalçın, "Kalkın Ey Ehli Vatan" başlığıyla kaleme aldığı ve 3 Aralık 1945 tarihli *Tanin* gazetesinin ilk sayfasında yer alan bir makaleyle yeni oluşmuş muhalefete açık biçimde saldırmıştır.⁵⁷⁸ Yalçın'ın,

578 Hüseyin Cahit Yalçın, "Kalkın Ey Ehli Vatan," *Tanin*, 3 Aralık 1945

makalenin başlığını II. Abdülhamid despotizmine karşı aynı ifadeyi kullanan Namık Kemal'den ödünç alması çarpıcıdır. Yalçın, makalede *Görüşler* dergisinde bir araya gelen muhalefetin Moskova uşağı olduğunu ve fiilen Sovyetler Birliği'nin Beşinci Kolunu oluşturduğunu yazmıştır. Ona göre, muhalefetin tam da Sovyet liderlerinin toprak "taleplerini" dillendirmelerinin ardından ortaya çıkmış olması, Türkiye'ye yönelik Sovyet emellerinin ispatıydı. Yalçın, bu tehditlere karşı milliyetçi bir "vatan cephesinin" oluşturulması çağrısında bulunmuştur.⁵⁷⁹ Soğuk Savaş sırasında, Türk siyaset söyleminin baskın unsuru olan bu sol karşıtı düşüncenin temsilcisi olarak Yalçın, Türkiye'deki solcuların tüm dünyadaki işçilerin birliğini öngören komünizmi uluslararası alanda kabul edilebilir bir ideoloji haline getirmeye çalışmasından endişe duyuyordu. Yalçın daha da ileri giderek, Türkiye'deki tüm solcuların Türk vatanına karşı sadakatsiz olduğunu ilan etmiştir. Ona göre, solcular Türk vatanına karşı vatanseverlik duyguları beslemediği için Sovyetler Birliği'nin toprak "taleplerine" karşı kayıtsız kalıp Türkiye'nin toprak bütünlüğünü müdafaa etmekle ilgilenmiyorlardı.⁵⁸⁰ Yalçın'ın, hükümete yönelik her türlü eleştiriye vatana ihanet olarak gören ateşli milliyetçilik savunusu, Soğuk Savaş sırasında Türkiye'deki hegemonik siyasi söylemin sembolik bir fotoğrafıydı. Bu açıdan, Yalçın'ın *Tan* gazetesinin bürosunun öğrencilerden oluşan bir kalabalık tarafından tahrip edilmesinin bir gün öncesinde yayımlanan makalesinden şu alıntıyı yapmak yerinde olacaktır:

Bu memleket, asırlardan beri şimalden gelen hücumlara eti, kanı, ruhu ve silahı ile karşı koydu. Milletın varlığı, bu ısdıraplar ve felâketlerle yoğrulmuştu. Bu defa yine anavatan toprakların-

579 1950'li yılların sonuna doğru, giderek daha otoriter hale gelen Demokrat Parti'nin muhalefet partilerine karşı "Vatan Cephesi" adında bir örgüt kurması çarpıcı bir benzerliktir.

580 Bu düşünce tarzının en iyi örneklerinden biri Yalçın'ın "Komünistliğin Ruhunu Anlamak İçin" başlıklı makalesidir. Hüseyin Cahit Yalçın, "Komünistliğin Ruhunu Anlamak İçin," *Benim Görüşümle Olaylar* içinde, (Ankara: Ulus Basımevi, 1946), 28–30.

dan parçalar ve Türk istikbalinin hatimesini teşkil edecek surette Boğazlar'da üsler isteniyor. Milli Şef [İsmet İnönü] şerefli insanlar gibi yaşayacak ve şerefli insanlar gibi öleceğiz derken, milletin kalbini okumuştur. Fakat düşman istilâsı şimdi komünizm propagandası halinde içimize sızmaya başlamıştır: *Yeni Dünya'nın* ve *Görüşler'in* intişarı [yayını] bu hususta tereddüte artık yer bırakmamıştır. Vaziyet açıktır: Beşinci kol faaliyettedir ve hücumu geçmiştir ... Büyük vatansever Namık Kemal'in sesi bugünün parolasıdır. Kalkın ey ehl-i vatan. Mücadele başlıyor. Ve başlamak lazımdır. Çünkü en azgın ve insafsız bir propagandanın, Türk vatandaşlarının ruhuna her gün en yakıcı, yeis verici, ümit kırıcı bir propaganda zehirini dökmesine müsaade edemeyiz. Bir vatan sahibi olmak, bu vatanın içinde hür ve müstakil yaşamak isteyen her Türk bu propaganda-ya karşı koymaya mecburdur.⁵⁸¹

Asım Us gibi diğer hükümet yanlısı gazeteciler ile *Vakit* ve *Tasvir* gibi gazeteler de, bu propaganda kampanyasına katılmışlar ve yazılarında solcu grupları yaylım ateşine tutmuşlardır.

4 Aralık 1945'te, CHP İstanbul yönetimi tarafından örgütlenen bir öğrenci kalabalığı, *Tan* gazetesinin ve diğer solcu yayınların bürolarını yağmalamıştır.⁵⁸² Olay yerinde olsa da polis, öğrenciler İnönü'nün posterleri ile Rusya karşıtı pankartlar taşıdığı ve "Kahrolsun Komünistler" gibi sloganlar attığı için yaşanan kargaşaya müdahale etmemiştir.⁵⁸³ "Tan Baskını" ile beraber muhalefetin en canlı parçalarından biri CHP tarafından sindirilmiştir. Olayın ardından, Sovyetler Birliği'nin Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazılı notta şöyle denmiştir:

581 A.g.e.

582 O dönemin İstanbul Başsavcısı Kazım Alöç'ün daha sonra 1967 yılında yaptığı bir açıklamaya göre, bu eylemi gerçekleştiren gençlik grubunun başındaki kişi, CHP başmüfettişi Ali Tiritoglu idi. Kazım Alöç, "İfşa Ediyorum," *Yeni Gazete*, 12 Nisan 1967.

583 *Tanin*, 5 Aralık 1945.

“Sovyet hükümeti, SSCB’ye karşı bu kışkırtıcı eylemleri göz ardı edemez ve bu eylemlerden Türk hükümetinin sorumlu olduğunu ilan eder.”⁵⁸⁴ *Pravda* gazetesine göre, “İstanbul’daki faşist kalkışmalar baştanbaşa yerel yetkililer tarafından planlanmış ve organize edilmişti” ve benzer Sovyetler Birliği karşıtı gösteriler İzmir ve Bursa’da da gerçekleştirilmişti.⁵⁸⁵ Bu olaylar üzerine Gürcü profesörler S. Janashia ve N. Berdzenishvili, ilk kez 14 Aralık 1945’te Gürcü gazetesi *Kommunisti*’de yayımlanan ve takip eden günlerde, *Pravda* ile *Izvestiya* gazetelerinde de kendisine yer bulan “Türkiye’den Meşru Taleplerimiz” isimli bir makale kaleme almışlardır.⁵⁸⁶ Makalede, Kuzeydo-

584 Ankara’daki Sovyet Büyükelçisi Vinogradov, Sovyetler Birliği’nin İngiltere ile ABD’ye karşı “İstanbul’daki faşist ve Sovyetler karşıtı gösteriler, Sovyetler Birliği’ni kendi güvenliğini güvence altına almak için uygun önlemler almaya itebilir” şeklinde resmi bir açıklama yapmasını önermiştir. Vinogradov ayrıca Sovyetler Birliği Haber Ajansı’nın (TASS), “Türkiye’deki Sovyetler karşıtı, faşist gösteri sebebiyle Sovyet hükümetinin Sovyetler Birliği-Türkiye sınırındaki garnizonları tahkim etmeye ve Türkiye ile tüm ilişkilerini kesmeye karar verdiği” şeklinde bir haber geçmesini önermiştir. Çarpıcı olan şudur ki, Moskova’daki Merkez Komite Politbürosu, Vinogradov’un bu önerilerini sert biçimde eleştirmiştir: “Getirdiğiniz önerilerin tamamen kabul edilemez ve basiretsiz olduğunu düşünüyoruz. Şunu bilmeniz gerekir ki, Türkiye’de artan faşizm sebebiyle Türk hükümetine yönelik resmi bir açıklamada bulunmamız imkânsızdır zira bu konu Türkiye’nin iç meselesidir. İngilizlere ve ABD’lilere yönelik bir açıklama yapma önerinizin de uygunsuz ve gayriciddi olduğunu düşünüyoruz zira savaş tehdidinde bulunmak kışkırtıcı sonuçlara yol açabilir. Türklerle ilişkilerimizi kesme önerinizi kabul edilemez bulduğumuz gibi, TASS’nin, Türkiye’deki Sovyet karşıtı, faşist gösteri sebebiyle Sovyet hükümetinin Sovyetler Birliği-Türkiye sınırındaki garnizonları tahkim etmeye karar verdiğini açıklayan bir haber geçme önerinizi de tamamen manasız buluyoruz. Hükümetimiz için siyasi güçlülere neden olacak düşüncesizce tavsiyelerde bulunmamanız gerekiyor. Konu hakkında tekrar düşünün ve konumunuzun ve görevinizin gerektirdiği biçimde aklı başında bir tutum sergileyin.” Politbüro’nun Vinogradov’un önerilerine verdiği bu tepki, o dönemde Sovyetler Birliği’nin Türkiye’deki Sovyet karşıtı huzursuzluk sebebiyle İngiltere ve ABD’yle olan ilişkilerini gerginleştirmek istemediğini ve Türkiye’nin iç işlerine karışmama konusunda dikkatli bir tutum sergilediğini ortaya koymaktadır. Bakınız: Ghasanly, *SSSR-Turtsiya. Ot Neytraliteta K Kholodnoy Voyne 1939–1953*, 310.

585 “Fashistskie Beschinstva V Stambule,” *Pravda*, 6 Aralık 1945; “Posle Fashistskoy Demonstratsii V Stambule,” *Pravda*, 12 Aralık 1945; “Po Povodu Demonstratsii V Stambule,” *Pravda*, 15 Aralık 1945.

586 “Pismo V Redakciyu Gazety ‘Kommunisti’ O Nashikh Zakonnyh Trebovaniyah K Turtsii,” *Pravda*, 20 Aralık 1945. Bu makale, Türkçeye çevrilip *Tarih ve Toplum* dergisinde yayımlanmıştır. S. Canasia ve N. Berdzenisvili, “Türkiye’den Haklı İstemlerimiz,” *Tarih ve Toplum* 8, sayı 46 (Ekim 1987): 49–52.

ğu Anadolu'nun tarihsel bir incelemesi yapılmış ve yazarlar, Anadolu'nun bu bölgesinin "hukuken" MÖ 2000'den beri Gürcü ulusuna ait olduğu sonucuna varmışlardır: "Türkiye 2. Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanyası'nın tarafını tutarak Hitler karşıtı koalisyonu zarar vermiştir ... Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Trabzon ve Gümüşhane bölgeleri Gürcistan'a geri verilmelidir."⁵⁸⁷

Moskova basınının da bu tartışmalı makaleye yer vermesiyle birlikte, Türk gazeteleri de Sovyetler Birliği'ne karşı kendi kampanyasını başlatmıştır. *Tanin* ve *Ulus* dâhil olmak üzere Türk gazeteleri Trabzon, Artvin ve Kars illerinin fotoğraflarını yayımlamış ve kamuoyunu galeyana getirmek için ilk sayfalarında, "Türk vatani bir bütündür" ve "Yaşamak için ölmeyi bilen milletiz!" gibi sloganlara yer vermişlerdir.⁵⁸⁸ Sovyet medyası üzerindeki sıkı merkezi denetim düşünüldüğünde, Janashia ile Berdzenishvili'nin yazdığı bu makalenin Sovyet yetkililerinin onayı alınmadan yayımlanması pek mümkün gözükmez de, Türkiye'de 2. Dünya Savaşı sırasında *Gökbörü*, *Bozkurt*, *Çınaraltı* ve *Orhun* gibi Pantürkizm yanlısı dergilerde, Kafkasya ile Orta Asya'ya yönelik toprak emellerini açıkça dillendiren benzer makaleler yayımlandığı da unutulmamalıdır. İnönü yönetimi, 1944'e kadar bu tarz yayınlara müsamaha göstermiştir.

1939'da İtalya'nın toprak emellerine karşı provakatif *Bu Arslana Dokunmayın* kitapçığı yazan Gürtunca, Şubat 1946'da bu kez Sovyetler Birliği'ne karşı *Dokunmayın Bu Vatana* ismiyle benzer bir kitapçık yazmıştır.⁵⁸⁹ Gürtunca'ya göre, militarist ve milliyetçi görseller ve şiirlerle dolu bu kitapçık Moskofçular'a bir cevaptı. Önceki kitapçıkta İtalya'ya yüzünü dönmüş Türk askeri bu kez Rusya'yı karşısına almıştı. (Şekil 4.4). Ural Dağları'ndan Volga Nehri'ne kadar Rusya'nın "Hun Türkleri" tarafından istila edilmesini ayrıntılı bir şekilde anlatan Gürtunca, Gürcüleri de ihmal etmemiş ve Gürcü cariyelerin Osmanlı

587 Canasia ve Brerdzenishvili, "Türkiye'den Haklı İstemlerimiz," 52.

588 *Tanin*, 27 Aralık 1945.

589 Faruk Gürtunca, *Dokunmayın Bu Vatana* (İstanbul: Ülkü Basımevi, 1946).

hareminde en fazla rağbet gören kadınlar olduğunu hatırlatarak Gürcüleri küçük düşürmeye çalışmıştır. Tarihle yoğrulmuş bu uyarılara ilaveten kitapçıkta, Türk vatanının müdafaasına dair milliyetçi şiirler de yer almaktadır:

Vatan Anne göğsünü silahlara korkma, aç,
Kurşun işlemez sana! İşledi mi kaç yıllar?
Anam vatanım benim, bağrından yıldırım saç,
Mukaddes istiklali anlamalı Kızılılar!⁵⁹⁰

2. Dünya Savaşı'nı takip eden ilk kışta, tam da Sovyetler Birliği ve komünizm karşıtı bu propaganda savaşının ortasında, 7 Ocak 1946'da Bayar, Menderes, Koraltan ve Köprülü liderliğinde Demokrat Parti kurulmuştur. Türkiye-Sovyetler Birliği dostluğu üzerine makaleler yazan Tevfik Rüştü Aras da Demokrat Parti'nin kuruluş sürecine katılmıştır. Ancak Türk basınında ve siyasi çevrelerinde propaganda savaşının giderek tırmanmasıyla birlikte Bayar, kendisini ve partisini yönetici elitlerin "Sovyet saldırganlığı" ile ilişkilendirdiği soldan uzak tutmaya karar vermiş ve Tan Baskınının ardından Aras'ı partiden dışlamıştır.⁵⁹¹ Demokrat Partililer gene de İnönü yönetimini her eleştirdiklerinde, Cumhuriyet Halk Partili siyasetçilerin ve gazetecilerin "komünist" ve "Moskova'nın piyonu" olma suçlamalarından kurtulamamışlardır. Bu anlamda, CHP çevreleri Demokrat Partililerin hükümetin kötü ekonomi performansına, ülkede basının susturulmasına ve 1946 seçimlerindeki usulsüzlüklere dair eleştirilerini "komünist taktikler" olarak addetmişlerdir. Cumhuriyet Halk Partililer, bu eleştirileri tamamen kesmek için Demokrat Parti'ye yönelik suçlamalarının tonunu daha da arttırmış ve Demokrat Partililerin Moskova Radyosu tarafından yönlendirildiğini ve mali açıdan Bolşevikler tarafından desteklendiğini öne sürmüşlerdir.⁵⁹² Dahası, Cum-

590 A.g.e., 26.

591 John F. VanderLippe, *The Politics of Turkish Democracy* (Albany: State University of New York Press, 2005), 125.

592 *Demokrat Parti Başkanlığı*, sayı 60 (Ankara: Arbas Matbaası, 1947), 40.

Şekil 4.4: *Dokunmayın Bu Vatana* isimli kitapçıkta yer alan bu haritada, “Rus tehdidine” karşı ayakta duran bir Türk askeri gösterilmektedir. Türk askerinin bir ayağının Boğazlar, diğerinin ise Kars üzerinde olması dikkat çekicidir.

huriyet Halk Partililer Türk kamuoyunu ve ABD ile İngiliz yetkililerini etki altına almak için, Demokrat Parti’nin seçimi kazanması durumunda Bulgaristan, Polonya, Romanya ve Arnavutluk’a benzer bir rejim değişikliğinin Türkiye’de de yaşanacağını iddia etmişlerdir.⁵⁹³ İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer, 29 Ocak 1947’de TBMM’de yaptığı konuşmada uzun uzun Türkiye’deki “komünizm faaliyetlerinden” bahsetmiş ve Cumhuriyet Halk Partililerin İngiltere ile daha yakın ilişkiler kurma amacı güttüğünü ancak Fevzi Çakmak ve diğer Demokrat Partililerin ülkeyi kurtarmak ve milli istiklali güçlendirmek gerekçesiyle Sovyetler Birliği ile anlaşmaktan yana olduklarını öne sürmüştür.⁵⁹⁴

593 “Fuad Köprülü Cevap Veriyor,” *Vatan*, 17 Mayıs 1946.

594 “Mecliste Komünistler İçin Dünkü İfşaat,” *Cumhuriyet*, 30 Ocak 1947.

CHP'li yönetici elitler, 1945-1947 yılları arasında Türkiye'de "güdümlü bir demokrasi" kurmak ve İnönü'nün ve CHP'nin iktidarını tehdit etmeyecek bir muhalefet yaratmak için Sovyetler Birliği'nin toprak tekliflerinden başarıyla istifade etmişlerdir. Bu elitler, muhalefetin itibarını sarsmak için hükümete yönelik elle tutulur eleştirileri "komünist tehlike" ve vatana ihanet ile ilişkilendirmişlerdir. Devlet yetkilileri, bu dönemde sol görüşlü yayınlara ve kurumlara yönelik sivil taşkınlıklara ve yıkıcı eylemlere müsamaha göstermiş hatta bazı durumlarda bunları desteklemiştir. Siyasette komünizm karşıtı bir söylem yaratma anlamında, bu yıllarda Türkiye ile McCarthyciliğin Amerikan siyasi söylemine gölgesinin düştüğü ABD arasında çarpıcı benzerlikler bulunmaktaydı. Türk vatanına yönelik "komünist tehlikenin" bir düğüm noktası olma işlevini gördüğü bu dönem, hegemonik Soğuk Savaş siyaset söyleminin oluşmasında çok önemli bir rol oynamıştır. 1948 yılında, Demokrat Parti'nin önde gelen isimleri de "komünist tehlikenin" parti içindeki muhalifleri etkisiz hale getirmek için güçlü bir araç olduğunu fark etmişlerdir. Bu dönemde, bazı Demokrat Parti milletvekilleri, parti hiyerarşisinde otoriter bir model kullandıkları gerekçesiyle parti yöneticilerini ağır biçimde eleştirmekteydiler. Parti yöneticileri, bu eleştirilere cevaben "Kızıl Tehlikenin" partinin içine sızmaya çalıştığını belirtip parti içindeki muhalefeti Moskova'nın işbirlikçileri olarak tanımlamışlardır.⁵⁹⁵ CHP'lilerin Sovyetler Birliği ile işbirliği yapmakla suçladığı Bayar, aynı taktiği kendi partisi içindeki muhalefeti etkisiz hale getirmek için kullanmış ve kendisini eleştirenlerin partiden ayrılmalarını sağlamayı başarmıştır. Yeri geldiğinde, İnönü'nün kendisi bile Moskova'nın piyonu olma suçlamalarının hedefi olmaktan kurtulamamıştır. İnönü, 1965 seçimleri öncesi CHP'nin "ortanın solunda" yer aldığını ilan etmiş ve bu siyasi hamlesi sağda konumlanmış Adalet Partisi ile CHP'nin muhafazakâr üyeleri tarafından

595 *Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değildirler* (Ankara: Yeni Matbaa, 1949), 34, 66.

şiddetle eleştirilmiştir. “Ortanın solu, Moskova’nın yolu” sloganı, endişeli seçmenler arasında İnönü’nün kamuoyu önündeki imajına zarar vermek için seçim kampanyalarında sıklıkla kullanılmıştır.

Türkiye’nin 1945 sonrası Sovyetler Birliği karşıtı duruşu, Soğuk Savaş sırasında ülkenin dış politikasında derin izler bırakmıştır. Sovyetler Birliği’nin Türkiye tarafından “dost bir ülke” olarak görüldüğü iki savaş arası dönemde, Boğazlar ve Anadolu’ya dair Sovyet teklifleri iki ülke arasında ilişkilere zarar vermemişken, 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde benzer teklifler Türkiye’nin toprak bütünlüğüne büyük tehdit olarak sunulmuş ve en nihayetinde, Sovyetler Birliği’ni Türkiye’nin “düşmanı” olarak konumlayan hegemonik dış politika söylemi ortaya çıkmıştır. Dahası, 1945 sonrasında Türkiye’nin dış politika yapıcıları, giderek artan Sovyetler Birliği tehlikesini İngiltere ve ABD ile daha yakın ilişkiler kurmanın gerekçesi olarak kullanmışlar ve Türk kamuoyu, Anadolu’nun kuşatma altında olduğunu öne süren siyasi söylemle tesir altına alınmıştır. Böylece, kamuoyu genelinde Türkiye’nin Batı Blokuna katılması, sembolik biçimde “komünist tehditten” kurtuluş olarak kabul görmüş ve Türkiye’deki pek çok Soğuk Savaş araştırmacısı, Sovyetler Birliği’nin tekliflerinin Türkiye’yi Batı dünyasına ve NATO’ya katılmaya mecbur bıraktığı şeklindeki yerleşik açıklamayı onaylamıştır. Kamuran Gürün, eğer Sovyetler Birliği toprak taleplerinde ve Boğazlarda üs kurmakta ısrarcı olmasaydı, Türkiye’nin tarafsız dış politikasını sürdüreceğine inanmaktadır.⁵⁹⁶ Benzer biçimde, Duygu Bazoğlu Sezer de şöyle bir gözlemde bulunmuştur: “Eğer Sovyetler Birliği, 1945-1946 yıllarındaki talepleriyle Türkiye’yi Batı Blokuna itmeseydi, [uluslararası alandaki] denge Türkiye’nin katılımı olmadan da devam ettirilebilir ve Türkiye böylece herhangi bir kutbu seçmek zorunda olmadan barışın nimetlerinden faydalanabilirdi.”⁵⁹⁷

596 Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, 315.

597 Duygu Bazoğlu Sezer, “Turkey’s Security Policies,” *Adelphi Papers* 21, sayı 164 (1981): 13.

Batılı ve Türk araştırmacılar genel olarak Sovyetler Birliği'nin tekliflerinin Sovyet yayılcılığının güneye doğru uzandığını doğruladığını kabul ederlerken; Melvyn Leffler, Thomas Paterson ve Haluk Gerger gibi revizyonist tarihçiler bu yerleşik Soğuk Savaş söylemini ve bu söylemin tezlerini eleştirmişlerdir.⁵⁹⁸ Leffler'e göre, "Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den talepleri büyük ölçüde güvenlik kaygılarıyla ilgiliydi." Sovyetler Birliği'nin esas amacı, Doğu Akdeniz ile Basra Körfezi'ni denetimi altına alıp bu bölgelerden gerçekleşebilecek olası askeri saldırılara karşı Kafkasya'daki sanayi bölgelerini ve petrol sahalarını korumaktı. Buna karşılık, ABD'nin stratejik savunma uzmanları da Türkiye'de askeri üsler kurarak Sovyetler Birliği'nin bu bölgedeki ciddi güvenlik açısından faydalanmak istiyorlardı.⁵⁹⁹ Bruce Kuniholm, Türkiye'nin NATO'daki hayati rolünü, "Sovyet donanmasının Karadeniz'den çıkmasını engellemek, NATO'nun güney kanadında bulunan Varşova Paktı güçlerini bloke etmek ve Sovyetler Birliği'ne karşı bir zıt-basınç oluşturmak için bir üs olma görevini görmek" şeklinde tanımlamıştır.⁶⁰⁰ Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için Adana, Diyarbakır, İzmir ve İzmit illerinde NATO ve ABD üsleri kurulmuştur.⁶⁰¹

Türkiye, 1945-1946 yıllarında Sovyetler Birliği'nin Boğazları ortak savunma tekliflerini kendi egemenliğine ve bağımsızlığına tecavüz olarak değerlendirip şiddetle reddetmişken, aynı Türkiye birkaç yıl sonra ülkenin toprak bütünlüğünün savunulması için gerekli olduğunu öne sürerek kendi topraklarında ABD ve NATO üslerinin kurulmasına izin vermiştir. 1955'te Bağdat Paktı Konseyi'nde yaptığı konuşmada Başbakan Menderes, 1923-1939 yılları

598 Melvyn P. Leffler, "Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945-1952," *Journal of American History* 71, sayı 4 (Mart 1985): 807-825; Thomas G. Paterson, *On Every Front: The Making of the Cold War* (New York: Norton, 1979), 55-56; Haluk Gerger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası* (İstanbul: Belge, 1999), 49-50.

599 Leffler, "Strategy, Diplomacy, and the Cold War," 813.

600 Bruce Kuniholm, "Turkey and the West," *Foreign Affairs* 70, sayı 2 (İlkbahar 1991): 34.

601 Nur Bilge Criss, "U.S. Forces in Turkey," in *U.S. Military Forces in Europe: The Early Years, 1945-1970* (Boulder, CO: Westview Press, 1993), 331-349.

arasında Türk dış politikasının belkemiğini oluşturan “ta-
rafsızlık siyasetinin, komünist nüfuzununki kadar büyük
tehlikeler arzettiğini” belirtmiştir.⁶⁰² Öte yandan, Boğazlar
rejimini değiştirme ve Kars ile Ardahan vilayetlerini pazar-
lık konusu olarak öne sürerek Ankara’dan taviz koparmak
konusunda, Stalin’in kendi gücünü abarttığı da ortadadır.⁶⁰³
Stalin ile Molotov’un başında olduğu Türkiye’ye yönelik bu
sertlik yanlısı katı siyaset, Türkiye yöneticilerinin Sovyetler
Birliği’ni uğursuz bir düşman olarak şeytanlaştırmalarında
önemli bir rol oynamıştır. Sovyetler Birliği, Stalin’in haya-
tını kaybetmesinden iki ay sonra Mart 1953’te, Türkiye’ye
gönderdiği yazıda toprak ve Boğazlarda üs kurma teklifin-
den vazgeçtiğini açıklamıştır. Ancak Sovyetler Birliği siya-
setinde Türkiye’ye doğru bu yönelim, Ankara’nın NATO’ya
olan bağlılığında ya da Moskova’ya karşı güvensizliğinde
herhangi bir değişikliğe yol açmamıştır. Sovyetler Birliği’nin
2. Dünya Savaşı’nın hemen sonrasında yaptığı teklifler,
Türkiye’nin toprak bütünlüğü açısından gerçekten bir teh-
like teşkil etmese de, en nihayetinde bu teklifler, ülkenin
Batı Bloku ile bütünleşmesi için Türk yöneticiler tarafından
etkili bir gerekçe olarak kullanılmıştır. İnönü’nün 1948’de
Türkiye’nin dış politikası hakkında yaptığı şu açıklama bu
durumu doğrulamaktadır: “Eğer Sovyetler Birliği iddiala-
rından vazgeçseydi bile gene de ABD ile yakın bir işbirliğin-
de bulunmayı tercih ederdim.”⁶⁰⁴

Kore Savaşı: Komünizme Karşı Bir Vatan Savaşı

ABD deniz zırhlısı Missouri’nin Nisan 1946’da İstanbul’u
ziyaret etmesi, Türkiye ile ABD arasındaki yakın bir ilişki
kurulacağının habercisi olmuştur. Nikolai Kochkin’e göre,

602 *Milliyet*, 23 Kasım 1955.

603 Potskhveriya, “Sovetsko-Turetskie Otnosheniya I Problema Prolivov
Nakanune, V Gody Vtoroi Mirovoi Voyny I V Poslevoennye Desyatiletia,”
512.

604 Ghasanly, *SSSR-Turtsiya. Ot Neytraliteta K Kholodnoy Voynye 1939–1953*, 575.
Benzer bir açıklama, 27 Ağustos 1948’de Adnan Menderes tarafından da
yapılmıştır. Bakınız: Haluk Kılçık (der.), *Adnan Menderes’in Konuşmaları,
Demeçleri, Makaleleri* (Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları, 1991), 1:316.

Sovyet diplomatları bu ziyareti "Sovyetler Birliği'ne karşı askeri ve siyasi bir gövde gösterisi" olarak değerlendirmişlerdir. Bu ziyaretle birlikte Sovyetler Birliği için Boğazların önemi daha da artmıştır. Karadeniz'e girişlerin kontrol edilmesi konusu, Sovyetler Birliği'nin sıcak denizlere inme meselesinden daha önemli bir hale gelmiştir.⁶⁰⁵ Bu olayın ardından Truman Doktrini'nin ilan edilmesi ve bu doktrinin bir sonucu olarak Türkiye'ye 100 milyon dolarlık yardım yapılması, komünizme karşı küresel mücadelesinde Washington'ın Türkiye'yi ne kadar vazgeçilmez bir müttefik olarak gördüğünü ortaya koymuştur. Sonrasında, ABD'nin Türkiye'ye vereceği yardım için "Ortak Amerikan Askeri Yardım Heyeti" (*Joint American Military Mission for Aid*) kurulmuş ve Mayıs 1948'de, Türk ordusunun modernleştirilmesine yönelik ihtiyaçları belirlemesi için 350 ABD personeli Türkiye'de görevlendirilmiştir. Türkiye'nin Marshall Planı'na dâhil edilmesiyle beraber, Türkiye'ye ekonomik ve askeri konularda danışmanlık yapan ABD personelinin sayısı 1952'de 1.644'e, 1955'te 5.000'e ulaşmıştır.⁶⁰⁶ Türkiye ile ABD arasındaki askeri ve ekonomik ilişkiler, Missouri zırhlısının 1946'daki ziyaretinden sonra yakınlaşmışsa da, Ankara'nın Nisan 1949'da kurulan NATO'ya katılmak için yürüttüğü diplomatik kampanya başlangıçta ABD ile İngiltere tarafından reddedilmiştir. ABD bu dönemde askeri taahhütlerinin Atlantik bölgesinin dışına çıkması konusunda tereddütler yaşadığından ve İngiltere de, Türkiye'yle Avrupa'dan çok Ortadoğu'da bir işbirliği yürütmek niyetinde olduğundan, Türkiye'nin NATO üyeliğine onay vermemişlerdir.

Türkiye'de 14 Mayıs 1950'de gerçekleştirilen genel seçimleri, Demokrat Parti büyük bir meclis çoğunluğuyla kazanmıştır. Celal Bayar, TBMM tarafından ülkenin üçüncü cumhurbaşkanı olarak seçilirken, Adnan Menderes Başbakanlık,

605 Nikolai V. Kochkin, "SSSR, Angliya, SSHA, I 'Turetskiy Krizis' 1945– 1947 GG," *Novaya I Noveyshaya Istoriya*, sayı 3 (2002): 70–72.

606 Gavin D. Brockett, "Betwixt and Between: Turkish Print Culture and the Emergence of a National Identity" (Doktora Tezi, University of Chicago, 2003), 121.

Fuat Köprülü de Dışışleri Bakanlığı'na getirilmiştir. Adnan Menderes ile Fuat Köprülü'nün Türkiye'nin yönetici elitleri açısından en fazla göze çarpan özelliği, Mustafa Kemal, Celal Bayar ve İsmet İnönü'nün aksine asker kökenli olmamalarıdır. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden sadece bir ay sonra, Kuzey Kore orduları 38. paraleli geçip Güney Kore'yi işgal etmiştir. Türkiye, Birleşmiş Milletler'in yardım çağrısına olumlu cevap veren ilk ülkelerden biri olmuştur. Kore yarımadasında yaşanan çatışmaya dair TBMM'yi bilgilendiren Dışışleri Bakanı Köprülü, milletvekillerine yaptığı konuşmada, Birleşmiş Milletler'den gelen yardım çağrısına "Türkiye Cumhuriyeti'nin Birleşmiş Milletler Kurulunda bir üye olmak sıfatıyla deruhde eylemiş bulunduğ[u] [üstüne aldığı] taahhütleri şart hükümleri dâhilinde ve azami samimiyetle yerine getirmeye amade [hazır] olduğ[u]" şeklinde cevap verildiğini açıklamıştır.⁶⁰⁷ 25 Temmuz 1950'de bakanlar kurulunun olağanüstü toplanmasının ardından Türkiye, 4.500 askerden oluşan bir tugayı koalisyon güçleriyle beraber savaşması için Kore'ye göndermeyi teklif etmiş ve böylece, 1922'de sona eren Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ilk kez uluslararası askeri bir çatışmaya dâhil olmuştur.

Türkiye, Kore Savaşı'na katılan yirmi bir ülke arasındaki tek Müslüman ülkeydi. Türkiye ayrıca ABD, İngiltere ve Kanada'nın ardından en fazla asker yollayan dördüncü ülkeydi.⁶⁰⁸ Resmi istatistiklere göre, Temmuz 1953'teki ateşkese kadar 14.936 Türk askeri Kore'de görev almıştır. Türk askeri'nin Kore'deki toplam zayıatı 3,277 olup bunların 721'i savaşta hayatını kaybetmiş, 175'i savaş sırasında kaybolmuş, 234'ü esir düşmüş ve 2.147 tanesi de yaralanmıştır.⁶⁰⁹ Türkiye'nin Kore'deki yüzde 22'lik zayıat oranı ABD hariç tüm ülkelerin zayıat oranından fazladır. Birleşmiş Milletler komutasında

607 "Türkiye Kore İşinde Üzerine Düşen Vecibeleri Yapacak," *Hürriyet*, 1 Temmuz 1950.

608 Cameron S. Brown, "The One Coalition They Craved to Join: Turkey in the Korean War," *Review of International Studies Association* 34 (2008): 95.

609 *Kore Harbinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri (1950-1953)* (Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1974), 417.

yer alan birlikler arasında, 700'den fazla zayıat veren ülkeler sadece ABD ile Türkiye olmuştur.

DP hükümetinin Asya'nın bir ucunda cereyan eden Kore Savaşı'na katılma kararının en çarpıcı noktalarından biri, konuyla ilgili TBMM'de yeterince tartışma yapılmamasıdır. Dönemin Anayasasının 26. maddesinde geçen "Devletlerle sözleşme, antlaşma ve barış yapmak, harp ilan etmek ... gibi görevleri Büyük Millet Meclisi ancak kendisi yapar" ifadesine rağmen DP hükümeti, savaşa girme kararında TBMM'nin görüşünü almaya bile gerek görmemiştir.⁶¹⁰ TBMM'ye ve muhalefet partilerine danışmadan hızlıca harekete geçen DP yöneticileri, Kore'de ABD'nin yanında yer almanın Türkiye'nin hızlıca NATO'ya girmesini sağlayacağını öngörmüşlerdir. ABD'li senatör Harry Cain, 25 Temmuz 1950'de, Ankara'da gerçekleştirdiği basın toplantısında DP'nin bu beklentilerine hitap eden bir açıklama yapmıştır: "Şunu diyebilirim ki, Kore'de bize en fazla yardımı sunanlara çok daha fazla kucak açacağız [ve] tüm dostlarımızın özgür ülkeler olarak askeri, ekonomik ve siyasi açıdan bir arada olmaları bizim en büyük arzumuzdur."⁶¹¹ Kore'ye asker gönderme kararından sadece bir hafta sonra Türkiye, NATO'ya katılmak için resmi başvuruda bulunmuştur.⁶¹² Bu açıdan, DP yöneticileri "Atatürk'ün sırdaşı olan ve onun yerine cumhurbaşkanı seçilen ülke efsanesi İsmet İnönü'nün birkaç ay önce yapamadığını, yeni hükümetin başardığını" ispatlamak istiyorlardı.⁶¹³ Bu beklentileri karşılayacak biçimde, Türkiye'nin 1952'de NATO'ya kabul edilmesinde Kore Savaşı kilit rol oynamıştır.

Köprülünün, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'e karşı sorumluluklarını yerine getirmeye hazır olduğu şeklindeki açıklamasını takiben Türk toplumunda milliyetçi ve komünizm karşıtı bir atmosfer hâkim olmuştur. Gazetelerin baş-

610 Füsün Türkmen, "Turkey and the Korean War," *Turkish Studies* 3, sayı 2 (Sonbahar 2002): 170.

611 *Foreign Relations of the United States 1950* (Washington, DC: Government Printing Office, 1978), 5:1282.

612 Brown, "The One Coalition They Craved to Join," 103.

613 A.g.e.

yazarları ve köşe yazarları Kore'ye asker gönderilmesini büyük bir şevkle desteklemişlerdir. Bu yazarlara göre, uzak bir diyarda komünizme karşı savaşıma azmini göstererek Türkiye, 2. Dünya Savaşı'nın ardından kendisini Kuzeydoğu Anadolu'yu işgal etmekle "tehdit eden" Ruslara karşı kararlılığını göstermiş olacaktı.⁶¹⁴ Savaş çıkırtkanlığının had safhaya çıktığı bu dönemde, Kore'ye asker gönderilmesine karşı çıkan tek eleştirel ses, Mayıs 1950'de Adnan Cemgil ile Behice Boran'ın öncülüğünde bir grup solcu aydının kurduğu Türk Barışseverler Cemiyeti'nden gelmiştir. Cemiyetin İstanbul'da 25.000 adet dağıttığı savaş karşıtı broşürde, Menderes hükümetinin, 23 Temmuz'da Türkiye'ye gelip Dışişleri Bakanı ve Genelkurmay Başkanı ile görüşen Senatör Cain'in yönlendirdiği ABD baskısının bir sonucu olarak Kore'ye asker gönderdiği belirtilmiştir. Broşürün yazarlarına göre, Kore Savaşı'na katılmak yerine Türkiye, Kore'deki "iç savaşı" sona erdirmek için, tıpkı Hindistan Başbakanı Cevahirlal Nehru'nun yaptığı gibi barış ve ateşkes antlaşmaları önermeliydi.⁶¹⁵ Cemiyet, bu eylemin ardından TBMM'ye bir telgraf çekmiş ve savaş kararı alma yetkisinin bakanlar kuruluna değil sadece meclise ait olduğu gerekçesiyle milletvekillerinden hükümetin bu yasadışı kararını feshetmesini istemiştir.⁶¹⁶

28 Temmuz 1950'de düzenlediği basın toplantısında, Başbakan Adnan Menderes, Türk Barışseverler Cemiyeti'nin suçlamalarına cevap olarak cemiyetin dış güçler tarafından desteklendiğini öne sürmüş ve gazetecilere şöyle demiştir: "Komünist tecavüzlerini Kore'de karşılamaya giderken içimizde aynı mahiyetteki tahrikâtın [tahriklerin] manâsını Türk umumî efkârı [genel kamuoyu] anlamakta ve hükmünü vermekte elbette yanılmayacaktır."⁶¹⁷ Menderes ayrıca önceki CHP hükümetlerinde komünistlerin önde gelen devlet adamları tarafından kollandığını ancak DP'nin komünizmle mücadele etmeye devam edeceğini belirtmiştir. Menderes,

614 Türkmen, "Turkey and the Korean War," 170.

615 Pınar Selek, *Barışamadık* (İstanbul: İthaki Yayınları, 2004), 217.

616 *Zafer*, 29 Temmuz 1950.

617 Haluk Kılçık, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*, 2:128.

hükümetin Kore'ye asker gönderme kararını ise "memleketlerin istiklâl ve mevcudiyetleri mutlaka kendi coğrafî hudutlarında müdafaa olunamaz" diyerek savunmuştur.⁶¹⁸ Menderes, bu basın toplantısından iki ay önce ırkçılıktan daha tehlikeli olduğunu düşündüğü "solculuğa" karşı mücadelede kararlı olduğunu zaten belirtmiştir.⁶¹⁹ Benzer biçimde, Dışişleri Bakanı Köprülü de Türk Barışseverler Cemiyeti'nin faaliyetlerini "komünist propaganda" olarak değerlendirmiştir. Köprülü, cemiyetin amacını "Milletlerin mukavemet kudretlerini içinden yıkmak" olarak tanımlamış ve cemiyetin "böylece [milletlerin] kolaylıkla yabancı ideolojilerin elinde esir olmalarını temenni" ettiğini öne sürmüştür.⁶²⁰

Ana akım gazeteler de Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılmasına karşı çıkan tek muhalefet grubunu susturmak için hükümetin komünizm karşıtı açıklamalarına destek çıkmışlardır. *Milliyet* gazetesinde köşe yazarlığı yapan Ali Naci Karacan, Türk Barışseverler Cemiyeti'nin üyelerini "kızıl ajanlar" diye damgalamış ve hükümetin cemiyete karşı acilen harekete geçmesi çağrısında bulunmuştur: "Herhangi bir harp vaziyetinde beşinci kol rolünü oynamaya memur bir düşman kolunun Türkiye hudutları içinde bu kabil tahriklere ve bozgunculuklara kalkabilmesine ne aklen ne kanunen cevaz yoktur."⁶²¹ Takip eden günlerde, hükümet Türk Barışseverler Cemiyeti'ni yasadışı ilan etmiştir. Cemiyetin önde gelen iki ismi Boran ve Cemgil tutuklanıp askeri mahkemede yargılanmışlar ve üç yıla varan hapis cezalarına çarptırılmışlardır.⁶²² Cemiyetin kapatılması ve barış yanlısı akademisyenlerin ve aydınların tutuklanması, "siyasi baskıları sona erdirmeye sözünüle iktidara gelen Demokrat Parti'nin siyasi baskıya başvurmasının bir örneğini oluşturmuştur."⁶²³

618 A.g.e., 2:129.

619 A.g.e., 2:8.

620 *Ayın Tarihi Temmuz 1950* (Ankara: Basın Yayın Genel Müdürlüğü, 1950), 73-74.

621 Ali Naci Karacan, "Bozguncuları Tasfiye Zamanı Gelmiştir," *Milliyet*, 1 Ağustos 1950.

622 *Cumhuriyet*, 31 Aralık 1950.

623 John M. VanderLippe, "Forgotten Brigade of the Forgotten War: Turkey's

DP yöneticileri, Türkiye'nin Kore'deki savaş için harekete geçmesiyle ortaya çıkan milliyetçi coşkuya rağmen bu olumlu havanın, hayatını kaybeden Türk askerlerinin haberlerinin gazetelerin ilk sayfalarında gözükmesiyle kaçınılmaz bir biçimde dağılacağını gayet iyi farkındaydılar. Türk askerini Kore'ye gönderme kararını meşrulaştırmak, olası eleştirilerin ve itirazların önüne geçmek için Türk yöneticileri, Kore krizini uzak diyardaki ateist komünistlere karşı Türk vatanını koruma amaçlı dini bir savaş olarak sunmuşlardır. Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki, Ağustos 1950'de şöyle bir açıklamada bulunmuştur: "Komünistliğe karşı gelebilecek en kudretli silah, iman ve ruh kuvvetidir. Hakiki bir müminin komünistlik fikirleriyle ve icraatıyla bağdaşabilmesine imkân yoktur."⁶²⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı ayrıca Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılmasını dini bir perspektiften meşrulaştıran *Kore Savunmasına Katılmamızda Dini ve Siyasi Zaruret* isimli bir kitap da yayımlamıştır. Kore'ye giden yolu Allah'a giden yol olarak tanımlayan kitap, Kore Savaşı'nı cihat olarak konumlandırıp Kore'de hayatını kaybedenlerin şehit sayılacağını belirtmiştir.⁶²⁵ 1923'ten beri titiz bir seküler dile sahip olan Türk siyasi söylemi, Kore Savaşı'yla birlikte dini ve İslami duygularla birleşip komünizm karşıtı ve milliyetçi bir dil tutturmuştur. Bu değişimin sembolü olarak *Hürriyet* gazetesinde yayımlanan bir fotoğrafta, Kore'ye gidecek Türk tugayının komutanı Tuğgeneral Tahsin Yazıcı, Kore'ye hareket etmeden önce Kuran-ı Kerim'i öperken görülmektedir.⁶²⁶

TBMM'nin 1 Kasım 1950'de yeni yasama yılı için açılmasının ardından, siyasi partiler ve köşe yazarları arasında yaşanan tartışmalarda, Kore Savaşı'nda Türkiye'nin rolüne itirazlar gelmiştir. Her ne kadar CHP ile Millet Partisi, Kore'ye asker gönderilmesine bir itiraz getirmeseler de, hükümeti

Participation in the Korean War," *Middle Eastern Studies* 36, sayı 1 (Ocak 2000): 98.

624 Alıntı için: Mim Kemal Öke, *Unutulan Savaşın Kronolojisi: Kore, 1950–53* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1990), 71.

625 *Kore Savunmasına Katılmamızda Dini ve Siyasi Zaruret* (İstanbul: Acun Basımevi, 1950), 50–51.

626 *Hürriyet*, 28 Eylül 1950.

böylesine önemli bir hayat memet meselesinde TBMM'ye danışmamakla suçlamışlardır. Muhalefet ve İnönü için, "meselenin özü 'neden' değil 'nasıl' sorusuna dayanıyordu"⁶²⁷ ve hem muhalefet hem de İnönü, hükümeti istifaya davet etmişlerdir. Muhalefet liderleri, Türk askerinin Kore'deki savaşa katılmasını resmi bir savaş ilanına eşitlemiş ve meclisin onayına başvurmuyarak hükümetin anayasayı ihlal ettiğini savunmuşlardır. Başbakan Menderes ise konuyla ilgili meclis önergesine verdiği cevapta, muhalefeti DP hükümetini Türk halkının gözündeki itibarsızlaştırmak maksadıyla bir karalama kampanyası yürütmekle suçlamıştır. Hükümetin, Birleşmiş Milletler'in yaptığı başvuruya uygun bir şekilde karşılık verdiğini vurgulayan Menderes'e göre, Kore'ye asker gönderme kararı bir savaş ilanı olarak değerlendirilemezdi. Ancak konuşmasının son bölümünde, Menderes milliyetçi bir dile başvurup Türk milletinin meclis önergesine kararlı bir şekilde karşılık verdiğini vurgulamıştır: "Memleket bugün bir [K]uvayi [M]illiyeye havası yaşamaktadır. Heyecan içindedir. Arkadaşlar, oraya [Kore] gönderdiğimiz en aziz 4 bin 500 kişilik vatan çocukları yeniden bir vatan kurdular, kanlarıyla kurdular."⁶²⁸ DP milletvekilleri de, Başbakanın sözlerini tekrarlayıp muhalefeti, Türk askerlerinin komünizme karşı kahramanca verilen bir savaşta şehit düştükleri bir ortamda hükümeti yıpratmak için polemik yaratmakla suçlamışlardır. Balkan Savaşları'nın ardından Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde önemli bir rol oynayan Hamdullah Suphi Tanrıöver, Türkiye'nin 1945 sonrasında Kafkasya'da karşı karşıya olduğu Sovyet "tehdidi" ile Kore'de yaşanan felaketin aynı merkezden yöneldiğini savunmuştur: "Zavallı Türk Milleti, bin belâdan artakalan, kahramanlar yetiştiren Türk milleti Türk vatanından uzakta muharebeler ediyor ... oradaki muharebe benim muharebemdir ... Bütün Asya toprakları eski Türk'ün vatanıdır, evinin avlusudur."⁶²⁹ İç sorunları ve anlaş-

627 Türkmen, "Turkey and the Korean War," 170.

628 Haluk Kılçık, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*, 2:203.

629 T.B.M.M Tutanak Dergisi Dönem 9 (1950), 3:181.

mazlıkları bir kenara bırakmayı öneren Tanrıöver, tıpkı Kurtuluş Savaşı'nda olduğu gibi tüm siyasi partilerin ve grupların "âlemşümul [dünya genelindeki] tehlike" karşısında bir araya gelmeleri gerektiğini belirtmiştir.⁶³⁰ Milliyetçilik ekseninde giden bu konuşmaların ardından meclis önergesi DP milletvekillerinin oylarıyla reddedilmiştir. DP yöneticileri, Kore Savaşı'nı CHP'ye ve CHP lideri İnönü'ye karşı siyasi bir araç kullanmayı 1953'te Kore'de ateşkes ilan edilene kadar ve hatta 1954 yılında bile sürdürmüştür. İçişleri Bakanı Fevzi Lütüfî Karaosmanoğlu, İnönü'nün 2. Dünya Savaşı'nda yürüttüğü dış politikayı eleştirmiş ve ülkenin eski tarafsızlık siyasetini kötüleyip DP'nin savaş yanlısı dış politikasını savunmuştur: "Bir devlet adamı memleketi harbe sokmamakla övünmemelidir. Memleketin erkekliğini öldürmeye, yiğitliğini söndürmeye çalışmak herhalde övünülecek bir şey değildir. Yeni iktidarın Kore'ye gönderdiği ve böyle yapmakla çok iyi ettiği tugayımızın kahramanlığı, eski iktidarın memleketi II. Dünya Harbi'ne sokmaması neticesinde; Allaha şükür, erkekliğimizin ölmediğini ve yiğitliğimizin sönmediğini ispat etmiştir."⁶³¹

Türk askerlerinin Çin ordusunun kuşatmasını bir süngü saldırısıyla aştığı Kasım 1950'deki Kunuri Savaşı'nın ardından ülkenin önde gelen köşe yazarları, hükümetin milliyetçi söylemine arka çıkıp savaş yanlısı tutumunu sonuna dek desteklemişlerdir. 3 Aralık 1950 tarihli yazısında, Hüseyin Cahit Yalçın şöyle demiştir: "Kore'de Türk vatanının ve insanlığın selamet ve şerefi için çarpışan Mehmetler bütün cihan karşısında yüzümüzü ağartıyorlar ... Beklenen şudur: Kore'de ve Çin'de ezilecek düşman, Türkiye'ye taarruza geçecek düşmanın kuvvetinden eksilmiş olacaktır. Kore'de muzaffer olacak Birleşmiş Milletler ordusu, Türk vatanının istilasını önleyecektir. Buna rağmen, Türkiye bir taarruza uğradığı takdirde, bugün Türk'ün Kore'deki silah kardeşleri, Amerikalılar, İngilizler ve sair Birleşmiş Milletler kuvvetleri hep birden Türk

630 A.g.e.

631 *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1951.

topraklarından Kızılları imhaya koşacaklardır. Artık dünyada tek bir cephe vardır: medeniyet-vahşet cephesi.”⁶³²

Bu coşkulu milliyetçi hisler sadece ülke genelinde yayımlanan gazetelere değil aynı zamanda bölgesel gazetelerin ilk sayfalarına da yansımıştır. İzmir’de yayımlanan *Yeni Asır* gazetesinde köşe yazarı olan Mehmet Tuncer’e göre, Türk askerleri “vatan topraklarından o kadar uzaklarda yine bu vatanı müdafaa etmekte olduklarını çok iyi biliyorlardı.”⁶³³ Ne için savaştığını bildiği için Türk askerinin Kore’de muzaffer olacağını öne süren Tuncer, yazısına şöyle devam etmiştir: “Türk askeri, niçin çarpışacağını bilerek vatan toprağından ayrıldı. Fakat bütün vatanı kalbinde taşıdı. Kore toprağını, ana vatan toprağı gibi karış karış müdafaa etmesinin, beşe ona karşı bir olarak dövuştüğü halde bir çelik kale gibi o toprağı hakim kalmasının manası budur.”⁶³⁴

Demokrat Parti, Türkiye’nin Kore’deki varlığını seçmenlerin oyunu çekmek ve muhalefet partilerini karalamak için kullanmaya uzun bir süre devam etmiştir. DP, 1954 genel seçimleri öncesinde Türkiye’nin NATO’ya girmesi ve Kore Savaşı’na katılmasıyla ilgili iki kitapçık yayımlamıştır.⁶³⁵ *Türkiye ve Atlantik Paktı* ismini taşıyan ilk kitapçık, coğrafi belirlenimciliğe dayanan yerleşik Soğuk Savaş zihniyetinin tipik bir örneğini oluşturunuyordu: “Aziz vatanımız Avrupa ve Asya’nın telâki noktasında ve en mühim stratejik (askerî ehemmiyeti haiz) bir mevkide bulunuyor.”⁶³⁶ Yazarlara göre, Türk milleti geçtiğimiz asırlarda anavatanını düşmana yani Rusya’ya karşı savunmuştur ancak bugün küçük peykleriyle [uydularıyla] beraber bizden on beş misli fazla nüfusa ve 30 misli araziye ve yirmi otuz misli iktisadi kudrete sahip bir düşmanla boğuş-

632 Hüseyin Cahit Yalçın, “Mehmetçiklerimiz,” *Ulus*, 3 Aralık 1950.

633 Mehmet Tuncer, “Mehmetçik Kore’de Türk Vatanını Müdafaa Ediyor,” *Yeni Asır*, 4 Aralık 1950.

634 A.g.e.

635 *Demokrat Parti Neşriyatından 7: Türkiye ve Atlantik Paktı* (Ankara: Güneş Matbaası, 1954); *Demokrat Parti Neşriyatından 8: Düşmanı Kore’de Karşıladık* (Ankara: Güneş Matbaası, 1954).

636 *Demokrat Parti Neşriyatından 7: Türkiye ve Atlantik Paktı*, 6.

mak çok güçlü.”⁶³⁷ Bu tehlikeli jeopolitik durumun doğal bir sonucu olarak Türkiye Atlantik Paktı’na katılmıştı: “Atlantik Paktına kabulümüz Sovyet emperyalizminin beynine yıldırım gibi indi. Asırlardan beri tatlı bir hülya halinde beslediği Boğazlar, koyu mavi Akdeniz suları, güzel, cazip ve tarihi İstanbul onun için artık ulaşılması mümkün olmayan bir hayal oldu. Rusya’nın bu milli emellerinin tahakkuku ebedi olarak tarihe gömüldü.”⁶³⁸ *Düşmanı Kore’de Karşıladık* isimli diğer kitapçık ise Kore Savaşı’nda Türk askerinin verdiği kayıpları meşrulaştırmayı amaçlıyordu. Kitapçıga göre, Türkiye’de 1953 yılında trafik kazaları sebebiyle yaklaşık 1300 kişi hayatını kaybederken Kore’de hayatını kaybeden asker sayısı binden azdı. Ki böylece, Türkiye NATO üyesi olmuş ve Sovyetler Birliği de “Boğazlar, Kars, Ardahan ve Artvin’e” dair taleplerini geri çekmişti.⁶³⁹

Bu noktada belirtmek gerekir ki, DP yöneticileri, Kore krizinin başlangıcında Kuzey Kore’nin işgal girişimini, komünizmin dünya geneline yayılmasının ilk adımı olarak görmüşlerdir. Dışişleri Bakanı Köprülü, Türkiye’deki ABD askeri heyetini başında bulunan General Horace McBride ile yaptığı görüşmede bu yönde bir görüş belirtmiştir: “Edindiğimiz izlenime göre, Türk yetkilileri bu meselenin öyle ya da böyle yerel bir konu olduğunu ve Kore’nin dışına sıçramayacağını düşünüyorlardı.”⁶⁴⁰ Ancak DP hükümeti ile ana akım gazeteler, en nihayetinde Kore Savaşı’nı 1945’ten beri Türk vatanına yönelik en büyük tehdidi oluşturan “Sovyet emperyalizminin” emellerinin ispatı olarak sunmuşlardır. Hükümetin komünizm karşıtı ve milliyetçi söylemi o kadar etkili olmuştur ki, Türk askerleri tıpkı geçmişte Osmanlı ordusu için Yemen ile Galiciya’da savaşan ve bu bölgeleri emperyal vatanın bir parçası olarak gören ataları gibi Kore’yi kendi vatanlarının bir parçası olarak saymışlardır.⁶⁴¹ Buna karşılık, DP hükümetinin

637 A.g.e., 7.

638 A.g.e., 14.

639 *Demokrat Parti Neşriyatından 8: Düşmanı Kore’de Karşıladık*, 6, 12.

640 *Foreign Relations of the United States 1950*, 5:1275–1276.

641 Öke, *Unutulan Savaşın Kronolojisi*, 85.

savaşın başından beri esas hedefi Türkiye'nin NATO üyesi olması için gerekli zemini hazırlamaktan ibaretti. Bu hedefi gerçekleştirmek uğruna DP yöneticileri, Kore'ye Türk askerinin gönderilmesine karşı her türlü muhalefeti bastırmış ve savaşa dönük eleştirileri "vatan hainliği" ile ilişkilendirerek vatan kavramını etkin biçimde kullanmışlardır.

Kıbrıs: Yavru Vatandan Kangrenlenmiş Bir Soruna

Kıbrıs meselesi, Türkiye'nin dış politikasındaki ve siyasi söylemindeki dönüşümü gösteren en iyi örnektir. 1950'lerin başlarından itibaren Kıbrıs, yönetici elitler tarafından yavru-vatan olarak sunulmaya başlanmış ve yavru-vatanın anavatan Türkiye ile birleşmesi hayati öneme sahip bir milli dava olarak algılanmıştır. Ancak 21. yüzyılla beraber, dış politika-da Kıbrıs'a dair bu yerleşik bakış açısı çarpıcı bir değişime uğramıştır. Avrupa Birliği'nin 1999 Helsinki Zirvesi ile beraber Türkiye'nin AB üyelik süreci resmen başlamış olsa da, Kıbrıs meselesinin çözüme kavuşturulması tam üyelik müzakerelerinin başlaması için bir önkoşul haline gelmiştir.⁶⁴² Milli Güvenlik Kurulu'nu da barındıran Türk dış politikasının karar vericileri ile işadamları dernekleri ve sendikaları içeren Türk toplumunun geniş bir kesimi, ülkenin insanlarına daha iyi bir gelecek sunmanın en uygun yolu olarak gördükleri Türkiye'nin AB ile bütünleşmesi hedefini gerçekleştirmek için daha önce benzeri görülmemiş bir koalisyon oluşturu-

642 Helsinki Zirvesi'nin sonuç bildirgesinin 4 ve 9a paragrafları, Türkiye'nin AB üyeliği için Kıbrıs meselesinin çözümünün önemini vurgulamıştır: "4) Bu bakımdan, Avrupa Konseyi, anlaşmazlıkların BM Şartı'na uygun olarak barışçı yoldan çözümlenmesi ilkesini vurgular ve aday devletleri süregiden sınır anlaşmazlıklarını ve ilgili diğer meseleleri çözmek için her türlü gayreti göstermeye davet eder. Bunda başarılı olunamadığı takdirde, anlaşmazlığı makul bir süre içinde Uluslararası Adalet Divanı'na götürmelidirler. Avrupa Konseyi, süregiden anlaşmazlıklara ilişkin durumu, özellikle üyelik süreci üzerindeki yansımalarıyla ilgili olarak ve en geç 2004 yılı sonuna kadar Uluslararası Adalet Divanı yoluyla çözüme bağlanmalarını teşvik etmek amacıyla gözden geçirecektir "9a) Avrupa Konseyi, 3 Aralık 1999 tarihinde New York'ta Kıbrıs meselesinin kapsamlı çözümüne yönelik olarak başlatılan görüşmeleri memnunklukla karşılar ve Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreteri'nin bu süreci başarıyla sonuçlandırma yönündeki gayretlerine güçlü desteğini ifade eder."

muşlardır. Toplumun geniş bir kesimi, Kıbrıs meselesini artık Türkiye'nin Avrupalılaşmasını tehdit eden kangrenleşmiş ve dolayısıyla cerrahi bir müdahaleyle kesilip atılması gereken bir sorun olarak görmeye başlamıştır. Bu doğrultuda, böylesi bir cerrahi müdahale, Türkiye'nin AB ile bütünleşmesinin olmazsa olmaz bir koşulu olarak tasvir edilmiştir. Türk hükümetinin 2004 yılında Kıbrıs meselesinin çözümü için Annan Planı'nı esas almayı kabul etmesi, Türkiye'nin dış politikasında bir dönüm noktası olmuştur. Kıbrıs meselesi etrafında şekillenen tarihi blok, böylesi bir çözüme karşı çıkan milliyetçi grupları ve en başta da, 1950'lerden beri Kıbrıs'taki Rum toplumuna karşı yürütülen mücadeleye etkin biçimde katılan ve Annan Planı'nı "Kıbrıs Türklerini imha etme planı" olarak tanımlayan, deneyimli Kıbrıslı Türk lider Rauf Denktaş'ı saf dışı bırakmıştır.⁶⁴³

Kitabın bu bölümünde, Türkiye'nin AB üyeliğinin dış politika söyleminde nasıl hegemonik bir proje haline geldiğini ve AB üyeliği sürecinin ilerlemesi için Kıbrıs meselesini bir an önce çözüme kavuşturma hedefinin, yavru-vatan Kıbrıs'ı Türkiye ile birleştirme şeklindeki geleneksel milli davanın yerine nasıl geçtiği incelenecektir.⁶⁴⁴ Ancak bu değişimin Türkiye ve dünya genelindeki toplumsal, ekonomik ve kültürel dönüşümlerden ayrı tutularak incelenmesi mümkün değildir. 1980'de askeri bir cuntanın iktidara el koyduğu Türkiye, geçtiğimiz otuz yıl içerisinde demokratik reformlarla birlikte Koppenhag kriterlerini karşılayan bir AB üyesi adayı ülke haline gelmiştir. Ancak gene aynı dönemde hayata geçirilen ve daha önce benzeri görülmemiş ekonomik liberalleşme ve özelleştirme, Türkiye ekonomisinde sıkı devlet denetimine dayanan ithal-ikameci sanayileşme tarzından, ülkeyi küresel piyasalarla bütünleştirmeyi hedefleyen ihracat yönelimli bir yapıya doğru bir değişimin yaşanmasına yol açmıştır. Bu kökten değişimlerin sonucu olarak, devlet-toplum ilişkilerinin dayandığı

643 "Eteğindeki Taşları Döktü," *Radikal*, 5 Mart 2004.

644 Torfing'e göre, hegemonik proje, "devletin, ekonominin ve sivil toplumun nasıl düzenleneceğine dair bir vizyonu olan ve hegemonikleşmeyi arzulayan siyasi bir projedir." Bakınız: Torfing, *New Theories of Discourse*, 302.

zemin de otoriter bir yapıdan demokratik bir yapıya doğru kaymıştır. Soğuk Savaş sırasında, dış politika üzerine hiçbir söz hakkı bulunmayan çıkar grupları ve sivil toplum kuruluşları (STK), Türkiye'nin dış dünya ile olan ilişkilerini etkilemeye ve şekillendirmeye başlamıştır. Türkiye'nin, Kıbrıs'a dair 2000'lerdeki yeni dış politika tutumu (Kıbrıs meselesini Birleşmiş Milletler, ABD ve AB'nin de dâhil olduğu uluslararası bir plan çerçevesinde çözmeye dayanan), bu dönüşümün ilk örneğini oluşturmuştur.

1878'de İngiliz egemenliğine bırakılan Kıbrıs, 1920'de ilan edilen Misak-ı Milli'ye göre Türk vatanının bir parçası değildi. İngiltere, Lozan Konferansı sırasında Türkiye'nin Kıbrıs ile ilgili tüm haklarından feragat etmesi ve adanın İngiltere tarafından ilhak edildiğini tanıması konusunda ısrarcı bir tutum sergilemiştir.⁶⁴⁵ İngiliz İmparatorluğu'nun 2. Dünya Savaşı'nın ardından çözülmeye gitmesiyle, "Emekçi Halkın İlerici Partisi" (AKEL) ile Kıbrıs Başpiskoposu Makarios'un öncülük ettiği Kıbrıslı Rumlar, kendi kaderini tayin etmek ve *Enosis* (Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasını savunan siyasi fikir) için taleplerini ortaya koymaya başlamışlardır. Yunanistan'ın, Kıbrıs'ta kendi kaderini tayin etme ilkesinin uygulanması için BM'ye başvurduğu 1954 yılına kadar Türkiye, zaman zaman yaptığı açıklamalarda, adada İngiliz yönetiminin sürmesinden yana olduğunu açıklamıştır. DP'nin iktidara gelmesinden birkaç ay önce, CHP'li Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, 23 Ocak 1950'de şu açıklamayı yapmıştır: "Kıbrıs meselesi diye bir mesele yoktur. Bunu bir müddet evvel gazetecilerin bir sualine cevaben de söylemiştim. Kıbrıs diye bir mesele yoktur, çünkü Kıbrıs İngiltere'nin hâkimiyeti

645 Lozan Antlaşması'nın 16. ve 20. maddelerinde şu ifadeler geçer: "16) Türkiye, işbu Antlaşmada belirtilen sınırlar dışında bulunan topraklar üzerindeki ya da bu topraklara ilişkin olarak, her türlü haklarıyla sıfatlarından ve egemenliği işbu Antlaşmada tanınmış adalardan başka bütün öteki adalar üzerindeki her türlü haklarından ve sıfatlarından vazgeçmiş olduğunu bildirir. Bu toprakların ve adaların geleceği, ilgililerce düzenlenmiştir ya da düzenlenecektir." "20) Türkiye, Britanya Hükümetince Kıbrıs'ın 5 Kasım 1914'te açıklanan ilhakını tanıdığını bildirir. Erişim tarihi: 22 Kasım 2008. <http://ua.mfa.gov.tr/>.

ve idaresi altındadır. İngiltere'nin bu adayı başka bir devlete devretmek hususunda en küçük bir niyeti, bir temayülü olmadığını biliyoruz.⁶⁴⁶

Ankara'nın Kıbrıs'taki statükonun devamından yana tutumu, Demokrat Parti iktidarında da devam etmiştir. 1 Nisan 1954'te, bir milletvekilinin hükümetin Kıbrıs'a dair tutumunun ne olduğunu sorması üzerine Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Köprülü şöyle cevap vermiştir: "Dost ve müttefik Yunanistan'ın devlet adamları ile yapılan görüşmelerde, Kıbrıs üzerinde herhangi bir muhavere [karşılıklı konuşma] ve müzakere cereyan etmiş değildir. Bunun sebebi Türkiye'nin Kıbrıs meselesi diye bir mesele mevcut olmadığı mütalaasında bulunması ve Kıbrıs halen İngiltere'ye ait olduğuna göre bu Ada hakkında Yunanistan'la ilgili konuşmalar yapılmasının caiz olmamasıdır. Günün birinde Kıbrıs'ın İngiltere ile müzakereye mevzu olması halinde bittabi bu Ada'da büyük bir Türk ekalliyeti [azınlığı] bulunması keyfiyeti bizim de söz sahibi olmamızı istilzam edecektir [gerektirecektir]."⁶⁴⁷ Türkiye'nin, Kıbrıs'ta İngiliz kolonyel yönetimine sunduğu destek, 1950'lerdeki Batı yanlısı dış politikasıyla da örtüşmekteydi. Menderes hükümeti, İngiltere ve ABD ile ortak hareket ederek Mısırlı lider Cemal Abdülnasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesini kınayan ülkelerden biri olmuştur.⁶⁴⁸ Afrika ve Asya ülkelerinin, Birleşmiş Milletler'de oluşturduğu blokla beraber hareket eden ve Asya ve Afrika'daki kendi kaderini tayin etmeye dayanan ulusal hareketleri destekleyen Yunanistan'ın tam aksine Türkiye, Fransa'nın yanında yer almış ve "1950'lerde, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda Cezayir, Tunus ve Fas'ın bağımsızlığıyla ilgili yapılan oylamalarda Fransa lehine oy kullanmıştır."⁶⁴⁹

646 Fahir Armaoğlu, *Kıbrıs Meselesi: 1954–1959* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1963), 20.

647 *Hürriyet*, 2 Nisan 1954; "No 'Cyprus Question' for Turkey," *The Times*, 3 Nisan 1954.

648 Simon C. Smith, *Reassessing Suez 1956: New Perspectives on the Crisis and Its Aftermath* (Burlington, VT: Ashgate, 2008), 124.

649 Berdal Aral, "Fifty Years On: Turkey's Voting Orientation at the UN General Assembly, 1948–97," *Middle Eastern Studies* 40, sayı 2 (Mart 2004): 138–139.

Türk hükümeti her ne kadar 1950'lerin ilk yarısı boyunca Kıbrıs hakkında iddialı açıklamalar yapmaktan kaçınmışsa da, 1945'ten beri "komünist tehdide" karşı hükümet tarafından desteklenen milliyetçi gruplar ve gazeteler, Türk hükümetinden önce Kıbrıs'ı sahiplenmiş ve konu hakkında kamuoyu oluşturmaya başlamışlardır. *Hürriyet* gazetesi, 1950'lerde Kıbrıs meselesinde bu yaklaşımın başını çekmiş ve gazetenin genel yayın yönetmeni Sedat Simavi, Türk halkına ve hükümetine adadan Türkleri kovarak Kıbrıs'ı yeni bir Girit'e dönüştürmeyi amaçlayan Yunan emellerine karşı tepki göstermeleri tavsiyesinde bulunmuştur. Adadaki siyasi durum daha da alevlendikçe, *Hürriyet* İstanbul'daki Rum azınlığı Kıbrıs'taki Rum isyancılara yardım etmekle suçlamış ve 6-7 Eylül 1955'te Rum azınlığa yönelik gerçekleştirilen pogromlara zemin hazırlamıştır.⁶⁵⁰ Bu dönemde öne çıkan başka bir aktör ise Temmuz 1953 gibi erken bir tarihte "Türk gençliği ... Kıbrıs davasını benimsemiş ve millî bir dava olarak ele almış bulunmaktadır" şeklinde bir açıklama yapan Türkiye Milli Talebe Federasyonu'ydu.⁶⁵¹ Türkiye'nin bir Kıbrıs meselesi olmadığını açıklayan Dışişleri Bakanı Köprülü'den sadece üç hafta sonra, Türkiye Milli Talebe Federasyonu çarpıcı biçimde Kıbrıs'ın anavatanın bölünmez bir parçası olduğunu açıklamıştır.⁶⁵²

Türkiye'deki hegemonik siyasi söylem 1954 yılından itibaren Kıbrıs'ı yavru-vatan olarak tanımlamış ve Kıbrıs'ın en nihayetinde Türkiye ile birleşmesi fikri gazeteler ve iktidarlar tarafından milli dava olarak benimsenmiştir. Yunanistan'ın Ağustos 1954'te Kıbrıs'ın kendi kaderini tayin etmesi için Birleşmiş Milletler'e başvurmasının hemen ardından Türkiye Milli Talebe Federasyonu, "Kıbrıs Türktür Derneği"ni kurmuş ve bir yıldan az bir süre içerisinde, ülke genelinde derneğin yüzden fazla şubesi açılmıştır. Derneğin Kıbrıs Türkleri ile kurduğu yakın ilişkilerin bir sonucu olarak,

650 Armaoğlu, *Kıbrıs Meselesi*, 46.

651 A.g.e., 41.

652 A.g.e., 54.

“Kıbrıs Milli Türk Birliği Partisi’nin başkanı Fazıl Küçük, partinin ismini “Kıbrıs Türktür Partisi” olarak değiştirmiştir. Sovyetler Birliği’nin, 2. Dünya Savaşı sonrası bölgedeki gücünü pekiştirmesiyle birlikte, milliyetçi ve Pantürkizm yanlısı grupların Kafkasya ve Orta Asya’daki Türki toplumlarla birleşme umutları iyice söndüğünden, Kıbrıs meselesi 1950’li yıllarda bu gruplar için en gözde oyun alanı haline gelmiştir. Bu milliyetçi grupların, Kıbrıslı Rumların *Enosis* emellerini şiddetle reddetmelerine rağmen, adanın Türkiye tarafından ilhak edilip Türkleştirilmesini savunmaları tuhaf bir tezattır. Bu gruplara göre, kuzeydeki Sovyet “kızıl tehlikesi”, bağlantısızlık yanlısı tutumu Türkiye’nin selametine tehdit olarak görülen Makarios liderliğinde Kıbrıs’ta komünist bir rejim kurarak Anadolu’yu kuşatmayı amaçlıyordu. Ahmet Emin Yalman, 1950 gibi erken bir tarihte Türkiye’nin Kıbrıs’ta bir Moskova sabotajıyla karşı karşıya olduğunu açıklamıştır.⁶⁵³ Türk kamuoyunu harekete geçirmek için Kıbrıs’ı yavru-vatan olarak resmeden milliyetçi yayınlar, 1950’lerin ikinci yarısında büyük bir hızla yaygınlaşmıştır.⁶⁵⁴ Okullardaki ders kitaplarında Kıbrıs hakkında bir bilgi verilmemesi sebebiyle Türk kamuoyunun ada hakkında bir fikri olmadığından, bu milliyetçi yayınlarda, Kıbrıs’ı Türkiye’ye ebediyen bağlı gösteren haritalar kullanılmıştır. Bu yayınlar içinde en fazla öne çıkanlardan biri olan *Kıbrıs Türktür* kitapçığının kapağında, Kıbrıs’ı Türkiye’ye asmalı bir kilitte bağlanmış biçimde gösteren bir harita yer almaktaydı. (Şekil 4.5).⁶⁵⁵

Türk toplumunda artan milliyetçi hislerin ve “Kıbrıslıların Milli Mücadele Örgütü”nün (EOKA) Kıbrıs’ı Yunanistan ile birleştirmek için silahlı mücadeleye başlamasının sonucunda, Türk hükümeti İngilizlerin en nihayetinde adadan çekileceğini

653 Ahmet Emin Yalman, “Neden Bir Kıbrıs Meselesi Var?” *Vatan*, 18 Ocak 1950. Alıntı yapılan eser için: Armaoğlu, *Kıbrıs Meselesi*, 23.

654 Bu yayınlara örnek olan ve içinde şiirler ve makaleler bulunan milliyetçi bir kitap için bakınız: F. Cemal Oğuz Öcal, *Kıbrıs’a Seferim Var* (İstanbul: Sinan Matbaası, 1958).

655 *Kıbrıs Türktür* (Ankara: Güzel İstanbul Matbaası, 1958). “Turkish Case on Cyprus,” *The Times*, 25 Ağustos 1955.

Şekil 4.5: 1958’de yayımlanan *Kıbrıs Türktür* kitapçığının kapağı. Kitapçığın kapağında, Kıbrıs haritası Türkiye haritasını çevreleyen bir hilâle asmalı bir kilitte bağlanmış halde-
dir. Kitabın üst kısmında yer alan yıldızın içinde ise Mustafa Kemal Atatürk’ün fotoğrafı
yer almaktadır. Kıbrıs’a dair bu görsel, 1950’ler sonunda Türkiye ve Kıbrıs’ta gerçekleşt-
rilen toplu gösterilerde yaygın biçimde kullanılmıştır.

öngörerek yürüttüğü statüko yanlısı siyaseti değiştirmesi ge-
rektiğini fark etmiştir. Türkiye ile Yunanistan, Kıbrıs mesele-
sini konuşmak için Ağustos 1955’te Londra’da düzenlenen
Üçlü Konferansa davet edilmiş ve böylece, Türkiye’nin Kıbrıs
meselesinde resmi bir aktör olduğu meşrulaşmıştır. Londra’ya
gidecek Türk heyeti İstanbul’dan ayrılmadan bir gün önce,
Adnan Menderes meseleye dair Türk tezini şöyle açıklığa
kavuşturmuştur: “Şurasının herkesçe ve açık olarak bilinme-
si lâzım gelir ki, Türkiye sahillerinin büyük bir kısmı, başka
devlete [Yunanistan] ait olan tarassut [gözetleme] ve tehdit pa-

langalarıyla muhat [sarılı] bulunuyor. Bir Kıbrıs sahası bugün salim görünmektedir. Bu bakımdan Kıbrıs Anadolu'nun bir devamından ibarettir ve onun emniyetinin esas noktalarından birisidir. Bu itibarla onun bugünkü durumunda bir tebeddül [değişim] bahis mevzuu olursa, bunun teknik esaslara değil, çok daha mühim ve esaslı olan diğer hakikatlere ve mesnedlere göre halledilmesi ve Türkiye'ye raci [uygun] olması lâzım gelir. Londra'ya gidecek olan heyetimiz, statükonun muhafazasını asgari şart olarak müdafaa edecektir. Statükonun muhafazası, her türlü ihtilâtları [karışıklığı] men edecek bir haldir."⁶⁵⁶ "Kıbrıs Türk'tür" şeklindeki milliyetçi söylemle paralel bir şekilde Menderes, bu açıklamasını Kıbrıs ile Türkiye'nin coğrafi yakınlığına dayandırmış ve "Kıbrıs'ı, Anadolu'nun bir devamı" olarak tanımlamıştır. Açıklamadaki diğer bir çarpıcı bir nokta da, Menderes'in adanın iki etnik grubun kendi devletlerini kurması şeklinde taksim edilmesi fikrini reddetmesidir zira taksim fikri, 1957 yılından sonra Türkiye'nin Kıbrıs'a dair dış politikasının temelini oluşturacaktır: "Bir vatan, terzinin önündeki kumaş parçası gibi neresinden istenirse kesilebilir bir meta değildir. O, esas itibariyle etnik, hakikatlere dayanmakla beraber, coğrafi, siyasî, iktisadî ve askerî bir bütün teşkil etmek bakımından türlü âmillerin tesiri altında, tarihi hâdiselerin gösterdiği istikamette hudutları çizilen bir coğrafya parçasıdır."⁶⁵⁷ Temmuz 1956'da, Demokrat Parti'nin meclis grubunda benzer bir açıklama daha yapılmıştır: "Anavatanın bir parçası olan Kıbrıs, coğrafya bakımından olduğu gibi bütün tarih boyunca da Anadolu'ya ait olmuştur. Ve Türkiye'nin emniyeti bakımından hayati bir ehemmiyeti haizdir."⁶⁵⁸

Kıbrıslı Türkler adanın toplam nüfusunun sadece yüzde 20'sini oluşturduğundan, Türk hükümeti kısa bir süre içerisinde adanın tamamının Türkiye ile birleşmesinin gerçekleş-

656 Konuşmanın tamamı için bakınız: *Ayin Tarihi*, 1955 Ağustos. Erişim tarihi: 12 Şubat 2009. www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1955/agustos1955.htm.

657 *Ayin Tarihi*, Ağustos 1955.

658 *Ayin Tarihi*, Temmuz 1956. Erişim tarihi: 12 Şubat 2009. www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1956/temmuz1956.htm.

tirilebilir bir hedef olmadığının farkına varmıştır. Menderes'in 28 Aralık 1956'da Türkiye'nin adada taksimden yana olduğunu ilan etmesiyle birlikte Türkiye'nin Kıbrıs'a dair bakış açısı tamamen değişmiştir.⁶⁵⁹ Türk siyasi yöneticileri açısından Kıbrıs artık sadece Kıbrıslı Türklerin korunması için değil aynı zamanda stratejik nedenler yüzünden de önemli bir yer haline gelmiştir: "Ada taksim edilirken oradaki 120 bin Türk nüfususunu yâd ellere tevdi edemeyiz [yabancılar terk edemeyiz] ve orada, 25 milyonun emniyetine nıgehban olan [bekçilik yapacak] bir kara parçasında, ileri karakolumuzun mevcut bulunmasını mutlaka zarurî görmekteyiz."⁶⁶⁰ Türkiye'nin Kıbrıs'a 1974'te askeri müdahalede bulunmasıyla, adanın iki etnik grup arasında taksim edilmesi hedefi gerçekleştirilmiştir. Kıbrıs için 1950'lerin sonunda ve 1960'lar boyunca gerçekleştirilen kitlesel gösterilerde, "Ya taksim ya ölüm" sloganı yaygın bir şekilde kullanılmış ve böylece taksim kelimesi Türk halkının ve Kıbrıslı Türklerin zihinlerinde köklü bir yer edinmiştir.

1959'da Zürih ile Londra'da düzenlenen konferansların ardından, 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu yeni devletin siyasi sistemi, Kıbrıslı Rumlar ile Türkler arasında iktidar paylaşımına dayanan bir federasyondur ve Türkiye, Yunanistan ve İngiltere garantör devletler olacaktır. Türkiye, Kıbrıs Cumhuriyeti'ni tanıyarak taksim tezinden geri adım atmış gibi gözükse de, hem Türkiyeli hem de Kıbrıslı Türk liderler adanın kuzey kısmında bağımsız bir Türk devleti kurma hedefinden asla vazgeçmemişlerdir. Kıbrıslı Rumlar ile Türkler arasında 1964'te çatışmalar patlak verince, dönemin başbakanı İsmet İnönü, "Muahede hükmü [1959 tarihli Garantörlük Antlaşması] dâhilinde bulunmak için resmî ağızdan taksim sözü ile değil, federasyon şekli ile münakaşaya başladık" şeklinde bir görüş belirtmiştir.⁶⁶¹ Yunanistan'daki

659 Armaoğlu, *Kıbrıs Meselesi*, 288.

660 A.g.e, 287.

661 *Dışişleri Belleteni* (Ankara: Dışişleri Bakanlığı, 1964), 2:63. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk Türkiye Cumhuriyeti büyükelçisi olan Emin Dirvana, Rauf Denktaş'ın yeni kurulmuş bu devletin ayakta kalabileceğine hiçbir zaman inanmadığını açıklamıştır. Dirvana, Denktaş'ı Kıbrıs Türk Cemaat Meclisi Başkanı olarak Türk cemaatinin ekonomik ve sosyal kalkınması

askeri cunta tarafından desteklenen ve Kıbrıs'ı Yunanistan ile birleştirmeyi amaçlayan aşırı milliyetçi askeri darbenin ardından, Temmuz ve Ağustos 1974'te gerçekleştirdiği iki askeri harekâtla Türkiye ve hem fiziki hem de etnik açıdan adayı ikiye ayırmıştır. 1983'te, adanın kuzeyinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) kurulduğu resmen açıklanmış ve adanın toplam yüzölçümünün yüzde 36'sının denetimi Türk tarafına geçmiştir. Buna karşılık, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, KKTC'nin kuruluşunu "hukuken geçersiz" saymıştır. Tamamen Türkiye'ye bağımlı olan bu cumhuriyeti, resmen tanıyan tek ülke gene Türkiye olmuştur.

Türkiye her ne kadar "Kıbrıs Barış Harekâtını" Kıbrıs Cumhuriyeti'nin meşru bağımsızlığını ve anayasal düzenini yeniden tesis etmek olarak haklı çıkarmaya çalışmışsa da, adanın kuzeyinde yaşayan neredeyse tüm Rumların sürülmesiyle ve 30.000 Türk askeri personelinin adadaki varlığının kalıcı hale gelmesiyle sonuçlanan yeni ve bağımsız bir Türk devletinin kurulması, askeri harekâtın beyan edilmiş barışçıl amaçlarıyla çelişmekteydi. Türk siyasetçiler ve askeri yetkililer, hiçbir zaman için Türk askerlerinin ve garnizonlarının adadaki varlığını Kıbrıslı Türkler ve Rumlar bir anlaşmaya varınca sona erecek geçici bir durum olarak görmemişlerdir. Türkiye'nin Kıbrıs'ta düzenlediği askeri harekât, 1974'ten beri yavru-vatanı Yunan zulmünden kurtaran bir "zafer" olarak sunulmuştur. 1974'te Türkiye Başbakanı olan ve Türk askerinin Kıbrıs'a çıkma emrini veren Bülent Ecevit, milli bir kahraman olmuş ve İstanbul'u fethedip Bizans İmparatorluğu'nu ortadan kaldıran Fatih Sultan Mehmed'i andıracak biçimde "Kıbrıs Fatihi" olarak alkışlanmıştır. 1983'teki kuruluşundan 2005'e kadar KKTC'nin cumhurbaşkanı olan Rauf Denktaş, Kıbrıslı Türkler ile Rumların bir arada barışçıl biçimde yaşayabileceklerine asla inanmamıştır. Denktaş, Kıbrıslı kimliğinin asla gerçekleşmeyeceğini vurgulamak için "tek hakiki Kıbrıslı, Kıbrıs

için çalışmak yerine Rumlarla didişmek ile suçlamıştır. "Denktaş Hakikati Tahrif Ediyor," *Milliyet*, 15 Mayıs 1964.

eşegidir" ifadesini kullanmıştır.⁶⁶² Bu doğrultuda, 1974 sonrası Kıbrıslı Rumlar ile yapılan tüm müzakerelerde Denktaş, adanın taksim edilmesini meşrulaştıracak ve böylece Kıbrıslı Türklerin bağımsızlığı için gerekli zemini oluşturacak bir konfederasyon ya da iki egemen devlete dayanan gevşek bir federasyon tezini ısrarla savunmuştur.

1999 Helsinki Zirvesi ile 2004'te Annan Planı'nın onaylanması için KKTC'de gerçekleştirilen referandum arası dönemde, Kıbrıs'a dair ayrı bir Türk devleti olarak yavru-vatanı savunmaya dayanan geleneksel Türk dış politikası çarpıcı biçimde değişime uğramıştır. Avrupa Birliği, Türkiye'ye Helsinki Zirvesi'nde resmi üyelik statüsü verirken, üyelik sürecinin devamının Kıbrıs meselesinin tatmin edici bir çözüme kavuşturulmasından geçtiğini de ayrıca belirtmiştir. Böylece, Türkiye artık Kıbrıs'ı milli bir dava olmaktan çıkarmaya hazır bir hale gelmiş ve ada, AB üyeliğinin önündeki en büyük engel olarak görülmeye başlanmıştır. Avrupa Birliği, Kıbrıs meselesinin çözülmesini bir önkoşul haline getirerek Türk siyasi liderlerinin, Kıbrıslı Rumlar ile masaya oturması için Kıbrıslı Türk lider Denktaş'ı sıkıştıracaklarını umut etmekteydi. Bu durumun bir sonucu olarak, AB yanlıları ile AB karşıtları arasında görünüşte Kıbrıs üzerinden çıkan üst düzey tartışma tüm kamuoyuna sirayet etmiştir. Yaşanan bu tartışma, Türkiye'nin gelecekte AB üyeliği sayesinde küreselleşmiş dünyayla bütünleşmiş demokratik bir ülke mi olacağı yoksa "küreselleşme sürecinin getirdiği dönüşüme" direnen tecrit edilmiş bir ülke mi olacağı üzerinden hararetli bir hal almıştır.⁶⁶³

İçlerinde TÜSİAD'ın, liberal ve sosyal demokrat köşe yazarları ile gazetelerin, sivil toplum örgütlerinin, Kürt aydınlarının ve 2002 genel seçimleriyle iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) bulunduğu AB yanlısı aktörler, geleneksel milli güvenlik söyleminde bir değişikliğe giderek ve AB üyesi olmak için yapılması gerekenleri yaparak Türkiye'nin Kıbrıs

662 Niyazi Kızılyürek, *Milliyetçilik Kışkacında Kıbrıs* (İstanbul: İletişim, 2002), 294.

663 Pınar Bilgin, "Turkey's Changing Security Discourses: The Challenge of Globalization," *European Journal of Political Research* 44 (2005): 182.

meselesini çözmesi gerektiğini vurgulamışlardır. 2001 yılında, Türkiye Cumhuriyeti 1923'ten beri belki de en ciddi ekonomik krizini yaşamaktaydı. Bu dönemde, Türk lirası yüzde 50 gibi bir değer kaybetmiş, yüzbinlerce insan işinden olmuş ve büyük Türk holdinglerine ait ondan fazla özel banka iflasını ilan etmişti. Yaşanan bu ekonomik çöküş sırasında, Türkiye'nin en büyük sanayicileri ve sermaye sahipleri, Türkiye'nin dış politikasına müdahale etmeye karar vermişler ve Türkiye'nin ekonomik krizden çıkmasını sağlayacağını düşündükleri AB üyeliğinin önkoşulu olan Kıbrıs meselesinin çözümünü isteyen açıklamalarını basın ve diğer medya araçlarıyla duyurmuşlardır. TÜSİAD, Kasım 2001'de, Türkiye'nin geleceği için Kıbrıs meselesinin çözüme kavuşturulmasının önemini şöyle vurgulamıştır: "Ülkemizin öncelikli ulusal çıkarı AB üyeliği hedefini bir an önce gerçekleştirmektir. Bu nedenle, Kıbrıs konusunun önümüzdeki dönemde Türkiye'nin AB üyeliği önünde engel oluşturmaması için izlenecek politikaların AB ile derin krizler yaratmayacak şekilde ele alınması gerekmektedir. Kıbrıs konusunda çözümsüzlüğün, Türkiye-AB ilişkilerinde ve Türkiye'nin tam üyelik perspektifinde aksamaya yol açmasının tarihi ve toplumsal sorumluluğunun ağır olacağı unutulmamalıdır."⁶⁶⁴ Ancak aynı TÜSİAD, 1974 yılında gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtını da desteklemiş ve o dönem yaptığı açıklamada, ekonomik alanda yatırımlar yaparak askerî harekâta katkıda bulunmanın TÜSİAD için milli bir sorumluluk olduğunu vurgulamıştır.⁶⁶⁵ Türkiye'nin en büyük holdinglerinden biri olan Sabancı Holding ve sahip olduğu Akbank, askerî harekâtın başlamasının hemen ardından orduya 1,5 milyon Türk Lirası bağışlamıştır.⁶⁶⁶ Bununla beraber, TÜSİAD'ın 2001'de yaptığı açıklama, Türk sanayicilerinin Kıbrıs meselesine dair tutumunun 2000'lerle beraber tamamen değiştiğini ortaya koymaktadır.

664 "TÜSİAD: Aman Kıbrıs AB'yle Aramızı Bozmasın," *Hürriyet*, 17 Kasım 2001.

665 *Türkiye İktisat Gazetesi*, 8 Ağustos 1974.

666 "İlk Gün Milliyet Aracılığı ile Yarım Milyon Bağış Yapıldı," *Milliyet*, 25 Temmuz 1974.

AKP, bu açıklamadan yaklaşık bir yıl sonra, 2002 genel seçimlerinde büyük zafer kazanarak iktidara gelmiş ve 550 milletvekilinden oluşan meclise 363 milletvekili sokmayı başarmıştır. Buna karşılık, AKP lideri Recep Tayyip Erdoğan, 1998’de halka hitap ettiği bir konuşmada okuduğu bir şiirle halkı sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa tahrik ettiği gerekçesiyle aldığı cezadan ötürü seçimlere girememiştir. O dönemde Erdoğan, AB’den kopuk askeri-bürokratik bir yapının kontrol ettiği, demokratik olmayan bir Türkiye’de bir siyasi geleceğinin olmayacağını gayet iyi farkındaydı. Erdoğan, genel seçimlerin hemen ardından Türkiye’nin AB üyeliği için bir seferberlik başlatmış ve Kıbrıs meselesini çözmekte kararlı olduğunu beyan etmiştir. Bu doğrultuda, Erdoğan Annan Planı’nın Kıbrıs’taki müzakereler için bir esas oluşturmasını onaylamıştır:

Bize göre, Kıbrıs meselesinin artık el zayıflatan bir mesele olmaktan çıkarılması gerek. Bunun için, biz müzakere etmeye hazırız. Kıbrıs konusunda statükonun yerleşik dilini kullanmamaktan yanayız. 40 yıldır süren probleme çözüm bulmak gerek. Her iki taraf artık çözümsüzlüğü bir siyaset biçimi olarak benimsememeli. Bize göre Annan planı, müzakere edilebilir bir tasarımdır. Kimi çevrelerce iddia edildiği gibi bu plan tartışılmaz ve değiştirilmez bir metin değildir. Kimse Kıbrıs meselesini gözden çıkaramaz ve Kıbrıs’ın önemini küçültemez. Bizim söylediğimiz görüşme, müzakere sürecine katılarak hem Kıbrıs Türk halkının hem de Türkiye’nin geleceğini düşünerek akılcı davranmaktır. Bu meseleyi çözebiliriz ve çözmeliyiz diyoruz.⁶⁶⁷

Erdoğan’ın Kıbrıs meselesi hakkındaki görüşleri, Türkiye’nin geleneksel Kıbrıs politikasında bir eksen deği-

667 Turkish Leader Says UN’s Cyprus ‘Negotiable Idea,’” *BBC World Wide Monitoring*, 5 Ocak 2003. Erişim tarihi: 11 Mart 2009. <http://www.lexisnexis.com>.

şikliğinin simgelediği gibi 2003-2009 arası Erdoğan'ın başdanışmanlığını yapan, hemen ardından Erdoğan hükümetinde Dışişleri Bakanlığı görevine getirilen Ahmet Davutoğlu'nun o dönemki vizyonu da çelişmekteydi. Davutoğlu, Erdoğan'ın yukarıda aktarılan konuşmasından sadece iki yıl önce yayımlanan çok satan kitabı Stratejik Derinlik'te Kıbrıs hakkındaki kendi stratejisini çok açık biçimde ifade etmiştir: "Orada tek bir Müslüman Türk olmamış olsa bile Türkiye'nin bir Kıbrıs meselesi olmak zorundadır. Hiç bir ülke kendi hayat alanının kalbinde yer alan böyle bir adaya kayıtsız kalamaz. Nasıl üzerinde ciddi bir Türk nüfus kalmamış olan Oniki Ada Türkiye açısından önemini korumaya devam ediyorsa ve nasıl hiçbir beşeri uzantısı olmadığı halde ABD, Küba ve diğer Karayip Adaları ile doğrudan ilgileniyorsa, Türkiye de Kıbrıs ile insanı unsur dışında stratejik olarak da ilgilenmek zorundadır."⁶⁶⁸ Türkiye'nin Kıbrıs'a dair geleneksel bakış açısıyla paralellik gösteren Davutoğlu'nun bu vizyonu, daha sonra çarpıcı biçimde değişmiş ve kendisi, Kıbrıs'ta çözüm yanlısı görüşlerin en güçlü savunucularından biri olmuştur. Bu çelişkinin en önemli nedeni, AKP'nin 2002 sonrasında kendisine yönelik bürokrasi, akademi ve basın dünyasında oluşan muhalefeti bertaraf etmek için Kıbrıs meselesinde çözümünü savunmasıdır. AKP çözüm yanlısı tavırlarıyla hem içeride hem de dışarıda geniş bir destek bulmuş, bunu bir yandan kendisine yönelik muhalefeti gayri meşru ve anti-demokratik ilan etmek, diğer yandan da kendi iktidarını perçinlemek için kullanmıştır. AKP'nin Kıbrıs politikası, dış politikanın iç politika çıkarları için nasıl kullanıldığına iyi bir örnektir.

Kıbrıs üzerine bu tartışmanın bir diğer tarafında ise muhafazakâr subaylar ve bürokratlardan, milliyetçilerden ve CHP ve MHP gibi siyasi partilerden oluşan Avrupa'ya şüpheyile yaklaşanlar bulunmaktaydı. Avrupa'ya şüpheyile yaklaşanlar, Kıbrıs meselesini uzun süreden beri milli bir dava olarak gören geleneksel Türk dış politikasını destekleyip çözüme yönelik bir uzlaşmayı reddediyorlardı. Bu gruplar,

⁶⁶⁸ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik* (İstanbul: Küre Yayınları, 2001), 179.

Kıbrıs'ta Türkler ile Rumların beraber tekrardan bir devlet kurmalarına yönelik her türlü adımı "vatanı Rumlara satmak" olarak niteliyorlardı. New York'ta 2004 yılının başında, Kıbrıslı Türk ve Rum liderler arasında müzakereler sürerken, Ege Ordusu Komutanı Orgeneral Hurşit Tolon, konuya dair şunları söylemiştir: "Şehit kanıyla sulanmış toprakları çok çabuk unutuyoruz. Bu ülke güzel insan yetiştirirdi. Artık hain de yetiştiriyor. Ver kurtul diyen hain değildir de nedir? Türk ve Müslüman kardeşlerimizi Rum esaretinde mi bırakacağız? ... Bu ulusun çocukları bir çakıl taşı bile kimseye vermeyecek."⁶⁶⁹ Bu açıklama üzerine, Türk medyasında Kıbrıs meselesinin Türk tarafının vereceği tavizlerle çözülmesine şiddetle karşı çıkan köşe yazarları arasında tuhaf bir ittifak ortaya çıkmıştır. 1960'larda ve 1970'lerde sağcı hükümetleri şiddetle eleştiren Soğuk Savaş döneminin sol görüşlü aydını İlhan Selçuk, sağ görüşlü siyasetçileri hararetle eleştiren Emin Çölaşan ve MHP ve Türkiye'de İslamcı köktencililiğin esas sözcüsü Saadet Partisi'ni destekleyen Milli Gazete, Tercüman ve Vakit gibi gazetelerdeki milliyetçi köşe yazarları bu tartışma sayesinde kendilerini aynı çizgide bulmuşlardır. Bu köşe yazarları, AKP hükümeti ve Başbakan Erdoğan ile birlikte, TÜSİAD gibi Annan Planını destekleyen diğer kesimleri de "vatan toprağını satmak" ile suçlamışlardır.⁶⁷⁰ Dahası, Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda kendisine karşı onlarca yıl sürdürülen mücadele sonrası Yunanistan'a kaptırdığı Girit Adası'nı Kıbrıs'la ilişkilendiren bu yazarlar, Kıbrıs meselesinin çözümüne dair her türlü uzlaşmayı "vatan hainliği" olarak damgalamışlardır.⁶⁷¹

İlhan Selçuk, Tayyip Erdoğan'ın politikalarını 5 Mart 2004 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan "Yavru Vatan Gitti ... Anavatan Gidiyor mu?" başlıklı yazısında şiddetle eleştirmiştir. Erdoğan'ı, kendi siyasi çıkarları için dini istismar etmekle suçlayan Selçuk, Türkiye'yi Erdoğan'dan kur-

669 "Tolon: Çakıl Taşı Vermeyiz," *Radikal*, 18 Ocak 2004.

670 Emin Çölaşan, "Kıbrıs Gerçekleri," *Hürriyet*, 9 Aralık 2003.

671 Özgen Acar, "Mazoşistler: 'Haydi Annan, Bastır!'" *Cumhuriyet*, 10 Şubat 2004.

tarması için Rauf Denktaş'a çağrıda bulunmuştur: "Kıbrıs lideri Rauf Denktaş, Ankara'ya karşı 'Yavru Vatan'ı kurtarmaya çabılıyor; ama kurtaramayacak, bari gelsin 'Anavatan'ı kurtarsın. Türkiye'de bir lidere gerek var!"⁶⁷² Emin Çölaşan ise Hürriyet gazetesinde yayımlanan yazılarında, AKP yöneticilerini Annan Planı'nı destekledikleri için eleştirip AB yanlısı kesimin "ver kurtul" kampanyası yürüterek Türkiye'yi AB'ye sokmayı amaçladığını belirtmiştir. Çölaşan, AB yanlısı kesimi "Vatan toprağını satma eğiliminde olan tipler!" olarak tanımlamıştır.⁶⁷³

Benzer biçimde, Cumhuriyet yazarı Özgen Acar da Kıbrıs'ta çözümü savunan iş dünyasını, yönetici elitleri ve Türkiye ile Kıbrıs'taki medyanın çoğunluğunu "ver kurtulcu" olarak nitelendirmiş ve okuyucularından şu temel soru üzerine düşünmelerini istemiştir: "Şimdi bu koşullar altında bugün görüşme masasına oturan Denktaş mı vatan haini, yoksa Annan'a, Rumlara 'Haydi bastır' bağırışları atan mazoşistler mi?"⁶⁷⁴

Dönemin neredeyse tüm muhalefet partileri, TUSİAD ile diğer önde gelen STK'ların desteklediği AKP'nin uzlaşmacı yaklaşımına karşı çıkmışlardır. Ana muhalefet partisi CHP'nin lideri Deniz Baykal, Kıbrıs'ta belli miktarda topraktan vazgeçilebileceğini söyleyen Erdoğan'ı eleştirmiş ve "80 yıllık Türk dış politikasında çok tehlikeli bir kırılma ve teslimiyetin ortaya çıkmaya başladığını" öne sürmüştür.⁶⁷⁵ Erdoğan'ın dış politikasını kınayan MHP lideri Devlet Bahçeli ise Erdoğan'ın, Türkiye'nin Kıbrıs'taki kırk yıllık mücadelesini görmez geldiğini belirtip şöyle devam etmiştir: "Hükümet, Kıbrıs'ı verip kurtulsa da millettten [Türk milletinden] kurtulamayacak."⁶⁷⁶ 1974'ten beri "Kıbrıs Fatihi" olarak anılan Demokratik Sol Parti lideri Bülent Ecevit ise "Bu hükümeti yalnız rejim açısın-

672 İlhan Selçuk, "Yavru Vatan Gitti . . . Anavatan Gidiyor mu?" *Cumhuriyet*, 5 Mart 2004.

673 Emin Çölaşan, "Kıbrıs Gerçekleri."

674 Özgen Acar, "Mazoşistler: 'Haydi Annan, Bastır!'"

675 *Ayın Tarihi*, Şubat 2004. Erişim tarihi: 23 Mart 2009. www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=71&Yil=2004&Ay=2.

676 "Hükümete Kıbrıs Eleştirisi," *Cumhuriyet*, 17 Şubat 2004.

dan değil, ulusal birliğimiz açısından da ciddi tehlike olarak görüyoruz” şeklinde bir açıklama yapmıştır.⁶⁷⁷

Başbakan Erdoğan, tüm bu suçlamalara karşı kendisini savunmuştur: “Hiç kimse, ülkesini sevmekte, herkesten daha fazla hak sahibi olduğunu düşünmemelidir ... Çözünsüzlükleri çözüm kabul ederek, pasif bekle-gör politikaları izleyerek, paranoyakça korkular üreterek, kendimizi dünyadan tecrit ederek hiçbir yere varmamız mümkün değildir.”⁶⁷⁸ Hürriyet gazetesi yazarı Hadi Uluengin, Avrupa’ya şüpheyile yaklaşanları eleştirip hiç kimsenin vatan ya da vatanseverliği kendi tekeline almaya hakkı olmadığını vurgulamıştır: “VATAN haini... İşin püf noktası da zaten burada! Kim ki sesini yüksek perdeden gürletmek ve yumruğunu masaya sert vurmak hakkına sahip, ‘vatan’ bir tek onun vatanı ... Her şeyi bir tek o biliyor ... Kendisinden farklı düşünenler ise ‘hain’ (!) Kıbrıs’ı da ‘satıyorlar’ ...”⁶⁷⁹ Gene Hürriyet gazetesinde yazan başka bir liberal köşe yazarı Cüneyt Ülsever ise bazı yüksek rütbeli subayların ve bürokratların “vatan bizsiz ne yapar” sendromuna yakalandığını belirtip şöyle devam etmiştir: “Onlar [devlet kurumlarındaki] görevleriyle ve giderek vatanla öyle özdeşleşiyorlar ki; sonunda onlar vatan, vatan da onlar oluyorlar ... Onlara göre, kendileri gibi düşünmeyen herkes de vatan haini!”⁶⁸⁰

Avrupa’ya şüpheyile yaklaşanlar ile AB yanlısı kesimler Kıbrıs üzerine bir tartışma yürütmüşseler de, Kıbrıs aslında Türkiye’nin geleceği hakkındaki iki uzlaşmaz dünya görüşünün birbirleriyle kapıştıkları bir pilot bölge olmuştur. Avrupa’ya şüpheyile yaklaşanlar, Kıbrıs’ta çözüm için tavizler vermenin Sevr Antlaşması’nın Avrupalı devletler tarafından yeniden canlandırılmasının ilk adımı olarak görmüşlerdir. Avrupa’ya şüpheyile yaklaşanlara göre, Türkiye Kıbrıs’ta geri adım attığı takdirde, bunu Kürtler için demokratik reform-

677 *Ayın Tarihi*, Şubat 2004.

678 “İsimsiz Eleştirdi,” *Hürriyet*, 23 Ocak 2004.

679 Hadi Uluengin, “Vatan ve Kıbrıs,” *Hürriyet*, 23 Kasım 2001.

680 Cüneyt Ülsever, “Bensiz Vatan Ne Yapar? Sendromu,” *Hürriyet*, 19 Mayıs 2003.

lar takip edecek ve böylece Türkiye'nin üniter bütünlüğü ortadan kalkıp ülke en nihayetinde bir bölünmeye gidecekti. Bu kesimler, 2002 sonrasında gerçekleştirilen ve Türkiye tarihinde eşi benzeri görülmemiş geniş ölçekli özelleştirmeleri bile "vatanı yabancılara satmak" olarak değerlendirmişlerdir.⁶⁸¹ Saldırgan AB'ye ve küresel ekonomik güçlere karşı Türkiye'nin bağımsızlığını ve bütünlüğünü korumanın tek yolu bu kesimlere göre, Türkiye'nin kendisini dış dünyadan tamamen tecrit etmesiydi.

Bu tecrit yanlısı dünya görüşüne paralel biçimde, Mustafa Kemal'in Türkiye'nin Avrupalı komşuları gibi muasır medeniyetlere ulaşma hedefini Cumhuriyetin kuruluşundan beri desteklemiş olan Türk ordusunun bazı yüksek rütbeli subayları da, AB ile ilişkilerin kesilmesini savunmuşlardır. Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri Orgeneral Tuncer Kılınç Mart 2002'de yaptığı açıklamada, AB'nin Türkiye'nin üyelik başvurusu hakkında "menfi" bir tavır takındığını ifade edip "ABD'nin de rolünü unutmadan Türkiye'nin, Rusya Federasyonu ve İran'ı da içine alacak şekilde bir arayış içerisinde olmasında fayda buluyorum" şeklinde görüş belirtmiştir.⁶⁸² Başta Kıbrıslı Türk lider Denктаş olmak üzere Annan Planı'nın karşıtları Kılınç'ın bu açıklamasını kamuoyu önünde hemen sahiplenmişler de, Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök, ordunun Türk hükümetinin yürütmekte olduğu siyasi müzakerelere karışmayacağını açıklamıştır. Milli Güvenlik Kurulu da Ocak 2004'te yaptığı basın açıklamasında şu ifadeleri kullanmıştır: "Daha önce de kamuoyuna açıklandığı gibi Türkiye, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin iyi niyet misyonuna olan desteğini sürdürmekte ve Annan Planı da referans alınarak Ada'nın gerçeklerine dayalı bir çözüme, müzakereler yoluyla hızla ulaşılması konusundaki siyasi kararlılığını yinelemektedir."⁶⁸³ Bu basın açıklaması, Türk ordusunun Annan Planı'nın hayata geçirilmesine asla izin verme-

681 Mustafa Balbay, "Recep'le Acep Kuvvet Tanımıyor," *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 2005.

682 "Yeni Arayış," *Cumhuriyet*, 8 Mart 2002.

683 "MGK'da Kıbrıs'ta Müzakere Çıktı," *Hürriyet*, 23 Ocak 2004.

yeceğini öngören Avrupa'ya şüpheyile yaklaşan kesimler için büyük bir darbe olmuştur.

AB yanlısı kesimler, karşı blokun tecrit yanlısı yaklaşımını reddedip Türkiye'nin ulusal çıkarlarının AB'ye katılmayı gerektirdiğini öne sürmüş ve küreselleşmenin sermaye ve malların serbest dolaşımı, özelleştirme, doğrudan yabancı yatırım ve ulus-üstü kurumlara katılım gibi etkilerini memnuniyetle karşılamışlardır. Kıbrıs üzerine bu iki kampın yürüttüğü şiddetli tartışma, Türkiye'nin Annan Planı'na yeşil ışık yakmasıyla ve ardından Annan Planı'nın, 24 Nisan 2004'te Kıbrıs'ın Rum ve Türk kesimlerinde referanduma götürülmesiyle birlikte AB yanlıların zaferiyle sonuçlanmıştır. Türk kesiminin büyük bir çoğunluğu (yüzde 65) plana evet oyu vermiştir. Ancak Kıbrıslı Rumların büyük bir çoğunluğu (yüzde 76) hayırdan yana oyunu kullandığı için plan hayata geçirilememiştir. Buna karşılık, Ankara'nın Kıbrıs meselesini çözmek için kendi üstüne düşen sorumluluğu yerine getirdiği düşüncesiyle AB, Aralık 2004'te Türkiye ile katılım müzakerelerini başlatmıştır.

Tüm bunlara ilaveten, Kıbrıslı Türklerin adadaki statükoyu değiştirme ve dünya üzerindeki son bölünmüş başkent olan Lefkoşe'yi birleştirme isteği ve kararlılığı da, Türkiye'nin Kıbrıs'a dair geçmişteki uzlaşmaz duruşunu kökten değiştirmesinde önemli bir rol oynamıştır. 2000 yılında, adanın Türk kesiminde düzenlenen olağandışı bir miting için iki muhalefet partisi ile 41 STK ve sendika "Bu Memleket Bizim" isimli bir platformda bir araya gelmiş ve Kıbrıs'ta çözümünü savunan geniş ölçekli gösteriler gerçekleştirmişlerdir. Platformun örgütleyicileri, Denктаşı Kıbrıslı Türklerin geleceğini etkileyecek biçimde Türkiye'nin stratejik çıkarlarını savunmakla suçlamışlardır. Aralık 2003'te, KKTC'de düzenlenen genel seçimler ise adeta Annan Planı'nın oylandığı bir referandum dönüşümüştür. Statükoya karşı çözümünü savunan muhalefet partileri, oyların yüzde 51'ini alıp Türkiye'deki Avrupa'ya şüpheyile yaklaşan kesimlere büyük bir darbe indirmiştir. Bu kesimlerde yaşanan hayal kırıklığı, seçimlerin ardından Star

gazetesinin manşetine de çarpıcı biçimde yansımıştır. "Rum" kısmı kırmızı olacak şekilde "YavRum Vatan" manşetini atan gazete, şu ifadeleri kullanmıştır: "Meğer yıllardır Yavru Vatan diye bildiğimiz Kıbrıs'ın yarısı Rum meraklısıymış. Başlarına bir Rum yöneticisi istiyorlarmış. Biz de bu acı gerçeği, seçim sonuçları açıklanunca gördük."⁶⁸⁴ KKTC'deki çözüm yanlısı gruplar, kendilerini vatansever olmamakla damgalayan bu suçlamalara karşı Nâzım Hikmet'in, 1950'lerde siyasi görüşleri Menderes hükümeti tarafından vatan hainliği olarak değerlendirilip Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığından atılınca kaleme aldığı meşhur "Vatan Haini" şiirinden alıntı yaparak cevap vermişlerdir.⁶⁸⁵ Nâzım Hikmet, yönetici elitlerin hegemonyasının tahakkümü altındaki vatanseverlik eğilimini şöyle eleştirmiştir: "Evet, vatan hainiyim, siz vatanperverseniz, siz yurtseverseniz, ben yurt hainiyim, ben vatan hainiyim." Kıbrıslı Türkler, bu şiiri alıntılararak ve adada birleşmeyi savunarak, Kıbrıslı Rumlar ile barış içinde bir arada yaşamanın akla bile getirilemez olduğunu ve hayatta kalmalarının tek yolunun kendi bağımsız devletlerini kurmaktan ve muhafaza etmekten geçtiğini öne süren geleneksel politikaya sırtlarını dönmüşlerdir.

Sonuç

1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla beraber, Kemalist elitler yeni devletin sınırlarını, kurumlarını, vatandaşlığını, gündelik hayatını, eğitimini ve dış politikasını düzenlemek için toprağa ve milli vatana dayalı modern yaklaşımı kullanmışlardır. Bu elitlerin tahayyül ettikleri milli vatan anlayışı toprak egemenliğine dayalı olduğundan, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ortaya çıkan emperyal vatan anlayışından tamamen farklılık göstermekteydi. Bu farklılığın bir sonucu olarak, 1920'ler ve 1930'lar boyunca anti-emperyalizm, anti-sömürgecilik, tarafsızlık ve de en önemlisi mutlak egemenlik gibi yeni siyasi kavramlar Türkiye dış

684 "Yavrum Vatan," *Star*, 16 Aralık 2003

685 "On Binler Çözüm Dedi," *Radikal*, 15 Ocak 2003.

politikası üzerinde giderek daha fazla tahakküm kurmaya başlamıştır. Avrupalı Büyük Güçler her ne kadar Lozan Antlaşması ile Türkiye'nin egemenliğini tanımışlarsa da, Kemalist elitler bu devletlerin Sevr projesini yeniden canlandırmak için fırsat kolladıklarını düşünerek bu devletlere güven duymamışlardır. Kurtuluş Savaşı'nın Avrupa sömürgeciliğine karşı mücadele eden diğer doğu milletleri için de bir model olacağının farkında olan Kemalistler, bu durum sebebiyle Avrupalı devletlerin kendilerini uluslararası siyasi arenada tecrit edeceklerinin de farkındaydılar. Kemalistler, bu tecridin üstesinden gelmek için Sovyetler Birliği ile işbirliğine gitmenin yanı sıra revizyonist devletlerin emellerine karşı koymak amacıyla Balkan ve Ortadoğu ülkeleriyle bölgesel paktlar da imzalamışlardır. Türkiye'nin, 1920'ler ile 1930'lar sırasındaki dış politikasının bir diğer önemli özelliği ise tüm Osmanlı hanedanı mensuplarını ülke dışına çıkardıklarından ve tüm muhaliflerini tasfiye ettiklerinden ötürü Kemalist elitlerin ülke içi siyasette hegemonyalarını sürdürmeleri için "dış tehditler" yaratmaya ihtiyaç duymamış olmasıdır. Dolayısıyla, bu elitlerin mekânsal tahayyülü "dış tehditler" yerine "vatanı yeniden yapmak ve orada mesut ve hür yaşayabilmek için behemehal [mutlak] hâkimiyetine sahip kalmak"⁶⁸⁶ şeklinde gelişmiştir.

İsmet İnönü'nün 1938'de Cumhurbaşkanı olmasıyla beraber, Türkiye'nin dış politikasında önemli değişimler yaşanmıştır. İnönü rejimi, 1939 yılında Kemalizm'in tarafsızlık ilkesinden vazgeçip İngiltere ve Fransa ile müttefik olmuştur. Diğer bir önemli değişim ise İnönü ile dış politikayı yürüten siyasetçiler için esas odak noktasının bir ideolojiyi takip etmek olmaktan çıkıp pragmatizm ile siyasi iktidarı koruma amaçlarının bunun yerine geçmesidir.⁶⁸⁷ Örneğin, 2. Dünya Savaşı'nın başında Türkiye, İngiltere ve Fransa ile müttefikken, Sovyetler Birliği ile de bir dostluk antlaşmasına sahipti. Savaşın ilerleyen aşamalarında, Türkiye Berlin ile de saldır-

686 Sevim, Öztoprak ve Tural, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 612.

687 Aras, *Görüşlerim*, 3-4.

mazlık antlaşması imzalamış ve Nazi Almanyası'na 1944'e dek krom gibi kritik öneme sahip hammaddeler ihraç etmiştir. Türk dış politika yapıcıları her ne kadar bu siyaseti etkin tarafsızlık olarak tanıtmışlarsa da, bu siyaseti Niyazi Berkes'in nitelendirdiği gibi "bukalemun tarafsızlığı" olarak nitelemek daha doğru olacaktır.⁶⁸⁸ İnönü'nün kendisini iktidarda hiçbir zaman güvende hissetmemesi nedeniyle, belirgin bir ideolojiye sahip olmamak ve bukalemun tarafsızlığı bu dönemin karakteristiği haline gelmiştir. Resmi tarih yazımı her ne kadar İnönü'nün Atatürk'ün yerine Cumhurbaşkanı seçilmesini, Kemalist elitler arasındaki konsensüsle gerçekleşmiş hızlı bir geçiş süreci olarak tasvir etse de, o dönemde İnönü'nün liderliğine muhalefet eden Tefvik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya gibi bazı önemli Kemalist siyasetçiler de bulunmaktaydı. Ancak bu iktidar çatışması 1944'ün ikinci yarısına kadar kendisini dışa vurmamıştır. 1944'ün ikinci yarısıyla beraber muhalefet daha iyi örgütlenmeye başlayınca, İnönü hem ülke içinde hem de uluslararası siyaset sahnesinde (zira dış politikada Nazi Almanyası'na karşı yakın geçmişteki tutumu nedeniyle, Müttefik devletleri İnönü'yü otoriter ve güvenilmez bir lider olarak görüyorlardı) kendisini zor bir gelecek beklediğini fark etmiştir.

Tam bu dönemde ortaya çıkan Sovyet teklifleri, ne olursa olsun iktidarda kalmaya ve muhalefeti bastırmaya niyetli olan İnönü rejimi için bir can simidi olmuştur. Sovyet tekliflerini Türk vatanına yönelik "eli kulağında tehditler" şeklinde sunarak İnönü rejimi, muhalefetin en fazla öne çıkan siyasi figürlerinin Sovyetler Birliği'nin beşinci kolu olarak görüldüğü ve komünist vatan hainleri olarak damgalandığı paranojak bir siyasi atmosfer yaratmıştır. Türkiye'nin toprak bütünlüğüne bir "tehdit" olarak komünizm, Türkiye'nin Soğuk Savaş sırasındaki siyasi söyleminin dayanak noktası haline gelmiştir. Owen Lattimore'un Çin Seddi için belirttiği üzere, nasıl ki "Çin Seddi, Çin'e yönelik bozkırdan gelen baskıdan çok Çin'in kendi içinde oluşturduğu devletin bir tür ürünü-

⁶⁸⁸ Berkes, *Unutulan Yıllar*, 295.

se", 1945 sonrası vatani komünizmden korumak şeklindeki Türkiye'nin dış politikası da Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı tutumundan çok Türk yönetici elitlerinin zihniyetinin bir ürünüydü.⁶⁸⁹ Türkiye'de siyasi yöneticilerin, kaynaşmış bir toplumu sürdürmek ve muhalefeti bertaraf etmek amacıyla başvurdukları, Türk ulusal kimliğini toprakla ilişkilendirme siyasetinin önemli bir parçası da böylece "vatana yönelik komünist tehdit" olmuştur. 1950'de iktidara gelmeden önce komünist taktikleri benimsemekle suçlanan DP liderleri, iktidara gelir gelmez her türlü eleştiriyi defetmek için vatana yönelik komünist tehdidin" güçlü bir siyasi silah olduğunu anlamışlardır. Soğuk Savaş sırasında bu "tehdit" algısı, Asya'nın ücra bir toprak parçasında komünist yayılmacılığa karşı vatani savunmak olarak sunulan Kore'ye asker göndermek gibi önemli dış politika kararları başarıyla meşrulaştırmıştır. Bu anlamda, 1950'lerde Kıbrıslı Rumların Enosis projesi bile Türk vatanına yönelik bir komünist kuşatma olarak tanımlanmıştır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Türkiye dış politikasını çarpıcı biçimde etkilemiştir. Sovyet "tehdidinin" ortadan kalkmasının yanı sıra, Türkiye'nin liberalleşmesi ve dünyayla bütünleşmesi uzun zamandan beri varlığını sürdüren vatana yönelik "tehditlere" dayalı Türkiye dış politikasının anlamsız hale gelmesine yol açmıştır. Türkiye'nin, 2000'lerde Kıbrıs'a dair bakış açısında yaşanan değişim, bu dönüşümün en iyi örneğidir. Siyaset sahnesinde bu dönemde ortaya çıkan yeni aktörler, Türkiye'nin AB üyeliğini ülkenin geleceği için en uygun seçenek olduğunu savunmuşlardır. Bu aktörler, adayı yavru-vatan olarak sunan ve önceki dönemlerde Kıbrıs meselesiyle ilgili her türlü uzlaşmayı ihanet olarak damgalayıp reddeden Türkiye'nin Kıbrıs'a dair geleneksel dış politikasına itirazlar getirmişlerdir. Yakın dönemde ortaya çıkan yeni siyasi aktörler de bu geleneksel dış politikayı sürdürmenin Türkiye'yi dünyadan tecrit etme riskini taşıdığını fark etmiş-

689 Owen Lattimore, *Inner Asian Frontiers of China* (Boston: Beacon Press, 1951), 434.

lerdir. Kıbrıs'a yönelik dış politikadaki bu eksen değişikliği ve Annan Planı'nın kabul edilmesi, vatana dair temsillerin durağan olmadığını ve daha da önemlisi, Soğuk Savaş sırasında olduğu gibi artık yönetici elitler tarafından hegemonik biçimde yönlendirilmediğini ortaya koymuştur. Bunun yerine, vatana dair temsiller sürekli bir rekabet halinde olup yeni küresel ve yerel siyasi aktörlerin bulunduğu siyaset sahnesinde dinamik biçimde evrimleşmektedir.

Sonuç

Coğrafyacı Jean Gottmann, 1951 yılında kendi disiplininin çok daha ötesinde derinliğe sahip şöyle bir soru ortaya atmıştır: “Eğer dünya yüzeyi bir bilardo topu gibi pürüzsüz ve düz olsaydı, dünya bu kadar fazla siyasi bölgeye ayrılır mıydı?”⁶⁹⁰ Sorduğu sorunun cevabından o sıralar çok emin olmasa da, Gottmann 1978 yılında yayımladığı makalede, “coğrafi bölünme insanoğlunun zihninin derinliklerine kadar kök salmıştır” gibi bir sonuca varmıştır.⁶⁹¹ Gottman’a göre toplumların siyasi sınırlarla bölünmesi coğrafyanın değil, siyasetin bir sonucudur. Dünyayı nasıl anladığımızı ve ulus-devlet sisteminin inşası sırasında dünyaya dair jeopolitik tahayyülümüzün nasıl üretildiğini, düzenlendiğini ve kullanıldığını esas olarak belirleyen devlet-merkezli toprak sistemleridir. Devlete dayalı toprak sistemleri, tüm bireylerin birer ulusa ait olmasını ve her bir “devletin, kendi sınırları içinde bir tür kültür ve iletişim tarzına nezaret etmesini, onu korumasını

690 Jean Gottmann, “Geography and International Relations,” *World Politics* 3, sayı 2 (1951): 153.

691 Jean Gottmann, “The Mutation of the American City: A Review of the Comparative Metropolitan Analysis Project,” *Geographical Review* 69, sayı 2 (1978): 205. Bu sorunun ve verilen cevabın detaylı bir incelemesi için bakınız: Jean Gottmann, “Spatial Partitioning and the Politician’s Wisdom,” *International Political Science Review* 1, sayı 4 (1980): 439–440.

ve onunla özdeşleşmesini" gerektirir.⁶⁹² Siyasi görüşlerimizin ve kimliklerimizin formüle edilmesi doğrudan bu mantıkla ilişkilidir.

Kemalist reformlar, Türk kimliğini toprakla birleştirmek anlamında daha önce benzeri görülmemiş bir sürece tekabül etmektedir. Mustafa Kemal'in modernleşme anlayışı, önce-sinde geç Osmanlı döneminde ortaya konan modernleşme yorumlarından temelden farklıydı. Mustafa Kemal, Pantu-ranizm ve Pantürkizm gibi muğlak milliyetçilikleri ve Panis-lamizm gibi ümmetçi anlayışı reddedip Türkiye'yi bağımsız ve toprağa dayalı bir devlet yapmaktan yana olmuştur. Yeni Türk devletinin kurulmasıyla beraber ortaya çıkan milliyetçi-lik anlayışı, padişaha kulluğu kaldırıp yerine vatana sadakati yerleştirmiştir. Kurtuluş Savaşı ve 1923 sonrası gerçekleştirilen reformlar sırasında, sadece Türk devleti değil aynı za-manda Türk ulusu fikri de "tahayyül edilmiştir."⁶⁹³ Buna kar-şılık, kurtarıcı olma söylemiyle Kemalizm toplum, siyaset ve ekonomi üzerinde bir hegemonya kurmayı amaçlayan otori-ter bir ideoloji olmuştur. Ernesto Laclau'nun, Mustafa Kemal ile diğer önde gelen Türk siyasetçilerinin kendilerine model olarak aldıkları Jakobenizm'deki eşitlikçi ve otoriter eğilimler arasında karşıtlık üzerine değerlendirmesi, Kemalizm için de geçerlidir. Kemalizm, bir taraftan "egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" düsturuyla bir Türk ulusu oluşturmasıyla her an-lamda devrimcidir. Öte yandan, "çoğulculuğun ortadan kal-dırılması", "toplumun tek bir siyasi doğru üzerinden radikal biçimde yeniden kurulmasının onaylanması" ve "kendisini tartışmasız bir 'rasyonalite' olarak gösteren ve aynı zamanda itiraz kabul etmez bir bakış açısı" gibi özellikleriyle, Kema-lizm otoriter bir hale gelmiştir.⁶⁹⁴ 20. yüzyıldaki diğer ulus-

692 Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1983), 140.

693 Benedict Anderson, *Imagined Communities* (Londra: Verso, 1993). Anderson'ın titiz bir çalışma sonucu gösterdiği üzere, uluslar dil, etnisite ya da ırk gibi verili koşulların, sınırları belli ürünleri olmak yerine bir ta-hayyül sonucu meydana gelmişlerdir.

694 Ernesto Laclau, *New Reflections on the Revolution of Our Time* (Londra: Verso, 1990), 169-170, 194.

devletler gibi, toplumu siyasi ve etnik açıdan homojen bir vatan üzerinden birleştirmeyi amaçlayan Türk ulus-devleti de böylece “toplumsal ilişkileri toprak üzerinden şekillendirmek için tüm bu ilişkileri yutan bir girdaba” dönüşmüştür.⁶⁹⁵

Milliyetçilik ideolojisinin öne sürdüğünün aksine durağan bir toprak yapısından çok daha fazlası olan vatan, iç ve dış koşullar değiştikçe hegemonik siyasi söylem tarafından sürekli yeni topraklar eklenip çıkartılan bir toprak parçası olmuştur. 2. Dünya Savaşı sonrasında, Türkiye’de tek partili sistemden çok partili sisteme geçişin ve sanayileşmenin sonucu olarak daha eşitlikçi bir siyasi ve ekonomik sistem talep eden yeni siyasi partiler ve toplumsal sınıflar ortaya çıkmıştır. Ancak Soğuk Savaş’ın ikiye bölünmüş uluslararası yapısı, yönetici elitlerin geniş bir demokratik katılımı kısıtlayarak siyaset ve ekonomi üzerine olan rekabeti frenlemelerine olanak sağlamıştır. Türkiye’nin “sabit” coğrafi özellikleriyle ilişkilendirilen “tehditler ve tehlikeler” üzerinden temsil edilen vatan, askeri-bürokratik yapılanmanın kendi siyasi nüfuzunu korumasını önemli ölçüde meşrulaştırdığı gibi iktidardaki siyasetçilerin, Türkiye’nin “kendine özgü” demokrasisinde reform taleplerini de reddetmelerine olanak sağlamıştır. Ülkedeki sol gruplar ve aydınlar, Sovyetler Birliği’nin çöküşüne kadar Türkiye’de komünizmin beşinci kolu gibi çalışmakla suçlanmış ve vatan haini olarak damgalanmışlardır. Türk askerleri, aynı vatanı komünist “yayılmaya” karşı Kore’de ve himaye edilmesi Türk halkının milli davası olan yavru-vatan Kıbrıs’ta da savunmuşlar ve bu uğurda canlarını feda etmişlerdir.

Osmanlı yazarı ve devlet adamı Süleyman Nazif, bir asır önce vatan ve vatanseverliğe dair militarist anlayışları çarpıcı biçimde şöyle eleştirmiştir: “Biz eğer vatanımızı hakkıyla sevseydik dağları bu kadar çıplak, enhârı [nehirleri] bu kadar târmâr [bulanık], ormanları bu kadar garet-dîde [yağ-

695 Peter J. Taylor, “The State as Container: Territoriality in the Modern World-System,” *State/Space A Reader* içinde, Neil Brenner, Bob Jessop, Martin Jones ve Gordon Macleod (der.) (Malden, MA: Blackwell Publishing, 2003), 102.

ma görmüş], sahilleri bu kadar ıssız, ovaları bu kadar bîkes [kimsesiz], hülâsa toprağı bu kadar sefil ve efradı bu kadar müzmahil [perişan] olmazdı ... Vatanlar yalnız harp zamanlarında ve yalnız a'dâ-yı hariciyeye [dış düşmanlara] karşı vika-ye olunmaz [korunmaz]. Sulh ve sükûn saatlerinde uhde-i evlâdiyyede terettüb eden vecâib-i ihtimam [ülke insanlarına düşen büyük görev] daha mühim ve dâha mübrimdir [zorludur]. Memleket-i harâbîden [yıkımdan] kurtarmak ve bugün baykuşlar öten yerlerin afakına [ufuklarına] refah ve mes'adetin [bahtiyarlığın] terenümât-ı şaikanesini [şevkli şarkılarını] aksettirmek."⁶⁹⁶

Soğuk Savaşın sönümlenmesi sonuç olarak vatana dair yeni söylemleri canlandırmıştır. Yönetici elitler, belli bir düzeni ve kimliği dayatıp Türk halkı için dünyayı bir şekilde anlaşılır kılan zihinsel haritalar üzerindeki hegemonyasını kaybetmiştir. Süleyman Nazif'in yukarıda aktarılan fikirlerinde olduğu gibi, günümüz Türkiye'sinde toprağa ve ulusa yüklenen anlamlara, küreselleşmenin yarattığı güçlü dalgalanmalarla beraber içlerinde sanayi kesiminin, iş derneklerinin ve sivil toplum örgütlerinin bulunduğu yeni iç aktörler tarafından itirazlar getirilmektedir. Bu aktörler, Türk vatanının nasıl yeniden oluşturulacağını etkilemek için Avrupa Birliği, Uluslararası Para Fonu (IMF), küresel finans şirketleri ve çok-uluslu şirketler gibi küresel ve yabancı aktörlerle rekabet ve işbirliği halindedir. Türk devleti, vatan özelinde halen esas aktör olmaya devam etse de, bu devlet-altı ve devlet-üstü aktörler, ulusal bir ölçeğe dayalı toplumsal ilişkilerin belli bir toprak esasına göre örgütlenmesine karşı sürekli meydan okumaktadırlar. Bu aktörler, istikrarlı bir toplumsal düzeni ve refah sistemini sürdüremeyen ve bu yüzden, ulus ötesi sermayeyi çekmeye müsait bir demokratik sistemi ve liberal ekonomiyi kurmaya çabalayan Türk devletini âdem-i merkezîyetçi bir hale getirmek istedikleri gibi aynı zamanda yeniden şekillendirmeyi de amaçlamaktadırlar. Bir zamanlar

696 Süleyman Nazif, "Mukaddime," *Abdülhak Hamid Tarhan: Bütün Şiirleri 3* içinde (İstanbul: Dergah Yayınları, 1999), 364-368.

ulus-devletin ve vatanın yılmaz bekçisi olarak görülen Türk Silahlı Kuvvetleri bile bu dönüşümün dışında kalamamıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri bir taraftan, tüm karargâhlarında bulunan ve 30 yıldan fazla bir süredir silahlı Kürt gruplara karşı savaştığı Doğu Anadolu dağlarına yazdığı “Her şey vatan için” sloganına halen riayet etmektedir. Türk askerleri, her sabah yaptıkları talimlerde meşhur “Vatan sana canım feda” sloganını hep bir ağızdan söylemektedirler. Öte yandan, aynı Türk Silahlı Kuvvetleri toplam sekiz milyar dolarlık bir parayı kontrol edip Türkiye’nin en büyük şirketlerinden biri olan Ordu Yardımlaşma Kurumu’nu (OYAK) da işletmekteydi. Aynı kuruma ait Oyakbank’ı satan Türk Silahlı Kuvvetleri, Türkiye’deki ekonomik liberalleşmeden faydalanan kesimlerden biri olmuştur. 2001’de, 36.000 dolara satın aldığı Sümerbank’la beraber Oyak Bank’ı Türkiye genelinde halka açık bir banka haline getiren OYAK, 2007’de bu bankayı Hollanda menşeli ING Bank’a 2,7 milyar dolara satmıştır.⁶⁹⁷ Milliyet gazetesi, OYAK Holding Genel Müdürü Coşkun Ulusoy’un yakın geçmişte Türk Telekom, Tüpraş ve Erdemir gibi büyük devlet kurumlarının yabancı şirketlere satışını, bu kurumların “Türkiye için stratejik önemi” olduğu gerekçesiyle eleştirdiğini hatırlatarak bu satışı “Asker Bankası Yabancıya” gibi alaycı bir manşetle duyurmuştur.”⁶⁹⁸

Vatan, tıpkı diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’nin siyasi söyleminde bir düğüm noktası olmaya devam etmektedir. ABD Senatörü John McCain’in, 2008 yılında yürüttüğü başkanlık kampanyasında “Önce Ülke” sloganını kullanması bu durumun çarpıcı bir örneğidir. Eski Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek de, Şubat 2011’deki kararlı halk gösterilerine ve bunun yarattığı baskıya karşı kendi otoriter yönetimini şöyle savunmuştur: “Ben hiçbir zaman güç ya da prestij peşinde koşmadım. Savaş ve barış dönemlerinde, hangi güç şartlar içerisinde bir sorumluluk üstlendiğimi ve vatana ne-

697 Carl Mortished, “Turkish Giant Causes Consternation in Brussels,” *The Times*, 18 Haziran 2008.

698 “Asker Bankası Yabancıya,” *Milliyet*, 20 Haziran 2007.

ler verdiğimi halkımız bilmektedir.”⁶⁹⁹ Günümüzde, “vatanın neresi olduğu” ve “vatani kimlere karşı korumalıyız” gibi sorular halen farklı gruplar tarafından tartışılmaktadır ve 20 yıl önce olduğu gibi bu sorulara net cevaplar vermek oldukça güçtür. Ancak kesin olan bir şey vardır ki ne Türk devleti ne de dünya üzerindeki herhangi başka bir devlet, kendi toprakları üzerinde Weberci anlamda bir tekele sahiptir.

699 ABD senatörü John McCain’in 2008 Başkanlık kampanyası şu sitede yer almaktaydı: www.countryfirstpac.com/. Hüsnü Mübarek’in konuşması için bakınız: Brooke Baldwin, Michael Holmes, Ben Wedeman, Hala Gorani, Becky Anderson, Ivan Watson, Nic Robertson ve Dan Lothian, “Egyptian President Mubarak Announces He Will Not Run for Reelection,” *CNN*, 1 Şubat 2011. Erişim tarihi: 4 Nisan 2011. <http://www.lexisnexis.com>. *CNN* her ne kadar konuşmanın İngilizce çevirisi için *homeland* kelimesini kullanmış olsa da, Mübaraek yaptığı konuşmada Arapça *watan* kelimesini kullanmıştır.

Kitapta Kullanılan Görsellerin Kaynakçası

- 1.1 Serdar Karaman
- 2.1 Sine-i Millet Sergisi İstanbul
- 2.2 Serdar Karaman
- 2.3 Milli Eğitim Bakanlığı
- 3.1 Selim Sabit, *Muhtasar Coğrafya Risalesi*, 1874
- 3.2 Selim Sabit, *Muhtasar Coğrafya Risalesi*, 1874
- 3.3 Saffet Bey, *Küçüklere Coğrafya Hikayeleri*, 1916
- 3.4 Mehmet Asım, *Anadolu Yavrusunun Kitabı*, 1919
- 3.5 Mehmet Asım, *Anadolu Yavrusunun Kitabı*, 1917
- 3.6 Saffet Geylangil, *Umumi Coğrafya Beşinci Sınıf*, 1938
- 3.7 Besim Darkot ve Cemal Alagöz, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Coğrafya Dersleri*, 1934
- 3.8 Faik Sabri, *Coğrafya Orta Sınıf 1*, 1932

Dizin

- "İstiklal Marşı" (Akif) 120, 148
Birinci Coğrafya Kongresi (1941) 201
1. Dünya Savaşı 79, 83, 89, 92, 97,
98, 106, 116, 117, 119, 120,
122, 123, 129, 133, 152, 157,
159, 165, 176, 208, 223, 228
1908 Devrimi 46, 77, 78, 79, 86, 88, 95,
101, 103, 115, 173, 174
2. Dünya Savaşı 15, 202, 205, 214,
216, 218, 224, 230, 236, 239,
240, 242, 243, 245, 246, 247,
248, 251, 258, 259, 265, 266,
269, 271, 275, 279, 284, 287,
302, 309
2. İnönü Muharebesi (1921) 146

A

- ABD 129, 134, 144, 145, 154, 210, 212,
216, 234, 235, 239, 247, 249,
250, 254, 261, 264, 267, 268,
269, 270, 271, 272, 273, 274,
275, 281, 284, 285, 295, 299,
311, 312
Abdülhamid II 71, 72, 73, 77, 78, 79,
83, 84, 85, 86, 101, 103, 105,
169, 173, 262
Abdülkerim Kasım (general) 46

- Acar, Özgen 296, 297
Açe 82
Adalet Partisi 269
Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) 292
Adil, Muhiddin, *Malûmatı Vataniye*
188
Afganistan 207, 233, 249
Ağaoğlu, Ahmet 99, 100, 104, 111, 113
Ahmad, Feroz 7, 58, 78, 117, 188, 225
Ahmet Cevdet Paşa 59
Ahmet İzzet Paşa 127, 128, 129, 130
Akbank 293
Akçura, Yusuf, "Üç Tarz-ı Siyaset,"
83, 85, 88, 98, 99, 100, 104,
105, 111, 114, 115
Akif, Mehmet 120, 148
Akseki, Ahmet Hamdi 53, 54, 57, 96
Akşin, Aptülahat 219
Aktay, Haydar 248
Alagöz, Cemal Arif, *Yeni Coğrafya*
Dersleri 190, 191
Allah 14, 24, 25, 27, 28, 31, 32, 33, 50,
148, 152, 277
Altunışık, Meliha Benli 215, 216
altüst olma 214
Anadolu: İtilaf devletlerinin parçala-
ması; sınırları; Anadolu'daki cema-

atlar arası çatışmalar; işgali; Osmanlı
İmparatorluğu ve; halkları; Türk
kimliği; Türk ulus-devleti ve;
vatan olarak

5, 12, 13, 14, 16, 19, 26, 27,
31, 39, 64, 70, 74, 79, 85, 96,
97, 98, 104, 105, 106, 107,
109, 112, 113, 118, 122, 123,
124, 125, 126, 129, 130, 131,
132, 133, 134, 135, 136, 137,
138, 141, 142, 143, 144, 145,
146, 147, 148, 149, 150, 151,
152, 153, 154, 156, 158, 159,
162, 163, 164, 165, 166, 170,
172, 181, 182, 183, 184, 185,
186, 187, 188, 189, 192, 193,
194, 195, 196, 198, 199, 200,
201, 210, 219, 222, 223, 224,
226, 228, 244, 249, 265, 269,
275, 287, 289, 311, 313

anavatan 15, 66, 70, 72, 95, 98, 263,
282

Anderson, Benedict 13, 47, 53, 60, 308

Anderson, James 9

Ankara 36, 37, 56, 59, 63, 64, 66, 69,
78, 81, 83, 85, 96, 99, 102, 117,
120, 127, 130, 132, 133, 137,
140, 141, 144, 145, 146, 147,
150, 151, 154, 155, 164, 165,
166, 167, 169, 186, 201, 206,
210, 215, 218, 219, 220, 223,
225, 227, 229, 231, 232, 233,
234, 241, 243, 245, 246, 248,
249, 251, 254, 255, 256, 257,
262, 264, 267, 268, 271, 272,
274, 276, 280, 285, 287, 291,
297, 300

Annan Planı 292, 294, 297, 299, 300,
305

anti-sömürgecilik 214, 302

Araplar: muhafazakârlık; ders kitap-
larında; ve Osmanlı İmparatorluğu;
vatanseverlik; Türk ulus-devletiyle
olan ilişkiler 81, 119, 123, 146, 183,

190, 194, 210

Aras, Tevfik Rüştü 219, 223, 224, 227,
235, 254, 255, 259, 260, 266,
303

Ardahan 134, 138, 240, 242, 243, 244,
246, 248, 249, 255, 265, 271,
281

Ank, Remzi Oğuz, "Coğrafyadan
Vatana"; *Coğrafyadan Vatana* 161, 162,
164

Ankan, Saffet 256

Arnavutluk 101, 104, 237, 267

Artvin 246, 265, 281

Asım, Mehmet, *Anadolu Yavrusunun
Kitabı. Ayrıca bakınız: Us, Asım* 182,
183, 184, 313

askeriye: ve Kıbrıs; ve vatanın
müdafaası; AB'nin sınırlamaları;
Avrupa'nın gösterdiği gelişimler;
coğrafya eğitimini etkilemesi; ve Kore
Savaşı; Osmanlı seferleri; 182

Asya: Orta; haritası 12, 15, 37, 46, 65,
69, 96, 99, 111, 116, 118, 122,
152, 154, 163, 170, 171, 172,
175, 183, 184, 187, 188, 189,
190, 191, 192, 196, 203, 205,
206, 207, 208, 219, 228, 265,
274, 279, 280, 285, 287, 304

Atay, Falih Rıfkı, *Ayrıca bakınız: Rıfkı,
Falih* 69, 151, 152

Atsız, Nihal 252, 253

Attila 238

Avrupa Birliği (AB) üyeliği 16, 165,
214, 282, 292, 310

Avrupa Ekonomik Topluluğu 205

Avrupa Konseyi 205, 282

Avrupa ve Avrupalılar: gösterdiği ge-
lişim; karşılaştırılması; ilişki-
ler 6, 15, 16, 18, 19, 28, 36, 41,
42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49,
50, 51, 52, 55, 58, 60, 65, 69,
72, 73, 75, 81, 86, 88, 92, 93,
96, 99, 101, 122, 126, 146, 154,
165, 170, 171, 172, 177, 180,

- 181, 189, 191, 196, 199, 203, 205, 206, 207, 208, 212, 214, 218, 219, 220, 226, 227, 228, 236, 238, 249, 250, 251, 253, 254, 272, 280, 282, 292, 295, 298, 299, 300, 301, 302, 310
- Avrupa'ya şüpheyle yaklaşanlar 19, 212, 295, 298
- Aydemir, Şevket Süreyya 106, 112, 199, 200
- Aydın 119, 126, 140, 215, 241
- B**
- Bâb-ı Âli 29, 50, 54, 59, 60, 61
- Bahçeli, Devlet 297
- Balkan Antantı (1934) 228, 233
- Balkan Savaşları (1913) 83, 85, 88, 100, 101, 102, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 115, 116, 123, 126, 138, 175, 176, 177, 179, 180, 184, 195, 278
- Balkanlar: iki savaş arası dönem; kaybedilmesi; milliyetçilik; Osmanlı İmparatorluğu ve; 1908 Devrimi'nin etkisi; padişahın seyahati (1911); 1. Dünya Savaşı 12, 13, 30, 46, 59, 60, 68, 88, 102, 105, 106, 127, 151, 177, 179, 190, 193, 216, 218, 227, 228, 237
- Barlas, Dilek 222, 223
- Bartelson, Jens 18, 20
- Başbuğ, İlker 16
- Batı Trakya 85, 97, 127, 129, 135, 136, 138, 140, 142, 155
- Batlamyus 33, 36
- Batum 128, 134, 135, 136, 138, 149, 248
- Bayar, Celal 234, 254, 259, 260, 273
- Baykal, Deniz 297
- Baykurt, Cami 259, 260
- Bedreka-i Salamet* (gazete) 76
- Bekir Sami Bey 220, 221
- Berdzenishvili, N. 264, 265
- Bike, Suyum. *Bakınız:* Tek, Müfide
- Ferit 80, 81
- Birleşmiş Milletler: ve Kıbrıs; ve Kore Savaşı; San Francisco Konferansı (1945). *Ayrıca bakınız:* San Francisco Konferansı (1945) 255, 259, 273, 274, 275, 278, 280, 282, 284, 285, 286, 291, 99
- Boğazlar 145, 198, 199, 221, 222, 227, 229, 230, 232, 242, 244, 245, 247, 248, 250, 255, 256, 263, 267, 269, 271, 281
- Boran, Behice 259, 275
- Bosna 31, 52, 59, 104, 173, 181, 189
- Bozkurt* (dergi) 265
- bölgesel paktlar 302
- Bulgaristan 67, 76, 85, 97, 106, 107, 114, 127, 138, 173, 174, 181, 192, 193, 203, 204, 207, 228, 267
- Bustani, Butrus el-, 61
- Büyük Buhran 224
- Büyük Güçler: kopuş; arasında Osmanlı İmparatorluğu; tehdidi 216, 223, 227, 228, 302
- Büyük Petro 41
- C**
- Caferoğlu, Ahmet 251
- Cain, Harry 274
- Campbell, David 21, 213, 247
- Canip, Ali 109, 110
- Cebesoy, Ali Fuat 85, 224, 244
- Cemal Paşa 101
- Cemgil, Adnan 275
- Ceride-i Askeriye* 63
- Ceride-i Havadis* 57
- Cevad, Ahmed: *Anadolu Yavrusunun Kitabı; Musahabat-i Ahlakiye, Sıhhiye, Medeniye, Vataniye ve İnsaniye* 180, 181, 182, 183
- Cevdet, Abdullah 73, 123, 124
- Cezayir 70, 80, 97, 118, 181, 286
- Churchill, Winston 119, 145
- Cihat 27, 118

- Clemenceau, Georges 134
- Cluverius, *Introductio geographica tam vetera quam nova* 38
- coğrafi belirlenimcilik 17
- coğrafya: ve ekonomi; ders müfredatlarında; sabit ve değişmez bir etken; dış politika ve; tarihsel-siyasi etkenler; ve ulus-devlet; Osmanlı İmparatorluğu'nda; siyasi değeri; Osmanlı İmparatorluğu'ndaki değişimi; bilim olarak; ve güvenlik; Türkleştirilmesi; vatan ve; Batının kaydettiği gelişmeler. Ayrıca bakınız: haritalar ve kartografi 11, 12, 16, 18, 21, 22, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 93, 147, 161, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 191, 192, 194, 195, 196, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 215, 216, 289
- Coğrafya-i Kebir 39
- Cumhuriyet (gazete) 148, 268, 276, 279, 296, 297, 299, 313
- Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 152, 165, 186, 187, 196, 260
- Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 161
- Ç
- Çanakkale Savaşı (1915–1916) 122, 123, 151
- Çelebi, Evliya 32
- Çelebi, Kâtip; *Cihannüma* 34, 35, 36, 37, 38, 39, 43, 168
- Çınaraltı (dergi) 265
- Çiçerin, Georgiy 220
- Çölaşan, Emin 296, 297
- Daire-i Adalet 32
- Danin, Richard 154
- Dâr'ul Harb 25, 26, 27, 28, 29
- Dâr'ul İslam 11, 12, 22, 25, 26, 28, 29, 30
- Darkot, Besim; *Türkiye Coğrafyası; Yeni Coğrafya Dersleri*, 190, 191, 194, 201, 313
- Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik* 24, 215, 295
- demiryolları 113, 166
- demokrasi: güdümlü;; artması; üzerindeki sınırlar; çok partili sistem 24, 259, 268
- Demokrat Parti 99, 202, 238, 257, 258, 260, 262, 266, 267, 268, 273, 277, 280, 281, 285, 289
- Denktaş, Rauf 283, 291, 297
- Deringil, Selim 53, 80, 81, 235
- Dımeşki, Ebu Bekir ibn Behram el- 39, 40, 43
- dil: harf inkılabı; milli; milliyetçilik ve; Türk kökenlilik 49, 51, 110, 210, 211, 238, 277, 308
- Dirvana, Emin 291
- Doğanay, Hayati, *Türkiye Beşeri Coğrafyası* 210
- Doğu Rumeli 104, 127, 173, 174
- Donizetti, Giuseppe 55
- Dörtlülük Paktı (1933) 227
- Duran, Faik Sabri; *Coğrafya Orta Sınıf 1; Türkiye Coğrafyası; Çocuklara Coğrafya Kıraatleri* 178, 182, 184, 190, 191, 192, 193, 198, 201, 313
- Duru, Kazım Namı 78
- Düşmanı Kore'de Karşıladık* (Demokrat Parti) 280, 281
- E
- Ebubekir Ratib Efendi 48, 49
- Ebussuud Efendi 27, 28
- Ecevit, Bülent 15, 16, 291, 298
- Edib, Halide, "Evimize Bakalım: Türkçülüğün Faaliyet Sahası," *Yeni*

Turan 107, 113, 124, 125, 126, 133
Edirne 85, 88, 91, 106, 107, 114, 119,
124, 134, 135, 141, 144, 148,
151, 155, 180, 238
Eflak 31, 59
eğitim: Sati Bey ve Helfert; 19. yüzyıl-
da yaygınlaşması; coğrafya
ders müfredatında; ulusal
kimliği aşılması; vatanı
yüceltmesi 22, 55, 71, 92, 93,
96, 114, 166, 167, 169, 170,
174, 175, 176, 177, 178, 185,
187, 196, 202, 212
Elviye-i Selâse 134, 138, 140
Emekçi Halkın İlerici Partisi (Kıbrıs)
284
Emin Yurdakul, Mehmet 100
Enosis 284, 287, 304
Enver Paşa 114, 116, 117, 118, 127, 251
Erden, Ali Fuad 116, 117, 121, 122
Erdoğan, Tayyip, Recep 294, 295, 296,
297, 298
Erinç, Sırrı: *Ülkeler Coğrafyası; Türkiye
Coğrafyası* 203, 204, 205, 206
Erkilet, Hüseyin Hüsnü 251
Erkman, Faris, *En Büyük Tehlike* 252
Ermenistan: silahlı çatışmalar; isyan-
lar ve çatışmalar; Sovyetler
Birliği; toprak meseleleri
135, 143, 144, 145, 149, 152,
185, 192, 198, 199, 220, 244,
246, 255
Ertegün, Münir 248
Erzurum Kongresi 137, 138, 140, 143
Erzurum 120, 131, 137, 138, 139, 140,
141, 143, 145, 148, 173, 181,
184, 198, 249
Esperanto 110
Esprey, Franchet d' 127
Eşref, Ruşen 96, 151
etnisite: coğrafya ders kitaplarında;
milli birlik ve evrenselcilik 63, 142,
144, 162, 308

F

Fas 286
Fatih Sultan Mehmet 291
Fazıl Ahmed Paşa 39
Feraios, Rigas 52
Ferguson, James 20, 163
Ferit Tek, Ahmet 80, 81
Ferit, Damat 133, 134, 135, 136, 142,
145
Fevzi Çakmak Paşa 227, 234, 256, 268
Filistin 70, 136, 173, 181
Foucault, Michel 21, 168
Fransa 47, 48, 49, 54, 60, 71, 73, 75, 81,
82, 83, 97, 101, 117, 130, 134,
140, 143, 144, 145, 155, 173,
174, 178, 181, 219, 220, 221,
227, 229, 230, 233, 234, 237,
239, 285, 286, 302, 303
Fransız Devrimi 5, 45, 46, 47, 63, 74,
75, 101

Frey, Frederick 236

Fuad Paşa 63

Furetière, Abbé, *Dictionnaire Universel*
48

Fuzuli (şair) 64

G

Gaspıralı, İsmail 104
gazeteler 21, 71, 145, 226, 253, 261,
263, 276, 281, 286

Gellner, Ernest 47, 94, 95, 308

Genç Almanya 60

Genç Fransa 60

Genç İtalya 60

Genç Kalemler (dergi) 104, 108, 109,
110, 111, 177

Genç Osmanlılar 59, 60, 62, 68, 69, 71,
102, 103

Georgon, François 83, 88

Gerger, Haluk 270

Gorbaçov, Mihail 54

Gottmann, Jean 307

Gökalp, Ziya, "İngiliz'den Sakın";
"Kızıl Destan"; "Eskiliğin

Mukavemeti"; "Çoban ile
Bülbül"; "Turan"; "Türkleş-
mek, İslamlaşmak, Muasır-
laşmak" 83, 97, 98, 99, 102,
104, 108, 109, 110, 111, 113,
115, 118, 119, 120, 125, 126,
147, 148, 153

Gökbörü (dergi) 265

Görüşler (dergi), 260, 262, 263

Gupta, Akhil 20, 163

Güneş-Dil Teorisi 163

Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı
205

Gürcistan 149, 192, 244, 246, 255, 265

Gürtunca, Faruk, *Bu Arslana Dokun-
mayın; Bu Vatan Dokunmayın* 238, 265

Gürün, Kamuran 241, 269

H

Habsburg İmparatorluğu 28, 49, 93,
122

hadisler 20

Hainler 103

Hakimiyet-i Milliye (gazete) 146, 147,
148, 151, 152

Hale, William 215, 216, 242

Halep 85, 119, 120, 123, 135, 139, 141,
147, 154, 172

Halil Ganem 81

Halil Menteşe Bey 102

Hanedan armaları 55

Hanioglu, Şükrü 73, 74, 87, 88, 115,
116

Haritalar ve harita çizimi: Kıbrıs;
coğrafya müfredatında ve ders ki-
taplarında; İtalya; Lozan Antlaşması
sınırları; Osmanlı; ırklar; Sevr Ant-
laşması sınırları; Türkiye; Türklerin
dünyadaki konumu; dünya 168

Haşimi Ailesi İsyanı (1916) 123

Helfert, Josef Alexander 93, 94

Helsinki Zirvesi (1999) 282, 292

Henrikson, Alan K. 200

Hess, Andrew 44

Hristiyanlık: yayılması; İslami da-
yanışma; milli kurtuluş mücadelesi;
Osmanlı İmparatorluğu'nda rolü 77

Hicaz Demiryolu 73, 83
Hicaz 31, 73, 83, 130, 136, 151, 171,
172, 173

hicret (Medine'ye göç) 30, 120

Hikmet, Mehmed 172, 173

Hikmet, Nazım, "Vatan Haini" 301

Hitler, Adolf 251, 265

Hugessen, Hughe Knatchbull- 249

Hugo, Victor 63

Hunlar 238

I

II. Mahmud 54

III. Selim 29, 30, 49, 51, 53

ING Bank 311

Irak 46, 70, 92, 97, 122, 130, 135, 136,
137, 146, 154, 157, 173, 181,
204, 207, 219, 222, 233

Irklar Haritası 190

Islahat Fermanı (1856) 59

Izvestiya (gazete) 264

İ

İbn Haldun 40

İngiliz-Türk beyannamesi (1939) 237

İngiltere: ve Kıbrıs; karışıklık; ilişkiler;
toprak meseleleri 41, 44, 72,
81, 82, 116, 117, 119, 122, 128,
130, 134, 143, 144, 145, 150,
153, 155, 156, 207, 216, 218,
219, 220, 221, 222, 227, 229,
230, 231, 232, 233, 236, 237,
239, 249, 251, 254, 264, 267,
269, 272, 273, 284, 285, 290,
302, 303

İnönü, İsmet Paşa 151, 154, 155, 156,
157, 158, 159, 164, 185, 186,
200, 201, 223, 224, 227, 233,
234, 235, 236, 240, 244, 247,
251, 253, 254, 256, 257, 258,
259, 260, 261, 263, 265, 266,

268, 269, 271, 273, 274, 278,
279, 290, 302, 303
intikam 107, 108, 114, 178, 179, 193
İran 27, 123, 135, 162, 184, 190, 191,
204, 207, 233, 248, 249, 299
irredantizm 252
İskenderun 97, 129, 132, 136, 140, 141,
142, 146, 148, 155, 156, 198
İslam: II. Abdülhamid ve;
Hıristiyan dayanışması;
kozmolojisi; modernlikten
kopuşu; İstiklal Marşı'nda;
Panislamizm; siyaset felse-
fesi; vatan ve 2, 3, 11, 12, 13,
14, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 29,
30, 32, 34, 36, 54, 65, 68, 69,
71, 74, 87, 92, 109, 117, 119,
120, 121, 127, 137, 141, 147,
188, 209, 217, 218
İslamcılık 5, 70, 84, 87, 96, 97, 109,
115, 117, 118, 121, 123, 158
İslami sembolizm 82
İstanbul Boğazı 50
İstanbul 7, 17, 18, 26, 35, 36, 37, 38,
40, 43, 46, 49, 50, 51, 52, 54,
55, 56, 57, 62, 63, 65, 69, 70,
72, 73, 74, 78, 79, 80, 81, 83,
85, 91, 92, 95, 96, 99, 101, 102,
105, 106, 107, 108, 109, 111,
113, 114, 115, 116, 117, 118,
119, 120, 121, 126, 127, 128,
129, 131, 132, 135, 138, 140,
142, 145, 146, 148, 154, 158,
161, 163, 165, 166, 169, 171,
172, 174, 175, 178, 179, 180,
182, 183, 187, 188, 189, 190,
191, 194, 198, 199, 200, 201,
203, 205, 208, 212, 215, 221,
222, 223, 226, 234, 238, 243,
244, 249, 251, 252, 256, 257,
260, 263, 264, 265, 270, 272,
275, 277, 281, 286, 287, 289,
291, 292, 295, 310, 313
İtalya 60, 65, 88, 116, 143, 144, 145,

155, 181, 218, 219, 220, 222,
227, 228, 229, 230, 233, 237,
238, 240, 241, 265
İtilaf devletleri: İstanbul'u işgali; milli
mücadele ve; Osmanlı'yı
mağlup etmesi; ve Osmanlı
toprakları; Türk muhalefeti,
129, 140, 144, 145, 154, 158
İttihad-ı Anasır 69, 102
İttihad-ı İslam 65, 68, 69, 74
İttihad-ı Osmani Cemiyeti 73
İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) 74,
101
İttihatçılar 87, 101, 114, 116, 121
İzmir 131, 132, 133, 136, 140, 145, 148,
151, 185, 198, 199, 264, 270,
280
J
Janashia, S. 264
jeo-gövde 12
jeopolitik 7, 13, 15, 17, 18, 50, 203, 208,
209, 215, 217, 281, 307
Jön Türkler 77, 79, 83, 84, 102, 174
K
Kafadar, Cemal 26, 45, 54
Kafkasya 30, 69, 106, 112, 118, 122,
123, 127, 135, 140, 152, 190,
191, 193, 212, 216, 265, 270,
278, 287
Kanuni Sultan Süleyman 27, 34
Kaplan, Sam 209
Kara Mustafa Paşa 39
Karabekir, Kazım 105, 139, 224
Karacan, Ali Naci 276
Karadağ 59, 106, 181
Karakol Cemiyeti 132
Karaosmanoğlu, Fevzi Lütfi 279
Karlofça Antlaşması (1699) 28
Karpas, Kemal 55, 242, 259
Kars 100, 127, 128, 131, 134, 138, 140,
240, 242, 243, 244, 246, 248,

249, 255, 265, 267, 271, 281
Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma
Konseyi (COMECON) 205
Kartezyen perspektifcilik 217
Kaşgar 82, 126
Kaya, Şükrü 234, 303
Kayalı, Hasan 82, 101, 174
Kazancıgil, Ali 98
Keçeciler, Mehmet 242
Kemal, Ali, 84, 85
Kemal, Mustafa 64, 85, 95, 96, 130,
131, 132, 133, 134, 135, 137,
138, 139, 140, 141, 142, 143,
144, 145, 146, 147, 148, 150,
151, 152, 153, 154, 155, 158,
159, 163, 165, 166, 167, 186,
187, 188, 196, 198, 199, 219,
220, 221, 224, 225, 226, 227,
231, 233, 234, 235, 236, 244,
273, 288, 299, 308
Kemal, Namık; "Vaveyla"; *Vatan*
Yahut Silistre 63, 64, 65, 66,
67, 68, 69, 70, 73, 77, 78, 83,
152, 153, 243, 262, 263
Kemal, Yahya 116, 122, 152, 153
Kemalistler 14, 15, 120, 146, 149, 159,
166, 186, 187, 189, 200, 219,
220, 221, 224, 232, 233, 302
Kennan, George F., 220
Kerim, Cevdet 226
Kerkük 85, 119, 135, 139, 141, 142,
148, 154, 157, 173
Kıbrıs Milli Türk Birliği Partisi 287
Kıbrıs Türktür (kitapçık) 286, 287, 288
Kıbrıs 6, 15, 19, 207, 218, 239, 282, 283,
284, 285, 286, 287, 288, 289,
290, 291, 292, 293, 294, 295,
296, 297, 298, 299, 300, 301,
304, 305, 309
Kıbrıslıların Milli Mücadele Örgütü
(EOKA) 288
Kılınç, Tuncer 299
Kırım 29, 30, 45, 67, 126, 181, 251, 252
Kilikya 130

kimlik: ulusal; Osmanlı
İmparatorluğu'nda; Türk 13,
18, 60, 74, 95, 165
Kochkin, Nikolai 272
Kommunisti (gazete) 264, 265
Komor Adaları 82
komünizm 15, 214, 225, 243, 261, 263,
266, 267, 268, 275, 276, 277,
281, 303
Kopernik 39
Koraltan, Refik 259
Kore Savaşı 6, 15, 218, 239, 272, 273,
274, 275, 276, 277, 278, 279,
280, 281
Kore Savunmasına Katılmamızda Dini ve
Siyasi Zaruret (Diyanet İşleri Başkan-
lığı) 277
kozmografya 32
kozmoloji 34
Köprülü Amcazade Hacı Hüseyin
Paşa 28
Köprülü, Fuat, "Türkçülüğün Ga-
yeleri" "Türklük, İslamlık,
Osmanlılık" 69, 99, 107, 108,
109, 110, 111, 126, 127, 257,
259, 260, 273
Kuniholm, Bruce 270
Kunuri, Savaşı (1950) 279
Kuran-ı Kerim 24, 25, 277
Kurtuluş Savaşı 13, 14, 15, 84, 96, 97,
105, 107, 130, 134, 139, 140,
142, 143, 144, 145, 147, 148,
150, 152, 153, 158, 159, 162,
166, 185, 188, 193, 196, 199,
200, 218, 219, 220, 244, 256,
273, 279, 302, 308
Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
(NATO) 202, 204, 205, 211,
214, 242, 269, 270, 271, 272,
274, 280, 282
Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
(KKTC) 291, 292, 300
Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) 29
Küçük, Fazıl 287

küreselleşme 19, 214, 292

Kürtler: silahlı çatışmalar; aşağılanması; yok sayılması; coğrafya ders kitaplarında; ve Kurtuluş Savaşı; toprak meseleleri; vatan ve, 87, 104, 146, 147, 183, 194, 210, 299

L

Laclau, Ernesto 21, 214, 308

Lale Devri 40

Landau, Jacob 118

Lattimore, Owen 304

Lazistan 157, 201

Lefebvre, Henri 18

Leffler, Melvyn 270

Lefkoşe 300

Lenin, Vladimir 220

Lewis, Bernard 25, 37, 47, 48, 118, 187

Libya 45, 79, 80, 83, 85, 88, 181

Litvinov, Maxim (Sovyet diplomat)
223, 232, 245

Lloyd George, David 128, 134, 153

Lorraine, Percy 231

Lozan Antlaşması (1923) 97, 156, 157,
163, 197, 199, 223, 229, 230,
284, 302

Lozan Konferansı (1922), 136, 154,
155, 159, 185, 221, 222, 229,
284

Lübnan 59, 60, 61, 62, 80

M

Macid, Ali 178

Mahmud Raif Efendi; *Tableau des Nouveaux Règlements de l'Empire Ottoman*,
49, 50, 53

Makarios 284, 287

Makdisi, Ussama 61, 80, 82

Mansur, Selim 178

Marseillaise (marş) 46

Marshall Planı 272

McBride, Horace 281

McCain, John 311, 312

McCarthycilik 268

Meclis-i Mebusan: demokratik reform teklifleri; Abdülhamid tarafından feshedilmesi; ve Misak-ı Milli; 1908 Devrimi sonrası; toprak meseleleri; ve işgal güçleri 7, 108, 120, 123, 133, 139, 140

Mehmed Reşid Bey 79

mekân 10, 18, 31, 34, 35, 42, 158, 162,
163, 196

Mekânın pedagojisi 22, 167

Memleket 76, 79, 278, 300, 310

Menderes, Adnan 99, 259, 260, 271,
273, 275, 276, 278, 289

Menemencioglu, Numan 252, 253

Mercator, Gerardus, *Atlas Minor* 38

Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO)
205

Mezopotamya 130, 172, 189

Mısır 31, 33, 60, 61, 70, 72, 92, 97, 104,
116, 118, 135, 171, 172, 173,
174, 181, 311

Millet (dergi) 161

millet (siyaset) 12, 23, 48, 49, 54, 64,
66, 69, 74, 75, 76, 77, 102, 104,
107, 109, 112, 119, 125, 126,
136, 142, 150, 156, 158, 183,
194, 226

Millet Partisi 161, 278

Milletler Cemiyeti 136, 156, 222, 223,
224, 227, 229, 230

Milli Coğrafya (Ders kitabı) 206, 208,
211

Milli Eğitim Bakanlığı 56, 313

Milli Gazete (gazete) 296

Milli Güvenlik Kurulu 116, 282, 299

Milli kurtuluş hareketi 131, 143, 144,
163

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) 161,
238, 243

milliyetçilik: eleştirileri; müdafaa-i hukuk cemiyetleri; tanımı; Kemalist; ve Kore Savaşı; dil

ve; Osmanlı İmparatorluğu
ve; siyasi kullanımı; kapitalist yayıncılık ve; yükselişi; toprağa dayalı olma. *Ayrıca bakınız:* Türk milliyetçiliği 11, 12, 13, 14, 19, 47, 94, 98, 111, 120, 125, 162, 164, 168, 187, 202, 219, 262, 308

Minber (gazete) 140

Misak-ı Milli 14, 97, 136, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 150, 155, 156, 163, 221, 284

Missouri 272

Moldavya 59

Molotov, Vyacheslav (Sovyet Dışişleri Bakanı) 243, 246, 247, 278, 255, 256, 257, 271

Mondros Ateşkes Antlaşması (1918) 123, 128, 129, 130, 131, 132, 147

Monroe Doktrini 147

Montrö Boğazlar Sözleşmesi (1936) 227, 230, 232, 247, 250, 255

Moralı es-Seyyid Ali Efendi 48

Moskova Antlaşması (1921) 149, 221
muhacir (Müslüman göçmenler) 40

Muhafaza-i Hukuku Milliye cemiyetleri 133

Muhammed (İslam dini peygamberi) 26, 27, 29, 34, 61, 117

Muhbir (gazete) 69

Mussolini, Benito 219, 222, 223, 227, 228, 229, 230, 237

Mustafa Reşid Paşa 54, 58

Mustafa Sami Efendi 55

Musul 85, 97, 120, 123, 129, 135, 136, 141, 142, 154, 155, 156, 157, 173, 198, 222, 223

Mübarek, Hüsnü 311, 312

Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri 131

Münir, Behram, *Vatan-ı Mukaddes Yahud Memalik-i Osmaniye Coğrafyası* 175, 176, 182

Müteferrika, İbrahim; *Usul el-Hikem fi*

Nizam el-Ümem 36, 40, 43, 50

N

Naim, Ahmed 121

Naima (tarihçi) 28

Napolyon Bonapart 16

Nazif, Süleyman 309, 310

Nehru, Cevahirlal 218, 275

New York Times (gazete) 163, 225, 230, 249, 250, 254, 255

Niyazi, Resneli Ahmet 77

Nur, Rıza 185, 186, 224

Nuri Paşa 127, 251

Nüfus mübadelesi 136, 156, 195

Nyon Antlaşması (1937) 234

Nyon Konferansı (1937) 233

O

Ó Tuathail, Gearóid 21, 26, 215, 217

okuryazarlık oranı 60, 139

Okyar, Fethi 140

On İki Ada 219, 238, 240

Onuncu Yıl Marşı 166

Orhon, Orhan Seyfi 252

Orhun (dergi) 265

Ortadoğu 12, 13, 24, 46, 61, 86, 88, 92, 96, 97, 116, 117, 120, 121, 122, 123, 129, 136, 193, 205, 212, 216, 218, 227, 249, 272, 302

Ortak Amerikan Askeri Yardım Heyeti 272

Ortellius, Abraham, *Theatrum orbis terrarum* 37, 43

Orwell, George 219

Osmanlı Ekonomisi 58

Osmanlı İmparatorluğu: sınırları;

İngiltere ilişkileri; merkezileşmesi; kültürleri; tanımı; gerilemesi; ekonomisi; yayılması; dış politikası; Fransız Devrimi ve yaşana değişimler; ve coğrafya; kimlik; meşruiyeti; tasfiyesi; haritaları; askeri seferleri; milliyetçilik

ve; ve vatanseverlik; siyaset
felsefesi; nüfusu; çevre bölge-
lerdeki hükümrânlığı; ege-
men güç; Türk kimliği; birliği;
ve vatan; dünya görüşü; 1.
Dünya savaşında. *Ayrıca*
bakınız: Babilâli. 5, 11, 12, 13,
27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35,
37, 39, 41, 42, 43, 45, 46, 49,
50, 51, 52, 53, 54, 55, 58, 60,
62, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72,
73, 74, 77, 79, 81, 83, 84, 85,
88, 92, 93, 95, 97, 99, 100, 101,
102, 104, 105, 106, 109, 111,
114, 115, 117, 118, 119, 120,
121, 122, 127, 128, 129, 130,
131, 134, 142, 144, 158, 162,
166, 168, 169, 170, 172, 173,
174, 175, 179, 181, 182, 189,
193, 194, 195, 201, 203, 257,
296, 301

Osmanlı Türkçesi 50, 109, 110

Osmanlılık 5, 54, 58, 62, 70, 72, 84,
85, 87, 96, 97, 101, 102, 104,
109, 112, 113, 115, 143, 158

otoriterlik 235

OYAK 311

Ö

Öngör, Sami: *Ülkeler Coğrafyası; Türki-
ye Coğrafyası* 203, 204, 205, 206

Ötekiler, Türk milliyetçiliği ve 164,
165

Özök, Hilmi 299

P

Paasi, Anssi 15, 21, 95, 164, 167

Panislamizm 41, 87, 143, 187, 218, 308

Pantürkizm 5, 83, 84, 87, 89, 96, 97,
98, 99, 106, 111, 112, 115, 118,
119, 120, 121, 123, 124, 143,
158, 187, 251, 252, 253, 265,
287, 308

Paris Barış Konferansı (1919) 131, 133,

135, 136, 141

Paterson, Thomas 270

Patrona Halil İsyanı (1730) 40
perestroyka 54

Piri Reis 33, 43, 168

Pleshakov, Konstantin 255

pogrom 786

Polonya 152, 219, 267

Potsdam Konferansı (1945) 246, 247

Potskhveriya, Boris 232

Pravda (gazete) 264, 265

Prens Juan Manuel 26

Preveze Deniz Savaşı (1538) 239

Pulur, Hasan 238

R

radio 165, 166

RaufOrbay 128

Renan, Ernest 66, 100

Resulzade, Mehmet Emin 251

Reşad, Mehmed 102, 116

Rıfka, Falih, *Ayrıca bakınız:* Atay, Falih
Rıfka 69

Rıza, Ahmet 74

Rize 85, 157

Romanya 46, 59, 181, 190, 192, 207,
228, 237, 267

Rumeli 31, 70, 79, 85, 86, 91, 95, 104,
105, 108, 111, 112, 127, 170,
173, 174, 179, 180, 181, 199

Rusya: ve Müslüman göçü; Osmanlı
İmparatorluğu ile çatışması
29, 30, 41, 45, 46, 50, 53, 54,
59, 65, 69, 82, 83, 85, 86, 96,
105, 106, 117, 122, 123, 127,
138, 210, 216, 221, 230, 231,
232, 242, 248, 249, 250, 254,
255, 257, 261, 263, 266, 281,
299

S

Saadet Partisi 296

Sabancı Holding 293

Sabetaycılık Hareketi 34

- Sabit, Nüzhet 124
- Sadabat Pakı 233
- Sadak, Necmettin 284
- Sadi, Abdülkadir, *Yeni Orta Coğrafya*,
- Sadi, Hamit, *Coğrafya Dersleri, Ayrıca bakınız: Selen, Hamit Sadi* 189, 199
- Safeviler 27, 28
- Saffet Geylangil Bey; *Umumi Coğrafya Beşinci Sınıf; Küçüklerle Coğrafya Hikayeleri; Coğrafya-i Osmani* 189, 201, 313
- Said Halim Paşa 117, 118, 120, 122
- Said Paşa 105
- Sami, Şemsettin 101
- San Francisco Konferansı (1945) 258, 259
- sansür: Abdülhamid II ve, 45; İnternet sansürü 19, 73
- Saraçoğlu, Şükrü 244, 249, 250
- Sarper, Selim 243
- Satı Bey; *Vatan İçin Beş Konferans* 91, 92, 93, 94
- Saydam, Refik 235
- Selçuk, İlhan 296, 297
- Selen, Hamit Sadi, *Ayrıca bakınız: Sadi, Hamit, Coğrafya Dersleri* 37, 194, 201
- Selim Sabit Efendi; *Muhtasar Coğrafya Risalesi* 169, 170, 171, 172
- Sertel, Sabiha 259, 260
- Sertel, Zekeriya 238, 256, 259
- Servet-i Fünun* (dergi) 109, 110
- Sevr Antlaşması (1920) 96, 97, 133, 144, 145, 196, 197, 198, 199, 208, 298
- Sevük, İsmail Habib; *Yurddan Yazılar* 199
- Seyfettin, Ömer 108, 119, 120
- Seyyid Mustafa Efendi, *Diatribesur L'état Actuel de L'art Militaire* 50, 51
- Sezer, Duygu Bazoğlu 241, 269, 270
- sınıf 17, 40, 46, 165, 294
- Sırbistan 46, 54, 59, 106
- Simavi, Sedat 286
- Sivas Kongresi (1919) 137
- Slav ittifakı 105
- Soğuk Savaş 6, 26, 165, 204, 211, 214, 218, 236, 240, 241, 242, 243, 245, 248, 259, 262, 268, 269, 270, 280, 284, 296, 303, 304, 305, 309
- Soyak, Hasan Rıza 233
- Soysal, Mümtaz 196, 198, 216
- Sökmensüer, Şükrü 267
- sömürgecilik 81, 214, 302
- Spykman, Nicholas 215
- Stalin, Joseph 225, 242, 243, 255, 256, 271
- Star* (gazete) 301
- Strange, Susan 167
- Suavi, Ali; "Türk," 69, 70, 71, 77, 83
- Sukuti, İshak 73
- Suphi, Hamdullah, *Ayrıca bakınız: Tanrıöver, Hamdullah Suphi* 124, 147, 148, 278
- Suriye 31, 61, 70, 92, 97, 113, 117, 130, 136, 137, 140, 146, 154, 172, 173, 181, 204, 207, 209, 219, 230
- Süleymaniye 85, 135, 139, 141, 142, 147, 154, 157, 173
- Süveyş Kanalı 116, 285
- Ş
- şeriat 25, 29
- Şeyh Sait 164
- Şeyhülislam 27
- Şiilik 27
- Şinasi, İbrahim 62
- T
- Tahtavi, Rifaa el- 61
- Talat Paşa 114
- Tamkin, Nicholas, *Britain, Turkey, and the Soviet Union, 1940-45* 248
- Tan* (gazete) 223, 254, 259, 262, 263, 266
- Tanin* (gazete) 118, 261, 262, 263, 265
- Tanpınar, Ahmet Hamdi 53, 54, 57, 96, 277

Tanrıöver, Hamdullah Suphi. *Ayrıca bakınız:* Suphi, Hamdullah 278
Tanzimat Fermanı (1839) 52, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60
Tanzimat reformları 41
tarafsızlık 218, 222, 224, 228, 236, 239, 240, 253, 271, 279, 302, 303
Tarih-i Hind-i Garbi 33
Tasvir (gazete) 263
Tatarlar 30
Tek, Müfide Ferit (takma ismi: Suyum Bike) 85
Temo, İbrahim 73, 74, 77
Tengirşenk, Yusuf Kemal 78
teoloji 34, 38
Tercüman (gazete) 40, 62, 63, 120, 296
Tercüman-ı Ahval (gazete) 62, 63
Tevfik, Mehmet Ali; , *Memalik-i Osmaniye Coğrafyası* 176, 177, 178
Tevhit 32
The Times (Londra), 129, 222, 226, 232, 285, 287, 311
Time (dergi) 21, 249, 308
Togan, Zeki Velidi 251, 253
Tolon, Hurşit 296
toprağa dayalı olma: inşası; küreselleşme ve; kimlik ve; milliyetçilik ve; Ulus-devletler ve; vatanseverlik ve;
Türkiye ve; vatan ve 159
Torfing, Jacob 214
Toymemir, Cemil 251
Trabzon 119, 131, 132, 133, 135, 138, 145, 157, 198, 199, 265
Troçki, Lev 225
Truman Doktrini 272
Tunaya, Tark Zafer 46, 101
Tuncer, Mehmet 280
Tunus 31, 65, 104, 118, 173, 174, 181, 286
Turan ve Turancılık 97, 112, 118, 119, 121, 124, 183, 185
Tutubay Yayınları 81
Tür, Özlem 215, 216
Türk (dergi),

Türk Anayasası,
Türk Barışseverler Cemiyeti 275, 276
Türk Derneği 99
Türk ekonomisi,
Türk milliyetçiliği: ve Kıbrıs; eğitim müfredatında; ortaya çıkışı; ve coğrafya müfredatı; ve ulusal devlet; Ötekiler; Osmanlılık ve; ilgili terminoloji 12, 89, 97, 98, 111, 116, 159, 164, 185
Türk Ocakları 85, 100, 124, 132, 148, 164, 176, 186
Türk olmayan gruplar: yok sayılması; in coğrafya ders kitaplarında; İslamcılık ve; rolü; Türkleştirilmesi 164, 194
Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD) 203, 212, 292, 293, 294, 296, 297
Türk Tarih Tezi 163, 188, 189
Türk Yurdu (dergi) 84, 99, 100, 104, 105, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 114, 115, 119, 124, 134, 177, 185, 186
Türkçülük, *Ayrıca bakınız:* Pantuü-kizm; Türk milliyetçiliği 70, 84, 96, 97, 102, 109, 125, 126
Türkeş, Alparslan 253
Türkiye Coğrafyası (ders kitabı) 191, 193, 194, 195, 197, 198, 203, 204, 205
Türkiye Köylü Partisi 161
Türkiye Milli Talebe Federasyonu 69, 286
Türkiye: Anadolu vatanı ve; sınırları; değişen Türkiye kavramsal-laştırmaları; inşası; demok-rasisi; ekonomisi; kuruluşu; ve kimliği; haritaları; nüfusu; kökenleri; devlet varlığı; onuncu yıl kutlamaları; toprağı, 6, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 28, 30, 46, 49, 56, 57, 64, 69, 70, 79, 83, 85, 95, 96, 97, 98,

99, 100, 101, 102, 105, 106,
107, 108, 111, 115, 116, 117,
118, 119, 123, 124, 125, 126,
129, 131, 135, 136, 137, 139,
140, 142, 144, 145, 146, 147,
148, 150, 152, 154, 155, 156,
157, 158, 159, 161, 162, 163,
164, 165, 166, 167, 168, 169,
182, 184, 185, 186, 187, 188,
189, 190, 191, 192, 193, 194,
195, 196, 197, 198, 199, 200,
201, 202, 203, 204, 205, 206,
208, 209, 210, 211, 212, 213,
214, 215, 216, 217, 218, 219,
220, 221, 222, 223, 224, 225,
226, 227, 228, 229, 230, 231,
232, 233, 234, 236, 237, 238,
239, 240, 242, 243, 244, 245,
246, 247, 248, 249, 250, 251,
252, 253, 254, 255, 256, 257,
258, 259, 260, 261, 262, 264,
265, 266, 267, 268, 269, 270,
271, 272, 273, 274, 275, 276,
277, 278, 280, 281, 282, 283,
284, 285, 286, 287, 288, 289,
290, 291, 292, 293, 294, 295,
296, 297, 298, 299, 300, 301,
302, 303, 304, 305, 308, 309,
310, 311

Türkkan, Reha Oğuz 252, 253

Türkler ve Türklük: vatan olarak Ana-
dolu; kökenleri; Osmanlılık
ve; Türkiye dışındaki ve
Anadolu vatanındaki; siyasi
olarak vurgulanması; yücel-
tilmesi; birliği. *Ayrıca bakınız:*
Pantürkizm, Türk milliyet-
çiliği ve Türkçülük. 70, 77,
79, 83, 84, 89, 97, 98, 100, 102,
104, 107, 109, 110, 111, 119,
131, 138, 141, 147, 148, 152,
154, 162, 163, 174, 180, 182,
189, 190, 191, 193, 200, 204,
225, 290, 291, 292, 296, 301

TÜSİAD. *Bakınız:* Türk Sanayicileri ve
İş İnsanları Derneği 203, 212,
292, 293, 294, 296, 297

U

ulaşım 71, 166, 208

Uluengin, Hadi 298

ulus-devletler: ortaya çıkışı; temelleri;
toprağa dayalı olma; Batılı bir kavram
olarak 10, 23, 308

Uluslararası Boğaz Komisyonu 229

Ulusoy, Coşkun 311

Us, Asım. *Ayrıca bakınız:* Asım, Meh-
met, *Anadolu Yavrusunun Kitabı* 263

Ü

Ülken, Hilmi Ziya 57, 63, 68, 69

Ülsever, Cüneyt 298

Ümmet 11, 24, 25, 26, 30, 61, 81, 126,
148, 308

V

Vahdeddin 127, 128, 133, 142

Vakit (gazete) 125, 126, 227, 263, 296

Varşova Paktı 205, 270

Vatan (gazete), 174

Vatan Tehlikede (İTC) 74, 75, 78

vatan: II. Abdülhamid ve; Anadolu

olarak vatan; ilgili kavram-

lar; Anadolu üzerine konfe-

ranslar; Kıbrıs ve; müdafaası;

eğitimi ve propagandası;

Fransız Devrimi'nin fikirleri

ve; coğrafya ve; tarihsel

inşası; İslami vatan; ve Kore

Savaşı; anlamları; askeri

müdafaası; Namik Kemal ve;

toprağa dayalı olmayan tanı-

mı; Osmanlı İmparatorluğu

ve; Osmanlılık vs. Türklük;

vatanseverlik ve; siyasi kul-

lanımları; modernlik öncesi

anlamı; güvenlik kaygıları;

araştırılması ve incelenmesi;

toprağa dayalı olması; türk milleri ve; türleri; Jön Türkler ve 9, 10, 11, 12, 14, 15, 18, 19, 20, 22, 30, 47, 48, 49, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 86, 88, 91, 92, 101, 102, 103, 107, 108, 110, 112, 118, 119, 120, 121, 133, 138, 140, 141, 144, 146, 147, 148, 151, 152, 153, 156, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 166, 177, 180, 181, 187, 188, 193, 200, 226, 237, 247, 260, 261, 262, 263, 278, 280, 282, 283, 286, 287, 289, 296, 297, 298, 301, 303, 304, 309, 310, 311

vatandaşlık 58

vatanseverlik: üzerine rekabet eden düşünceler; Avrupa düşüncesi; Osmanlı; toprağa dayalı olması; tehdit olarak; ve vatan. *Ayrıca bakınız:* vatan 10, 47, 48, 61, 62, 64, 65, 67, 93, 94, 177, 262, 301

vatansız 10

Vinogradov, Sergei (Sovyet Büyükelçisi) 264

Viyana kuşatması (1683) 39

W

Weber, Max 9

Weisband, Edward 29

Williams, Brian Glyn 30

Wilson, Woodrow 129, 134

Winichakul, Thongchai 12, 196

Y

Yalçın, Hüseyin Cahit 174, 259, 261, 262, 279, 280

Yalman, Ahmet Emin 254, 287

Yazıcı, Tahsin 277

Yemen 31, 65, 80, 88, 91, 130, 136, 157,

171, 172, 173, 174, 185, 281

Yeni Asır (gazete), 238, 280

Yeni Dünya 33, 35, 263

Yeniçeri birlikleri 54

Yeniçeri İsyanı (1807) 53

Yeşil, Fatih 48

Yugoslavya 192, 207, 228

Yunanistan: çatışmalar; ve Kıbrıs;

bağımsızlık; nüfus mübadelesi; desteklediği kendi kaderini tayin etme hareketleri; toprak meseleleri; antlaşma 46, 52, 54, 77, 85, 96, 106, 108, 131, 132, 135, 136, 137, 143, 144, 145, 149, 150, 151, 153, 162, 181, 185, 192, 193, 195, 198, 203, 204, 207, 209, 220, 222, 228, 237, 284, 285, 286, 288, 289, 290, 291, 296

Yücel, Hasan Âli 201

Z

zaman 10, 12, 20, 37, 47, 67, 72, 75, 87, 98, 186, 189, 191, 225, 248, 284, 291, 303, 311

Zeybek, Namık Kemal 243

Zubok, Vladislav Martinovich 255

Behlül Özkan

17 Ağustos 1975'te Eskişehir'de doğdu. 1993'te İstanbul Erkek Lisesi'nden mezun olduktan sonra Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde lisans eğitimini tamamladı. Yüksek lisans ve doktora eğitimini ABD'de Tufts Üniversitesi'nde, Fletcher School of Law and Diplomacy'de 2009'da tamamladı. Siyasal İslam, Türkiye Siyaseti ve Dış Politikası üzerine çok sayıda akademik çalışması yayınlanan Behlül Özkan, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Doçent olarak çalışmaktadır.

Dâra Elhüseyni

1979'da doğdu. İSTEK Özel Semiha Şakir Lisesi'nden mezun olduktan sonra, ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde lisans eğitimini tamamladı. Sosyal Araştırma Merkezi'nde iki yıl araştırma uzmanlığı yaptıktan sonra, önce *National Geographic Türkiye*'de, ardından *Toplum ve Kuram*'da çevirmenlik ve editörlük yaptı. Halen *Kürt Tarihi* dergisinde editör ve yayın kurulu üyesi olarak çalışıyor. 2002 yılından beri serbest çevirmenlik yapıyor.

Bir halkın kavime ve dine dayalı anlayışlardan modern ulus-devlet kavramına geçişi nasıl gerçekleşir? Behlül Özkan bu kitabında karmaşık ve büyük öneme sahip Türkiye örneğini irdeliyor ve ulusal bilincin inşasına dair etkileyici bir örnek-olay incelemesi sunuyor.

“Gelecek uzun yıllar boyunca bile keyifle okunacak ve istifade edilecek, geç Osmanlı İmparatorluğu dönemi ve modern Türkiye üzerine mükemmel bir çalışma.”

FEROZ AHMAD, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul

“Batılı olmayan bir bağlama, modern döneme özgü belirli topraklara sahip olma iddiasının girmesi meselesi hakkında çok değerli bir bakış açısı sunarak bu kitap, Türk toplumunu anlamaya ve siyasi coğrafya ve uluslararası ilişkiler teorisine çok önemli bir katkıda bulunuyor.”

GEORGES PREVELAKIS, Jeopolitik Profesörü, Sorbonne Üniversitesi (Paris I)

“Türkiye ve eski Osmanlı ülkelerinin siyasetine ve tarihine ilgi duyan okurları cezbedecek iddialı ve önemli bir tarih çalışması.”

CARL T. DAHLMAN, *Bosnia Remade* isimli kitabın yazarı

kirmizikedi.com
[/kirmizikedyayinevi](https://www.facebook.com/kirmizikedyayinevi)
[/krmzikedikitap](https://www.instagram.com/krmzikedikitap)
[/kirmizikedyayinevi](https://www.tumblr.com/kirmizikedyayinevi)

₺ 25

KDV muafiyeti uygulanmıştır

ISBN 978-605-298-547-2

